

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

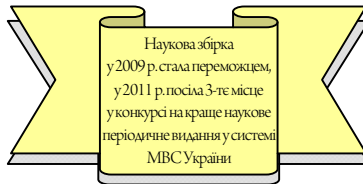
Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у грудні 1995 р.

№ 1 (60) 2013

Харків 2013

Збірник включено
до переліку наукових
фахових видань України
з юридичних та соціологічних наук
(постанови президії ВАК України
від 10.02.2010 № 1-05/1,
від 26.05.2010 № 1-05/4)

Друкується за рекомендацією
Вченої ради ХНУВС,
протокол № 4 від 26.04.2013

Редакційна колегія:

С. М. Гусаров – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (головний редактор); **О. М. Головко** – д-р юрид. наук, проф. (заступник головного редактора); **П. О. Білоус** (відповідальний секретар); **В. С. Бакіров** – д-р соціол. наук, проф., акад. НАН України, член-кор. НАПН України; **Т. С. Воропай** – д-р філос. наук, проф.; **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф.; **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф.; **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб.; **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф.; **В. В. Конопльов** – д-р юрид. наук, доц., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України; **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф.; **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф.; **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф.; **І. П. Рущенко** – д-р соціол. наук, проф.; **М. М. Саппа** – д-р соціол. наук, проф.; **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф.; **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф.; **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф.; **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф.; **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф.; **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, соціології тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

ЗМІСТ

Гусаров С. М. Законодавство України про вищу освіту та актуальні проблеми його розвитку	7
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА	
Гайдулін О. О. Поняття юриспруденції та доктрини в контексті європейської правової культури: лінгвістичне та історичне тлумачення	13
Греченко В. А. Черкаські корені куренів Запорозької Січі	20
Сврак С. Д. Народовладний концепт Литовсько-Руської держави у державно-правових поглядах дослідників XIX–XX ст.	25
ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ	
Лекарь С. І. Проблеми взаємодії та координації суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави.....	37
Абламський С. Є. Дискусійні питання реалізації потерпілим права на захист за чинним кримінальним процесуальним законодавством України.....	46
Бабакін В. М. Окремі аспекти злочинної поведінки осіб молодіжного віку за характером і спрямованістю	51
Блажівський Є. М. Кримінологічна обстановка: проблеми моніторингу	58
Грищенко О. В. Проблеми визначення об'єкта злочину, передбаченого ст. 126 КК України (побої і мордування).....	65
Кривонос І. С. Проблемні питання процесуального порядку відновлення досудового розслідування в контексті Кримінального процесуального кодексу України.....	74

Кузьмін Р. Р. Корупція як чинник організованої економічної злочинності в Україні	81
Кушнар'єв І. В. Причини та умови корупції	88
Омельченко О. С. Поняття та сутність протидії розслідуванню злочинів на стадії кримінального провадження	96
Смоліна М. М. Спеціальні операції органів внутрішніх справ: мета, завдання і функції	104
Туєв О. А. Механізми рейдерських захоплень	111
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
Ратушняк В. І. Поняття та завдання управління міліцією громадської безпеки	120
Венидиктов С. В. Медіаосвіта співробітників правоохоронних органів: у пошуках ефективної моделі	128
Воронін Я. Г. Розвиток і впровадження інформаційних технологій – дієвий чинник реалізації державної політики розвитку нафтогазового комплексу України	136
Деменко О. Є. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності податкових органів України: сучасний стан та шляхи вдосконалення	144
Джафарова О. В. Дозвільні повноваження Міністерства економічного розвитку і торгівлі України: питання сьогодення	152
Довженко Л. М. Поняття системи забезпечення державної таємниці України	159

Комзюк В. Т.	
Функціонально-організаційна структура митної служби ..	165
Махонін Ю. В.	
Правове регулювання діяльності Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків Міністерства внутрішніх справ України: питання сьогодення.....	172
Пшонка А. В.	
Роль керівника у формуванні позитивної мотивації діяльності працівників прокуратури	182
Різак М. В.	
Адміністративна відповідальність за порушення законодавства у сфері обігу персональних даних: сучасний стан та перспективи подальшого розвитку.....	190
Селюков В. С.	
Від міліції до поліції: правові проблеми, чинники, вектори реформування.....	198
Ситніков О. Ф.	
Реалізація правового статусу позивача в адміністративному судочинстві.....	206
ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО	
Андрійцьо В. Д.	
Система цивільних процесуальних принципів, які впливають на процес доказування	212
Карчевський К. А.	
Порівняльно-правова характеристика поняття «афілійована особа».....	217
Тіхонова М. А.	
Договір охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру	227
ТРУДОВЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО	
Марков В. В.	
До проблеми визначення службової дисципліни працівників ОВС	235

ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ

Святокум О. І.

Емпіричні індикатори аномальної поведінки персоналу організацій	242
НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ.....	250
НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ.....	252
НАШІ АВТОРИ	255
ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	258

УДК 342.733

С. М. Гусаров**ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ВИЩУ ОСВІТУ
ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЙОГО РОЗВИТКУ**

Здійснено аналіз змісту законодавства України про вищу освіту та проблем його розвитку, сформульовано пропозиції щодо розробки концепції реформування вищої освіти в Україні.

Ключові слова: вища освіта, законодавство, розвиток.

Інтенсифікація сучасного процесу розвитку людської цивілізації супроводжується численними економічними, політичними, військовими, соціальними проблемами і негараздами, що даються взнаки як на рівні окремих регіонів, територій, так і на рівні континентів, світу в цілому. Їх перебіг яскраво демонструє, що здатність будь-якого суспільства та будь-якої держави протистояти цим викликам часу істотним чином залежить і від особистих якостей окремої людини, і від характеристик соціальних груп – родини, громади, суспільства. Більш конкретно це залежить від їх підготовленості (знань, умінь, навичок) протистояти цим проблемам і негараздам, долати їх та забезпечувати продовження процесів розвитку в усіх сферах життя суспільства й діяльності держави.

Аналіз історичного процесу розвитку людства свідчить, що провідним засобом забезпечення підготовки особи, наділення її відповідними знаннями, умінями й навичками була, є і буде освіта та освітня діяльність. І це не випадково, адже саме вони є визначальною умовою створення надійного фундаменту для формування особистості, яка здатна виготовляти й користуватися сучасними досягненнями людства, забезпечувати їх своєчасне оновлення. На сучасному етапі розвитку суспільства освіта, безумовно, посідає одне з перших місць серед факторів розвитку людства. Це пов'язано з переходом цивілізації до стадії формування інформаційного суспільства. Якщо вчасно не вжити заходів, то Україні може не знайтися серед розвинутих країн світу місця [1].

Проблемам розвитку вищої освіти у вітчизняній літературі присвячено чимало уваги, зокрема у працях В. Д. Бондаренка, Л. В. Губерського, С. В. Ківалова, В. Г. Кременя, М. Н. Курка, В. Я. Тація, Р. В. Шаповала та інших авторів. Проте ця проблема залишається актуальною, особливо зважаючи на те, що новий Закон України «Про вищу освіту» досі не прийнято. Тому метою цієї статті є визначення актуальних завдань розвитку законодавства про вищу освіту в Україні.

Одним із провідних завдань, які покладаються на сучасну державу, є опрацювання адекватної змінюваним умовам концептуальної моделі національної системи освіти та здійснення освітньої

діяльності, формування нової парадигми освітніх процесів. Вирішення цього завдання має бути спрямоване не тільки на належне забезпечення конституційних прав особи, вільний розвиток особистості та права на освіту. Воно також має враховувати необхідність виконання визначених у ст. 10 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [2] основ внутрішньої політики в гуманітарній сфері, зокрема, щодо нарощення освітнього потенціалу України, удосконалення системи освіти та її якості, підвищення ролі вищої освіти і науки як фундаменту становлення в Україні ефективної «економіки знань» тощо.

З цього приводу слід зазначити, що вирішення цього та низки інших завдань в освітній сфері неможливе без їх належного правового опосередкування. Це є не лише відображенням сутності нашої держави як правової. Насамперед, це зумовлено тим, що право здатне виступати засобом упорядкування відносин стосовно освіти й освітньої діяльності та надавати їхньому розвитку й існуванню визначеності та стабільності. Відповідно, є всі підстави вести мову про те, що опрацювання нової концептуальної моделі національної системи освіти та здійснення освітньої діяльності, формування нової парадигми освітніх процесів нерозривно пов'язане з оновленням і, в певній частині, докорінною зміною законодавства України про вищу освіту.

Як свідчить аналіз чинних нормативно-правових актів, які регламентують питання вищої освіти в Україні, правовому регулюванню цієї сфери властиві два основних недоліки. По-перше, це певна неузгодженість між програмними документами, законами і підзаконними нормативно-правовими актами, що позбавляє законодавство у цій сфері концептуальної завершеності та спрямованості на досягнення спільної мети – удосконалення системи та якості освіти. По-друге, це неналежна, а іноді така, що суперечить «духу» та «букві» закону практична реалізація положень відповідних нормативно-правових актів, що має своїм наслідком неефективність самого правового регулювання, обмеження або навіть порушення прав учасників навчально-виховного процесу.

Слід зазначити, що у своєму взаємозв'язку ці недоліки спричиняють основні проблеми вищої освіти, ускладнюючи виконання нею її основного призначення – створення умов для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства й держави у кваліфікованих фахівцях, нарощення освітнього потенціалу України, створення системи якісної освіти.

Звісно, можна заперечувати, що більшість недоліків сучасної вищої освіти та освітньої діяльності пов'язана із вкрай недостатнім фінансуванням цієї сфери з боку держави, наслідками дії політичної, соціальної та економічної кризи. Але, на нашу думку, це лише фактори впливу, нехай і негативні, адже з моменту здобуття Україною незалежності ми змогли не тільки зберегти, а й примножити освітній та науковий потенціал нашої країни, забезпечити

функціонування загальної середньої, вищої та післядипломної освіти. Тому основним чинником, який або забезпечує, або унеможливує надання якісних освітніх послуг, що відповідають сучасним вимогам, є, власне, будова та зміст освіти, концепція освітньої діяльності, що існують та реалізуються в конкретній країні. Відповідно, є всі підстави для констатації того, що саме від повноти та всебічності їх відображення в нормативно-правових актах залежить здатність вищої освіти виконати її призначення. Адже саме завдяки правовому опосередкуванню відповідні явища отримують визнання як суспільно важливі, гарантуються та забезпечуються державою. Слід погодитися з Р. В. Шаповалом, що участь вітчизняної системи освіти у перетвореннях має бути спрямована лише на її розвиток, набуття нових якісних ознак, а це можливо лише шляхом проведення модернізації нормативно-правової бази освітньої діяльності та створення програми послідовного зближення її з європейським освітнім і науковим простором [3].

Слід наголосити, що чинний Закон України «Про вищу освіту», прийнятий ще у 2002 році [4], в наш час не повною мірою відповідає завданням приведення національної системи вищої освіти у відповідність до європейських вимог і потребам розвитку суспільства.

Зокрема, потребують осмислення і відповідно наповнення новим змістом такі питання, як сфера дії Закону; організація управління у сфері вищої освіти, насамперед з точки зору демократизації управління вищими навчальними закладами, забезпечення їх автономії; структура вищої освіти; організація підготовки наукових і науково-педагогічних працівників; особливості вищих навчальних закладів з особливими умовами навчання, до яких належать вищі навчальні заклади системи МВС України; стандарти вищої освіти; діяльність органів студентського (курсантського) самоврядування; зовнішнє незалежне оцінювання знань та умінь осіб, які бажають здобувати вищу освіту на основі повної загальної середньої освіти; основні засади практичної підготовки; умови праці педагогічних і науково-педагогічних працівників тощо.

Отже, як бачимо, актуальною та найбільш важливою проблемою розвитку законодавства України про вищу освіту слід визнати потребу в його реформуванні. Останнє має здійснюватися у напрямку подолання зазначених вище недоліків, а також надання системі освіти здатності протистояти вказаним негативним факторам впливу (політичним, соціальним, економічним). Зокрема, висновок щодо необхідності саме реформування законодавства України про вищу освіту підтверджується тією діяльністю, яка мала місце й продовжує реалізовуватися з боку Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, інших зацікавлених державних та недержавних учасників освітньої діяльності щодо прийняття нового законодавства у цій сфері. Саме такий підхід, на думку авторів проекту

Закону України «Про вищу освіту» [5], забезпечить якісніше правове регулювання відносин у сфері вищої освіти, створення єдиного освітнього простору в державі, інтеграцію вищої школи України в європейський простір вищої освіти, розширення доступу до здобуття вищої освіти громадянами України та автономію вищих навчальних закладів [6]. З цією думкою, як уявляється, слід погодитися.

Разом із тим, зазначений законопроект викликав у суспільстві великий резонанс, його громадське обговорення триває й досі. Зважаючи на його деякі проблемні питання, на даний момент цей законопроект відкликано для доопрацювання.

Щодо реформи вищої освіти, то вона повинна мати комплексний і системний характер, забезпечувати права усіх учасників навчально-виховного процесу, інтереси суспільства й держави. Наприклад, чинний Закон України «Про вищу освіту» встановлює право громадян на отримання другої вищої освіти виключно на оплатній основі. Тим самим громадянин фактично позбавляється можливості реалізації конституційного права на безоплатну вищу освіту у випадку, якщо він уже отримав першу освіту за власні кошти. Не вирішено зазначене питання і у згаданому законопроекті.

Історія прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» дозволяє зробити висновок, що реформування вищої школи має відбуватися на основі концепції, яка увібрала б у себе всі позитивні моменти раніше розроблених програмних документів в освітній сфері (Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), рекомендацій парламентських слухань «Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні» від 4 червня 2004 р., Національної доктрини розвитку освіти, Державної програми розвитку вищої освіти на 2005–2007 рр., Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 рр. та низки інших).

Додатково слід зазначити, що в процесі опрацювання цієї концепції необхідно врахувати, зокрема, такі моменти:

- вдосконалення вищої освіти неможливе без відповідного вдосконалення її основи – середньої школи, змісту форм і методів навчального процесу щодо формування базових навичок та вмінь особи, адже саме на цьому етапі реалізації права на освіту забезпечується всебічний розвиток дитини як особистості, має місце визначення й закріплення її схильностей, здібностей, талантів, відбувається її трудова підготовка і професійне самовизначення;

- основою реформування вищої освіти має бути визнано ідею створення такого освітнього процесу та змісту, рівня і обсягу освіти, котрі б забезпечували право кожної людини на вільний, але при цьому всебічний розвиток її особистості, якісну та ефективну освіту, сприяли б нарощенню освітнього потенціалу України;

- вимагає своєї уніфікації, а в окремих випадках взагалі розробки та приведення у відповідність до сучасних вимог система державних стандартів вищої освіти за всіма напрямками підготовки

та освітньо-кваліфікаційними рівнями, адже це не тільки сприятиме об'єднанню освітнього простору України, а й забезпечить можливість підготовки конкурентоспроможних фахівців світового рівня;

– існує нагальна потреба в посиленні вимог до освітніх послуг, що надаються вищими навчальними закладами, до рівня, обсягу та якості обіцяних такими закладами й визнаних державою як стандарти вищої освіти. Невідповідність освітніх послуг встановленим вимогам, а наданої освіти – державним стандартам вищої освіти є безумовною підставою для зупинення діяльності вищого навчального закладу (позбавлення його ліцензії) та вирішення питання щодо відшкодування «ошуканим» особам, інакше їх і не назвеш, завданої їм шкоди (моральних і матеріальних збитків);

– вирішення потребує також проблема створення дієвого та прозорого механізму фінансування діяльності вищих навчальних закладів як з боку держави, так і за рахунок їх позабюджетної діяльності. Такий механізм повинен сприяти захисту автономії вищих навчальних закладів, забезпечувати можливість інноваційного розвитку та підтримувати їх конкурентоспроможність у сфері надання освітніх послуг;

– навчальним закладам має бути реально забезпечено роль центрів просвітницько-наукового життя країни.

Підсумовуючи сказане, слід наголосити, що такий підхід до реформування вищої освіти повинен бути реалізований комплексно та системно на основі окремої концепції. Метою цієї концепції, як і в цілому реформування освітньої сфери, слід визнати підняття освіти та освітньої діяльності на істотно новий рівень їх функціонування, формування нової парадигми освітніх процесів, в межах якої вони будуть визнані державою за основу її розвитку. В цій концепції освіта та освітня діяльність повинні сприйматися та визнаватися державою засобом формування культурної, духовної та інтелектуальної сфер сучасного покоління громадян України, яке здатне діяти творчо, виробляти нове знання, користуватися ним, забезпечувати його своєчасне оновлення, тим самим забезпечуючи інноваційний характер розвитку суспільства й держави, виступати чинником зміцнення суверенітету та незалежності нашої країни.

Список використаних джерел: 1. Курко М. Н. Роль вищої освіти в умовах становлення правової держави / М. Н. Курко // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 224–230 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10kmncpd.pdf>. 2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527. 3. Шаповал Р. В. Правове регулювання освіти в Україні / Р. В. Шаповал // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1110–1115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11srnovu.pdf>. 4. Про вищу освіту : закон України від 17.01.2002 № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134. 5. Проект Закону України «Про вищу освіту» від 28.12.2011 [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=42241.
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про вищу освіту» від 28.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=42241.

Надійшла до редколегії 17.01.2013

Гусаров С. Н. Законодательство Украины о высшем образовании и актуальные проблемы его развития

Осуществлен анализ содержания законодательства Украины о высшем образовании и проблем его развития, сформулированы предложения относительно разработки концепции реформирования высшего образования в Украине.

Ключевые слова: высшее образование, законодательство, развитие.

Gusarov S. M. A legislation of Ukraine about higher education and the issues of the day of its development

The analysis of maintenance of legislation of Ukraine about higher education and problems of its development is carried out, suggestions are formulated in relation to development of conception of reformation of higher education in Ukraine.

Keywords: higher education, legislation, development.

УДК 34(091)+347.44

О. О. Гайдулін**ПОНЯТТЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ТА ДОКТРИНИ В КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ: ЛІНГВІСТИЧНЕ
ТА ІСТОРИЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ**

Розглянуто проблему розмежування понять юриспруденції та доктрини. Дослідження базується на лінгвістичному та історичному тлумаченні цих понять. За результатами компаративного аналізу з'ясовано, що «юриспруденція» є родовим поняттям для «правової доктрини».

Ключові слова: лінгвістичне тлумачення, історичне тлумачення, юриспруденція, доктрина права, європейська правова культура.

Реалізація стратегічного курсу нашої країни на європейську інтеграцію неможлива без певної акультурації правової системи України до правових систем держав – членів ЄС.

Однак «європейська правова культура» є поняттям умовним. З одного боку, це продукт логічного узагальнення правових аспектів конкретних *національних культур*, ядром кожної з яких є певна мовна культура. З іншого боку, це поняття позначає смислове поле діалогу принципово різних типів *правових культур* – англо-американської та романо-германської.

Поступово в цьому семантичному просторі формується базовий апарат категорій європейської правової культури, що складається як з неологізмів, так і з перевірених часом класичних термінів і категорій. До таких культурно-правових «універсалій» можна віднести поняття: *юриспруденція* (англ. – *jurisprudence*, нім. – *jurisprudenz*, франц. – *la jurisprudence*) і *правова доктрина* (англ. – *legal doctrine*, нім. – *Rechtslehre*, франц. – *doctrine juridique*).

Дослідження цих понять має істотне значення для формування загальноєвропейської правової науки і доктрини європейського права. Для української правової думки порівняльне осмислення понятійного апарату європейського права також досить актуальне, виходячи зі стратегічного курсу нашої країни, спрямованого на європейську інтеграцію.

З урахуванням того, що поняття юриспруденції та правової доктрини з точки зору їх акультурації у вітчизняній правовій науці спеціальному аналізу ще не підлягали, метою цього дослідження є з'ясування семантики, етимології та історичних витоків зазначених понять, їх логічне впорядкування в контексті європейської правової традиції та загальнолюдських культурних цінностей.

Феноменологія проблеми полягає в тому, що обидва досліджувані поняття мають латиномовне походження, але перебувають у контекстах різних «живих» мовних середовищ.

Цікаво, що смислові розбіжності відкриваються не на національно-культурних кордонах сфер їхнього функціонування, а на межі англо-американської та романо-германської культурно-правових традицій. Різне ставлення до ідейної спадщини римського права обумовлює й різні акценти в інтерпретації цих понять.

Так, у країнах континентальної Європи *доктрина права* (*Rechtslehre, doctrine juridique*) переважно вживається як поняття, основний зміст якого складають загальні принципи права. Такі принципи надають сенсу всьому праву й раціонально реалізуються у правотворчості та кодифікаційній діяльності.

У межах англо-американської правової традиції замість цього поняття поширений термін *правова доктрина* (*legal doctrine*), що містить окремі конкретні принципи правореалізації. Такі казуальні принципи втілюються у правилах інтерпретації юридичних прецедентів.

Подібні розбіжності смислових інтерпретацій спостерігаються в різних правових культурах і щодо поняття «юриспруденція».

Наприклад, правова традиція Франції визнає найвищу силу та авторитет за теоретично обґрунтованим кодифікованим правом або *la doctrine*. Йому протиставляється термін *la jurisprudence*, який використовується переважно для позначення правових норм, установлених у судових рішеннях, які офіційно не визнаються джерелом права.

У координатах тотально теоретизуючого німецького правового мислення «Jurisprudenz» протиставляється не тільки «Rechtswissenschaft» (науці про право, правознавству) або «Rechtsdogmatik» (правовій догматиці), а й «Rechtsphilosophie» (філософії права), а також «Allgemeine Rechtslehre» (загальному вченню про право) [1, с. 25–27]. У Німеччині «юриспруденція» зводиться не до всього правового досвіду (Rechtserfahrung), а тільки до її суто емпіричної складової – практики правозастосування (Rechtsanwendung). Тільки при такому «правозастосовному» розумінні юриспруденції могли виникнути так звана концепція «емоційної юриспруденції» (Gefühlsjurisprudenz) і практична школа об'єктивного «інтересу» або «юриспруденції інтересу» (Interessenjurisprudenz) [1, с. 61–68].

У межах англо-американської правової лексики юриспруденція (jurisprudence) має як мінімум три значення:

- 1) філософія права (philosophy of law);
- 2) наука права (science of law) або формальна наука позитивного права (formal science of positive law);
- 3) юридична практика (skill in law) [2, р. 642].

Додатково до трьох вищенаведених основних значень «юриспруденція» може розумітися і як форма наукового синтезу основних принципів права (scientific synthesis of the essential principles

of law) або просто як знання про право – правознавство (knowledge of law) [3, р. 19]. Окрім цього, «jurisprudence» – це і система права (system or body of law), і правова дисципліна (department of law) або особлива галузь законодавства, як, наприклад, у випадку із судовою медициною (medical jurisprudence), і навіть – судове рішення (decisions of a court) [4, р. 1227]. Має місце і просте ототожнення юриспруденції та права [5]. Однак «правознавське» розуміння «jurisprudence» в англомовній правовій науці явно переважає.

Останнім часом, у зв'язку з помітним підвищенням теоретичного рівня англомовної правової науки взагалі та освітнього рівня правознавців, стверджується, що сучасна юриспруденція межує із соціальними науками та філософією, при цьому звернена до історичного минулого і намагається гармонізувати суперечливі правові системи [6, р. 1]. В умовах поширення глобалізації починають переважати ототожнення юриспруденції зі специфічним методом вивчення права, але не права однієї країни, а його загального поняття [6, р. 2].

Таким чином, за результатами короткого *семантичного аналізу* предмета дослідження можна зробити такі попередні висновки. Іншомовні поняття «юриспруденція» та «доктрина» по-різному оцінюються в контексті основних правових культур. Якщо для «постійно теоретизуючої» романо-германської правової культури доктрина – це *теорія права*, то юриспруденція – це переважно *юридична практика*. І навпаки, для зорієнтованої на практику англо-американської традиції доктрина – *інтерпретаційна практика*, а юриспруденція все більше і більше постає *теорією права*.

Про можливість синтезу цих діаметрально різних підходів свідчить *етимологічний аналіз* понять юриспруденції та доктрини.

Необхідно визнати, що первісне для усієї європейської правової традиції латиномовне поняття *iurisprudentia* [7, с. 175, 403] або *juris-prudentia* (частіше через дефіс) [8, с. 433], є не чим іншим, як *правознавством*, знанням про право: (juris – право, law) + (prudentia – знання, knowledge) [9].

Яким же знанням переважно виступає «prudentia» – філософським, науковим чи практичним?

Латиною це слово має декілька значень: (1) знання, передбачення; (2) наука; (3) здоровий глузд, розсудливість [8, с. 633]. Це, безумовно, розширене тлумачення «prudentia» як знання взагалі – і теоретичного, і практичного.

Термін *доктрина (doctrina)* також має латиномовне походження й має такі значення: (1) вчення, наука; (2) навчання; (3) вченість, освіченість.

Це слово семантично пов'язане з «doctor» (вчитель, викладач) і «docere», «docui», «doctum» (учити, навчати; стверджувати; повідомляти; пояснювати, показувати, вказувати; викладати, доповідати; інсценувати; викладати) [8, с. 264].

Усе це свідчить про «науково-освітянську» природу семантичного змісту вербального позначення доктрини та міцний зв'язок цього терміна з інтерпретаційною діяльністю.

Важливо, що усі споріднені з «доктриною» слова мають зв'язки із ще одним давнім коренем: «disco» (навчатися; вивчати; дізнаватися, знайомитися), який близький до «discus» (диск; кругла плита, циферблат; кругла таця) [8, с. 256–257]. Цікаве образне зближення «доктрини» з «колом» або «диском» може бути підставою для припущення про більш широку семантику цього поняття. У вимірах міфо-поетичної символіки «коло» – це образ «ідейної єдності, нескінченності й завершеності, вищої досконалості», універсальна проєкція ідеальної сфери – космосу. Таким предметним образом космосу як раціонально-естетичної упорядкованості світу є диск. Окрім цього, образ кола має стійкий смисловий зв'язок з людською громадою. Наприклад, слово «община» походить від праслов'янського образу кола, що корелює з рос. «округ», «область» та нім. еквівалентами цих термінів – «Kreis», «Bezirk» [10, с. 18–19].

Таким чином, етимологія понять, що аналізуються, свідчить про наступне:

(а) у латиномовному середовищі поняття юриспруденції має максимально розширений зміст як теоретичного, так і практичного знання про право;

(б) первинний зміст поняття доктрини переважно лежить у смисловому полі науки та освіти, тобто в руслі так званого «академічного права» і генетично пов'язаний з традицією та звичаєм.

Попередні висновки, отримані за результатами лінгвістичного (семантичного й етимологічного) аналізу, перевіримо на історичних матеріалах з римського права.

Спочатку римське правознавство називається «регулярною юриспруденцією». Причиною було те, що первинне правове знання мало переважно практичний, вузько прикладний характер і його основним призначенням було формування *regula iuris* (*regula* – лінійка) – коротких, загальних і абстрактних юридичних принципів. Вони встановлювалися законом або утворювалися безпосередньо правовою наукою і визнавалися за судовим рішенням [7, с. 175, 271].

Одночасно виникає практика ототожнення терміна «*iurisprudentia*» з «*iurisscientia*», в якому «-*scientia*» за своїм змістом все більш еволюціонує від «досвідченості, вміння» до «науки як особливої галузі знання» [8, с. 690].

І тільки яскравий представник посткласичного римського права Доміцій Ульпіан (Domitius Ulpianus), уривки з творів якого складають третину всіх Дигест Юстиніана, тлумачить юриспруденцію як філософсько-правове знання: юриспруденція є пізнанням божественних і людських справ, знанням справедливого та несправедливого (Ulp. D.1.1.10.2) [11, с. 86–87].

Показово, що доктрина римського права і римська юриспруденція мають спільну історію. Необхідно підкреслити, що для концептуальних основ римського права вищий авторитет мало загально-визнане право (*ius recerptum*), положення якого максимально збігаються із загальною громадською думкою Римського народу. Не дивно, що через відсутність систематизованої, розвинутої доктрини права вищу силу мали звичай та закон. На більш пізніх етапах розвитку римського права спільна думка юристів (*conununis opinio iurisconsultorum*), які мають *ius respondendi*, поступово стає безпосереднім джерелом виникнення права [7, с. 166].

Доктринальна складова римської юриспруденції починає формуватися на ґрунті виділення інтерпретаційної діяльності як особливого виду позасудової юридичної практики. Така діяльність отримала назву *respondere de iure* (*respondere* – обіцяти один одному). Її основний зміст полягав у наданні кваліфікованого юридичного висновку як аргументованої відповіді на запит зацікавленої сторони. Спочатку такою практикою, яка була досить поширеною в Стародавньому Римі, успішно займалися понтифіки (*pontifices*), чії відповіді – висновки (*responsa*) були найважливішою складовою *interpretatio pontificum*.

Проте спеціально інтерпретаційною практикою почали займатися світські правознавці – юрисконсульти, або юриспруденти. Їхні висновки торкалися всіх можливих юридичних питань і надавалися безплатно, а пізніше – ще й у письмовому вигляді. Такими послугами користувалися як приватні особи, так і магістрати та судді, котрим також були потрібні кваліфіковані консультації, оскільки самі вони зазвичай не мали юридичної освіти. Таким чином, юристи не тільки умоглядно розв'язували певне юридичне питання, а й часто-густо безпосередньо впливали на процес правозастосування.

Такі відповіді юристів (*responsa prudentium*) надавали гнучкості римському приватному праву, пристосовували його до умов громадського життя, що постійно змінювалися. Згодом юридичні консультації стають головним компонентом творчої діяльності правознавців, яких називають респондентами. Настає «золотий вік» римської юриспруденції, який триває до самого кінця класичної епохи Стародавнього Риму. Інтерпретаційна за своїм змістом доктрина поступово стає фактичним джерелом права. Тому юрисконсультів від цього часу починають називати творцями нового права (*conditores iuris*).

Однак у часи занепаду Республіки через раптове збільшення кількості респондентів, що було наслідком значного підвищення попиту на юридичні послуги, помітно зменшується рівень їхньої освіченості. Виникають небезпечні тенденції невизначеності та неупорядкованості у правовій науці. Імператор Август реагував на це піднесенням деяких видатних юристів – вони отримали право

respondere ex auctoritate principis, що знову підняло авторитет усієї юриспруденції.

Ius respondendi – це особливе право окремих юристів давати консультації за уповноваженням принцепса (auctoritas principis). Проте, такі консультації мали фактичну, але не юридичну вагу. Тільки за часів імператора Адріана спільна позиція юристів, наділених ius respondendi, уже зобов'язувала суддю. Тим часом рішення і думки тих юристів, кому було дозволено творити право (responsa prudentium), набували сили закону, коли мали одностайний характер. Якщо ж думки розходилися, суддя мав можливість приєднатися до однієї із сторін [7, с. 423].

Наприкінці класичного періоду узгодженій думці правознавців надається сила закону, так що доктрина остаточно постає одним із джерел приватного права. Однак усе це мало сумні наслідки: збільшився вплив принцепса на право, що призвело до поглинання юристів державним апаратом, їхня діяльність ставала все більш бюрократичною і анонімною. Врешті-решт у III ст. н. е. правова наука занепадає [7, с. 170–171].

Отже, як свідчить історія римського права, природа доктрини є суто теоретичною. Надання їй загальнообов'язкової нормативності, подібної до сили закону, суперечить допоміжному (інтерпретаційному) призначенню доктрини у процесі правозастосування.

Таким чином, за результатами лінгвістичного (як семантичного, так і етимологічного) та історичного тлумачень понять юриспруденції та доктрини права логічно зробити такі *загальні висновки*.

Попередній лінгвістичний аналіз свідчить, що семантика кожного з цих понять у різних мовних середовищах приблизно однакова і в головному наближається до того первинного спільного значення, який вони мали в контексті давньоримського правового дискурсу.

Поняття, що досліджуються, близькі за значенням і в сучасних правових культурах. Теоретичні компоненти їх змісту – філософія права та юридична наука – є складовими як юриспруденції, так і доктрини. Розбіжності стосуються практичної (прикладної) складової. Якщо юридична практика виступає як відносно самостійна підсистема юриспруденції, то доктрина – це суто теоретичне правове знання.

Тому, з огляду на різні культурно-правові традиції, доцільним вбачається таке зіставлення змісту цих понять, яке певною мірою відповідає загальнолюдському (крос-культурному) їх розумінню:

доктрина права – це теоретична, академічна юриспруденція (філософія права та правова наука), яка походить від інтерпретаційної правової практики;

юриспруденція – це доктрина права та весь обсяг юридичної практики.

Отже, поняття юриспруденції є більш широким, до його обсягу входить поняття доктрини права.

Список використаних джерел: 1. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб. : Лань, 1999. – 326 с. 2. The Concise Oxford Dictionary of Current English. – 8th ed. / ed. by R. E. Allen. – Oxford : Clarendon Press, 1990. – 1454 p. 3. Allen C. K. Law in the Making / C. K. Allen. – Oxford : Oxford Clarendon Press, 1964. – 649 p. 4. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged. – Massachusetts, 1966. – 2662 p. 5. Gifis S. H. Jurisprudence / Steven H. Gifis // Law Dictionary. – 4th ed. – New York, 1996. – P. 276. 6. Paton G. W. A Textbook of Jurisprudence. – 4th ed. / George W. Paton ; David P. Dorham (editor). – 4th ed. – London : Oxford University Press, 1972. – 660 p. 7. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / Милан Бартошек ; пер. с чеш. Ю. В. Преснякова ; спец. науч. ред., авт. предисл. и коммент. З. М. Черниловский ; сверка лат. текста Н. А. Федорова. – М. : Юрид. лит., 1989. – 448 с. 8. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / Иосиф Хананович Дворецкий. – 3-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1986. – 846 с. 9. Jurisprudence // The Oxford Classical Dictionary / ed. by N. G. L. Hammond and H. H. Scullard. – Oxford : University Press, 1970. – 1198 p. 10. Топоров В. Н. Круг / В. Н. Топоров, М. Б. Мейлах // Мифы народов мира : энциклопедия в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. энцикл., 1992. – Т. 2. – 719 с. 11. Дигесты Юстиниана / пер. с лат. ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М. : Статут, 2002. – Т. I. – 584 с.

Надійшла до редколегії 16.04.2013

Гайдулин А. А. Понятия юриспруденции и доктрины в контексте европейской правовой культуры: лингвистическое и историческое толкование

Рассмотрена проблема разграничения понятий юриспруденции и доктрины. Исследование базируется на лингвистическом и историческом толковании этих понятий. По результатам компаративного анализа выяснено, что «юриспруденция» является родовым понятием для «правовой доктрины».

Ключевые слова: лингвистическое толкование, историческое толкование, юриспруденция, доктрина права, европейская правовая культура.

Gaydulina O. O. Concepts of jurisprudence and legal doctrine in the context of European legal culture: linguistic and historical interpretation

The problem of differentiation of concepts of jurisprudence and doctrine is considered. The research is based on the linguistic and historical interpretation of these concepts. According to the results of a comparative analysis found that «jurisprudence» is a generic term for «legal doctrine».

Keywords: linguistic interpretation, historical interpretation, jurisprudence, legal doctrine, European legal culture.

УДК 94(477.54)

В. А. Греченко

ЧЕРКАСЬКІ КОРЕНІ КУРЕНІВ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

Досліджено витоки та походження первинної структурної одиниці Запорозької Січі – козацьких куренів. Розкрито роль Черкащини як основної бази формування запорозького козацтва.

Ключові слова: курінь, Запорозька Січ, козацтво, Черкащина, курінний отаман.

Відомо, що основною військово-адміністративною одиницею Запорозької Січі був курінь. Крім того, територіально Січ поділялася спочатку на п'ять, згодом на вісім паланок. Коли й ким було встановлено такий поділ, сказати неможливо через відсутність про це документальних відомостей: є лише вказівка історика Мацієвського, що Військо Запорізьке поділилося на «курені, селища й околиці» за гетьмана Остафія Ружинського, тобто в першій половині XVI ст. (1514–1534 рр.) [1, с. 157]. Наприкінці XVI ст. в Базавлуцькій Січі було 7 куренів. За часів Олешківської Січі, Нової Січі, Задунайської Січі їхня кількість сягала 38 [2], усі вони мали різні назви, переважно взяті від своїх отаманів-засновників або від містечок чи сіл-метрополій, звідки вийшли перші запорожці, або від назви більшості козаків, які вперше склали курінь [3]. Назви цих куренів дійшли до нашого часу в синодику 1714 року, в історії Мишецького, в різних документах січового архіву й на могильних хрестах запорозьких цвинтарів.

Назву «курінь» козацькому житлу найімовірніше дали від слова «курити», тобто диміти, у своїй основі воно має схоже значення з тматороканськими «курями», згаданими у Слові о полку Ігоревім та російським словом «курная изба». В Січі, в кожному разі в Новій, курені вже не були курними житлами, хоча раз засвоєна назва залишалася за ними й тоді, коли втратила своє первісне значення [1, с. 158–159].

Зарахування новоприбулого козака до того чи іншого куреня відбувалося на основі земляцтва або ж прямої вказівки кошового отамана (чи зі згоди курінного отамана) [4, с. 524].

Значна частина назв куренів географічно мала своїм походженням територію Черкащини, що свідчить про те, що саме цей регіон був основним джерелом формування українського, у тому числі й запорозького, козацтва. За неповними даними, з Черкащиною було пов'язане утворення назв таких куренів:

1. Конелівський – від села Конела на річці Конела, в Жашківському районі Черкаської області.

2. Канівський – від міста, нині райцентру Черкаської області Канів на правому березі Дніпра.

3. Іркліївський – від селища Іркліїв, розташованого на лівому березі Дніпра біля гирла річки Ірклій у Чорнобаївському районі Черкаської області.

4. Рогівський – від села Рогів Маньківського району Черкаської області.

5. Корсунський – від міста Корсунь (тепер райцентр Черкаської області Корсунь-Шевченківський) на Росі.

6. Калниболотький – від містечка Кальниболота, нині села на межі Кіровоградської та Черкаської областей, яке з 1795 р. називалося Катеринополем і розташоване на річці Гнилий Тикич.

7. Уманський – від міста Умані на річці Уманка.

8. Нижчестеблівський – від містечка Стеблів, що лежить на правій притоці Дніпра Росі в Корсунь-Шевченківському районі Черкаської області.

9. Вищестеблівський – від того ж містечка Стеблів.

10. Тимошівський – від села Тимошівка Маньківського району Черкаської області.

11. Ведмедівський (або Медведівський) – від села Медведівка, що лежить на березі правої притоки Дніпра р. Тясмині в Чигиринському районі Черкаської області [5].

У запорозьких козаків слово «курінь» вживалося у подвійному значенні: у значенні житла-казарми і в значенні підрозділу, полку, самостійної частини війська, «завжди мобілізованої, поставленої на воєнну ногу». Якщо казалося «козак Канівського куреня», то це означало, що або козак жив у Канівському курені (казармі), або ж був приписаний до нього, а міг жити десь в іншому місці – у слободі, селі, на зимівнику однієї з паланок запорізьких вольностей. Більшість козаків лише рахувалася у Січі по куренях, але перебувала в них одна десята всього війська, інші ж, а особливо влітку, то по рибу, то за кіньми, то на дикого степового звіра, то в роз'їздах, то в бекетах, то у Великому Лузі, то на «оселях» – скрізь розсипані були, мов бджоли на запашних квітах; узимку ж багато з них ішли у «городи», тобто в Гетьманщину, щоб побачитись із ріднею чи підманути кого з молоді «до Січі».

З розповіді запорозького козака Микити Леонтійовича Коржа, записаної Олексою Стороженком: «Курінь був, неначе той будинок, шістьсот козаків і більше містилось в ньому, а стрійвся він, неначе трапеза яка, без перегородок і кімнат, а кругом побіля стін стояли столи і лавки, щоб було на чому за обідом сидіти. Образи були у нас дуже багаті, в срібних, в золотих шатах, а посередині куреня висіли панікадила, лампадки і у великі празники засвічувались» [6].

Один із запорозьких куренів називався за іменем черкаського села Конели. Село **Конела** документально відоме з 1629 року. Засноване було вірогідно тогочасним власником цих земель, краківським каштеляном, князем Юрієм (Єжи) Збараським, який залишив чималу збірку листів, котрі є важливим джерелом з історії

козацтва [7]. Назва походить від назви старовинної річки Конели, вперше згаданої під 1391 р. Конела виникла на межі з буцько-маньківськими володіннями Струсів-Калиновських і вочевидь мала контролювати цію околицю володінь Ю. Збаразького та їхні межі. Після смерті Збаразьких, що не залишили нащадків, Конела стала володінням князів Януша, Юрія та Олександра Вишневецьких, небожів Яреми Вишневецького [8]. У 1720-ті роки Конела через шлюб Францішки Ушулі Вишневецької (до речі, похресниці Івана Мазепи) з Михайлом «Рибонькою» Радзівілом перейшла у володіння дому Радзівілів. Від назви Конели походить назва Конелівського (або ще Кунилівського) січового куреня (перша згадка – 1683 року), а також станиці Конелівської (суч. Канеловська) на Кубані. Вірогідно, Конелівський курінь міг виникнути в результаті примусового виселення мешканців та спустіння краю в 1670-ті рр. [9].

Стосовно назви **Іркліївського** куреня слід зазначити, що село Іркліїв було центром Іркліївського полку Лівобережної України – адміністративно-територіальної й військової одиниці України доби козащини. У цьому селі вісім днів перебував гетьман України Богдан Хмельницький. За твердженнями істориків, гетьман проводив перемовини з польськими та московськими послами. Саме тут він підписав кілька своїх універсалів [10].

Назви двох куренів походять від містечка Стеблів. 1616 року в Стеблеві проживало 100 міщанських і 400 козацьких родин. Разом з навколишніми хуторами містечко входило до Корсунського староства. З 1648 р. Стеблів став сотенним містечком Корсунського полку. Під час повстання під проводом Василя Дрозденка [11, с. 384, 386] у 1664 р. Стеблів був оточений 20-тисячним польським військом Стефана Чарнецького [12], котрий діяв спільно з 15-тисячним татарським військом. Міщани Стеблева зробили спробу заручитися допомогою гетьмана І. Брюховецького. Про це стало відомо татарам. Вони раптово напали на місто, після запеклого опору вдерлися до нього, забрали в неволю чоловіків і жінок, а дітей і старих людей знищили («немовлята копитами кінськими стерті») і зруйнували його [13, с. 200]. Після Андрусівської змови 1667 року між Московією та Польщею [14, с. 113] Стеблів анексувала Варшава (поділ України не визнавав жоден український гетьман до 1709 року). З 1685 р. по 1712 р. містечко входило до складу Богуславського полку у статусі сотенного. У середині 80-х років XVII ст. Богуславський полк організував і впродовж усього існування очолював С. Самусь [15]. 1702 року повстанське військо на чолі з корсунським полковником З. Іскрою [16] звільнило Стеблів від польської влади, пізніше оголошено про перехід містечка разом з усією Правобережною Україною до складу Гетьманщини Івана Мазепи [17].

Ще одне село, яке дало назву запорозькому куреню – Тимошівка, документально відоме від 40-х років XVII ст. Через село

протікає річка Бендерка, яка впадає у ставок села Полковниче. Русло річки омиває високу скелю із двома входами, які вже залила вода: старожили розповідають, що то початок підземелля, яке тягнеться аж до старого приміщення колишньої Іваньківської школи (нині тут лікарня). Тож, у роки татарських нападів та Національно-визвольної війни тимошівці ховалися під землею та втікали цим ходом від завойовників. Реліквією села стала криниця «із живильною водою», що називається Линниковою – од чоловіка на прізвище Линник, який її викопав. На одному з дубових брусів, з яких зроблена коробка для криниці, збереглася вирублена дата – «1640» [18].

У першій половині XVI ст. територія, де згодом виникла Медведівка, що теж дала своє ім'я запорозькому куреню, була пустинцем. Приплив населення до цієї місцевості був значним, а чигиринський та корсунський староста Іван Данилович [19] «...для людей вільних, що у Чигирині вже не вміщалися..., вказав місце». Тут виникло поселення, яке староста назвав Данилоградом. Але назва «Данилоград» не прижилася. За поселенням закріпилася назва Медведиця (згодом Медведівка) – від річки Медведки і однойменного з нею урочища. У матеріалах перепису Корсунського староства за 1616 р. зазначено, що в новому поселенні є 20 міських будинків і 280 козацьких хат. У 1649 р. тут була створена козацька сотня, Медведівка стала сотенним містечком. Після Національно-визвольної війни 1648–1654 рр. Б. Хмельницький тримав її у власному користуванні [20].

Велику роль у становленні українського козацтва відіграло місто Канів. Із середини XVI ст. Канів став своєрідною козацькою святиною: літні козаки, хворі, поранені, що вже не могли брати участі у походах і боях, почали селитись і доживати свого віку на Чернечій горі неподалік від Канівського монастиря. Тут були поховані такі славетні гетьмани, як Іван Підкова, Яків Шах, Самійло Кішка [21]. Крім цього, значна кількість козаків проживала у містах Смілі, Корсуні та Городищі. Городиська сотня Корсунського полку була добре відомою за часів Хмельниччини. В 1649 р. сотником тут був Максим Кулей [22, с. 121]. Корсунський полк як військовий підрозділ оформився, імовірно, близько 1625 р. і став одним із 6 найдавніших реєстрових полків [23, с. 191]. За Зборівським реєстром 1649 р. Корсунський полк був найбільшим серед інших 16 полків і нараховував 3472 козаків, а у 1654 р. – 5150. У 1649 р. Корсунський полк поділявся на 19 сотень: полкову, Горкушину, Вергуненкову, Демкову, Івахниченкову, Маркову Бажаненкову, Тулюпенкову, Куришкову, Корчовську, Костенкову, Герасименкову, Млівську, Максима Городийського, Ярутину, Лисянську, Демкову, Гавриленкову, Вільшанську, Ситницьку [24].

Таким чином, наведений фактичний матеріал свідчить, що Черкащина відіграла визначну роль у формуванні та становленні українського козацтва, у тому числі й Запорозької Січі.

Список використаних джерел: 1. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. / Д. І. Яворницький / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 592 с. 2. Панашенко В. В. Курені Запорозькі / Панашенко В. В. // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 5 : Кон-Кю. – С. 520. 3. Кашченко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке Низове [Електронний ресурс] / Адриан Кашченко. – Режим доступу: <http://kaschenko.uaweb.org/opovidannia/index.html>. 4. Шпитальов Г. Г. Куринь / Г. Г. Шпитальов // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 5 : Кон-Кю. – С. 524. 5. Куринь (Запорозька Січ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Куринь_\(Запорозька_Січ\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Куринь_(Запорозька_Січ)). 6. Куринь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Куринь>. 7. Томазов В. В. Збарзькі / В. В. Томазов // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е–Й. – С. 302. 8. Щербак В. О. Вишневецький Ярема / В. О. Щербак // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 1 : А–В. – С. 517–519. 9. Конела (село) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Конела_\(село\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Конела_(село)). 10. Іркліїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Іркліїв>. 11. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 3-тє вид., переробл. та розшир. / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2006. – 584 с. 12. Чарнецький Стефан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Чарнецький_Стефан. 13. Історія України: нове бачення : у 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін. ; під ред. В. А. Смолія. – К. : Україна, 1995. – Т. 1. – 350 с. 14. Греченко В. А. Історія України. Модульний курс / В. А. Греченко. – Х. : Торсінг плюс, 2009. – 384 с. 15. Панашенко В. В. Богуславський полк / В. В. Панашенко // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1 : А–В. – С. 321. 16. Горобець В. М. Іскра Захар Юрійович / В. М. Горобець // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е–Й. – С. 538. 17. Стеблів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Стеблів>. 18. Тимошівка (Маньківський район) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Тимошівка_\(Маньківський_район\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Тимошівка_(Маньківський_район)). 19. Данилович Іван [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Данилович_Іван. 20. Медведівка (Чигиринський район) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Медведівка_\(Чигиринський_район\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Медведівка_(Чигиринський_район)). 21. Верменич Я. В. Канів / Я. В. Верменич, О. І. Бонь // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2007. – Т. 4 : Ка–Ком. – С. 80–81. 22. Бандурка О. М. Коріння родоводу / О. М. Бандурка. – Х. : Золота миля, 2010. – 344 с. 23. Мищик Ю. А. Корсунський полк // Ю. А. Мищик / Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 5 : Кон–Кю. – С. 191–192. 24. Корсунський полк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Корсунський_полк.

Надійшла до редколегії 27.12.2012

Греченко В. А. Черкасские корни куреней Запорожской Сечи

Исследованы истоки и происхождение первичной структурной единицы Запорожской Сечи – казацких куреней. Раскрыта роль Черкащины как основной базы формирования запорожского казачества.

Ключевые слова: курень, Запорожская Сечь, казачество, Черкащина, куренной атаман.

Grechenko V. A. Cherkasy roots of kurens of Zaporozska Sech

Sources and origins of primary morphon of Zaporozska Sech are investigated – cossack kurens. The role of Cherkasy Oblast is exposed as a basic base of forming of the zaporozsky cossacks.

Keywords: kuren, Zaporozska Sech, Cherkasy Oblast, kuren otaman.

УДК 340.12(477)“18/19”

С. Д. Сворак

**НАРОДОВЛАДНИЙ КОНЦЕПТ ЛИТОВСЬКО-РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
У ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ ДОСЛІДНИКІВ ХІХ–ХХ СТ.**

Розглянуто проблеми трансформації устоїв народовладдя від Київської Русі до Великого князівства Литовського у державно-правовій думці України ХІХ–ХХ століть. Прослідковано характерні риси у формуванні органів та інститутів влади, правових уявлень і державного управління Великого князівства Литовського та їх відмінності від аналогічних інститутів Великого князівства Московського. На основі порівняльного аналізу зроблено висновок, що Велике князівство Московське не можна розглядати як спадкоємця державно-народовладних традицій Київської Русі.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, народовладні інститути, міщанське самоуправління, Велике князівство Московське, східна деспотія.

За сьогоdnішніх умов всередині правлячих політичних сил України накопичилося безліч ідейно-світоглядних протиріч, пов'язаних з розбудовою держави. Досить вагомим чинником у виникненні суперечності поглядів на майбутнє Української держави є система міфів і спотворених уявлень про історію української держави і права, особливо що стосуються Литовсько-Руської доби. Імперська Великоросія та СРСР взагалі не залишили для української нації по собі нічого такого, що усі соціальні верстви сучасної України могли б назвати національною історією держави і права. Тому в нашій національній свідомості домінують ідеологеми,

© Сворак С. Д., 2013

сформовані тоталітарними режимами, у яких відсутнє узгоджене бачення майбутньої демократичної української держави.

Народовладна традиція, що базувалася на історичній пам'яті й свідомості народу Галицько-Волинської держави, була успадкована Литовсько-Руським князівством, про що свідчить принцип, на основі якого відбулося об'єднання двох народів у Великому князівстві Литовському. «Ми старини не рухаємо, а новини не вводимо», – на різні лади повторювали литовські князі та урядники, зазначаючи, що вони тим не «віднімають прав у місцевих людей і зоставляють усе, як було здавна» [1, с. 68]. Цей концепт лише підкреслює існування народовладних інститутів держави і досить ґрунтовно висвітлює складні процеси українського національного життя в нових умовах. Цим звичаєвим принципом підтримувалося існування національних державних і правових традицій, здатних забезпечувати майбутню суверенізацію національного державницького життя і русинів-українців, і литвинів. Ця норма співпраці і співіснування двох народів – ключ для правильного розуміння державно-правового життя згідно з народовладною традицією, що успадкована від Галицько-Волинського князівства.

А. Уайтхед вважає, що «статус традиції – це просто інша назва для успадкованого змісту, який іманентно присутній у кожному життєвому прояві людини..., завжди традиційний факт виступає істотним елементом значення кожного договірною обов'язку» [2, с. 458]. У першу чергу заслуговує на увагу той факт, що збереження традицій у союзницьких держав переконливо засвідчує договірну форму їх об'єднання. Значна частина дослідників історії держави і права України висувають на перший план завойовницьку стратегію, наголошуючи, що завойовники зорієнтовані на підкорення чужих народів та підпорядкування їх форм життя нормам своєї держави. При цьому окремі автори, характеризуючи процес об'єднання держав, використовують вираз «прилучати Руські землі до своєї держави» [1, с. 67]. Але ще В. Данилевич переконливо показав, що Міндовг як очільник Литовської держави уклав договір з князем Галицько-Волинської держави Данилом, віддавши в його управління значну частину так званої Чорної Русі з Новгородком у 1254 р. [3, с. 85–89]. М. Грушевський використовував переважно термін «об'єднання» Великого князівства Литовського та «об'єднання білоруських і українських земель» Гедиміном, який іменував себе спадкоємцем руських князів та величав «королем Литовським і Руським» [4 с. 11–14, 16].

Дослідники початку ХХ ст. дійшли висновку, що першочерговою причиною об'єднання руських і литовських князівств у єдину державу була зовнішня загроза для обох народів. Так, Д. Дорошенко, зокрема, доводить, що «на початку ХІІІ ст. сталися події, які дали поважний імпульс до створення литовцями в цілях самооборони більш поважної організації... на заході й півночі у литовців

виріс ворог. Цим ворогом були німецькі лицарі, які поставили собі метою завоювання і обернення в християнство литовських племен... Литовці дуже скоро відчували, що вони опинилися між двох вогнів» [5, с. 105].

Слід зауважити, що на той час у суспільно-політичному житті Галицько-Волинської спільноти уже сформувалися подібні до західноєвропейських інститути самоврядування міщан. Більше того, дослідники ще у XIX ст. звертали увагу на дві тенденції розвитку інститутів держави і права XIV–XV ст. в Галичині, перша з яких характеризувалася тим, що «Галицько-Волинські князі, так само як і Київські, стояли в династичних зв'язках з різними пануючими домами Європи» [5, с. 99]. Друга тенденція виявилася у посиленні Володимиро-Суздальського князівства, адже «татарщина залишила глибокий слід на всіх ділянках життя, відбилася на політичному укладі» [5, с. 101]. М. Костомаров побачив у міждержавних зв'язках князів Данила і Міндовга домовленість про спільні військові дії проти татаро-монголів, які залишилися на захоплених ними руських землях. Коли Данило Галицький «вирішив відібрати у татар руські міста до самого Києва, литовський князь Міндовг дав обіцянку діяти з ним заодно» [6, с. 258]. Отже, «оксамитове» формування Литовсько-Руської держави, на думку дослідників, було обумовлене низкою причин і передумов, зокрема об'єднанням князівсько-боярських верхів на основі шлюбів, взаємних домовленостей, військових операцій проти татар і хрестоносців та вигнання їх з руських земель з наступним поєднанням у Литовсько-Руській державі.

Така історична картина формування Литовсько-Руської держави є найбільшим викликом московській історіографії, адже за сучасних умов українська наукова думка, звільнена від великоросійської ідеологічної залежності, має можливість викристалізувати об'єктивну картину державотворення та утвердити концепцію неперервного розвитку народовладдя в Україні, починаючи з княжої доби. Важливим показником народовладної тенденції української державності того часу є збереження вічевого устрою та його традиціоналізація, у той час як віче у Суздальській землі, за твердженням М. Владимирського-Буданова, зникає вже у другій чверті XIII ст. [7, с. 63]. «Право вічевого самоврядування і відповідно обмеження князівської влади» підтверджується джерелами – формальними писемними угодами, які збереглися, починаючи з 1260 р., а оскільки їх зміст досить подібний, то всі вони разом складають немовби хартию, що забезпечує самоврядування» [7, с. 62].

Фальшива думка про те, що Московська держава є спадкоємницею Київської Русі, спростовувалася не лише українськими, а й російськими дослідниками. Так, приміром, ще В. Татищев зазначав, що, у той період, по-перше, Москва в різних стародавніх манускриптах визначалася як село, а не місто; по-друге, лише князь Юрій залочаткував та побудував місто, назвавши його від ріки Москва [8, с. 450].

Нарис історії руського права професора Київського університету М. Владимирського-Буданова і сьогодні є серйозним науковим доробком, завдяки якому ми опановуємо істинні знання історії держави і права середньовічної української нації, в якому самостійність наукової думки виявляється у критичній рефлексії. Для М. Владимирського-Буданова уже тоді було зрозуміло, що початком формування великоросійських держави і нації слід вважати татаро-монгольську присутність у межах північно-східних земель, які називалися Заліссям, де географічні умови, спосіб життя різнорідних етнічних груп, які не належали до слов'янських, були цілком іншими.

Згідно з висновками М. Владимирського-Буданова, «на північному сході посилення княжої влади спричинялося місцевими особливостями цих областей» – головними з яких він вважає віддаленість їх від центру міжкнязівських уособиць, та економічні умови, які заважали утворенню сильного боярства і великих міських громад [7, с. 64]. Втім, історична традиція державотворення Московського царства, яку досить детально і чітко описали дослідники, характеризувалася пануванням так званого «скіфського» (тобто насправді татарського) елементу і домінуванням державницької культури кочових володарів. В. Богданов зазначає, що «власне за часів Івана IV його оточення почало політичну кампанію щодо упадкування династичної влади Київської Русі ... Не приховувалися і скіфські корені. Адже про скіфське походження московитів писали у своїх спогадах іноземці, які мешкали в Москві за часів Івана IV і пізніше» [9, с. 206].

Не враховуючи, що під скіфами у творах іноземців малися на увазі власне татари, В. Богданов навіть схильний вбачати династичні реалії у цих «скіфських» повідомленнях: «Історикам відомо, що за часів Петра I почалося масове знищення документів, які могли скомпрометувати династичні права Романових. Зникли основні документи, в тому числі Полоцький, Смоленський літописи, в яких були свідчення про скіфські корені... В такий спосіб ми всі стали в кінцевому підсумку росіянами і слов'янами» [9, с. 210]. Тут маємо справу зі спробою замінити один історичний міф, який є традиційним, та інший міф, авторський.

Традиційна концепція Московської держави як суб'єкта «збирача» руських земель, які фактично були нею завойовані досі, становить фундаментальну особливість міждержавних відносин сучасної Російської Федерації. Що ж до сучасної української нації, то нинішній період державотворення обтяжений слабкістю історичної пам'яті, зміст якої часто зумисно фальшований, спотворений і не відповідає історичній дійсності. У результаті панування промосковського патерналістського погляду про нібито важливі місце і роль Московської держави у звільненні українських земель від татаро-монголів та їх об'єднанні під зверхністю Великої Росії домінує

міф про всесія і могутність цієї держави та про так званий «братній» союз російського і українського народів.

Ставлення до Великого князівства Литовського як держави й зокрема до українського націогенезу і державницької традиції народоладдя у державно-правовій науці Москви пов'язане з більш чи менш вираженим фальшуванням історичних подій того часу. Передусім, московська історіографія перебільшує масштаб руйнування державності Київської Русі кінця Батієвого нашестя і акцентує увагу на визвольній місії Москви стосовно українських земель, які перебували під владою татаро-монголів і Литовської держави.

Як вже зазначалося, об'єднана Литовсько-Руська держава протягом XIV–XV ст. забезпечила збереження народоладдя на давньоруських землях і в результаті об'єднання військових сил вона допомогла тогочасній українській спільноті визволитися від татаро-монгольського визиску. Д. Дорошенко вважав, що після того, як Польща почала захоплювати галицькі землі, раніше очікуване об'єднання колишнього Галицько-Волинського князівства з Литвою стало зайвим з огляду на персональну з унію Литви та Польщі. «Я підкреслював, – пише Д. Дорошенко, – мирний характер інкорпорації руських земель литовськими князівствами, збереження старого укладу було немов принципом. Литва не мала свого виробленого державного апарату, щонайбільше вона могла дати князя. Тому залишалася на місці вся попередня управа. Руські бояри ставали на службу Литовського великого князя, а руські дружини й земські полки підсилювали його військо. Вища культура русинів мала непереможний вплив на литовців. Шлюби литовських князів з руськими князівнами скріпляли цей вплив ще більше» [5, с. 108]. Автори такого підходу у розумінні українського традиційного народоладдя литовсько-русської доби підкреслюють, що литовські князі, звільняючи руські землі від татаро-монгольського ярма, розбудовували міста, які у свою чергу ставали гарантом і опорою народоладдя.

Державна політика Москви стосовно колишніх давньоруських земель від самого початку була загарбницькою, агресивною та руйнівною для народоладдя. П. Курінний писав, що «кров'ю, золотом і підступом стягали нащадки Івана Калити Русь. Лестощами та інтригами, наклепами і ворожнечею намагалися удільні князі уникнути цупкої московської руки. Зріло бажання в Твері (чудь), Новгороді (словени), у Нижньому Новгороді, у Рязані (ерзя), об'єднатися у боротьбі проти Москви як татарського спільника – на Сході Європи» [10, с. 192]. Не підлягає сумніву і те, що деспотична монархія Московського царства не приваблювала і правлячі кола й громади українських земель з традиційними демократичними народоладними устоями. Тому сьогодні як великоруська так і українська історія держави і права вимагає деміфологізації на підставі звернення до наукових джерел з урахуванням сучасних наукових

філософських і державно-правових поглядів на націстворення й державотворення як етногенетичний процес.

У межах Литовської держави її князі визнавали можливість збереження традиційних народовладних інститутів Давньої Русі, наполягаючи при цьому, що лише спільними зусиллями об'єднані у державу союзники звільняться від татаро-монголів. І Крип'якевич вважав, що «Литва давала українським князям і панам широке право участі в центральних державних установах і урядах. Українська (і білоруська) аристократія почувала себе співгосподарями у великій Литовській державі», політика якої спрямовувалась у тому числі й на інтереси України, а саме – боротьбу з татарами і поширення колонізації до Чорного моря. «Різні землі мали свою самоуправу, але вона обмежувалася до господарських справ, судівництва, опіки над церквою і всяких місцевих питань, а не підривала компетенції центральної влади» [11, с. 114].

Литовська держава більшою мірою адаптувалася до державної культури тогочасної української нації, ніж руські землі адаптували свої здобутки до Литви. Головною формою державної політики литовських князів до українців був діалог і вільний обмін здобутками й ресурсами задля спільного самоствердження. Це було можливим лише за підтримки широких соціальних верств, інтегрованих у Литовську державу з посталою структурою народовладдя. На відміну від тодішньої Москви, в Литовській державі уряд підтримував політичну, соціально-економічну і духовну єдність українців-русинів і литвинів. Ця тенденція найбільш повно виявилася в часи правління Вітовта, внутрішня політика якого, як зазначав Д. Дорошенко, полягала в тому, щоб «з ласки господарської зберегти старовину, закріпити соціальний, політичний і юридичний лад землі» [7, с. 111].

Таким чином, у процесі становлення литовсько-руське державне утворення пройшло три найважливіші етапи взаємної адаптації. По-перше, за умов, коли татаро-монголи і Польща загрожували українським землям, а литовцям – «німецькі лицарі», військово-політична переоцінка кожним власних сил зумовила їх об'єднання. По-друге, це об'єднання утвердило принцип народовладдя українських земель у поєднанні з продуктивною здатністю литовців зберегти державницькі інститути й піднятися у своєму саморозвитку. Як наслідок, у геополітичному просторі постає реконструйований тип давньоруського великого князівства, але під назвою литовського, де досвід демократії склав певну світоглядно-ціннісну парадигму співжиття русинів і литвинів. «Ця держава, – стверджує М. Владимирський-Буданов, – стала кращою твердиною для слов'янського сходу від нападів німецького ордену» [7, с. 88].

Саме в цьому державному просторі здійснювалася концептуалізація української державної традиції народовладдя й трансформація історичної самосвідомості нації. Москва в той час формувала

політику захоплення руських земель. «Тому великі князі московські вже в XIV ст. іменують себе великими руськими чи навіть «всієї Русі» (з часів Івана Калити), хоча їх влада сягала лише на одну Суздальську землю і лише частково на інші північно-руські землі» [7, с. 94]. Після того, як князь Іван III двічі розбив новгородців у 1470-х роках, народовладдя у Новгороді було повністю ліквідовано. Доречно нагадати, що промосковськи орієнтована частина бояр Новгородца, намагаючись зрозуміти дії московського князя, запитала його, який порядок він воліє у них запровадити? Той відповів: «Держава наша така, що вічовому дзвону не бути, посаднику не бути, а державу всю нам тримати» [12, с. 30]. Таким чином, одним із проявів загарбницької політики Москви стало таке політичне мислення, при якому власне історична територія держави могла розширюватися далеко за її первісні межі. Сусідні з Московією землі вже з XIV–XV ст. почали відчувати своєрідний морально-політичний пресинг з боку московських князів, які були наділені монголо-татарським ярликом, а «титул великих князів Московських «Всея Русі» був вперше вжитий Іваном Калитою, який водночас кинув виклик загартуваної Литовської держави [4, с. 97].

Справді, у житті слов'янських народів, які сформували власну державу з інститутами народовладдя, під впливом загрози з боку Московії з її імперськими, централізаторськими державними підвалинами пробуджується національна державницька самосвідомість. Водночас вторгнення самодержавства у кордони і територію слов'янського світу змусило частину вільнолюбних слов'ян колонізувати донські й поволянські степи й вибудувати козацькі територіально-громадські органи самоуправління. У періоди, коли самодержавство починає руйнувати самоврядування та інші інститути демократії, у громадах зростає невдоволення й вольове напруження, що призводить до активізації протестних рухів. Традиційно усвідомлене громадами народовладдя, потрапляючи під тиск влади деспотичного самодержавства Московії, системи жорстких і відірваних від демократичних коренів раціональних імперативів і норм, виявляється не в змозі конституювати свої державницькі принципи і норми, що у свою чергу й викликає громадський супротив. Тому не дивно, що частина саме руських громад у тій ситуації самоорганізуються у козацькі самоврядні спільноти, переселяючись на території пониззя Дніпра та Дону.

Московська держава, сформована на принципах централізації, примушувала все населення служити державі: будь-які інтереси осіб, верств, соціальних груп стояли нескінченно нижче інтересів держави, людина жила значно менше для себе, сім'ї та найближчого оточення, ніж для держави. Відмітною рисою московського державного права стане торжество в ньому необмеженої самодержавної, монархічної влади, і цією особливістю воно відрізнялося як від права Київської періоду, так і від сучасної Литовсько-Руської держави [7, с. 122].

Наріжним каменем українського державного життя досліджуваного періоду була національно-демократична традиція, яка високо цінувала волю людини, її сімейно-господарську автономію, обмежувала владу князів, тисяцьких, посадників, чим значно підвищила рівень життя як особи зокрема, так і громади в цілому. Тому в Литовсько-Руській державі «в земельних уставних грамотах і згадуються віча, на яких сходилися бояри, міщани, міська шляхта і прості люди. Населенню гарантувалася безпечність особи: карати можна було тільки в судовому порядку. Громадяни держави діставали право вільного від'їзду за кордон» [5, с. 111]. Демократичність державного ладу формувала адекватну суспільну самосвідомість, тобто суб'єкту утверджувалась традиція народовладдя як її вихідного моменту, що змушувала усі соціальні верстви робити свідомий та осмислений вибір у конституюванні державницького життя. «Литва своїми військовими силами, – на думку І. Крип'якевича, – давала Україні забезпечення від орди, а це була найважливіша життєва справа українського народу – вийти з-під татарського ярма. Литовські князі здобули собі довір'я тим, що нічим не відрізнялися від місцевих урядовців, глибоко переймаючись старою українською культурою, пошановуючи місцеві звичаї та устави» [11, с. 113].

Отже, народовладна державницька традиція української спільноти Київської Русі при формуванні Литовської держави стала підвалиною, відбитком первинної правової творчості. Детальний аналіз усіх сфер життя українського народу у складі Литовської держави дає можливість дійти висновку, що, по-перше, домінуючим суб'єктам державної влади «не все дозволено»; по-друге, принцип спільного життя «старовини не рухати і новин не вводити» протягом тривалого часу здатний був коригувати розвиток інститутів державної влади і правовідносин; по-третє, будучи різними етноспільнотами, але рівноправними суб'єктами політичного життя, русини й литвини своєю власною військовою активністю здійснили вирішальний крок – звільнилися від татаро-монголів. У цій ситуації принциповим моментом для долі української нації й держави став процес усвідомлення необхідності соборності її розрізаних земель, частину з яких захопила Польща, іншу – Московія, у науковій думці якої досьогодні домінує фальшиве уявлення про те, що Москва «визволила» українські й білоруські землі від монголо-татар, що суперечить висновкам сучасних дослідників історії держави, які довели, що «Україна позбулася монголо-татарського іґа на 118 років раніше, у грудні 1362 р. в битві на р. Сині Води» [13].

Таким чином, у литовців та українців спільною державницькою традицією була послідовність розвитку народовладних устоїв, що базувалися на розбудові міст і соціально-економічного потенціалу, права і незалежної судової гілки влади, повазі до прав і свобод своїх співгромадян. Велич Литовсько-Руської держави може бути досягнута лише за умов розуміння загальних закономірностей творення

європейського права й національних держав, умов і причин переходу Московської держави до взірця східних деспотій. Згідно з висновками А. Уайтхеда, для Середньовіччя характерним було те, що «центр культури перемістився на Захід, оскільки східна цивілізація знесилувалася під тривалим тиском татар». На Заході панувала нова мірка раціональності, що втілювалася у численних соціальних інститутах, які враховували цілі особливих груп, – вважає А. Уайтхед, – а поява магдебурзького права стала поштовхом до розвитку наукової думки про права і свободи громадян» [12, с. 446].

І. Лисяк-Рудницький, аналізуючи історичні традиції державотворення української нації, відзначав, що її сутності притаманні «західноєвропейські первні», які спираються на волелюбність, тоді як у Московській державі переважає візантійський монархізм, поєднаний з азійським деспотизмом [14]. Докладне дослідження усієї гами руського права покликане дати відповідь насамперед на питання, чому між державницькою культурою української та великоросійської націй існують істотні розбіжності, про які М. Владимирський-Буданов писав, що «... в Московській державі російське право вступає в добу залякувальних заходів; злочин насамкінець розуміється як діяння протидержавне. Держава діє при цьому як приватний мисливець» [7, с. 251].

Слід зазначити, що державність і право Литовсько-Руської держави були щільно пов'язані із загальноцивілізаційним розвитком європейських країн з переважно демократичними традиціями славнозвісної давньогрецької держави, що базувалась на приватному праві. На тому етапі державно-правового розвитку русини й литвини дотримувалися важливого європейського принципу функціонування інституту князя, згідно з яким «майже в кожному руському тлумаченні про державну владу підкреслюється, що правитель зв'язаний законом» і в жодному з них немає посилення на принцип римського імперського права – «нема законів для правителя» [15, с. 309]. Московські ж правителі певною мірою почали відтворювати римський імперський принцип державного устрою, що втілювався у головній ідеї Московської держави – «одна влада і самодержавство», Москва – «третій Рим» [10, с. 192], а вже в добу «Грозного і Бориса Годунова», в часи смуту сформувалися теоретичні засади для розвитку вчення про політичні злочини», серед яких були і «поносні слова», і «ображення величності двора» [7, с. 258].

Тепер зрозуміло, чому промосковські дослідники історії держави і права Литовсько-Руської держави зазвичай однобічно розглядають історичний процес розвитку і трансформації Київської Русі у Московію і далі в імперську Росію, яка на той час вже розробила політичну складову кримінального права, в якому «бунт» проти адміністративної влади порівнювався з «державною зрадою» [7, с. 259]. Активізація масових політичних виступів проти монархічного деспотизму Московії на початковому етапі формування позитивного права призвела до появи жорстких каральних методів з боку держави, аналогічні яким застосовувалися монголо-татар-

ською державно-правовою системою. Саме в такому контексті й слід розуміти сенс поняття «східний деспотизм».

На противагу деспотичній монархії Московії в умовах Великого князівства Литовського в суспільній свідомості формується традиційна форма демократії, обумовлена єдністю мотивації боротьби проти завойовників. Етногенез українського й литовського народів відбувався в умовах трансформації народовладних ідей, які кардинально оновлювали і формували принципово нові правові норми і форми державно-правового устрою. Г. Вернадський писав, що вже у Середні віки в Англії та Угорщині «були прийняті перші європейські конституції: англійська Велика Хартія 1215 р. і угорська Золота була 1222 р., і ці хартії можна вважати елементами основного конституційного закону» [15, с. 310]. Ці фактори стали невід'ємною геополітичною умовою творення державно-правового устрою у європейських державах, які за своїм характером були досяжні й відомі українській та литовській спільнотам.

Насамкінець, відкидаючи існуючі міфологеми про визволення Московською державою українських земель від татаро-монголів, можна стверджувати, що саме в Литовсько-Руській державі українська нація вперше усвідомила себе державницько-народовладною, розкрила свій визвольний потенціал, з'ясувала приховані імперські деспотичні задуми і наміри Московії і не знайшла своє місце у її складі. Історію України литовської доби, сконструйовану з міфів і фальсифікацій та комбінованих імперсько-російських концепцій різних авторів можна вважати компілятивно-ідеологічною доктриною, а державне життя української нації у складі Литовського князівства цілком можна іменувати народоправним. Промовистим доказом української національної самостійності є функціонування норм «Руської Правди», трансформованих у норми демократичних Литовських статутів, у той час коли в московському праві принципи «відновлення майнової вартості» внаслідок злочину вже були замінені на принцип «знищення злочинців», за будь-який злочин – «смертний вирок» або «заслання, яке супроводжувалося «тілесним покаліченням і тюремним ув'язненням» [7, с. 269].

Наслідком утвердження норм карного права в Московській державі стала тенденція до політичного переслідування людей, які критикували владу, та розгортання масових політичних репресій. Наслідки впровадження у життя карного права у Московії різнилися від тогочасних українських правових норм у Литовській державі й підкреслювали істотні відмінності у державному устрої та правосвідомості російської та української націй. Дослідники історії держави і права українського народу уже в XIX ст. чудово усвідомлювали різницю між народовладною традицією Литовсько-Руської держави і новосформованим диктаторсько-імперським характером тогочасної Московії.

Надійшла до редколегії 05.01.2013

Список використаних джерел: 1. Коваленко Г. Українська історія / Г. Коваленко. – К. : Велес, 1993. – 176 с. 2. Уайтхед А. Н. Избранные работы по философии / пер. с англ. / А. Н. Уайтхед – М. : Прогресс, 1996. – 717 с. 3. Данилевич В. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия / В. Данилевич. – К. : Тип. Императ. ун-та, 1893. – 217 с. 4. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 4. – 540 с. 5. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – Л. : Світ, 1991. – 573 с. 6. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Н. И. Костомаров ; примеч. И. Л. Бутича. – К. : Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1989. – 736 с. 7. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов н/Д : Феникс, 1995. – 640 с. 8. Татищев В. Н. История Российская с самых древнейших времен : в 7 т. / В. Н. Татищев. – М. ; Л. : Наука, 1964. – Т. 4. – 555 с. 9. Богданов В. В. Этническая и эволюционная история Руси / В. В. Богданов. – М. : Белые альфы, 2001. – 272 с. 10. Курінний П. Советські концепції походження великоруської народності та «руської» нації / П. Курінний // Наукові записки Українського вільного університету. – Мюнхен, 1963. – Ч. 7. – С. 174–199. 11. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Л. : Світ, 1990. – 520 с. 12. Бущик Л. П. Иллюстрированная история СССР XV – XVIII вв. / Л. П. Бущик. – М. : Просвещение, 1971. – 445 с. 13. Палій О. І почервоніли Сині Води / О. Палій // Сільські вісті. – 2012. – 3 лют. 14. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 520 с. 15. Вернадский Г. В. Киевская Русь / Г. В. Вернадский. – Тверь : ЛЕАН ; М. : АГРАФ, 2001. – 448 с.

Сворак С. Д. Народовластный концепт Литовско-Русской державы в государственно-правовых взглядах исследователей XIX–XX вв.

Рассмотрены проблемы трансформации устоев народовластия от Киевской Руси до Великого княжества Литовского в государственно-правовой мысли Украины XIX–XX веков. Прослежены характерные черты в формировании органов и институтов власти, правовых представлений и государственно-го управления Великого княжества Литовского и их отличия от аналогичных институтов Великого княжества Московского. На основании сравнительного анализа сделан вывод, что Великое княжество Московское нельзя рассматривать как правопреемника государственно-народовластных традиций Киевской Руси.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, народовластные институты, мещанское самоуправление, Великое княжество Московское, восточная деспотия.

Svorak S. D. A people-power concept of the Lithuanian-Russian state in the state-legal views of researchers of XIX–XX centuries

The problems of the of democracy principles transformation from Kyiv Rus to the Lithuanian-Russian principality in the state legal idea of Ukraine of XIX–XX centuries are examined. The personal touches are traced in forming of organs and insti-

tutes of power, legal presentations and state administration of the Great duchy of Lithuanian and their difference from the analogical institutes of the Great duchy Moscow. On the basis of comparative analysis it is drawn a conclusion, that it is impossible to examine the Great duchy Moscow as a legal successor of state-people-power traditions of Kyiv Rus.

Keywords: Great duchy Lithuanian, people-power institutes, petty bourgeois self-government, Great duchy Moscow, east despotism.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 342.51

С. І. Лекарь**ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

Досліджено сутність поняття «взаємодія», розглянуто проблеми взаємодії та координації суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави у розрізі трьох груп: політико-правових, організаційно-інституційних та фінансово-економічних.

Ключові слова: взаємодія, координація, економічна безпека держави, органи влади, розподіл компетенцій

Реалізація Урядом України курсу на інтеграцію до світових геополітичних центрів обумовила зростання зовнішніх викликів та загроз у всіх сферах соціального, економічного та політичного життя суспільства. За цих умов загострюється проблематика формування оптимального розподілу повноважень та чіткої координації різних за обсягом та характером компетенцій суб'єктів для належного виконання покладених на них завдань та функцій у процесі реалізації економічних інтересів держави.

Проблемами взаємодії державних органів на різних рівнях державного управління та в окремих сферах суспільного життя займалися ряд вітчизняних науковців, а саме: взаємовідносини органів публічної влади з громадськістю досліджували О. Бабінова, Н. Драгомирецька, А. Колодій, О. Крутій, М. Пухтинський, В. Ребало, Ю. Сурмін, В. Тертичка, В. Токовенко та ін.; окремі аспекти взаємодії органів самоорганізації населення та органів місцевого самоврядування вивчали М. Баймуратов, В. Бондаренко, В. Кампо, М. Корнієнко, В. Кравченко, М. Орзіх, О. Орловський, В. Погорілко, А. Чемерис та ін.; проблематику взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами профілактики адміністративних правопорушень висвітлено в роботах А. Жалінського та М. Костицького, А. Комзюка, Ю. Назара, О. Остапенка, В. Авер'янова, О. Андреевої, Д. Бахраха, В. Білоуса, Ю. Битяка, І. Голосніченка, Є. Додіна, Д. Калаянова, В. Колпакова, А. Коренева, В. Ремньова, Ю. Шемшученко та ін.

Однак, незважаючи на високі наукові здобутки існуючих досліджень, до сьогодні остаточно не вирішеними залишаються проблеми організаційно-правового врегулювання взаємодії суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави.

Метою даної статті є дослідження проблем взаємодії та координації суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави.

© Лекарь С. І., 2013

Стан економічної безпеки держави значною мірою залежить від ефективності взаємодії суб'єктів її забезпечення. Саме єдність дій компетентних державних органів у процесі реалізації їх функцій і повноважень визначають парадигму майбутнього соціально-економічного зростання та розвитку України в умовах глобалізації.

Сутність поняття «взаємодія» як філософської категорії полягає у відображенні процесів впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємної обумовленості та зміни стану або взаємопереходу, а також породження одним об'єктом іншого. «Взаємодія» тісно пов'язана з поняттям «взаємозв'язок» і розглядається як одна з форм останнього [1]. На думку О. М. Василюєва, «взаємодія полягає у певній організаційній діяльності як шляху до мети на основі узгодженості дій суб'єктів, а на організаційному етапі взаємодії здійснюються: нормативно-правове забезпечення взаємодії; реалізація нормативно-правового забезпечення – як приклад, створення координативних центрів; безпосереднє планування заходів по взаємодії» [2]. Отже, в контексті забезпечення економічної безпеки держави взаємодія органів державної влади, компетентних у сфері реалізації функцій держави в економічній сфері, полягає у врегульованій нормами права організованій, скоординованій та спланованій системі заходів щодо реалізації та захисту національних інтересів держави в економічній сфері від реальних і потенційних загроз. У своїй праці «Теоретичні аспекти взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами профілактики адміністративних правопорушень» [1] А. Р. Лещух до основних ознак процесу взаємодії суб'єктів пропонує віднести такі (рис. 1):

Рис. 1. Характерні ознаки процесу взаємодії суб'єктів, на думку А. Р. Лещух

Необхідність забезпечення взаємодії суб'єктів національної безпеки держави закріплено у Законі України «Про основи національної безпеки України» [3]. Безпосередня взаємодія уповноважених у сфері управління економічним розвитком держави органів має

здійснюватись на кожному етапі такого управління шляхом взаємного обміну інформацією, спільної розробки заходів та координації дій під час їх реалізації, створення колегіальних органів чи спеціалізованих робочих груп з метою запровадження спільних програм, колегіальної розробки та затвердження нормативно-правової документації, узгодження дій у процесі контролю за реалізацією запланованих заходів та програм тощо.

Вчені Національного інституту стратегічних досліджень в контексті дослідження взаємодії органів державної влади у межах територіальної організації влади зазначають, що «ефективне функціонування будь-якої системи публічної влади залежить від наявності чітких структурних елементів та їх функціональної спроможності» і відносять до них такі:

- 1) суб'єкт прийняття рішень;
- 2) чітко окреслені та закріплені у нормативно-правових актах межі компетенції суб'єкта прийняття рішень (повноваження та функції);
- 3) суб'єкт виконання рішень (виконавчі органи);
- 4) ресурсну базу для виконання прийнятих рішень, яка передбачає організаційні основи та відповідне матеріально-фінансове забезпечення;
- 5) органи державної влади, діяльність яких спрямована на реалізацію загальнонаціональної державної політики;
- 6) ефективну систему контролю за діяльністю органів влади як з боку громади, так і з боку держави [4].

Погоджуючись із наведеним, загальну сукупність суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави можна розподілити на таких, що компетентні у сфері ухвалення рішень, сфері їх виконання та сфері контролю за належним виконанням ухвалених рішень. Також слід додати, що ряд органів державної влади уповноважені здійснювати нормативно-правове забезпечення діяльності органів державної влади в економічній сфері, а також захищати економічну політику держави на всіх етапах її реалізації (рис. 2).

Здатність суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави до плідної співпраці шляхом чіткої координації та узгодження дій є запорукою захисту національних інтересів в економічній сфері від реальних і потенційних загроз як передумови збереження суверенітету та підвищення соціально-економічного розвитку України.

Незважаючи на те, що відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» [3] митний орган не виділяється як окремий суб'єкт забезпечення економічної безпеки держави, він здійснює митний контроль у межах своїх повноважень і, як наслідок, забезпечує захист економічних інтересів України та розвиток зовнішньоекономічних зв'язків.

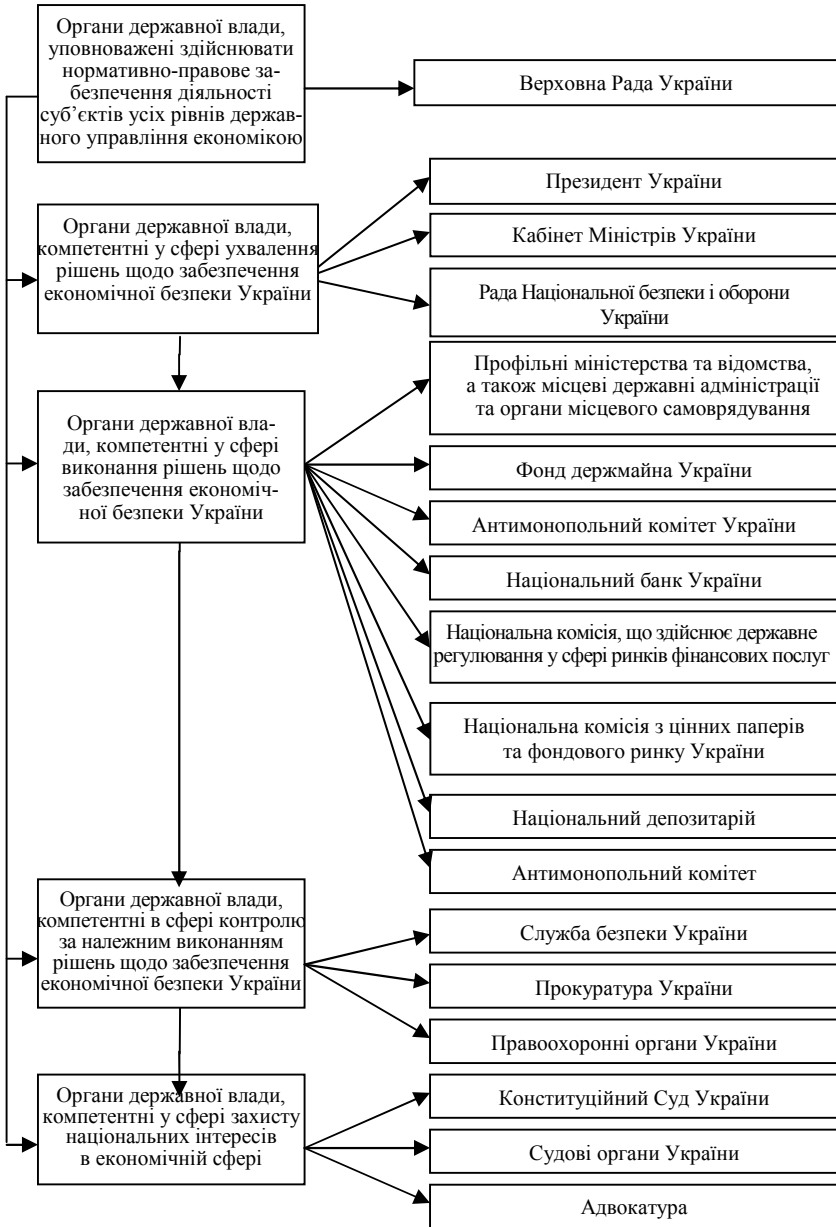

Рис. 2. Ієрархічно-функціональна структура суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави

Сьогодні існує ряд проблем взаємодії органів державної влади у процесі реалізації економічної політики держави, що гальмують економічні перетворення в країні та потребують своєчасного виявлення і вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз економічній безпеці держави.

Дослідження питань взаємодії держави та економіки дозволяє зробити висновок про наявність неузгодженостей у законодавстві, наявність правових проблем координації суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави та їх взаємодії під час вирішення конкретних завдань у процесі реалізації національних інтересів в економічній сфері. Існуючі проблеми взаємодії суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави вважаємо доцільним розглянути у розрізі таких груп: політико-правові, організаційно-інституційні та фінансово-економічні (табл. 1).

Таблиця 1

Проблеми взаємодії суб'єктів забезпечення економічної безпеки України

№ з/п	Характер проблеми	Зміст проблеми
1.	Політико-правові	Відсутність чіткого розподілу компетенції органів державної влади у процесі забезпечення економічної безпеки
		Відсутність чіткого нормативно-правового врегулювання взаємодії суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави
		Політична нестабільність в державі, надмірна заполітизованість і недостатня економічна обґрунтованість державних заходів щодо забезпечення економічної безпеки держави
2.	Організаційно-інституційні	Недосконалість механізмів контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави
		Низький рівень інформаційно-комунікаційного забезпечення діяльності органів державної влади в економічній сфері
3.	Фінансово-економічні	Недостатнє фінансування та нерівномірний розподіл фінансових потоків між суб'єктами забезпечення економічної безпеки держави

1. До політико-правових проблем взаємодії суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави можна віднести такі:

1.1. Відсутність чіткого розподілу компетенції органів державної влади у процесі забезпечення економічної безпеки. У Законі України «Про основи національної безпеки України» [3] закріплено повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки (ст. 9) та зазначено, що чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади є одним із принципів забезпечення національної безпеки України (ст. 5). Однак розмежування повноважень суб'єктів забезпечення національної безпеки носить загальний характер та не регламентує права та обов'язки окремих

суб'єктів у процесі реалізації економічних інтересів держави. Закріплені у зазначеному Законі функції суб'єктів забезпечення національної безпеки України (ст. 10) також не передбачають їх розмежування за сферами національних інтересів (зовнішньополітична, воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону, внутрішньополітична, економічна, соціальна та гуманітарна сфери тощо).

Неврегульованість функцій різних за обсягом та характером компетенції суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави та неузгодженість їх повноважень на всіх рівнях державного управління призводять до небажаних наслідків реалізації державної політики в економічній сфері, що, в свою чергу, ускладнює забезпечення економічної безпеки держави у цілому.

1.2. Відсутність чіткого нормативно-правового врегулювання взаємодії суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. Незважаючи на високі надбання вітчизняного Уряду щодо розробки низки концептуальних (стратегій (наприклад, Указ Президента «Про Стратегію національної безпеки України "Україна у світі, що змінюється"» [5]), концепцій (наприклад, Постанова Верховної Ради «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України», яка втратила чинність [6]), доктрин у різних сферах національної безпеки (наприклад, Указ Президента України № 390/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України"» [7]) та спеціальних (Закон України «Про основи національної безпеки України» [3], Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» [8], Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [9]) документів у сфері забезпечення економічної безпеки держави, до сьогодні залишаються неврегульованими питання форм та методів співпраці, а також підпорядкованості та підзвітності всіх учасників процесу забезпечення економічної безпеки держави для виконання покладених на них обов'язків у межах реалізації економічної політики держави. Також однією з проблем продовжує залишатися відсутність чіткого розподілу підслідності органів попереднього розслідування кримінальних справ в економічній сфері. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу, який передбачає розширення підслідності правопорушень, які розслідують органи внутрішніх справ, і віднесення до їх компетенції досудового розслідування кримінальних правопорушень в економічній сфері, які раніше відносилися до компетенції органів прокуратури та Служби безпеки України, дана проблема продовжує залишатися остаточно не вирішеною.

1.3. Політична нестабільність в державі, надмірна заполітизованість і недостатня економічна обґрунтованість державних заходів щодо забезпечення економічної безпеки держави. Існуюча в

Україні галузева структура господарського комплексу, роль та місце державного регулювання в цій системі далеко не повною мірою відповідають завданням забезпечення національної безпеки, стало-го розвитку національної економіки [10]. Виходячи з того, що економічна безпека держави багато в чому визначається спроможністю інститутів державної влади захистити національні інтереси в економічній сфері, підготовка та прийняття Верховною Радою України економічних рішень в умовах політичної нестабільності, лобізм інтересів окремих політико-економічних груп, корупція в органах державної влади, зростання рівня криміналізації суспільства можуть призвести до прорахунків у внутрішній і зовнішній економічній політиці та мати негативні наслідки для економічної безпеки держави.

2. До організаційно-інституційних проблем взаємодії суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави можна віднести такі:

2.1. Недосконалість механізмів контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. В умовах багатокладної ринкової економіки суб'єкти забезпечення економічної безпеки держави здійснюють свою діяльність відповідно до діючих нормативно-законодавчих актів у межах своїх повноважень, проте відсутність ефективного механізму контролю та нагляду за їх діяльністю підвищує ризик виникнення економічних загроз та небезпек для реалізації національних інтересів в економічній сфері.

2.2. Низький рівень інформаційно-комунікаційного забезпечення діяльності органів державної влади в економічній сфері. Зокрема, Н. М. Драгомирецька розглядає комунікації як засіб поєднання в єдине ціле організаційної діяльності окремих суб'єктів, модифікації їх поведінки і, за рахунок цього, перетворення інформації на конкретні рішення [11]. За цих обставин наявність розвиненої мережі інформаційних потоків між усіма учасниками процесу захисту національних інтересів в економічній сфері є необхідною умовою ухвалення ефективних рішень, їх оперативного узгодження на всіх рівнях державного управління та чіткої координації всіх суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. Значним проривом у даному напрямі є запровадження системи електронної взаємодії органів виконавчої влади. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 670 від 18 липня 2012 р. користувачами системи електронної взаємодії органів виконавчої влади є посадові особи Секретаріату Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади [12]. Зазначений перелік користувачів не враховує низку суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави, що не дозволяє досягти системності обміну інформацією та комунікацій.

3. Фінансово-економічні проблеми взаємодії суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. Недостатнє фінансування та нерівномірний розподіл фінансових потоків між суб'єктами забезпечення економічної безпеки держави. Розвиток сучасної економіки характеризується активним впровадженням фінансових та технічних інновацій, ускладненням механізму функціонування економічних агентів, гнучкою адаптацією економічних злочинів до зміни вітчизняного законодавства та ін. На сьогодні рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення органів державної влади продовжує залишатися недостатнім, що обмежує їх можливості щодо реалізації та захисту національних економічних інтересів. Крім того, надмірна централізація коштів на державному рівні ставить можливості реалізації місцевими органами влади покладених на них функцій у повну залежність від Державного бюджету України, а надмірно централізована влада стає причиною гальмування розвитку суспільства загалом і кожного (політичного, економічного, соціального, культурно-освітнього й інших) з аспектів громадського життя [13].

Доходимо висновків, що захищеність економічних інтересів держави перед зовнішніми та внутрішніми загрозами визначається результатом злагоджених дій усіх суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. Взаємодія та координація суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави сьогодні характеризується наявністю ряду проблем, що підвищує ризик зростання загроз та небезпек реалізації національних інтересів в економічній сфері, ускладнює діяльність окремих учасників процесу забезпечення економічної безпеки держави. Для розуміння видів проблем взаємодії суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави було запропоновано розглядати їх у розрізі трьох груп: політико-правових, організаційно-інституційних та фінансово-економічних. Вирішення зазначених проблем потребує вжиття низки заходів щодо визначення оптимальної моделі розподілу компетенції між усіма суб'єктами забезпечення економічної безпеки держави; визначення чіткого переліку повноважень та функцій кожного органу державної влади в процесі реалізації економічної політики; вдосконалення нормативно-правової бази діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави; формування ієрархічної структури підпорядкування органів державної влади в процесі реалізації власної компетенції; зміцнення фінансової та матеріально-технічної бази реалізації функцій та повноважень суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави; формування ефективного механізму співпраці органів державної влади в процесі реалізації національних інтересів в економічній сфері; запровадження європейських стандартів та забезпечення відкритості та прозорості економічної політики держави тощо.

Список використаних джерел: 1. Лещух А. Р. Теоретичні аспекти взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами профілактики адміністративних правопорушень [Електронний ресурс] / А. Р. Лещух. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/2237/10/>. 2. Васильєва О. М. Некоторые теоретические вопросы взаимодействия органов внутренних дел с добровольными народными дружинами / О. М. Васильєва // Вопросы взаимодействия с общественностью. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1977. – С. 98–104. 3. Про основи національної безпеки України : закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351. 4. Макаров Г. В. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у межах нової системи територіальної організації влади в Україні : аналіт. доп. / Г. В. Макаров, О. М. Держалюк, Ю. Б. Каплан ; за заг. ред. Г. В. Макарова. – К. : Нац. ін-т стратег. дослідж., 2011. – 54 с. 5. Про Стратегію національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» : указ Президента України від 12 лют. 2007 р. № 105/2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>. – В ред. указу Президента України від 08.06.2012 № 389/2012. 6. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : постанова Верховної Ради України від 16 січ. 1997 р. № 3/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – Ст. 85. – Втратила чинність на підставі закону від 19.06.2003 № 964-IV. 7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Военної доктрини України» : указ Президента України від 8 черв. 2012 р. № 390/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002525-12>. 8. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики : закон України від 1 лип. 2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527. 9. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : постанова Верховної Ради України від 5 берез. 1998 р. № 188/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-вр>. 10. Шевцов А. І. Актуальні проблеми економіки України в контексті світової фінансової кризи / А. І. Шевцов, Г. І. Мечніков // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1 (10). – С. 80–85. 11. Драгомирецька Н. М. Теоретичний аналіз комунікативної діяльності державного службовця : [монографія] / Н. М. Драгомирецька – О. : Астропринт, 2005. – 280 с. 12. Деякі питання електронної взаємодії органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 18 лип. 2012 р. № 670. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2012-п>. 13. Павліченко В. Децентралізація державної влади – реальний крок до територіального розвитку [Електронний ресурс] / Віктор Павліченко // Віче. – 2009. – № 4. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1314/>.

Надійшла до редколегії 21.04.2013

Лекарь С. И. Проблемы взаимодействия и координации субъектов обеспечения экономической безопасности государства

Исследована сущность понятия «взаимодействие», рассмотрены проблемы взаимодействия и координации субъектов обеспечения экономической

безопасности государства в разрезе трех групп: политико-правовых, организационно-институционных и финансово-экономических.

Ключевые слова: взаимодействие, координация, экономическая безопасность государства, органы власти, распределение компетенции

Lekar S. I. The problems of co-operation and co-ordination of subjects providing economic security of the state

Essence of concept «co-operation» is investigated, the problems of co-operation and co-ordination of subjects providing economic security of the state are considered in the cut of three groups: politically-legal, organizationally-institutional and financially-economical.

Keywords: co-operation, co-ordination, economic security of the state, government bodies, competence division.

УДК 343.122(477)

С. Є. Абламський

**ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕРПІЛИМ ПРАВА
НА ЗАХИСТ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Досліджено право потерпілого на захист та проаналізовано прогалини щодо реалізації права потерпілого на захист за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. Запропоновано відповідні зміни та доповнення.

Ключові слова: потерпілий, право на захист, реалізація права на захист, захисник, адвокат.

Як свідчать дослідження, в Конституції України [1] закріплено право кожного на захист і одержання правової допомоги. При цьому держава відповідним чином гарантує належну кваліфіковану допомогу. Це положення також передбачене в Загальній декларації прав людини [2] та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [3], які на міжнародному рівні мають важливе значення й ратифіковані багатьма державами, зокрема й Україною.

У зв'язку з тим, що в Україні тривають процеси державотворення, побудови демократичної та правової держави, а також євроінтеграції, на сьогодні актуальним є більш поглиблене дослідження права на захист у кримінальному провадженні, зокрема потерпілого. У науковій літературі проблемі права на захист у кримінальному судочинстві приділяли увагу відомі вчені: С. Альперт, О. Бойков, Т. Варфоломеева, М. Гошовський, М. Коржанський, О. Кучинська, В. Нор, В. Понарін, Т. Присяжнюк, С. Савицький, М. Строгови, А. Шаповалова, І. Фойницький О. Юхно та ін. Однак, © Абламський С. Є., 2013

ряд правових, теоретичних і правозастосовних проблем, пов'язаних з реалізацією потерпілим права на захист у кримінальному провадженні, залишаються на сьогодні дискусійними, недостатньо вивченими, а окремі аспекти – взагалі не дослідженими.

Вивчення наукової літератури свідчить, що довгий час питання права на захист потерпілого, а також його процесуального статусу залишалися поза увагою вчених, практиків і законодавця. Поряд із цим, значна увага приділялась і приділяється саме правам та процесуальному статусу підозрюваного і обвинуваченого. Така турбота випливає з того, що недотримання прав підозрюваного та обвинуваченого призводить до того, що матеріали кримінального провадження визнаються у суді недійсними, підготовленими з грубими порушеннями кримінального процесуального законодавства. На нашу думку, з таким твердженням аж ніяк не можна погодитись. У цьому випадку процесуальні гарантії щодо захисту прав потерпілого втрачають свій сенс.

Як зазначив У. Блант, у США неймовірний дисбаланс між правами злочинців і правами жертв злочину відзначався до 80-х років ХХ ст. [4, с. 95]. З цього приводу О. Бойков відзначав, що розвиток процесуальних гарантій орієнтовано переважно на розуміння їх як насамперед гарантій прав особи, причому не будь-якої особи, а головним чином обвинувачуваного. Вчений підкреслив, що така орієнтація веде до спотвореного, однобокого розвитку процесуальної форми [5, с. 5]. Продовжуючи цю думку, В. Лунєєв зазначив, що потерпілі від злочину, для захисту інтересів яких й існує правосуддя, залишаються беззахисними і перед злочинцем, і перед правоохоронними органами, і перед судом... У радянський час у нас захищалися інтереси держави, у реформений час – інтереси правопорушника (підозрюваного, обвинувачуваного) і держави [6, с. 58]. У свою чергу, І. Упоров також підкреслював, що недосконалість правового статусу потерпілого ставить його в нерівне становище з підозрюваним і обвинувачуваним [7, с. 21–22], що ми й підтримуємо.

Вивчаючи цю проблему, В. Бахін, М. Когамов та Н. Карпов відзначили думку С. Теймена про те, що умови забезпечення права на захист у нас набагато ширші, ніж прийняті в американському праві. Тобто, у процесі впровадження у наше кримінальне судочинство передових положень правових систем Заходу щодо захисту прав особи ми прагнемо бути «попереду планети всієї», забуваючи про істотні відмінності нашої судово-правової системи та умов, в яких вона діє [8, с. 50–53]. У зв'язку з цим, правильно, на наш погляд, наголосив Б. Розовський, що право у своєму розвитку не може бути вищим, ніж економічна система і рівень загальної культури. Оскільки економіка України перебуває в занепаді, то у прийнятті правових санкцій варто орієнтуватися не на США чи Японію, а скоріше на Перу чи Замбію [9, с. 37–38].

У свою чергу, В. Коновалова відзначає, що практика реалізації конституційних прав у судочинстві еволюціонує у двох напрямках: а) суворе дотримання проголошених гарантій; б) вільна інтерпретація вимог, що мають місце, і тенденцій до використання нових підходів до пошуку доказової інформації, введення їх результатів в арсенал прийомів і методів, розроблених і рекомендованих наукою, при цьому тенденції другого плану почали превалювати над першими, і дослідниця висловлює подив із приводу того, що традиційних методів, виявляється, не вистачає [10, с. 131, 154]. Додамо, що законність і дотримання прав особи були й повинні залишатися основою діяльності правоохоронних органів, але це не знімає з порядку денного необхідність і потребу вдосконалювання засобів протидії злочинності, оскільки традиційних засобів і методів недостатньо. Однак, при пошуку нових засобів і методів протидії злочинності не треба забувати й про захист потерпілих.

Найчастіше в науковій літературі право на захист розглядають лише в контексті забезпечення права на захист від обвинувачення. На нашу думку, таке обмеження не є виправданим. Підтвердженням цього є той факт, що і Конституція України, і зазначені міжнародні правові акти визначають, що саме «кожен має право на правову допомогу», а поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на правову допомогу базується на дотриманні принципу рівності всіх перед законом. Це положення є нормою прямої дії, тому що воно закріплене в Основному законі нашої країни. Така ж норма закріплена й у ст. 10 КПК України.

В одній із своїх статей ми звертали увагу на те, що в ч. 1 ст. 20 чинного Кримінального процесуального кодексу України [11] «Забезпечення права на захист» про потерпілого не згадується. Також зазначалося, що в ч. 1 ст. 58 КПК вказано, що потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. У той же час у ч. 1 ст. 45 КПК зазначено, що захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Враховуючи викладене, слід констатувати, що визначення у новому КПК, хто ж саме може бути захисником потерпілого, немає. Така ж ситуація виникає й щодо забезпечення права на кваліфіковану правову допомогу, де в ч. 2 ст. 20 КПК зазначено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного

ним або призначеного захисника, а ч. 3 цієї статті визначає, що у випадках, передбачених Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави. Однак і в цьому випадку право потерпілого в новому КПК не зазначено [12, с. 183].

Виходячи з цього, виникає питання: як реалізувати своє право на захист потерпілим, чому потерпілому не забезпечено право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника, чому не передбачені випадки надання безкоштовної правової допомоги? Відповіддю на ці запитання може бути лише внесення відповідних доповнень до нового КПК.

Вивчаючи практику застосування інституту захисту в дореволюційній Росії, А. Шашкова зазначила, що інститут судового захисту був відомий ще у Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Так, у самому Римі «не було жодного будинку, який міг би обійтися без адвоката, котрий отримав назву *patronus*». Вчена зазначила, що слово «адвокат» як термін в Росії вперше було ужите у 1716 р. у Військових статутах Петра I. Одна з глав називалася «Про адвокатів та їх повноваження» і визначала їх повноваження й завдання. Таким чином, бачимо, що розвиток інституту захисту пройшов досить тривалу еволюцію. Однак, необхідно відзначити, що сьогодні чинне законодавство, пов'язане з функціонуванням цього інституту, доволі нечітко формулює та регламентує питання правового захисту потерпілих [13, с. 78].

З проведеного аналізу слід констатувати, що на сьогодні правове регулювання у сфері захисту потерпілого потребує відповідних змін і доповнень, приведення його у відповідність до міжнародних правових стандартів. З цього приводу В. Т. Маляренко зазначає, що нині лише Конституція в цілому відповідає положенням Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини та іншим міжнародним документам. Що стосується галузевого законодавства, то воно ще не переглянуто щодо його відповідності міжнародним документам і багато в чому суперечить захисту основних прав і свобод людини [14, с. 4–5]. Ця обставина певною мірою стосується й кримінального процесуального законодавства. Крім того, В. Т. Маляренко зауважив, що творці нового КПК повинні пам'ятати, що захоплення як забезпеченням прав і свобод людини, так і їх обмеженням може спричинити небезпечні наслідки, тому треба шукати таку «золоту середину», за якої і права людини, передбачені Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, були б в Україні забезпечені, і злочинність не збільшувалась, а відповідні правоохоронні органи та суд одержали б можливість у розумних межах контролювати вправпорядок у державі [15, с. 301].

Крім того, на сьогодні гостро стоїть питання про міжнародно-правові гарантії дотримання прав людини. Як свідчить досвід, дотримання відповідних стандартів у подальшому неможливе без ефективного контролю за виконанням своїх зобов'язань державами з питань прав людини. Саме тому додатковими гарантіями захисту прав і свобод людини виступають міжнародні механізми захисту прав людини, до яких долучилася й Україна. Більше того, український досвід адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу свідчить, що процес вироблення правових засад адаптації став досить тривалим. На нашу думку, ефективність здійснення процесу адаптації національного законодавства до законодавства ЄС залежить від того, наскільки сформовано нормативно-правову базу, на основі якої здійснюватиметься адаптація. У той же час порушені проблеми не є остаточними й підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список використаних джерел: 1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Загальна декларація прав людини : від 10 груд. 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. 3. Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права : від 16 груд. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043. 4. Блант У. Жертвы и судопроизводство в Америке / У. Блант // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. – Вып. 1. – 1996. – С. 93–97. 5. Колобов Г. Нужна ясная уголовная политика / Г. Колобов // Законность. – 2000. – № 3. – С. 5–8. 6. Лунеев В. В. Преступность в России при переходе от социализма к капитализму / В. В. Лунеев // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 47–58. 7. Упоров И. В. О расширении полномочий правоохранительных органов в борьбе с преступностью в России / И. В. Упоров // Российский следователь. – 1999. – № 4. – С. 21–37. 8. Бахин В. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы) / Бахин В., Когамов М., Карпов Н. – Алматы : Оркениет, 1999. – 208 с. 9. Розовський Б. Г. Оцінка латентної економічної злочинності в регіоні за побічними факторами / Б. Г. Розовський // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції з проблем боротьби з організованою злочинністю в регіоні / Центр вивчення організованої злочинності при Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – С. 35–39. 10. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология / В. Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 1999. – 157 с. 11. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 12. Абламський С. Є. Окремі проблеми удосконалення інституту юридичної допомоги потерпілому при застосуванні нового кримінально-процесуального законодавства України / С. Є. Абламський // Актуальні проблеми застосування нового кримінально-процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 5 жовт. 2012 р. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 138–143. 13. Шашкова А. Н. Правовое регулирование института защитника в дореволюционной России / А. Н. Шашкова // Вестник Калининградского юридического института МВД России. – 2011. – Вып. № 1 (23). – С. 78–81. 14. Маляренко В. Т. Кримінально-процесуальне зако-

нодавство України: питання становлення і розвитку / В. Т. Маляренко // Право України. – 2003. – № 9. – С. 3–14. 15. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Маляренко Василь Тимофійович. – Х., 2004. – 449 с.

Надійшла до редколегії 23.04.2013

Абламский С. Е. Дискуссионные вопросы реализации права на защиту пострадавшим по действующему уголовному процессуальному законодательству Украины

Исследовано право потерпевшего на защиту и проанализированы проблемы реализации права потерпевшего на защиту по действующему уголовному процессуальному законодательству Украины. Предложены соответствующие изменения и дополнения.

Ключевые слова: потерпевший, право на защиту, реализация права на защиту защитник, адвокат.

Ablamskiy S. Y. Discussion questions of the right to the protection of victims under the current criminal procedural legislation of Ukraine

The article studied the victim's right to protection and analyzed the gaps of the victim's right to protection under the current criminal procedural legislation of Ukraine. Propose appropriate amendments.

Keywords: the victim, the right to defence, realization of the right to protection defender, lawyer.

УДК 343.85(477)

В. М. Бабакін

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ МОЛОДІЖНОГО ВІКУ ЗА ХАРАКТЕРОМ І СПРЯМОВАНІСТЮ

Розглянуто діяльність оперативних підрозділів ОВС у сфері прогнозування злочинної поведінки осіб молодого віку як одного з методів попередження кримінальних правопорушень.

Ключові слова: оперативні підрозділи ОВС, попередження злочинності, прогнозування злочинної діяльності, кримінальне правопорушення, оперативно-розшукова діяльність.

Сучасна криміногенна ситуація в Україні обумовлена виникненням нових проблем молодіжної злочинності. Переоцінка цінностей за роки незалежності України, занепад його моральних устоїв призвели до того, що особи молодого віку, намагаючись знайти шлях до самовираження, отримання матеріальних благ, усе частіше стають на шлях вчинення протиправних дій. Такі фактори, як зниження життєвого рівня населення, безробіття, стимулюють зростання корисливої спрямованості злочинності молоді. Ситуація, що склалася в суспільстві, серйозні труднощі, пов'язані з глибокою кризою в усіх сферах соціального життя, диктують нагальну потребу активізувати попередження злочинів серед неповнолітніх та молоді, протиправна поведінка яких щоденно якісно змінюється, стає дедалі більш зухвалою і цинічною. Також правоохоронні органи все частіше зустрічаються з непоодинокими фактами залучення неповнолітніх і молодих осіб до організованої злочинної діяльності.

Метою статті є дослідження чинників розвитку молодіжної злочинності, її основних детермінант.

Проблеми молодіжної злочинності нашого часу розглядалися у наукових працях І. М. Бакума, О. М. Бандурки, С. Ф. Денисова, О. Ю. Дроздова, Т. С. Жукова, Т. О. Ларіна, В. І. Лазаренко, О. М. Літвінова, М. О. Суценка та ін.

Суттєва зміна орієнтирів суспільного розвитку призвела до того, що злочинність неповнолітніх набула яскраво вираженої корисливої спрямованості. Якщо раніше лише 25–30 % крадіжок були вчинені тільки з корисливих мотивів, а в інших мали перевагу мотиви солідарності, бажання самоствердитися, то сьогодні корислива мотивація превалює практично у всіх складах злочинів. Предметами посягання стають різні види техніки, цінні папери, золото, зброя, наркотики [1, с. 70].

Часто крадіжки, вчинені групою неповнолітніх, переростають у грабїж чи у розбійний напад. Предметом усіх видів корисливо-насильницьких злочинів проти приватної власності, як правило, є товари підвищеного попиту, які досить легко реалізуються, гроші та коштовності, предмети антикваріату, комп'ютерна техніка, транспортні засоби.

В Україні спостерігається зростання кількості кримінальних правопорушень, вчинених молоддю із застосуванням зброї. За статистичними даними МВС України ними вчиняється майже кожен дванадцятий злочин цього виду. За останні десять років кількість вчинених злочинів молоддю із застосуванням вогнепальної зброї збільшилася на третину.

Відомі випадки використання присипляючих або наркотичних речовин при вчиненні неповнолітніми зґвалтувань та інших злочинів [1, с. 70]. Загалом по країні, починаючи з 90-х років ХХ ст., простежується збільшення нових видів злочинів, які раніше були притаманні тільки дорослим: торгівля зброєю і наркотичними

речовинами, сутенерство, розбійні напади на підприємців, викрадення іноземних громадян, заручників, вимагання, валютні шахрайства, комп'ютерні злочини та ін. Серед виявлених неповнолітніх правопорушників кожний сьомий, а серед засуджених – кожний п'ятий – раніше вже вчиняли злочини [2, с. 26]. Таким чином, на підставі аналізу основних характеристик протиправних діянь серед молоді з метою подальшого попередження злочинності необхідно найбільш ефективно застосовувати оперативно-профілактичні заходи.

Злочинність неповнолітніх та осіб молодого віку відрізняється від злочинності дорослих тим, що вона обумовлена особливостями психіки неповнолітніх та осіб молодого віку, їхньої недостатньої зрілості. У структурі злочинності серед молоді звертає на себе увагу переважно груповий характер вчинення кримінальних деліктів. Відомо, що причини формування кримінальних груп неповнолітніх та молодих осіб слід шукати у сімейному неблагополуччі, незадовільному стані у первинному навчальному колективі, у заформалізованості виховної роботи з ними. Усе це вони прагнуть компенсувати «вільною» поведінкою «на вулиці», у середовищі таких самих покинутих однолітків. Це пов'язано з їх психофізіологічними властивостями. Підліток, особливо соціально неблагополучний, завжди відчуває потяг до сили, а об'єднання у групи це почуття посилює. Значну роль тут відіграють так звані «тусовки», де гуртуються кримінальні групи. Протягом останніх років «тусовки» переродилися у своєрідні «клуби за кримінальними інтересами», школи з підвищення «кримінальної майстерності». Якщо у радянські часи для «тусовок» неповнолітні та особи молодого віку обирали безлюдні місця (підвали, горища, під'їзди, нежитлові будівлі), то сьогодні ця категорія осіб гуляє на дискотеках, у кафе, нічних клубах, ресторанах. Показовий склад «тусовщиків»: кожний третій не має батька або не мешкає із сім'єю, у кожного десятого немає матері, кожний третій поставлений на облік у кримінальній міліції у справах дітей.

Проведені менше ш10 років тому дослідження кримінальних груп неповнолітніх та осіб молодого віку свідчать, що в Україні нараховується більше десятка напрямків діяльності неформальних об'єднань, до яких входять понад 50 % підлітків і молоді [3, с. 15].

Здійснений нами аналіз літературних джерел свідчить, що найбільш повно проблема особистості злочинця розроблена у рамках кримінології. В. Н. Кудрявцев дійшов висновку, що злочинцем є особа, винна у вчиненні суспільно небезпечного діяння, забороненого кримінальним законом, яка характеризується сукупністю соціально-психологічних властивостей, які у поєднанні із зовнішніми умовами та обставинами впливають на її злочинну поведінку. За своєю структурно-змістовною характеристикою особистість злочинця охоплює систему соціально-демографічних, соціально-рольових, соціально-психологічних властивостей суб'єкта злочину [4, с. 127].

Так, наприклад, під час планування заходів індивідуальної профілактики злочинності серед осіб молодого віку особливу увагу необхідно приділити встановленню ступеня антисуспільної спрямованості у свідомості молодих правопорушників. Без урахування цієї обставини неможливо індивідуалізувати заходи впливу, а також здійснювати цілеспрямовану роботу щодо попередження злочинності. Позитивне вирішення цього завдання здійснюється на основі визначення основних типів правопорушників. Перша категорія неповнолітніх має загальну злочинну спрямованість особистості, їм притаманна готовність до вчинення злочину, вони розробляють конкретні плани вчинення кримінальних правопорушень або створюють для цього умови. У них мають перевагу звички до азартних ігор, бійок, жаргону. Багато з них внаслідок деформації психіки є озлобленими, байдужими до переживань інших. Друга категорія правопорушників характеризується загальною негативною спрямованістю особистості, спорідненою з першою групою, але вони виступають вже в ролі співучасників, а не організаторів злочинної діяльності. Для третьої групи неповнолітніх і осіб молодого віку притаманна нестійка спрямованість особистості, за місцем навчання або роботи вони характеризуються позитивно, однак, наслідуючи поведінку інших, вчиняють злочини. Неповнолітні, віднесені до четвертої групи, вчиняють злочини випадково, всупереч загальній позитивній спрямованості особистості. Їм притаманні лише окремі деформації у сфері інтересів емоційно-вольового розвитку. Кримінальні правопорушення вони вчиняють під впливом дитячих мотивів: легковажності, невірної оцінки своїх діань тощо [5, с. 40; 6, с. 51].

Сформовані певним соціальним середовищем, особистісні особливості у взаємодії з конкретною життєвою ситуацією і визначають вибір варіанту поведінки: правомірний або протиправний, вибір його цілей і засобів. Саме це поведіння не що інше, як реалізація зовні (об'єктивізація) визначених сторін, властивостей внутрішнього світу цієї особистості [7, с. 80].

Звідси особлива значущість виявлення й аналізу специфічних деформацій та інших особливостей особистості тих, хто вчиняє злочини. Тому в процесі вивчення особистості злочинців молодого віку ми застосовували не тільки кримінологічні методики, але також і особистісний метод дослідження, розроблений теорією оперативно-розшукової діяльності [8, с. 93–119].

Сучасна наука заперечує уявлення про обумовлену природою схильність окремих людей до протиправної поведінки. Причини протиправної поведінки слід шукати в соціальних умовах існування людини і в особистих рисах, що знижують адаптивні можливості людини, перш за все, в її мотиваційній сфері, ціннісних орієнтаціях, особливостях емоційно-вольової та інтелектуальної сфери. Соціальні проблеми, з одного боку, породжують складні життєві

ситуації, під час вирішення яких людина порушує правові норми, з іншого – впливають на формування особистості людини [3, с. 13].

Метою індивідуальної профілактики правопорушень серед молодих осіб є позитивна корекція особи неповнолітнього правопорушника, зміна його антигромадської поведінки на законослужняну. Для досягнення цієї мети ОВС: виявляють неповнолітніх та молодих осіб, поведінка яких свідчить про реальну можливість вчинення ними злочинів та інших правопорушень; вивчають цих осіб і джерела негативного впливу на них; прогнозують їх індивідуальну поведінку; ставлять їх на профілактичний облік; планують заходи індивідуальної профілактики; здійснюють безпосередню профілактику; контролюють поведінку і життя неповнолітніх, поставлених на профілактичний облік; систематично перевіряють результати проведених профілактичних заходів [9, с. 60].

Індивідуальна профілактика починається з виявлення осіб, поведінка яких свідчить про реальну можливість вчинення ними злочинів та інших правопорушень. Повне виявлення таких осіб передбачає систематичне і своєчасне надходження інформації з усіх можливих джерел. До основних джерел можуть бути віднесені: оперативно-профілактичні обліки; книги та журнали обліку подій, осіб, затриманих та доставлених до чергових частин; кримінальні справи, матеріали про відмову у порушенні кримінальної справи; матеріали про адміністративні або інші правопорушення; вироки суду; заяви та листи громадян; повідомлення державних і недержавних органів та організацій тощо. Крім того, необхідну інформацію можна отримати у процесі оперативного спостереження за місцями можливого перебування неповнолітніх правопорушників, при проведенні рейдів, операцій тощо [10, с. 53].

Виявлення нерозривно пов'язане із вивченням осіб, які можуть бути об'єктами індивідуальної профілактики. У першу чергу слід визначити соціально-демографічні ознаки; генезис особи; індивідуально-психологічні особливості; моральні якості; особливі схильності антигромадського характеру (вживання алкоголю чи наркотиків, азартні ігри тощо); відхилення у поведінці від загальних норм; злочинний досвід [11, с. 19]. На нашу думку, для успішного прогнозування майбутньої поведінки неповнолітніх та молодих осіб необхідно знати інформацію про минуле і теперішнє життя особи, її соціальні зв'язки і оточуючих. Прогноз майбутньої поведінки неповнолітнього та молоді особи, у свою чергу, дозволить працівникам оперативних підрозділів ОВС спланувати проведення індивідуально-профілактичної діяльності, причому основну увагу необхідно приділити активізації та підтримці факторів, що можуть позитивно вплинути на молоді особу і нейтралізації факторів, які можуть справити негативний вплив на неї.

Індивідуальній профілактиці як спеціальній діяльності ОВС притаманні певні методи впливу на особу з антигромадськими по-

глядами. Це такі методи, як переконання, надання допомоги, використання громадської думки і примус. При цьому переконання є основним методом індивідуальної профілактики [11, с. 21]. Метод переконання – це комплекс виховних, роз'яснювальних заходів, які здійснюються з метою зміни антигромадської спрямованості неповнолітнього й закріплення у нього позитивної соціальної орієнтації. Основною формою реалізації методу переконання є індивідуальні й колективні бесіди, обговорення поведінки особи, встановлення за нею шефства, стимулювання участі у соціально корисній діяльності тощо [12; 11, с. 68].

Бесіди, залежно від цілей, можуть бути: ознайомлювальні, попереджувальні, виховні. Ознайомлювальні бесіди – це відповідальний захід, від змісту якого багато в чому залежить результат подальшої виховної роботи. Психологічна атмосфера такої бесіди, її тон повинні відображати загальну лінію індивідуальної роботи – поєднання доброзичливості та зацікавленості в долі неповнолітнього з вимогливістю до нього та його поведінки. Для того, щоб ця бесіда була ефективною і предметною, необхідно зібрати якомога більше інформації про особу неповнолітнього, його оточення, сім'ю, поведінку за місцем навчання, проживання і т. ін. [10].

Попереджувальна бесіда проводиться або у разі виявлення факту антигромадської поведінки неповнолітнього, яка перебуває на профілактичному обліку, або без будь-яких зовнішніх приводів, у порядку, передбаченому планом проведення профілактичної роботи з неповнолітнім [13, с. 190]. На нашу думку, працівниками оперативних підрозділів необхідно постійно проводити виховні бесіди з неповнолітніми та особами молодого віку, мета якої полягає в контролі за їх поведінкою та недопущенні вчинення правопорушень.

Виховні бесіди близькі за цілями та основним змістом до попереджувальних бесід, але проводяться вони, як правило, у неофіційній обстановці, частіше – за місцем проживання молодих осіб [9, с. 69].

Профілактика правопорушень виконує також і виховну функцію, тому що основним її призначенням є переконання, а не примус. Вона спрямована на те, щоб не допустити антигромадську поведінку, і формує у правопорушників поведінку, яка вигідна суспільству.

Виховна функція профілактики правопорушень безпосередньо пов'язана із захисною. Охороняючи інтереси суспільства, вона передбачає не лише можливість застосування переконання, але й примусу до осіб, які не бажають стати на шлях виправлення. Основна мета захисної полягає у тому, щоб забезпечити захист суспільних інтересів і соціальних цінностей, громадськість і державу від злочинних та інших посягань.

На думку ряду авторів, під час здійснення профілактики правопорушень працівниками оперативних підрозділів постійно реалі-

зується ідеологічна функція, призначення якої полягає у тому, що вона забезпечує загальноїдейну спрямованість профілактичних заходів, ідеологічне обґрунтування їх змісту, вірне визначення шляхів, засобів і методів профілактичної роботи. На жаль, на сучасному етапі розвитку держави питанням ідеології у суспільстві не надається належна увага.

Таким чином, здійснення функції прогнозування забезпечує теорію і практику попередження правопорушень прогностичною інформацією, яка дозволяє оперативним підрозділам ОВС визначити перспективні напрямки профілактичної діяльності. Втім, порушені питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список використаних джерел: 1. Семаков Г. С. Криминология / Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 1999. – 128 с. 2. Криминология (особлива частина) : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман ; за ред. І. М. Даньшина. – Х. : Право, 1999. – 232 с. 3. Гайдар А. І. Оперативно-розшукові заходи органів внутрішніх справ в боротьбі з груповою злочинністю неповнолітніх : автореф. ... канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / Гайдар Андрій Іванович. – Х., 2005. – 208 с. 4. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1976. – 286 с. 5. Тарарухин С. А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты / С. А. Тарарухин. – М. : Юрид. лит., 1974. – 244 с. 6. Дубинин Н. П. Социальное и биологическое в современной проблеме человека / Н. П. Дубинин // Вопросы философии. – 1972. – № 10. – С. 51–55. 7. Игошев К. Е. О некоторых чертах личности преступника молодежного возраста и возможностях их использования при разработке типологий / К. Е. Игошев // Типология личности преступника и индивидуальное предупреждение преступлений : сб. науч. тр. – М. : МГУ, 1979. – С. 80–87. 8. Синилов Г. К. Правовые, информационные и тактические основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции / Г. К. Синилов. – М. : Политиздат, 1975. – 119 с. 9. Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений / под ред. В. Д. Малкова, А. Ф. Токарева. – М. : Инфра-М, 2000. – 322 с. 10. Поволоцька С. Г. Презумпція невинності. Постановка на облік / С. Г. Поволоцька // Ювенальна юстиція: практика судочинства, форми взаємодії держави та громадськості в реагуванні на правопорушення неповнолітніх : матеріали семінару-практикуму. – Х. : Вид-во НУВС, 2004. – С. 52–56. 11. Мамонов Є. В. Метод переконання в адміністративній діяльності ОВС у контексті взаємодії міліції та населення у попередженні злочинів / Є. В. Мамонов // Нові форми правоохоронної діяльності та запобігання злочинності у перехідних суспільствах : матеріали круглого столу. – Х. : Вид-во НУВС, 2001. – С. 60–65. 12. Бандурка А. М. Преступність в Україні: причини і протидія : монографія / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Харків : Основа, 2003. – 368 с. 13. Адміністративна діяльність міліції : підручник / за заг. ред. акад. АПрНУ, проф. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во НУВС, 2004. – 448 с.

Надійшла до редколегії 23.04.2013

Бабакин В. Н. Отдельные аспекты преступного поведения лиц молодого возраста по характеру и направленности

Рассмотрена деятельность оперативных подразделений ОВД в сфере процесса прогнозирования преступного поведения лиц молодого возраста как одного из методов предотвращения уголовных правонарушений.

Ключевые слова: оперативные подразделения ОВД, предотвращение преступлений, прогнозирование преступной деятельности, уголовное правонарушение, оперативно-розыскная деятельность.

Babakin V. M. Separate aspects of criminal behaviour of persons of young age depending on its nature and direction

The activity of operative divisions of internal affairs bodies in relation to the process of prognostication of criminal behaviour of young persons as one of the methods of crime prevention is considered.

Keywords: operative divisions of internal affairs bodies, crime prevention, prognostication of criminal activity, criminal offence, operative and search activity.

УДК 343.9(477)

Є. М. Блажівський

КРИМІНОЛОГІЧНА ОБСТАНОВКА: ПРОБЛЕМИ МОНІТОРИНГУ

Проаналізовано авторську методику моніторингу кримінологічної обстановки та описано процедуру її експериментальної перевірки. На конкретних прикладах розглянуто прикладні засади застосування методики, підкреслено проблемні моменти і запропоновано шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: моніторинг, злочинність, протидія, кримінологічна обстановка, експеримент, показники, дані, методика.

У соціальній діяльності взагалі та її окремих видах необхідним компонентом виступає інформаційно-аналітичне забезпечення. Це положення правомірно поширювати і на кримінологічну діяльність, на що цілком справедливо звертається увага у відповідних дослідженнях Г. А. Аванесова, О. М. Бандурки, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, О. М. Джужі, А. П. Закалюка, В. Є. Емінова, В. В. Коваленка, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, П. П. Михайленка, В. М. Поповича, В. М. Трубникова. Це питання, яке у кримінологічній науці останнім часом усе частіше пов'язують із кримінологічним моніторингом, має безпосередній стосунок до підвищення ефективності протидії злочинності,

тому воно не може не досліджуватися теорією, не входити в коло її актуальних проблем.

Метою написання цієї статті є опис методики моніторингу кримінологічної обстановки, сформованої та апробованої в результаті авторського дослідження.

На початку слід зазначити, що моніторинг протидії злочинності раніше обмежувався створенням теоретичних методик, заснованих на математичному моделюванні та статистиці. Вони характеризувалися відсутністю суворої детермінації та упорядкованості, ґрунтувалися на експертних оцінках і теоретичних висновках.

Це було пов'язано, по-перше, з перевагою детерміністського і шаблонного методу досліджень, коли вчені виявляли кримінологічно значущі ознаки за одноваріантними причинними або асоціативними факторами, що викликають зміни кримінологічної обстановки; по-друге, математичний апарат хоча й супроводжувався постійним ускладненням, усе ж обмежував можливість урахування всіх причин і умов, факторів і детермінант злочинності.

Виходячи з викладеного, у наш час перспективним напрямом у справі розробки методик моніторингу протидії злочинності можна вважати використання апарату теорії розпізнавання образів [1, с. 120].

Класифікація методів розпізнавання образів є різноманітною. Виділяють параметричні, непараметричні та евристичні методи; існують класифікації, засновані на термінології сформованих наукових шкіл.

З метою спрощення методики кримінологічного моніторингу необхідно використати метод порівняння із прототипом, що застосовується у випадках, коли рішення про віднесення об'єкта до будь-якого класу приймається на основі інформації про його належність до більш однорідних і тотожних груп [2, с. 198]. Основним принципом розпізнавання образів є принцип «чорної скрині» або створення усередненої моделі кримінологічної обстановки. Оцінка подібності, що характеризує «близькість» розпізнаваного і еталонного об'єктів у системі ансамблів ознак, являтиме собою систему схожості основних показників, що буде виражатися у відсотках.

Раніше існуючі математичні методи та алгоритми розпізнавання образів є занадто складними й трудомісткими для застосування кримінологами або практичними працівниками правоохоронних органів. Крім того, вони не припускають обробку максимальної кількості даних, що характеризують причини і умови, фактори і детермінанти злочинності, комп'ютерними програмами безпосередньо за прецедентами, а можуть тільки переймати досвід людини-фахівця.

Для вирішення цієї проблеми застосування кримінологічного моніторингу слід використовувати методи нейрокомп'ютерингу. Використання математичного апарату нейронних мереж при

створенні нейромережових кримінологічних методик дозволяє значною мірою позбутися суб'єктивізму дослідника, звести до мінімуму вимоги до математичної обробки різних показників характеристик, у спрощеній формі враховувати кримінологічно значущі ознаки, що в підсумку призведе до збільшення реальної достовірності запропонованого сценарію. Фактично це система обробки інформації, здатна автономно генерувати в конкретному інформаційному середовищі наявні цифрові показники, що характеризують об'єкт у вигляді адаптивної відповіді [3, с. 31–43].

Принцип роботи цієї системи полягає у подачі текстової вибірки оцифрованих факторів злочинності, характеристик особи злочинців і законослужняних громадян доти, поки програма сама не створить якийсь «усереднений образ» і не навчиться сама розпізнавати тенденції з потрібною для дослідників мірою достовірності. Кримінологічно значущі показники являють собою набір взаємозалежних оцифрованих даних. Вихідним матеріалом у нашому випадку служать статистичні дані, результати досліджень соціально-економічної обстановки (зовнішні ознаки) і дані експериментального обстеження вибірки населення за допомогою різних кримінологічних (віктимологічних) тестів.

На відміну від детерміністських і еталонних методів, нейромережа сама аналізує інформацію і визначає можливість – узгоджуються чи ні вхідні дані з характеристиками, які програма навчена розпізнавати. На протигагу аналітичному методу, при якому моделюється тільки внутрішня структура, нейромережа здатна сама моделювати зовнішнє функціонування досліджуваного об'єкта.

Далі здійснюється подача чисельних позначень, які характеризують об'єкт моніторингу, через кілька баз даних. Роботу програміста замінено роботою оператора – працівника правоохоронних органів, який, збираючи інформацію, створює «освітнє середовище», пристосовує до неї комп'ютерну програму. Кожен вхідний сигнал – це показник (оцифрована кримінологічно значуща ознака), що буде визначати інтенсивність комп'ютерної програми, викликаючи різну «реакцію». «Реакція» – статистичне порівняння поточних даних, які вводять з попередньо визначеним набором еталонних критеріїв. Комп'ютерна програма автоматично на основі вхідних даних, трансформуючи їх, сама буде розпізнавати кримінологічно значущі ознаки об'єкта. Порівняння статистичних характеристик підвищить інтенсивність нейромережі, що буде мати граничне значення, котре дозволяє обчислити реальну суму показників, які впливають на погіршення кримінологічної обстановки. Різниця між граничним значенням і загальним розміром вхідних сигналів з достовірністю свідчатиме про характер тенденцій у динаміці злочинності.

Функціонування системи в рамках запропонованих методик описується інформаційно, на основі оцифрованих дослідницьких

даних або спостережень над реальними об'єктами; для побудови моделі використовується підхід, заснований на введенні найбільшої кількості інформації, що корелює між собою. За такого підходу доцільно розбити весь простір параметрів на сектори, де потрапляння вимірюваних параметрів в один з них з достатнім ступенем достовірності дозволить говорити про їх належність до певної групи. Нейромережі у процесі «навчання» автоматично розбивають наявні дані на сектори, що відповідають кожному з розпізнаваних об'єктів.

Цей метод знаменує собою наяву фундаментально нового підходу в дослідженнях, а розглянуті системи обробки інформації істотно відрізняються від згаданих раніше систем і методик [4, с. 113]. Вищеописана технологія охоплює паралельні, адаптивні системи обробки інформації, здатні «навчитися» обробляти інформацію, діючи в інформаційному середовищі. У нашому випадку – показники, що характеризують фактори і детермінанти злочинності, кількість злочинів, ознаки особи, ступінь їхнього взаємозв'язку. Для багатьох завдань, де такі алгоритми невідомі або відомі, але вимагають значних витрат на розробку, нейрокомп'ютинг дає ефективні, легко і швидко реалізовані паралельні методи вирішення.

Переваги використання методики нейромережі у кримінологічному моніторингу полягають у наступному:

1) простота – здатність аналізувати і враховувати необмежену кількість даних, що характеризують причини і умови, фактори і детермінанти злочинності без участі людини;

2) ефективність – здатність оцінювати достовірність в автоматичному режимі за наявності певної кількості кримінологічно значущих ознак обстановки;

3) точність – нейромережа, залежно від кількості даних, може розпізнавати ймовірність погіршення кримінологічної обстановки з великою точністю незалежно від того, перевищує кількість показників установлену граничну норму чи ні.

Важливим прикладним завданням будь-якого дослідження є перевірка надійності запропонованої методики. Найбільш уживаною під час вироблення стандартів і випробувань є лінійна діагностична нейромережева модель. Без застосування емпірико-статистичного експерименту не обходиться жодна серйозна спроба конструювання або адаптації кримінологічної методики дослідження.

Кримінологічне дослідження методики моніторингу протидії злочинності на основі нейромережі може вважатися діагностично вірним тестом тільки після проходження нею випробувань на предмет перевірки властивостей надійності та відповідності оцінок уявленням про сутність цих характеристик або їх роль у тій чи іншій сфері соціальної дійсності. Більша вірогідність сценарію – характеристика методики, що відбиває точність вимірів, а також

стійкість результатів методики до впливу сторонніх випадкових факторів.

Процес перевірки експериментом повинен дати можливість переконатися, що методика кримінологічного моніторингу й покладені в її основу кримінологічно значущі ознаки дозволяють розпізнавати образ кримінологічної обстановки, оцінити достовірність виявлених тенденцій її трансформації.

На кожен кримінологічно значущу ознаку виконавець заповнює карту інформаційно-методичного забезпечення дослідження. У разі виявлення в обстановці ознак, зазначених у карті, обводяться колом їхні числові значення, які потім зіставляються зі значеннями перемінних ознак і показників, що характеризують причини, умови, фактори і детермінанти злочинності. Цифрові значення вводяться в комп'ютерну програму MultiNeuron.

Здійснена дослідницька робота поділяється на три етапи:

1) на підставі різних соціальних методик досліджень суспільства і процесів, що відбуваються в ньому, були отримані показники, що характеризують кримінологічну обстановку з урахуванням впливу соціально-економічної обстановки на формування протиправної поведінки;

2) було обрано діагностичну модель і визначено її параметри. Під діагностичною моделлю при цьому розуміється спосіб перетворення вихідних діагностичних ознак у діагностичні цифрові показники для подальшого програмування нейромереж;

3) були проведені стандартизація і випробування побудованої моделі сценарію кримінологічної обстановки.

Завдання експерименту – визначити, наскільки адекватно нейромережевий імітатор може відтворити імовірнісну належність при розпізнаванні показників устаненого зразка, що характеризують кримінологічну обстановку, на основі показників і даних про соціально-економічну обстановку в цей час.

У процесі навчання нейронних мереж з різними характеристиками ми дійшли висновку, що для поліпшення достовірності розпізнавання образів необхідно уникати категоричності, умовності та обмежень під час проведення досліджень, тобто чим більше значущих показників, тим вища достовірність сценарію. Найкращі результати при тестуванні на перевіірочній вибірці показали мережі з найбільшим характеристичним числом параметрів, що характеризують об'єкт дослідження (кримінологічну обстановку).

Для докладної обробки було взято вибірку причин, умов, факторів і детермінант корисливо-насильницької злочинності. Серія експериментів з навчання мережі показала, що мережа, навчена на вибірці зі 247 прикладів, не показує результату кращого, ніж 80 % правильних відповідей (у середньому – близько 75 %). Той же результат підтвердився при проведенні наскрізного тестування, коли

навчання здійснювалося на 208 прикладах. Після навчання за такою методикою було отримано подібний результат: упевнено правильно було розпізнано 176 сценаріїв (84,62 %), непевно правильно – 4 (1,92 %), невірно – 28 (23,46 %), тобто загальний відсоток у цілому правильних відповідей склав 86,54 %. Однак слід зазначити, що зменшення кількості прикладів навчальної вибірки до 200 призвело до зменшення кількості правильних відповідей до гарантованої величини 72,6 %. Можна припустити, що подальше збільшення навчальної вибірки дозволить поліпшити результати тестування нейромережі.

Крім того, причина помилок у визначенні ознак показників по обраним автором дослідницьких методиках може полягати у недостатній кількості прикладів з наявністю певних ознак (математичне відношення прикладів з наявністю ознак і відсутністю становить 56:191). Це підтверджується також і тим, що серед прикладів з наявністю ознак відсоток невірних відповідей (29 з 56 або 41,38 %) є набагато вищим, ніж у вибірці в цілому. Таким чином, можна зробити висновок, що нейронні мережі при використанні певних методів поліпшення результатів дозволяють створювати комп'ютерні кримінологічні методики моніторингу протидії злочинності, що не поступаються раніше запропонованим методикам, але наділені новою і дуже важливою для практики властивістю – адаптивністю.

Виходячи з цього, було зроблено розрахунок кримінологічно значущих показників соціально-економічних, психофізіологічних, кримінально-правових ознак. При виборі сигналів з максимальною значущістю був отриманий список таких показників, важливих для їх визначення, причому він переважно збігався із ключовою вибіркою, запропонованою укладачами. При відсіканні малозначущої інформації про особу злочинця був отриманий цікавий результат: якість навчання мережі істотно покращилася (на 2 таких мережах був отриманий результат 75,2 і 80,4 %, або 19 і 20 правильних відповідей з 21 тестового приклада). Який же висновок дозволяє зробити даний результат?

При створенні кримінологічної методики моніторингу протидії злочинності для забезпечення необхідного обсягу експериментальної вибірки, якщо розмірність «ключової послідовності» становить N запитань, то для обчислення вагових коефіцієнтів необхідна вибірка повинна становити $N \times N$ прикладів. Саме приблизно таке співвідношення ($N = 169$, $N \times N = 28561$) мало місце в описаному експерименті. Однак слід пам'ятати, що база параметрів тесту, як правило, набагато ширша, ніж це необхідно для діагностики цієї ознаки, оскільки методики здебільшого призначені для визначення декількох ознак. Отже, виникає проблема: для визначення параметрів моделі потрібно $M \times M$ прикладів, де M – загальна кількість

запитань. Слід нагадати, що, наприклад, якщо $M = 247$, тоді число прикладів має скласти 61009, що практично нереально для практика, який не має за спиною потужного дослідницького центру.

У випадку, коли вибірка має недостатній розмір, виникає феномен «помилкових кореляцій» – модель визначає вплив на вихідний результат тих параметрів, які насправді слабко з ним корелюють [5, с. 209]. Саме такі «помикаві кореляції» і викликають помилки при віднесенні досліджуваних проявів злочинності до класу наявності або відсутності діагностованого типу тенденцій.

У наступній серії експериментів був використаний прийом, що має назву «контрастування» [6, с. 87–105]. У нейроімітаторі MultiNeuron існує можливість відключати частину вхідних сигналів. Досягається це тим, що деяким оцифрованим показникам ознакам надається фіксоване значення 0, що не може бути змінено у процесі навчання. Тоді цей вхід не впливає на процес навчання мережі й надалі – на моделювання сценарію кримінологічної обстановки. У даному експерименті ми виходили з того, що деяка інформація про злочинність має мінімальну значущість і є несуттєвою для розпізнавання тенденцій. Таким чином, у разі їх відключення можна знизити розмір вхідної інформації, а отже, і необхідний розмір дослідницької вибірки. Кардинальне поліпшення результатів навчання, що було досягнуте після проведення всіх необхідних скорочень, підтверджує цей факт, тому що отриманий обсяг експериментальної вибірки виявився достатнім для навчання мережі за принципом контрастування.

Отже, поліпшення результатів навчання після аналізу і налаштування вхідних даних свідчить про те, що існує можливість скоротити обсяг експериментальної вибірки для створення практичних багатопланових методик кримінологічного моніторингу.

Крім того, побічним результатом обробки може служити набір питань, істотних для даного типу, що може стати предметом подальших досліджень кримінологів-теоретиків.

На основі вищевикладеного можна зробити наступні висновки:

- повноструктурна нейронна мережа дозволяє проводити діагностику ознак кримінологічної обстановки на базі відповідних таблиць із імовірністю правильної відповіді близько 75 %;

- для створення практичних сценаріїв зміни кримінологічної обстановки не потрібне втручання математика, нейромережева технологія дозволяє програмі безпосередньо переймати досвід діагноста;

- методика кримінологічного моніторингу, створена на базі технології нейромережевих експертних систем, адаптивна до зміни соціокультурних парадигм;

- за допомогою можливостей програмних нейроімітаторів можна виконувати дослідження параметрів кримінологічних методик моніторингу і уточнювати їх структуру.

Список використаних джерел: 1. Айвазян С. А. Классификация многомерных наблюдений / С. А. Айвазян, З. И. Бежаева, О. В. Староверов. – М. : Статистика, 1974. – 240 с. 2. Налимов В. В. Теория эксперимента / В. В. Налимов. – М. : Наука, 1971. – 208 с. 3. Горбань А. Н. Нейронные сети на персональном компьютере / А. Н. Горбань, Д. А. Россиев. – Новосибирск : Наука, 1996. – 276 с. 4. Симанков В. С. Системный анализ в адаптивном управлении : монография / В. С. Симанков, Е. В. Луценко, В. Н. Лаптев ; под науч. ред. В. С. Симанкова. – Краснодар : ИСТЭК КубГТУ, 2001. – 258 с. 5. Таунсенд К. Проектирование и программная реализация экспертных систем на персональных ЭВМ / К. Таунсенд, Д. Фохт. – М. : Наука, 1990. – 320 с. 6. Шмелев А. Г. Психодиагностика и новые информационные технологии / А. Г. Шмелев // Компьютеры и познание. – М. : Наука, 1990. – С. 87–105.

Надійшла до редколегії 08.04.2013

Блажевский Е. Н. Криминологическая обстановка: проблемы мониторинга

Проанализирована авторская методика мониторинга криминологической обстановки и описана процедура ее экспериментальной проверки. На конкретных примерах рассмотрены прикладные основы применения методики, выделены проблемные моменты и предложены пути их решения.

Ключевые слова: мониторинг, преступность, противодействие, криминологическая обстановка, эксперимент, показатели, данные, методика.

Blazhivskiy Y. M. Criminological situation: monitoring problems

The article analyzes the author's methods of criminological situation monitoring and decrypts the experimental procedure of its verification. Principles applying techniques in the specific examples are considered, problems are highlighted and solutions proposed.

Keywords: monitoring, crime, prevention, criminological situation, experiment, parameters, data, methods.

УДК 343.9(477)

О. В. Грищенко

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 126 КК УКРАЇНИ (ПОБОЇ І МОРДУВАННЯ)

Досліджено проблемні питання визначення об'єкта злочину, передбаченого ст. 126 КК України «Побої і мордування». Наведено думки різних авторів з приводу визначення самого поняття «об'єкт злочину» та проаналізовано зміст таких понять, як «здоров'я», «шкода здоров'ю» «честь і гідність», які охоплюють собою безпосередній об'єкт побоїв і мордувань.

© Грищенко О. В., 2013

Ключові слова: об'єкт злочину, суспільні відносини, побої і мордування, здоров'я особи, честь і гідність.

Визначення і детальний розгляд змісту об'єкта злочину дозволяє з'ясувати сутність соціальних цінностей, що забезпечуються суспільними відносинами та перебувають під охороною закону про кримінальну відповідальність, суб'єктів, які безпосередньо зацікавлені в їх охороні, та соціального зв'язку між особами, що є учасниками таких відносин. Окрім того, характеристика об'єкта злочину може сприяти уточненню встановлених законодавцем обмежень і, відповідно, дії кримінально-правової норми, розмежуванню злочинного від незлочинного в поведінці конкретної особи, а також служити у правозастосовній діяльності орієнтиром для правильної кваліфікації вчиненого діяння і його наслідків. Саме тому пропонувану статтю присвячено кримінально-правовій характеристиці злочину, відповідальність за який передбачена ст. 126 КК України. Чинним КК передбачена відповідальність за умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень (ч. 1 ст. 126 КК).

Протягом тривалого часу відомі вчені-криміналісти підходили до вирішення цієї проблеми з різних позицій. Значна увага аналізу об'єкта злочину в цілому приділялася М. Й. Коржанським, Б. С. Нікіфоровим, В. Я. Тацієм, А. А. Тер-Акоповим, А. В. Наумовим, В. М. Трубниковим, В. П. Ємельяновим, Г. П. Новоселовим, С. Б. Гавришем та іншими. Проте, проблематиці об'єкта складу злочину «Побої і мордування» приділялося небагато уваги, тому аналіз його змісту дозволить вирішити поставлене завдання в новому аспекті.

Об'єкт злочину – один із обов'язкових елементів складу злочину. Як філософська категорія об'єкт являє собою те, що протистойть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності.

Під об'єктом злочину у кримінальному праві зазвичай розуміють те, на що здійснює посягання особа, яка вчиняє злочин, і чому заподіюється реальна шкода або створюється загроза її заподіяння [1, с. 82]. При цьому серед вчених-криміналістів відсутня однастайна думка про те, що саме безпосередньо складає зміст даного поняття.

А. А. Піонтковський ще в 1925 р., виходячи із загального марксистсько-ленінського вчення про злочин, писав, що об'єктом будь-якого злочинного посягання виступають суспільні відносини, тобто певні зв'язки між суб'єктами відносин, що складаються у процесі їх матеріальної чи духовної діяльності.

Після скасування комуністичної ідеології розвиток доктрини кримінального права проходив під впливом новітніх ідеологічних, політичних, економічних та соціально-правових відносин. Відбувся перегляд ролі окремого індивіда в рамках держави і суспільства,

що призвело до спроб деконструкції панівної концепції «суспільні відносини – об'єкт злочину».

Так, Є. В. Фесенко відстоює концепцію «об'єкт злочину – цінності». До їх структурних елементів автор відносить п'ять класів компонентів: потерпілих; їх інтереси та права; соціальні зв'язки; предмети (матеріалізовані блага); нематеріалізовані блага, які належать потерпілим [2, с. 47–52].

Більш радикальну позицію висловив С. Б. Гавриш, який вважає, що кримінальне право охороняє матеріальні цінності й блага, життя, здоров'я, природне середовище тощо. Тобто, об'єктом є «правове благо як визначена цінність», а не певна форма його прояву – той чи інший зв'язок між суб'єктами відносин [3, с. 4, 5].

Штучною вважає теорію об'єкта як суспільних відносин відомий вітчизняний криміналіст В. П. Ємельянов, який обґрунтовує, що в кримінальному законодавстві прямо вказується на охорону конкретних реалій дійсності, а не суспільних відносин у будь-якій сфері чи таких, що створюються з якогось приводу. Реальною категорією дійсності, яка, на думку науковця, може охопити собою всі об'єкти злочинів, є «сфери життєдіяльності людей» [4, с. 11].

В. М. Трубников натомість визначає категорію об'єкта злочину як охоронювані законом права, свободи й законні інтереси людини і громадянина, на які посягає особа, яка чинить злочин, і яким внаслідок цього заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода [5, с. 17].

Однак щодо вказаних концепцій вважаємо за можливе висловити такі ж зауваження, що були озвучені щодо теорій блага, цінностей, людини як об'єкта злочину. «Сфери життєдіяльності людини» є надто широким за обсягом визначенням, що включає до своєї структури як саму людину, так і навколишній світ, і навряд чи вносить ясність у вирішення питання щодо трактування об'єкта злочину. Спроба визнання об'єктом злочину лише охоронюваних законом прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина свідчить лише про те, що в таких випадках шкода заподіюється суспільним відносинам шляхом злочинного впливу на один із їх структурних елементів – суб'єкти або предмет. Посягаючи на конкретні елементи суспільних відносин, особа загалом впливає на суспільні відносини. У зв'язку з цим і посягання на права, свободи й законні інтереси людини і громадянина є посяганням на суспільні відносини.

Взагалі ж, за підрахунками М. В. Сенаторова, на сьогодні з урахуванням вищезгаданих відомо вже близько десятка різних теорій об'єкта злочину [6, с. 133–140]. Однак їх детальний огляд і розробка не є завданням цієї наукової статті. Вважаємо за можливе приєднатися до концепції об'єкта злочину як суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом та яким злочином заподіюється шкода (створюється загроза її заподіяння), оскільки на тепе-

рішній час вона найбільш детально розроблена та в достатній мірі дозволяє вирішувати завдання, які постають у цьому дослідженні.

У науковій літературі всі автори обґрунтовано виходять з того, що суспільні відносини – це визначені зв'язки між суб'єктами відносин, що складаються у процесі їхньої матеріальної і духовної діяльності [7, с. 14]. Зміст суспільних відносин включає діяльність їх учасників, реалізацію ними прав і свобод, задоволення значущих для них інтересів. Як справедливо зауважував В. М. Кудрявцев, у реальному житті різноманітні суспільні відносини щільно переплітаються, злочини посягають на багато об'єктів [8, с. 134, 135]. Відтак, розмежування складів злочинів за розділами Особливої частини КК не завжди дозволяє точно і правильно кваліфікувати суспільно небезпечні діяння.

Стаття 126 КК України «Побої і мордування» міститься у розділі II Особливої частини КК України «Злочини проти життя та здоров'я особи». З цього випливає, що законодавець родовим об'єктом злочину, що розглядається, вважає саме життя і здоров'я особи. Однак, питання визначення родового об'єкта злочинів проти життя і здоров'я особи є достатньо суперечливим у теорії кримінального права.

Так, більшість вчених у своїх дослідженнях зазначають, що родовим об'єктом злочинів проти життя та здоров'я є власне особа [9, с. 474; 10, с. 3; 11, с. 49]. При цьому особу розглядають не тільки як біологічного індивіда, але як істоту соціальну – учасника (суб'єкта) наявних суспільних відносин.

На нашу думку, слід розглянути зміст таких категорій, як «особа» і «людина», оскільки в теорії кримінального права та законодавстві відбувається їх змішування та підміна.

На думку Н. М. Ярмиш, «особа – це лише певна властивість людини, причому властивість суто соціальна. Людина ніколи не стане особою без спілкування з іншими людьми. Поза соціальним оточенням у неї не можуть з'явитися навіть такі елементарні людські риси, як прямоходіння і володіння мовою. Але навіть ці навички ще не свідчать про виникнення особи. Вона з'являється на більш високій сходинці соціалізації людини. Особа – це властивість, яка полягає в можливості свідомого вибору людиною варіантів своєї поведінки. Особа нерозривно пов'язана з наявністю певної свободи» [12, с. 5].

Справедливими, на наш погляд, з цього питання є твердження М. Й. Коржанського, який писав, що поняття «людина» слід розглядати в ширшому значенні, ніж «особа», оскільки «особа» – це та ж сама людина, але вона повинна розглядатися тільки як суспільна, соціальна істота. Коли мова йде про «особу», ми відволікаємося від біологічної, природної її сторони. Маленька дитина або психічно хвора людина не можуть визнаватися особою, а «кримінальний закон охороняє людину не тільки і не стільки як живу біологічну істоту, але, головним чином, як особу в її суспільному розумінні, як органічне поєднання біологічного і соціального» [13, с. 9].

Отже, для правильного визначення родового об'єкта злочинів проти життя та здоров'я слід виходити саме з поняття «людина», а не «особа». Адже родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 126 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують реалізацію людською права на життя та здоров'я. З приводу безпосереднього об'єкта цього злочину, серед науковців точаться дискусії, оскільки диспозиція досліджуваного злочину сформульована законодавцем як: «умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень». Саме відсутність тілесних ушкоджень – порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій – дає підстави окремим науковцям ставити під сумнів думку, що безпосереднім об'єктом побоїв та мордування (ст. 126 КК України) є здоров'я людини.

Встановлення об'єкта зазначеного складу злочину ускладнюється тим, що законодавець прямо не визначає його в положеннях згаданої норми. Завдання побоїв – це самостійний склад злочину, який є відмінним від заподіяння легкого, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження. Якщо внаслідок завдання побоїв, тобто ударів чи інших насильницьких дій, навіть у разі, коли вони мали характер мордування, буде заподіяно шкоду здоров'ю тяжкого, середньої тяжкості чи легкого ступенів, то вчинене буде кваліфікуватися не за ст. 126 КК України, а залежно від конкретних обставин справи за ст. 121–125, 128 КК України.

У правозастосовній практиці виникають труднощі під час кваліфікації таких діянь, як побої та мордування, диференціації та індивідуалізації відповідальності за ці діяння. Вказане викликане тим, що юридична природа складу злочину, передбаченого ст. 126 КК України, має доволі складний і невизначений характер: з одного боку, побої та мордування віднесені законодавцем до злочинів проти здоров'я, як у попередньому КК 1960 р., з іншого – в теорії кримінального права і в практиці застосування кримінально-правових норм свого роду непорушним постулатом, незаперечним фактом є думка, згідно з якою побої не становлять особливого виду ушкоджень, ступінь тяжкості заподіяної шкоди здоров'ю в цих випадках не визначається, тобто шкода здоров'ю як така відсутня. Що стосується мордувань, то вони характеризуються заподіянням фізичних чи психічних страждань, внаслідок яких може бути заподіяна шкода здоров'ю, проте вона може і не настати.

Виникає логічне питання: на якій підставі ця норма розташована в Розділі II Особливої частини КК України, до складу якого включено діяння, які заподіюють певну шкоду здоров'ю людини або ставлять у небезпеку заподіяння шкоди? Для вирішення вказаних проблем виникає потреба з'ясувати, що є безпосереднім об'єктом цих діянь та якою повинна бути конструкція кримінально-правових норм про побої та мордування.

Як свідчить аналіз робіт теоретиків кримінального права дореволюційного та радянського часу, дискусії з приводу об'єкта цього

злочину велися досить активно і мали характер злободенної проблеми протягом тривалого часу. Разом із тим, бурхливе обговорення сутності об'єкта побоїв та мордувань не призвело до вирішення зазначених вище проблем на законодавчому рівні.

Інтегруючи наукові позиції теоретиків радянського і пострадянського етапів розвитку науки кримінального права, можна виділити чотири підходи до визначення безпосереднього об'єкта побоїв і мордувань. Прихильники першого з них визнають таким здоров'я людини [11, с. 73; 14, с. 65].

Представники другого підходу безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 126 КК України, вважають тілесну недоторканість [9, с. 548; 15, с. 234].

Послідовники третьої позиції по суті взагалі ніяк не визначають об'єкт побоїв і мордувань, вважаючи умовним їх віднесення до злочинів проти здоров'я [13, с. 155; 16, с. 386].

Перш за все, важливо встановити зміст поняття «шкода здоров'ю», а для цього необхідно вирішити питання: що слід розуміти під терміном «здоров'я», який має досить неоднозначний і різноплановий характер. Насамперед, це пов'язано з тим, що розуміння здоров'я може бути представлено на різних рівнях, з різних позицій.

З медичної точки зору, здоров'я коротко можна визначити як стан нормального функціонування органів і систем людського організму, що виявляється в його фізичному та психічному благополуччі, забезпечує йому життєдіяльність і соціальну активність [17, с. 224, 225].

Юридичний зміст терміна «здоров'я» у кримінальному законодавстві не розкривається, що тягне за собою різноманітність його таумачень теоретиками цієї та суміжних галузей права. Так, на думку О. С. Никифорова, здоров'я – це загальний нормальний стан людського організму в цілому, що виражається у правильному його функціонуванні [18, с. 77]. М. І. Загородников визначає здоров'я як стан людського організму, при якому нормально функціонують усі його частини, органи і системи [19, с. 16]. На жаль, наведені визначення страждають односторонністю, пов'язаною із фізико-психічною характеристикою людини, і не враховують його соціальної сутності.

На нашу думку, юридичний підхід до визначення поняття здоров'я (і, відповідно, «шкоди здоров'ю») повинен бути нерозривно пов'язаний з медичним аспектом і включати дослідження фізичного, душевного і соціального стану людини як єдиного цілого. Терміни «здоров'я» і «шкода здоров'ю» мають складний медико-юридичний зміст, що повинен бути чітко прописаний у законі про кримінальну відповідальність.

На підставі викладеного вважаємо, що здоров'я – наявний якісний стан організму людини до вчинення щодо неї злочину, який характеризується певним рівнем фізичного, психічного і соціального

благополуччя, що дозволяє повноцінно брати участь у суспільних відносинах (користуватися благами життя).

Поняття «шкода здоров'ю» кримінальним законодавством також не розкривається, внаслідок чого воно є предметом дослідження науки кримінального права. У кримінальному праві поняття «шкода здоров'ю» включає в себе такі категорії, як психічні розлади, венеричні захворювання, ВІЛ-інфекція та тілесні ушкодження як одну з можливих форм заподіяння шкоди здоров'ю людини. Розмежування між поняттями «тілесні ушкодження» і «шкода здоров'ю» необхідно проводити з позицій судової медицини: поняття «тілесне ушкодження» має стосунок до будь-якого стану людини – прижиттєвого або посмертного, а «шкода здоров'ю» – тільки до прижиттєвого, що більш тісно пов'язує його з об'єктом досліджуваного злочину. Крім того, заподіяння шкоди здоров'ю обумовлене виключно протиправними діями, в той час як заподіяння тілесного ушкодження – як протиправними, так і не протиправними діями. Отже, ст. 126 КК України встановлює кримінальну відповідальність за завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які заподіяли фізичний біль, але не спричинили тілесних ушкоджень.

Відповідно до законодавчого підходу, фізичний біль, фізичні та психічні страждання, заподіяні потерпілому шляхом одноразового або систематичного завдання ударів, побоїв, вчинення інших насильницьких дій, не розцінюються як такі, що впливають на здоров'я людини, зменшують її фізичне, душевне, соціальне благополуччя, знижують фізіологічний стан організму на більш низький якісний рівень. Разом із тим, як уже вище зазначалося, досліджуваний склад злочину розміщено в розділі II Особливої частини КК, у якому передбачено відповідальність за суспільно небезпечні діяння, що посягають на життя або здоров'я людини.

Іншими словами, законодавець не заперечує згубного впливу побоїв і мордувань на організм людини, однак внаслідок незначного їх характеру волі обмежитися лише констатацією факту вчинення діянь, передбачених ст. 126 КК України, замовчуючи про ступінь їх шкідливості для здоров'я людини. Навряд чи можна погодитися з подібною позицією. Мова закону повинна бути чіткою, ясною і однозначною. Кримінальне право не може допускати припущень, має оперувати єдиним термінологічним апаратом.

Виходячи з вищевикладеного, уявляється доцільним виділення четвертого ступеня тяжкості шкоди здоров'ю, не пов'язаної з втраченою працездатності, до якої можна віднести усі випадки погіршення здоров'я (у тому розумінні, яке представлено вище), викликані протиправним насильницьким впливом на організм потерпілого, чи це відчуття фізичного болю, нездужання, психічні переживання і страждання, чи інші погіршення загального стану, що перешкоджають нормальній життєдіяльності людини.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що побої та мордування можна віднести до багатооб'єктних злочинів, тобто до тих, які заподіюють шкоду не одному, а двом і більше об'єктам кримінально-правової охорони. При цьому основним безпосереднім об'єктом таких посягань слід вважати той, який визначає характер злочинів, його соціальну сутність. Головною метою цього виду злочину є заподіяння больових відчуттів жертві, бажання спричинити їй фізичні та психічні страждання, переживання. Нерідко жорстоке поводження з боку винного, заподіяний біль, відчуття власної безпорадності зберігаються в пам'яті потерпілого набагато довше, ніж на тілі сліди від побоїв. Психічні переживання від перенесеного приниження честі та гідності жертви застосованим щодо неї насильством у сукупності з больовими відчуттями посилюють почуття фізичної і моральної пригніченості потерпілого, в кінцевому підсумку згубно позначаючись на стані його здоров'я. Іншими словами, в будь-якому випадку людина зазнає негативних змін в організмі, його якісний стан зменшується на більш низький рівень. Тому основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордувань виступає здоров'я людини, а додатковим безпосереднім – честь і гідність особи.

Список використаних джерел: 1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. ; за ред. М. І. Мельника та В. А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – 376 с. 2. Фесенко С. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія / С. В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 280 с. 3. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений / С. Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 4–15. 4. Емельянов В. П. Понятие объекта преступления в уголовно-правовой науке / В. П. Емельянов // Право і Безпека. – 2002. – № 4. – С. 7–11. 5. Трубников В. М. Поняття об'єкта злочину з нових позицій / В. М. Трубников // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. – 2009. – Вип. 1 (5). – С. 14–18. 6. Сенаторов М. В. Об'єкт злочину та його відображення в законі про кримінальну відповідальність / М. В. Сенаторов // Питання боротьби зі злочинністю. – Вип. 7. – 2003. – С. 133–145. 7. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Таций. – Харьков : «Вища школа», Изд-во при ХГУ, 1988. – 197 с. 8. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2007. – 304 с. 9. Курс советского уголовного права : в 3 т. / отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – Т. 3. – 836 с. 10. Сташис В. В. Личность под охраной уголовного закона (Глава III УК Украины с научно-практическим комментарием) / В. В. Сташис, М. И. Бажанов. – Симферополь : Таврида, 1996. – 236 с. 11. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / [кол. авт.: А. В. Байлов, А. А. Васильев, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; наук. ред. серії О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 572 с. 12. Ярмыш Н. Н. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Ярмыш Наталья Николаевна. – Харьков, 1992. – 13 с. 13. Коржанський М. Й.

Кваліфікація злочинів проти особи і власності / М. Й. Коржанський. – К. : Юрінком, 1996. – 144 с. **14.** Российское уголовное право : учебник : в 2 т. / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рарога. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2007. – Т. 2 : Особенная часть / Г. Н. Борзенков, Л. В. Иногамова-Хегай, В. С. Комиссаров и др. – 664 с. **15.** Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности / Т. В. Кондрашова. – Екатеринбург, 2000. – 347 с. **16.** Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 4-те, доповн. – Х. : Одісей, 2008. – 1208 с. **17.** Малая медицинская энциклопедия : в 6 т. / глав. ред. В. И. Покровский. – М. : Сов. энцикл., 1991. – Т. 2 : Грудь – Кюммеля болезнь. – 624 с. **18.** Никифоров А. С. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву / А. С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1959. – 128 с. **19.** Загородников Н. И. Преступления против здоровья / Н. И. Загородников. – М. : Юрид. лит., 1969. – 164 с.

Надійшла до редколегії 22.04.2013

Грищенко А. В. Проблемы определения объекта преступления, предусмотренного ст. 126 УК Украины (побои и истязания)

Исследованы проблемные вопросы определения объекта преступления, предусмотренного ст. 126 УК Украины «Побои и истязания». Приводятся мнения разных авторов по поводу определения самого понятия «объект преступления», а также анализируется содержание таких понятий, как «здоровье», «вред здоровью», «честь и достоинство», которые охватывают собой непосредственный объект побоев и истязаний.

Ключевые слова: объект преступления, общественные отношения, побои и истязания, здоровье личности, честь и достоинство.

Gryshenko O. V. The problems of defining crime's object which under Art. 126 of the Criminal Code of Ukraine (beatings and torture)

This article is devoted to envisage the object offense under Art. 126 of the Criminal Code of Ukraine «Beating and torture». Views of different authors on the definition of the term «object offense» are considered, and analyzed the content of such concepts as «health», «injury» «honour and dignity», which includes a direct object beatings and torture are given.

Keywords: object of the crime, public relations, beatings and torture, the person's health, honour and dignity.

УДК 343(477)

І. С. Кривонос

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ВІДНОВЛЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Проаналізовано процедуру відновлення досудового розслідування, яка передбачена КПК України 2012 р. Розглянуто дискусійні питання щодо порядку застосування окремих підстав для відновлення досудового розслідування; запропоновано шляхи оптимізації вказаного правового інституту.

Ключові слова: відновлення досудового розслідування, скасування постанови про зупинення, направлення копії постанови, одужання підозрюваного.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України стало підтвердженням прагнення України наблизитись до європейських стандартів. Це важливий крок для всього українського суспільства. Його значення для подальшої ефективної розбудови країни важко переоцінити. Зміни, які вніс Кримінальний процесуальний кодекс України до процедури здійснення кримінального провадження, не оминули також правовий інститут зупинення та відновлення досудового розслідування. Актуальність питання, яке розглядається у статті, пов'язана з відсутністю єдиного підходу до вирішення багатьох важливих теоретичних і практичних питань інституту відновлення досудового розслідування. Основні положення процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування знайшли своє відображення в роботах таких процесуалістів, як Б. Г. Алімджанов, А. М. Балашов, В. М. Биков, В. Є. Гущев, Г. К. Кожевніков, І. А. Малютін, М. С. Сторогович, Г. П. Хімічева, К. Д. Шатило та інших.

Винесення слідчим постанови про відновлення досудового розслідування – це завершальний етап прийняття процесуального рішення, який характеризує початок нового періоду в діяльності органів досудового розслідування [1, с. 120–129]. Прийняттю вказаного рішення передують наявність ряду умов, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України.

Про підстави для відновлення досудового розслідування йдеться у главі 23 КПК України «Зупинення досудового розслідування». Таким чином, законодавець підкреслив той факт, що відновлення та зупинення досудового розслідування є складовими частинами одного правового інституту. Ми розділяємо позицію законодавця. Норми, які регулюють відновлення досудового розслідування, – це невід'ємна частина інституту зупинення, адже існування норм, які регулюють зупинення розслідування, неможливе без врегулювання підстав для його відновлення. Саме відновлення розслідування

у кінцевому випадку сприяє реалізації завдань кримінального судочинства. Як слушно зазначив з даного приводу В. М. Биков, «діяльність слідчого, особи, яка провадить дізнання, прокурора, судді та суду по зупиненій справі тісно взаємопов'язана з її поновленням» [2, с. 25]. У той же час вважаємо за доцільне додати у назву глави 23 вказівку на те, що у ній йдеться не тільки про підстави зупинення досудового розслідування, але й про умови його відновлення, сформулювавши відповідно назву вказаної глави: «Зупинення та відновлення досудового розслідування». У переважній більшості країн колишнього СРСР склалася саме така практика щодо назви аналогічної глави КПК (наприклад, КПК РФ, КПК Республіки Білорусь, КПК Киргизької Республіки, КПК Республіки Татарстан та ін.).

Норми, які регламентують підстави для відновлення досудового розслідування, закріплені у ст. 282 Кримінального процесуального кодексу України. Виходячи зі змісту вказаної статті, досудове розслідування відновлюється за наявності однієї з трьох обставин:

- якщо підстави для зупинення досудового розслідування перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва);

- у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій;

- у разі скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування. В останньому випадку після проведення необхідних слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій досудове розслідування знову зупиняється. Така ситуація може повторюватися декілька разів [3, с. 704].

Натомість Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р. у ст. 210 «Відновлення слідства» вказував тільки на те, що у разі потреби відновити досудове слідство слідчий складає мотивовану постанову, копію якої направляє прокуророві. Підстави для відновлення слідства не конкретизувалися. Вираз «у разі потреби» має досить широке значення, однак він, на нашу думку, не охоплював можливість відновлення слідства у зв'язку зі скасуванням прокурором постанови про зупинення. У той час як більшість проваджень у кримінальних справах відновлювались саме через скасування прокурором постанови про зупинення досудового слідства. Дані дії здійснювались прокурором у порядку загального нагляду (ст. 227 КПК України 1960 р.). Нічим не регламентувалася сама процедура відновлення слідства після скасування постанови про його зупинення. В одному випадку прокурор однією постановою скасовував постанову про зупинення слідства та відновлював досудове слідство. В іншому випадку – виносив дві окремі постанови. А іноді до слідчого поверталася кримінальна справа з однією постановою про скасування постанови про зупинення слідства

прокурором, і тоді він самостійно, своєю постановою відновлював провадження справи.

Не усунули вказану прогалину і норми Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. Мова йде про ч. 2 ст. 282 КПК України, в якій вказано: «Зупинене досудове розслідування також відновлюється у разі скасування слідчим суддею постанови про його зупинення». На нашу думку, було б доцільно внести роз'яснювальні зміни до коментованої статті та вказати, з якого моменту після скасування постанови про зупинення слідчим суддею досудове розслідування вважається відновленим:

- з моменту винесення постанови про скасування;
- з моменту повернення матеріалів досудового розслідування до слідчого та прийняття останнім їх до провадження;
- чи слідчий суддя, слідчий або прокурор повинні винести окрему постанову про відновлення розслідування.

В той же час, у ч. 3 ст. 219 Кримінального процесуального кодексу України «Строки досудового розслідування» вказано, що «строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження не включається у строки, передбачені цією статтею». Виходячи зі змісту даної статті, можна зробити висновок про те, що досудове розслідування вважається відновленим з моменту винесення слідчим суддею ухвали про скасування постанови про зупинення. Вищезазначене підтверджує також бланк постанови про відновлення досудового розслідування (розроблений спільно ГПУ та МВС України), в описовій частині якого зазначено: «Ураховуючи те, що в кримінальному провадженні перестали існувати підстави для його зупинення», і далі – уточнення про те, що слідчому необхідно вказати підстави, зазначені у ч. 1 ст. 282 КПК України. У даному бланку відсутнє посилання на відновлення розслідування у разі скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування.

Ухвала та постанова – це процесуальне вираження рішення відповідної посадової особи. Ми вважаємо, що у випадку винесення слідчим суддею ухвали про скасування вказаної вище постанови про зупинення процесуальний стан розслідування повертається до моменту, коли постанова про його зупинення ще не була винесена. Період дії рішення слідчого щодо зупинення розслідування закінчено. І в даному випадку немає необхідності виносити додаткову постанову про відновлення розслідування. Така постанова, по суті, буде дублювати за своїм змістом ухвалу слідчого судді. Відміна останнього рішення неминуче тягне за собою відновлення попереднього стану розслідування.

Аналогічну думку висловили також М. С. Колосович та О. С. Колосович, які додають, що «не можна говорити про законність відновлення попереднього розслідування у випадку, коли во-

но було зупинено незаконно. Визнання незаконності, а отже, і недійсності зупинення провадження у справі означає, що кримінальна справа не зупинялась, а тому не повинна бути відновлена. У цьому зв'язку немає необхідності вносити постанову про відновлення раніше зупиненої справи» [4, с. 63].

На відсутність необхідності додатково вносити постанову про відновлення досудового розслідування вказують також відповідні статті Кримінального процесуального кодексу України (ч. 3 ст. 219, ч. 2 ст. 282 КПК). Виходячи з аналізу вищезгаданих положень КПК, строки досудового розслідування починають співати саме з моменту винесення слідчим суддею ухвали про скасування постанови про зупинення досудового розслідування. Дане визначення моменту відновлення розслідування видається цілком логічним. З іншого боку, можливі ситуації, коли через об'єктивні та суб'єктивні причини ухвала суду про скасування постанови про зупинення розслідування буде отримана слідчим не одразу ж після її винесення, а через деякий час (а разом з нею і матеріали досудового розслідування, які надаватимуться слідчому судді для ознайомлення). Виходить, що до моменту отримання вказаної ухвали слідчий не зможе проводити слідчі (розшукові) дії з кримінального провадження. У Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. існувала норма, яка передбачала, що в разі відновлення закритої справи строк слідства встановлювався прокурором у межах одного місяця з моменту прийняття справи до провадження (ч. 4 ст. 120 КПК України 1960 р.). Було б доцільним застосування аналогічного положення у діючому Кримінальному процесуальному кодексі стосовно моменту відновлення процесуального строку після винесення ухвали про скасування постанови про зупинення досудового розслідування. Однак Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. не містить такого процесуального рішення, як прийняття до провадження. Досудове розслідування певним слідчим здійснюється тільки на підставі доручення керівника відповідного органу (ст. 39 КПК України 2012 р.). Після цього слідчий невідкладно у письмовій формі повідомляє прокурора про початок досудового розслідування (ч. 6 ст. 214 КПК України 2012 р.). Виходячи з самого значення інституту зупинення розслідування, яке полягає в економії строків розслідування, було б доцільним введення норми, відповідно до якої відновлення перебігу строків досудового розслідування розпочиналось би з моменту отримання слідчим матеріалів досудового розслідування та постанови слідчого судді про скасування постанови про зупинення.

Ми цілком погоджуємося з пропозицією М. С. Колосович та О. С. Колосович щодо закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві норми, яка у випадку визнання постанови про зупинення досудового розслідування незаконною зобов'язувала би відновити строки розслідування, а також строки давності притяг-

нення до кримінальної відповідальності [4, с. 63]. Така вказівка повинна міститися в ухвалі слідчого судді про скасування постанови про зупинення досудового розслідування. Після винесення зазначеної ухвали прокурор повинен своєю постановою встановити строк розслідування у межах, які не перевищують місяця, залежно від складності кримінального провадження. Аналогічні зміни необхідно також внести до ст. 219 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. «Строки досудового розслідування».

Подібне нововведення сприятиме, по-перше, уникненню безпідставного скасування постанов про зупинення. Як свідчить слідча практика застосування норм Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., прокурор, маючи повноваження щодо скасування постанови слідчого про зупинення досудового слідства, доволі часто приймав такі рішення за надуманими мотивами. Навіть у тих кримінальних справах, де дійсно були проведені всі необхідні слідчі дії, спрямовані, наприклад, на розшук обвинуваченого. Через те, що потерпілий, який скаржився на бездіяльність слідчого, виявився занадто наполегливим, прокурор вважав, що простіше надати слідчому якихось міфічних вказівок та скасувати як незаконну постанову про зупинення, аніж відстояти думку щодо доцільності зупинення слідства.

По-друге, відновлення перебігу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності забезпечить захист прав та законних інтересів громадян. Поновлення вирахування вказаних строків, на нашу думку, цілком обґрунтоване. Оскільки у випадку визнання постанови про зупинення досудового розслідування такою, що не відповідає нормам КПК України, всі наслідки, які мали місце після її винесення, повинні бути також скасовані, процесуальна ситуація має скластися таким чином, якби дане рішення не приймалося.

По-третє, наявність вказаної норми дисциплінує слідчого та змушує його неодноразово подумати та все уважно зважити перед тим, як винести постанову про зупинення досудового розслідування, у випадку, коли не проведені всі необхідні слідчі (розшукові) дії, як того вимагає закон, або якщо вони проведені поверхово та неякісно.

Ще однією з багатьох новел Кримінального процесуального кодексу України є поява у слідчого та прокурора обов'язку надсилати копію постанови про зупинення досудового розслідування стороні захисту, потерпілому. А також виникнення в останніх права на оскарження вказаної постанови слідчому судді. Згідно з нормами Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., слідчий був зобов'язаний направити копію постанови про зупинення досудового слідства тільки прокуророві (ч. 4 ст. 206 КПК України 1960 р.). Ані потерпілі, ані сторона захисту не мали можливості вчасно дізнатися про існування такої постанови та оскаржити правомірність її прийняття. У випадку незгоди з рішенням слідчого сторона кримінального провадження зверталася з відповідною скаргою до

прокуратури за місцем провадження досудового розслідування. Однак закон не зобов'язував слідчого надавати сторонам копію постанови про зупинення слідства, що значно ускладнювало процедуру оскарження для останніх. На підставі скарги прокурор розглядав законність винесення постанови про зупинення слідства і якщо доходить висновку про її необґрунтованість, – скасовував. Вважаємо, що закріплення на законодавчому рівні обов'язку слідчого щодо надання копії вказаної вище постанови сторонам кримінального провадження сприятиме зміцненню захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Тим більше, що аналогічна процедура існує майже у всіх країнах пострадянського простору. Практика її використання підтвердила доцільність існування.

Дискусійним є питання про відновлення досудового розслідування у випадку видужання підозрюваного. Труднощі, пов'язані з визначенням моменту, коли підозрюваний за станом здоров'я здатний брати участь у проведенні слідчих дій, виникають через отримання чи неотримання останнім листка непрацездатності. Підозрюваного, який перебував у лікувальному закладі на стаціонарному лікуванні, у зв'язку з поліпшенням стану здоров'я можуть виписати додому. В той же час він може отримати листок тимчасової непрацездатності. Як бути в такому випадку? Вважати підставою для відновлення досудового розслідування момент виписки хворого зі стаціонару чи не проводити за його участю слідчих дій до повного видужання? Так, В. М. Биков вважає, що у подібній ситуації слідчий повинен отримати довідку від спеціаліста, який проводить лікування, щодо можливості обвинуваченого за станом здоров'я брати участь у слідчих діях [2, с. 67].

Трапляються випадки необґрунтованого відновлення досудового розслідування, коли, наприклад, підозрюваний проходить лікування вдома й інформація щодо його одужання надходить з неперевірених джерел. Ми приєднуємося до думки М. В. Корольова з даного приводу, що «у кримінально-процесуальному законі необхідно закріпити положення про те, що коли обвинувачений проходить лікування за місцем проживання або за направленням лікаря у медичній установі, яка розташована в іншій місцевості, то зупинена кримінальна справа може бути відновлена тільки на підставі довідки про його видужання, посвідченої лікарем, який працює у медичній установі» [5, с. 20]. Досудове розслідування може бути відновлено, якщо стан здоров'я підозрюваного дозволяє йому брати участь у проведенні слідчих дій, причому незалежно від наявності в нього листка тимчасової непрацездатності. У випадку виникнення сумнівів з приводу дійсного стану здоров'я підозрюваного слідчий або прокурор вправі призначити з даного приводу медичну експертизу.

Досудове розслідування, зупинене в зв'язку з тимчасовою психічною хворобою підозрюваного, відновлюється виключно після отримання офіційної медичної довідки, виданої лікарем-

психіатром, який здійснював лікування вказаної особи амбулаторно, або висновку психіатричної експертизи щодо його одужання.

Ще однією підставою для відновлення досудового розслідування, передбаченою Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р., є наявність потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій. На думку Р. Х. Якупова, всі слідчі дії повинні бути виконані до винесення постанови про зупинення. У випадку, коли вони були виконані не в повному обсязі, в результаті чого виникли прогалини у доказовому матеріалі, то саме зупинення було незаконним. Заповнювати подібні прогалини відновленням розслідування не можна [6, с. 9–10]. Дана підстава має досить широкий зміст. Під визначення «наявність потреби проведення слідчих дій» може потрапити будь-яка обставина (необхідність перевірки слідчим шляхом нової версії, проведення допиту свідка, призначення експертизи тощо). У такому випадку повноваження слідчого або прокурора щодо відновлення досудового розслідування нічим не обмежуються. Необхідною умовою щодо відновлення розслідування за цією підставою є можливість проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій без участі підозрюваного. Тому, на нашу думку, до ст. 282 КПК України слід внести відповідні уточнення.

Список використаних джерел: 1. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы / П. А. Лупинская. – М. : Юрид. лит., 1976. – 168 с. 2. Быков В. М. Приостановление производства по уголовному делу / В. М. Быков. – М. : Юрид. лит., 1978. – 108 с. 3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль [та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. М. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с. 4. Колосович М. С. Обеспечение прав и законных интересов лиц при применении норм института приостановления производства по уголовному делу на стадии предварительного расследования : учеб. пособие / М. С. Колосович, О. С. Колосович. – Волгоград : Волгогр. акад. МВД России, 2007. – 76 с. 5. Королёв М. В. Приостановление предварительного следствия в связи с психическим или иным тяжким заболеванием обвиняемого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Королёв Михаил Викторович. – М., 2000. – 24 с. 6. Якупов Р. Х. Возобновление предварительного следствия : учеб. пособие / Р. Х. Якупов. – Волгоград : НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1976. – 56 с.

Надійшла до редколегії 23.04.2013

Кривонос И. С. Проблемные вопросы процессуального порядка возобновления досудебного расследования в контексте Уголовного процессуального кодекса Украины

Проанализирована процедура возобновления досудебного расследования, предусмотренная ст. 282 УПК Украины 2012 г. Рассмотрены дискуссионные вопросы по поводу применения некоторых оснований для возобновления досудебного расследования; предложены пути оптимизации данного правового института.

Ключевые слова: возобновление досудебного расследования, отмена постановления о приостановлении, направление копии постановления, выздоровление подозреваемого.

Krivos I. S. Problem questions of procedural order of the proceeding in pre-trial investigation in the context of the Criminal Procedure Code of Ukraine

Problem questions of procedural order the resumption of pre-trial investigation in the context of the Criminal Procedure Code of 2012 are analyzed. Discussion questions about the use of some of the grounds for the resumption of the pre-trial investigation are examined, the ways of optimization of the legal institution are proposed.

Keywords: proceeding in pre-trial investigation, abolition of decision of proceeding, the direction of the copy of resolution, the recovery of the suspect.

УДК 343.97:[343.35:343.73](477)

Р. Р. Кузьмін

КОРУПЦІЯ ЯК ЧИННИК ОРГАНІЗОВАНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Розглянуто концептуальні засади корупції як чинника організованої економічної злочинності в Україні. Подано характеристику теоретико-методологічних основ протидії корупційній злочинності, здійснено аналіз правової основи протидії корупційній злочинності на сучасному етапі та сформульовано пропозиції щодо удосконалення чинного антикорупційного законодавства України.

Ключові слова: корупція, законодавче забезпечення, протидія, організована злочинність, економічна злочинність, антикорупційне законодавство.

Основним підґрунтям та рушійною силою сучасної економічної злочинності є прояви корупції. Корупція – одна з найдавніших проблем людства. Уперше застосував термін «корупція» щодо процесів державотворення Аристотель, який, розглядаючи тиранію, вважав її неправильною, викривленою або корумпованою формою правління. У римському праві цим терміном позначали діяльність кількох осіб, спрямовану на порушення нормального перебігу судового процесу чи управління суспільством [1, с. 46]. У середині XVIII ст. Ш. Монтеск'є зазначав: «... відомо за досвідом віків, що будь-яка людина, яка наділена владою, схильна зловживати нею і рухатись у цьому напрямку доти, доки не досягне належної для неї межі» [2, с. 289].

Визначення корупції, запропоновані в сучасній вітчизняній літературі, належать, передусім, правознавцям. Адже саме протягом 90-х років минулого століття внесено неодноразові пропозиції що-

до їх законодавчого врахування. Майже в кожному документі, що характеризує соціально-економічну та політичну ситуацію в Україні, йдеться про корупцію.

Корупцію в Кодексі поведінки посадовців з підтримання правопорядку, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р., визначено як підкуп, продажність посадовців (публічних службовців) та їх службову поведінку, здійснювану у зв'язку з отриманою або обіцяною винагородою [3]. Основні засади щодо запобігання та протидії корупції визначено іншими міжнародними антикорупційними документами, ратифікованими Верховною Радою України [4; 5].

Відповідно до абз. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», корупція – це використання особою, зазначеною в ч. 1 ст. 4 Закону, наданих їй службових повноважень і пов'язаних із цим можливостей, з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній в ч. 1 ст. 4 Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам, з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень і пов'язаних із цим можливостей [6].

Корупція як соціальне явище має безліч аспектів, серед яких і економічний. У спеціальній літературі висловлено пропозиції розглядати корупцію з економічного погляду як незаконний вид діяльності, пов'язаної з використанням службового статусу для отримання прибутків [7, с. 59]. Службові особи держави в умовах ринку звільнилися не лише від суспільного, партійного, а й від державного контролю, їх казнокрадство стало основною та перспективною статтею особистих доходів на тимчасових і нестійких державних посадах [8, с. 83].

Деякі вчені розглядають корупцію та економічну злочинність або як одне ціле, або як частину й ціле. Так, О. І. Гуров вважає корупцію однією з обов'язкових ознак економічної злочинності [9, с. 205]. О. В. Філімонов зазначає, що корупція є однією з ознак економічної злочинності [10, с. 36]. А. І. Аркуша стверджує, що використання корумпованих зв'язків є обов'язковим елементом у діяльності формувань, що спеціалізуються на вчиненні злочинів у сфері економіки [11, с. 120]. О. Г. Кальман переконаний, що організована злочинність у сфері економіки фактично не може існувати без підтримки й тісної взаємодії з владними структурами. Це, зокрема, зумовлено потребою легалізації значних сум коштів, здобутих організованими злочинними угрупованнями [12, с. 39]. Неодмінним елементом економічної злочинності та однією з основних її ознак визнає корупцію А. Багрій-Шахматов [13, с. 3].

Аналогічної позиції дотримуються західні фахівці. Визнаючи корупцію супутником організованої злочинності, вони розглядають

її як засіб забезпечення прикриття для кримінальних структур, з одного боку, та форму злиття політичної й економічної еліти зі злочинним світом – з іншого [14, с. 22].

Особливу актуальність проблема корупції й боротьби з нею набуває під час здійснення реформ, що супроводжуються соціальною напруженістю та економічною нестабільністю. Тому особливо високий рівень корупції постерігається в країнах з вираженими кризовими явищами в економіці, що характерно й для сучасної України. Корупція як невід'ємна складова інфраструктури організованої економічної злочинності виявляється, насамперед, у сфері економіки, охоплює різноманітні вияви службових зловживань, за яких службові особи використовують свої владні й інші повноваження з корисливою та іншою особистою зацікавленістю [15, с. 104].

За оцінками закордонних експертів, Україна у світовому рейтингу корумпованих країн увійшла до п'ятірки лідерів, випередивши Італію. За цим показником корупції організації Transparency International (TI), що є процентним індексом корумпованості, Україна посіла 70-те місце серед 85 країн (Російська Федерація, наприклад, посіла 76-те місце). На думку зарубіжних експертів, в Україні майже 70 % чиновників мають нелегальні доходи. За даними фахівців Світового банку, сума хабарів, які одержують щорічно службові особи в Україні, становить близько двох обсягів річного торговельного обігу нашої держави [16].

Якщо, за оцінками фахівців, незареєстрована частина корупційних злочинів перевищувала зареєстровану в десять разів (кінець 1980-х рр.), то вже в середині 1990-х рр. рівень латентності корупційних злочинів експерти оцінювали коефіцієнтом, що перевищує 2000 [17]. Лише за офіційними статистичними даними Генеральної прокуратури України, у загальній структурі економічної злочинності кожний другий виявлений злочин належав до сфери службової діяльності, а кожний десятий стосувався одержання хабара службовою особою.

Серед основних форм зрощення чиновництва та бізнесу в системі господарсько-правових відносин слід назвати такі:

- «кришування» бізнесу, тобто нав'язування чиновниками комерційним організаціям платних псевдопослуг щодо захисту їх інтересів від законного та незаконного втручання в їх діяльність правоохоронних органів, добросовісних і недобросовісних конкурентів, різних форм «недружнього» поглинання, а також здиригтства з боку злочинних організацій та окремих осіб;

- заснування підконтрольних підприємств, зокрема, банків та інших фінансових установ, або дольова участь у капіталі цих підприємств (через родичів, знайомих або інших посередників) з подальшим наданням таким організаціям різноманітних пільг і преференцій;

- одержання частки в уставному капіталі комерційної організації як плати за послуги (наприклад, відмову від кримінального переслідування або контрольної перевірки; організацію кримінально-

го чи адміністративного переслідування конкурентів; надання державного контракту, субсидії або пільги поза встановленими процедурами);

– розкрадання бюджетних коштів шляхом завищення вартості робіт або послуг, які виконує або надає комерційне підприємство для бюджетної організації (із застосуванням системи «відкату»), а також шляхом незаконної передачі підконтрольним комерційним організаціям фінансових ресурсів, призначених для загальнодержавних потреб;

– «державне рейдерство» – установлення чиновниками контролю за комерційною організацією, зокрема шляхом фальсифікації документів, підкупу службових осіб і суддів;

– використання службового становища у процесі приватизації державних підприємств, з метою придбання їх у приватну власність або заволодіння значною кількістю акцій самим чиновником, близькими йому особами або іншими особами, в інтересах яких діє службовець;

– заснування фондів соціального спрямування, як правило, за прихованої участі чиновників, які забезпечують легалізацію фінансових ресурсів, зокрема одержаних злочинним шляхом, привертають їх з метою фінансування різних проектів, у яких зацікавлені зазначені службовці;

– створення координаційних і консультативних структур на базі органів державної влади та місцевого самоврядування, що складаються з представників бізнесу (ради з підприємництва, інвестицій, економічного розвитку тощо).

Сучасна практика протидії корупції свідчить, що у багатьох західних країнах законодавець поступово відмовляється від суто репресивних методів у цьому напрямі. У боротьбі з корупцією, крім каральних норм господарського та кримінального права, важливу роль відіграє саме інструмент запобігання їй.

Ці інструменти можна поділити на дві групи: запобігання та протидія корупції в *державних органах і органах місцевого самоврядування*; запровадження *антикорупційної* експертизи законодавства та проектів нормативно-правових актів.

Важливу частину інструментів першої групи становлять інструктивно-методичні правила та рекомендації з питань запобігання і протидії корупції, розроблені для державних органів та органів місцевого самоврядування, а також різноманітні плани, програми, концепції запобігання та подолання корупції. Сьогодні діють методичні рекомендації з питань запобігання та протидії корупції, розроблені для державних органів та органів місцевого самоврядування на підставі низки «антикорупційних» програм [18–25].

Для посилення ефективності боротьби з корупцією Президент України доручив Кабінету Міністрів розглянути питання стосовно покладення на Міністерство юстиції України низки завдань у сфері

запобігання та протидії корупції. Міністерство юстиції має відповідати за збирання інформації про стан корупції, її аналіз. Цей напрям передбачає розроблення антикорупційних стратегій і планів дій з їх реалізації, аналіз ефективності антикорупційного законодавства, розроблення нового законодавства. Міністерство юстиції України відповідає також за інформаційну політику в цій сфері, зокрема, залучення суспільства до антикорупційних кампаній. Значну увагу необхідно приділяти забезпеченню доброчесності на публічній службі. У межах цього напряму передбачено навчання службовців правил доброчесності. Головним, на наш погляд, є запровадження антикорупційної експертизи законодавства та проєктів нормативно-правових актів. Ця експертиза законодавства – важливий превентивний захід у протидії корупції. Про це свідчить світова практика. Для України її запровадження вкрай важливе, оскільки корупціогенні чинники, що сприяють або полегшують учинення корупційних правопорушень, нерідко формуються на рівні законодавства. Головне завдання антикорупційної експертизи законодавства полягає саме у виявленні таких норм та їх вилученні [26].

Антикорупційну експертизу законодавства буде здійснювати саме Міністерство юстиції України, яке підготувало пропозиції до програми дій у цьому напрямі. Основними елементами програми мають стати розроблення та запровадження єдиної процедури здійснення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, законодавче закріплення її обов'язковості та врахування результатів, виявлення джерел виникнення корупціогенних норм і подальший розвиток методик антикорупційного аналізу законодавства. Міністерство юстиції України враховуватиме найкращі зразки світового досвіду, наприклад, Литви, Латвії, співпрацюючи з відповідним підрозділом Антикорупційної мережі Організації економічної співпраці та розвитку.

Запровадження антикорупційної експертизи законодавства є потужним фактором впливу на процес правотворення. Цей фактор може відігравати як позитивну, так і глибоко негативну роль. Деякі фахівці висловлювали побоювання, що у разі упередженого здійснення такої експертизи вона може слугувати потужним політичним інструментом для лобіювання певними силами певних законопроектів, які не обов'язково відображають суспільні інтереси. З огляду на зазначене, Міністерство юстиції, з метою запобігання таким зловживанням, планує залучати до антикорупційної експертизи представників громадськості та неурядових організацій, а висновки за її результатами оприлюднювати. Крім того, запропоновано, щоб цю експертизу паралельно здійснювали представники неурядових організацій.

Міністерство розпочало аналіз актів Кабінету Міністрів України з метою виявлення корупціогенних факторів за такими напрямками: неправомірне надання Кабінетом Міністрів України пільг або

переваг суб'єктам господарювання та виділення з порушенням встановленого порядку коштів з державного бюджету; неправомірне розширення Кабінетом Міністрів України й наділення дискреційними повноваженнями центральні органи виконавчої влади та їх посадових осіб; неправомірне створення Кабінетом Міністрів України суб'єктів господарювання.

Водночас вважаємо, що з метою широкомасштабного запровадження антикорупційної експертизи законодавства слід внести відповідні зміни до регуляторного законодавства. По-перше, доцільно доповнити перелік принципів регуляторної політики вказівкою на такий принцип, як некорупційність нормативно-правових актів. По-друге, слід розробити положення Кабінету Міністрів України про порядок здійснення антикорупційної експертизи законодавства та проєктів нормативно-правових актів, у якому уточнити, хто і як здійснює таку експертизу. Необхідно розробити методику її здійснення, в якій передбачити всі процедури, додержання яких забезпечувало б об'єктивність, ефективність і достовірність антикорупційної експертизи. Зазначені властивості можуть бути забезпечені лише за умови застосування наукового інструментарію в процесі її здійснення.

Таким інструментарієм можуть бути методи експертних оцінок. Експертами оцінювання ступеня антикорупційності певного законопроєкту можуть виступати майбутні адресати, користувачі цього проєкту, представники громадськості, вчені, працівники правоохоронних органів. Коректно сформульовані під час підготовки до здійснення експертизи опитувальники допоможуть забезпечити її об'єктивність, ефективність і достовірність.

Список використаних джерел: 1. Шабалин В. А. Политика и преступность / В. А. Шабалин // Государство и право. – 1994. – № 4. – С. 45–48. 2. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье. – М. : Госполитиздат, 1955. – 800 с. 3. Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН // Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Тридцать четвертая сессия. – Дополнение № 46 (A/34/46). – С. 238–240. 4. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції : закон України від 18 жовт. 2006 р. № 251-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 50. – Ст. 496. 5. Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : закон України від 18 жовт. 2006 р. № 252-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 50. – Ст. 497. 6. Про засади запобігання і протидії корупції : закон України від 7 квіт. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 41. – Ст. 414. 7. Суховарова Е. Л. Трансформация коррупции в условиях перехода к рынку / Е. Л. Суховарова, А. В. Несторов // Коррупция в России: состояние и проблемы. – М. : Моск. ин-т внутр. дел РФ, 1996. – С. 59–63. 8. Лунеев В. В. Коррупция: ученная и фактическая / В. В. Лунеев // Государство и право. – 1996. – № 8. – С. 78–91. 9. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / Гуров А. И. – М. : Юрид. лит., 1990. – 304 с. 10. Филимонов О. В. Социально-правовой контроль – направление борьбы с коррупцией / О. В. Филимонов // Коррупция в России: состояние и проблемы :

матеріали науч.-практ. конф. (26–27 марта 1996 г. / МВД России). – М. : Моск. ин-т МВД России, 1996. – Вып. 2. – С. 36–43. **11.** Аркуша Л. Коррупция – элемент организованной преступной деятельности / Л. Аркуша // Юридический вестник. – 2000. – № 2. – С. 118–121. **12.** Кальман О. Правове забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні / О. Кальман // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 5. – С. 38–42. **13.** Багрій-Шахматов Л. В. Організована злочинність і корупція / Л. В. Багрій-Шахматов // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 2. – С. 3–11. **14.** Бровкін В. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в державах з перехідною економікою / В. Бровкін // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей) / Харк. центр вивчення орг. злочинності при Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 1999. – С. 21–25. **15.** Долженков О. Ф. Корупція як чинник організованої злочинності / О. Ф. Долженков // Корупція: регіональні та галузеві тенденції : [зб. наук. ст.] / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. – О. : Фенікс, 2003. – С. 102–107. **16.** Стан корупції в Україні: порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009 : для Порогової програми для України корпор. «Виклики тисячоліття». – К., 2009. – 47 с. **17.** Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунеев. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 912 с. **18.** Про вдосконалення координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю : указ Президента України від 12 лют. 2000 р. № 229/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 7. – Ст. 267. **19.** Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією : указ Президента України від 6 лют. 2003 р. № 84/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 6. – Ст. 228. **20.** Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції : указ Президента України від 9 лют. 2004 р. № 175/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 6. – Ст. 307. **21.** Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції : указ Президента України від 18 листоп. 2005 р. № 1615/2005 // Урядовий кур'єр. – 22.11.2005. – № 222. **22.** Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» : указ Президента України від 11 верес. 2006 р. № 742/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 37. – Ст. 2540. **23.** Про застосування статті 13 Закону України «Про державну службу» : постанова Кабінету Міністрів України від 11 серп. 1995 р. № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-95-п>. – Втратила чинність. **24.** Про стан виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади актів законодавства про державну службу та боротьбу з корупцією : постанова Кабінету Міністрів України від 3 серп. 1998 р. № 1220 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1220-98-п/conv>. **25.** Про стан фінансово-бюджетної дисципліни, заходи щодо посилення боротьби з корупцією та контролю за використанням державного майна і фінансових ресурсів : постанова Кабінету Міністрів України від 29 листоп. 2006 р. № 1673 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 49. – Ст. 3257. **26.** Про затвердження методології проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів : наказ М-ва юстиції України від 23 черв. 2010 р. № 1380/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>. – 3і змінами.

Надійшла до редколегії 08.04.2013

Кузьмин Р. Р. Коррупция как фактор организованной экономической преступности в Украине

Рассмотрены концептуальные основы коррупции как фактора организованной экономической преступности в Украине. Представлена характеристика теоретико-методологических основ противодействия коррупционной преступности, осуществлен анализ правовой основы противодействия коррупционной преступности на современном этапе и сформулированы предложения по совершенствованию действующего антикоррупционного законодательства Украины.

Ключевые слова: коррупция, законодательное обеспечение, противодействие, организованная преступность, экономическая преступность, антикоррупционное законодательство.

Kuzmin R. R. A corruption as a factor of the organized economic crimes in Ukraine

The article describes the conceptual of foundations of corruption as a factor in organized economic crimes in Ukraine. Characteristic theoretical and methodological foundations of opposition corruption crimes at present and as well as ways of improving the existing anti-corruption laws of Ukraine has been done.

Keywords: corruption, legislative support, opposition, organized crimes, economic crimes, anti-corruption laws.

УДК 340.1

І. В. Кушнар'юв

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ КОРУПЦІЇ

Проаналізовано причини корупції на основі розкриття природи причинного зв'язку та усвідомлення відмінності між категоріями «причини» та «умови».

Ключові слова: корупція, причини, умови, деформація, цінності, правосвідомість, корупціогенність, законодавство.

Ефективна протидія негативним соціальним явищам безпосередньо пов'язана з виявленням та блокуванням їх причин. Ще Арістотель звернув увагу на те, що «якщо нам відомі причини, що призводять до загибелі державних устроїв, то ми... знаємо і причини, що зумовлюють їх збереження: протилежні заходи спричиняють протилежні дії» [1, с. 544]. Це, безумовно, стосується і такого руйнівного соціального явища, як корупція.

Розкриттю обставин, що спричиняють виникнення та розповсюдження корупції, присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема – М. І. Камлика, О. Г. Кальмана, М. І. Мельника, Ю. Г. Наумова, Є. В. Невмержицького, Н. А. Патрушевої, В. В. Побережного, С. С. Рогульського, С. Роуз-Аккерман, Д. Шнайдера. Водночас висловлені наукові погляди суттєво різняться стосовно як термінологічного визначення причин корупції, так і оцінки конкретних факторів, які здійснюють на неї свій детермінуючий вплив. Це зумовлено існуванням різних методологічних позицій стосовно розуміння сутності корупції, а також тим, що причинно-наслідкові зв'язки мають свою динаміку, вони здатні видозмінюватися залежно від конкретних історичних умов.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз причин корупції на основі розкриття природи причинного зв'язку та усвідомлення відмінності між поняттями «причини» та «умови».

Слід зазначити, що категорії «причинний зв'язок», «причини» вироблені в процесі філософського осмислення закономірностей існування, розвитку, взаємозв'язку різноманітних предметів, явищ і процесів. Філософи звертають увагу на те, що поняття закономірності ширше від причинності, що не всі закономірні, стійко повторювані зв'язки є причинними. Зокрема, не можна плутати з причинними такі необхідні зв'язки, як зв'язок у часі (зв'язок дня і ночі, пір року), зв'язок між протилежностями, між властивостями і сторонами одного і того ж явища, функціональні зв'язки та багато інших. Приміром, існують статистичні, кореляційні зв'язки, за яких вплив окремих факторів виявляється як тенденція під час масового спостереження фактичних даних. Прикладами кореляційних зв'язків можуть бути залежності між розмірами активів банку і сумою його прибутку, між зростанням продуктивності праці і стажем роботи співробітників [2, с. 68]. На відміну від вказаних варіантів, причинним зв'язком є лише такий зв'язок між явищами, за якого одне з них з необхідністю породжує інше. У цьому сенсі причинний зв'язок досить часто іменують генетичним зв'язком. Важливо також підкреслити саме безпосередній зв'язок між певними явищами. Скажімо, якщо А є причиною В, а В – причиною С, то не завжди А є причиною С. Тільки найближча (безпосередня) причина заслуговує на те, щоб мати назву причини. У зв'язку з цим слід погодитися з позицією Н. Ф. Кузнецової, яка вказує на необґрунтованість виокремлення безпосередніх і опосередкованих причин злочинності, а також причин злочинності першого, другого і навіть третього порядку. Як правильно вказує автор, у відповідних випадках відбувається поєднання різних причин і різних наслідків у міру просування по криміногенній системі, і потім будь-яке з них іменується причиною кінцевого наслідку – злочинності або злочину [3, с. 13].

Більш доцільно під час дослідження причинно-наслідкових зв'язків розрізняти причини та умови певних процесів і явищ. Це

питання є дискусійним, проблема співвідношення причин і умов остаточно в філософії не вирішена. Деякі автори вводять поняття повної причини, розрізняючи в її складі безпосередні причини та опосередковані причини, котрі й називають умовами. Інші дослідники виділяють детермінацію подій умовами в самостійний, існуючий поряд із каузальною, різновид детермінації і говорять про зв'язок причинної детермінації кожної події з його умовною детермінацією [4, с. 98]. Джон Стюарт Міллер переконаний, що причина – це «повна сума позитивних і негативних умов явища, узятих разом, вся сукупність всякого роду випадковостей, наявність яких незмінно спричиняє наслідок» [5, с. 299]. Втім, ми погоджуємося з Ф. А. Селівановим стосовно того, що «якщо суб'єкт виявить, що одне є умовою іншого (його існування, зміни), то це ще не означає, що він розкрив причину цього іншого. Пізнання залежності від якої-небудь умови є початковим кроком до пізнання причини» [6, с. 11]. Отже, при тому, що все у світі пов'язане і взаємообумовлене, серед усіх існуючих зв'язків слід виділяти причинні, які безпосередньо породжують наслідки, і всі інші, які не породжують наслідків. До останніх відносяться і зв'язки обумовлювання, які можуть сприяти дії причини, але без неї породити певне явище не здатні [7, с. 184].

З'ясування вказаних моментів дозволяє перейти до аналізу причин і умов корупції, тобто обставин, факторів, які, з одного боку, безпосередньо породжують корупційні практики, а з іншого, – сприяють їх поширенню, поглибленню, видозміні.

Перш за все необхідно звернути увагу на те, що будь-які соціальні зв'язки виникають внаслідок того, що кожна особа прагне реалізації своїх потреб, інтересів і цінностей, які у сукупності складають мотиваційну сферу свідомості людини. Завдяки суперечливому поєднанню в людині властивостей відкритої та закритої систем її свідомість є одночасно суб'єктивним відображенням об'єктивної дійсності та внутрішнім світом особистості. Звісно, кожна людина протягом життя піддається впливу різноманітних факторів, але вони проходять через свідомість людини і не зумовлюють фатально та однозначно вибір індивідом того чи іншого варіанта поведінки. Можна сказати, що всі соціальні явища і процеси, як позитивні, так і негативні, є результатом поєднання численних людських рішень, і так звані соціальні закономірності відображають повторюваність рішень у схожих умовах. Разом з тим, кожна особа приймає рішення особисто, на основі власних цінностей і переконань, і досить часто приймає такі рішення всупереч науково встановленим закономірностям. В. М. Кудрявцев підкреслював, що навіть систематично здійснюваний негативний вплив на особу не обов'язково спричиняє порушення нею закону [8, с. 193]. Отже, ми переконані, що основні причини виникнення корупційних практик слід шукати у сфері людської мотивації.

У психології особистості виокремлюють три основні теоретичні напрями, за допомогою яких здійснюється аналіз причин коруп-

ційних відносин: факторна теорія, ситуаційна теорія і компенсаторна теорія.

Факторна теорія акцентує увагу на чинниках, що викликають схильність індивіда до корупції. Зокрема, в рамках даної теорії виокремлюються макрофактори (історичні передумови розвитку країни, менталітет народу, характер взаємин народу і влади, антикорупційна політика держави, ступінь соціальної диференціації) та мікрофактори (характер виховання, цінності індивіда, частота попадання в корупційні взаємодії, вплив соціального еталона, ставлення до релігії тощо). На відміну від факторної, *ситуаційна теорія* відстоює гіпотезу про відсутність в індивіда постійного ставлення до корупції. У кожній ситуації і корупціонер, і хабародавець приймають рішення про свою участь в корупційній взаємодії з урахуванням деяких чинників: рівня власної вигоди, рівня власного ризику, рівня власних моральних витрат. Суть *компенсаторної теорії* полягає в тому, що учасник корупційних відносин розглядає корупційний зв'язок як компенсацію за порушення принципів соціальної справедливості (незаконне збагачення інших індивідів, низький рівень життя, нестабільність держави тощо) [9].

На нашу думку, основною причиною виникнення корупційних практик є деформація ціннісної складової свідомості людини. Згідно з позицією О. Р. Ратінова внутрішнім механізмом управління соціальної поведінки особи слугує її ціннісно-нормативна система, яка формується внаслідок інтеріоризації існуючих цінностей. Достатньо тривала практика соціальної поведінки з опорою на сприйняті цінності призводить до стереотипізації поведінки, яка лежить в основі механізму «правової інтуїції». Це, як правило, звільняє особистість від необхідності постійного раціонального обґрунтування своїх дій у типових ситуаціях соціальної взаємодії. І лише в умовах конфлікту цінностей боротьба мотивів перетворюється на процес розумового аналізу й оцінки всіх «за» і «проти» кожного можливого варіанта поведінки, в результаті чого особа приймає рішення на користь одного з них [10, с. 205–207]. Прийняття рішення – порушити чи не порушити закон – залежить від питомої ваги цінностей, що перебувають у конфлікті. Ціннісно-нормативна система особи схожа на планетарну систему, в якій у різних площинах і на різних відстанях – «орбітах» – знаходяться особистісні цінності. Руйнація будь-якої цінності на «периферії» не викликає кардинальних змін особистості, оскільки зберігається її ядро. Ядерним же утворенням особистості є її морально-психологічна модифікація, яка виражена в категорії «сенса життя» [11, с. 127].

Які ж цінності та ідеї можуть мотивувати особу, наділену владними повноваженнями та/або матеріальними ресурсами, вступити у корупційний зв'язок? Ідея швидкого збагачення, що сприяє необмеженому задоволенню гедоністичних потреб, реалізації особистих вимог, які не можуть бути досягнуті за допомогою офіційно

визнаних джерел; прагнення відчуття влади і сили, переваги над іншими людьми, що допомагає компенсувати комплекс неповноцінності; підвищення власного соціального статусу, досягнення привілейованого становища за рахунок розширення кола можливостей та корисних зв'язків з представниками еліти у сфері економіки та політики; задоволення потреби у повазі з боку оточення, але не за рахунок високих професійних якостей, а внаслідок формування іміджу особи, яка «вирішує питання». В тому разі, якщо вказані цінності і мотиви переходять з розряду лабільних та ситуативних у розряд стабільних, таких, що утворюють «сенси життя» людини, можна говорити про соціально-нормативну деформацію особистості [12]. Внаслідок цього відбувається відхилення поведінки особи від позитивних варіантів, підтримуваних офіційно встановленим правопорядком, які відображають визнані в суспільстві цінності.

Розкриваючи причини корупції, слід пам'ятати про те, що у переважній кількості випадків корупційні прояви мають двосторонній характер. Свої мотиви мають не лише корупціонери, а й особи, які звертаються до них за вирішенням певних питань. У цьому випадку мотиви вступу в корупційний зв'язок можуть бути не лише негативними, а й мати позитивне спрямування. Тому другою важливою причиною корупції необхідно вважати недоліки законодавства, вади нормативно-правової системи, які не дають змоги зацікавленим особам реалізувати свій інтерес у законний спосіб. Такий стан законодавства дозволяє вести мову про його корупціогенність.

Корупціогенність законодавства можна визначити як наявність в нормативному правовому акті факторів, що породжують умови для незаконного використання особою свого посадового становища всупереч законним інтересам суспільства і держави в цілях отримання вигоди у вигляді майна, послуг майнового або немайнового характеру або для незаконного надання такої вигоди вказаній особі іншими особами. До корупціогенних факторів слід віднести: наявність в органів державної влади та місцевого самоврядування широких дискреційних повноважень; невизначеність термінів, умов або підстав прийняття рішення; диспозитивне визначення компетенції суб'єктів владарювання за формулою «вправі»; встановлення невизначених, важкоздійснюваних і обтяжливих вимог до громадян і організацій; можливість необґрунтованого встановлення винятків із загального порядку реалізації прав та обов'язків громадян і організацій; надмірне використання в законах бланкетних і відсильних норм, що дозволяють зловживати підзаконною правотворчістю; термінологічна невизначеність тощо [13, с. 5].

Отже, якщо особа стикається з необґрунтованими нормативними заборонами, ускладненими процедурами, затягуванням часу прийняття важливих для неї рішень, іншими адміністративними

бар'єрами, вона шукає вихід зі складної ситуації у корупційних практиках. Фактично корупціогенні норми «виштовхують» суб'єктів права у світ нелегальних відносин, де вони, сплативши певну ціну компетентній посадовій особі, почувуються комфортно, ніж у рамках закону.

Звісно, корупція виникає і розвивається під впливом багатьох факторів, проте не всі з них можна назвати причинами корупції. Наприклад, досить часто до основних причин корупції відносять низький рівень матеріального забезпечення державних службовців. Однак, як правильно вказує В. В. Побережний, з такою категоричністю навряд чи можна погодитися. Звичайно, кожен державний службовець має бути захищеним соціально і матеріально, держава повинна гідною заробітною платою відзначати цю відповідальну діяльність та напружені умови праці чиновників, це є нормою практично для всіх розвинутих демократичних держав. Водночас суттєве підвищення матеріального забезпечення високопосадовців не завжди зумовлює зниження рівня корумпованості влади [14]. Таким чином, даний чинник, як і багато інших, слід вважати не причиною, а умовою корупції.

Умови корупції – це фактори, які безпосередньо не викликають виникнення корупційних практик, але сприяють дії інших чинників – причин корупції, виступають у ролі каталізатора останніх. Умови корупції слід розподілити на групи:

Економічні умови, які посідають чільне місце у системі факторів корупції. До них, зокрема, відносяться:

- стихійний характер господарських зв'язків, відсутність цивілізованої ринкової економіки і нормальної конкуренції між її суб'єктами;
- інфляція, яка посилює диспропорції в економіці, призводить до кризи державних фінансів, значно активізує спекуляцію, знижує життєвий рівень населення;
- відсутність продуманої, економічно обґрунтованої системи оподаткування та розподілу зібраних податків;
- наявність тіньової економіки;
- низька оплата праці державних і муніципальних службовців, особливо в середньому, найбільш масовому секторі обслуговування, яка провокує їх на пошук і створення додаткових незаконних джерел доходу.

Політичні умови:

- політична нестабільність, яка формує почуття невпевненості серед чиновників різного рівня та у бізнес-середовищі;
- надмірна політизація державного управлінського апарату;
- низький рівень політичної культури суспільства, що знаходить свій прояв, зокрема, в процесі виборів, коли відбувається купівля голосів виборців або використовується популізм як засіб досягнення політичної мети;

– бюрократична традиція політичної влади, коли більшість населення є відчуженою від процесу управління державою та знаходиться у повній залежності від волі чиновництва;

– нерозвиненість громадянського суспільства, яке повинно здійснювати постійний контроль за діяльністю державних органів, органів місцевого самоврядування та посадових осіб;

– відсутність політичної волі у керівництва держави вести послідовну боротьбу з корупцією.

Соціокультурні умови.

– особливості історичного розвитку суспільства, тривала практика «підношень» представникам влади з боку населення;

– особливості національного менталітету, поширення у масовій свідомості уявлень про припустимість, ефективність та невідворотність корупційних зв'язків;

– морально-ціннісна криза суспільної свідомості, яка спричиняє зміну уявлень людей про соціальні норми і соціальні аномалії;

– правова безграмотність громадян, погане знання своїх прав, гарантій механізмів та процедур їх реалізації, що створює підґрунтя для зловживання посадовими особами своїми повноваженнями.

Організаційно-управлінські умови:

– непродумана, запутана структура державного апарату, що супроводжується дублюванням повноважень, надмірним зростанням кількості управлінців, відсутністю ефективної системи стримувань і противаг між гілками влади;

– відсутність відкритості та підзвітності посадових осіб, реальних механізмів контролю за їх діяльністю;

– наявність конфлікту інтересів;

– недостатній професійний рівень та рівень матеріально-технічного устаткування працівників правоохоронних органів, відсутність належної взаємодії та координації діяльності правоохоронних і контролюючих органів з питань протидії корупції.

Вказані умови сприяють тому, що найбільш пристосованими до життя стають особи, які під тиском або в умовах проблемної ситуації «забувають» про моральні принципи й поступаються власними переконаннями заради виживання, кар'єри, можливості реалізувати свої інтереси чи просто заради власних амбіцій. За словами В. І. Тимошенко, «маніпулятивний тип людини поширений в асоціальному суспільстві, у якому розвивається корупція» [15, с. 23].

Отже, формування і реалізація антикорупційної політики залежить від послідовного встановлення причин і умов корупції, чіткого виокремлення перших від других. Змішування вказаних категорій може призвести до неправильного визначення пріоритетів протидії корупції, внаслідок чого основні зусилля будуть спрямовані на другорядні фактори, а ключові причини корупції залишаться поза увагою. Вдосконалення економічної та політичної системи, проведення адміністративних реформ є, безумовно, важливими

антикорупційними заходами, але без системного усунення недоліків законодавства та деформації правосвідомості вони не здатні суттєво змінити ситуацію з розповсюдженням корупційних відносин в суспільстві.

Список використаних джерел: 1. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4 / пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – С. 376–644. 2. Васнев С. А. Статистика : учеб. пособие / С. А. Васнев. – М.: МГУП, 2001. – 170 с. 3. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1984. – 204 с. 4. Алексеев П. В. Диалектический материализм (общие теоретические принципы) / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – М.: Высш. шк., 1987. – 335 с. 5. Милль Дж. Ст. Система логики силлогистической и индуктивной. Изложение принципов доказательства в связи с методами научного исследования / Джон Стюарт Милль ; пер. с англ. под ред. В. Н. Ивановского. – М.: Издание Г. А. Лемана, 1914. – 880 с. 6. Селиванов Ф. А. В мире сплетения причин и следствий / Ф. А. Селиванов – М.: Знание, 1991. – 64 с. 7. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) / Н. Н. Ярмыш. – Харьков : Право, 2003. – 512 с. 8. Кудрявцев В. Н. Закон. Поступок. Ответственность / В. Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1986. – 448 с. 9. Коррупция как социальное явление: понятие и содержание : [презентация] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.svobodainfo.org/en/system/files/Lekziya_Corruption_2.pdf. 10. Ратинов А. Р. Структура правосознания и некоторые методы его исследования / А. Р. Ратинов // Методология и методы социальной психологии / под ред. Е. В. Шороховой. – М.: Наука, 1981. – С. 201–214. 11. Личность преступника как объект психологического исследования / под ред. А. Р. Ратинова. – М.: Юрид. лит., 1979. – 137 с. 12. Гарькавец С. О. Корупція та її ціннісне значення для особистості в умовах суспільних перетворень [Електронний ресурс] / С. О. Гарькавец // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2012. – № 1. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tipp/2012_1/Gark.pdf. 13. Васильев Ф. П. Антикоррупционные экспертизы нормативных правовых актов / Ф. П. Васильев // Российская юстиция. – 2010. – № 4. – С. 2–7. 14. Побережний В. В. Сутність та причини корупції в системі органів державної влади / В. В. Побережний // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10pvvodv.pdf. 15. Тимошенко В. І. Теоретичні засади подолання корупції в Україні / В. І. Тимошенко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 18–27.

Надійшла до редколегії 19.04.2013

Кушнарєв И. В. Причины и условия коррупции

Проанализированы причины коррупции на основе раскрытия природы причинной связи и осознания различия между категориями «причины» и «условия».

Ключевые слова: коррупция, причины, условия, деформация, ценности, правосознание, коррупциогенность, законодательство.

Kushnariov I. V. The causes and conditions of corruption

The causes of corruption are analyzed based on the disclosure of the nature of causality and understanding the difference between «cause» and «conditions».

Keywords: corruption, anti-corruption policy, causes, conditions, deformation, valuables, sense of justice, corruption potential, legislation.

УДК 343.1.001.11(477)(045)

О. С. Омельченко

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ НА СТАДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто поняття та сутність протидії розслідуванню на стадії кримінального провадження; проведено аналіз наукових праць з цього питання стосовно поняття «приховування злочину», «протидія розслідуванню», «ухилення від відповідальності»; визначено неоднозначні підходи відносно поняття й оцінки форм протидії, поділ її на внутрішню і зовнішню, активну і пасивну; індивідуальну, групову і корпоративну.

Ключові слова: поняття та сутність протидії розслідуванню, форми протидії на стадії кримінального провадження, приховування злочину, ухилення від відповідальності.

У процесі кримінального провадження оперативні та слідчі підрозділи органів внутрішніх справ усе частіше стикаються з цілеспрямованою, заздалегідь спланованою і нерідко витонченою протидією з боку організованих злочинних груп. Очевидно, що це є наслідком розширення масштабів організованої злочинності та її впливу на правосвідомість людей. І хоча проблему протидії виявленню й розслідуванню злочинів не можна назвати новою, однак у даний час вона набула якісно нового соціального значення у зв'язку з відтворенням організованої злочинності та ускладненням криміногенної ситуації в Україні. Протидія ведеться негласно, нерідко із застосуванням розвідувальних і контррозвідувальних заходів і може бути виявлена і нейтралізована тільки із застосуванням спеціальних сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності. Як свідчить практика, у процесі оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства застосовується більшість оперативно-розшукових заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України [1; 2].

Узагальнення оперативно-розшукової та слідчої практики з виявлення та розслідування злочинів дає підстави для висновку про

© Омельченко О. С., 2013

те, що цей вид практичної діяльності за своєю суттю має характер боротьби (розумової, емоційної, мотиваційної тощо), з одного боку, уповноважених законом осіб (органів дізнання, слідства й ін.), а з іншого – злочинців, їх організованих угруповань та інших зацікавлених у справі осіб. Є очевидним, що обрання злочинцями видів і форм протидії зумовлене розвитком злочинності і являє собою реакцію на діяльність з виявлення та розслідування злочинів. За сучасних умов змінюється і внутрішній зміст «протидії розслідуванню». В юридичній літературі зазначається, що це пов'язано з організованою злочинною діяльністю, яка набуває все більшого розмаху, щільно пов'язана з процесами корумпованості працівників владних структур і правоохоронних органів. Якщо раніше під протидією розслідуванню розуміли переважно різні форми і способи приховування злочинів, то тепер це поняття наповнилося більш широким змістом і може бути визначене як умисна діяльність з метою перешкоджання вирішенню завдань розслідування й у кінцевому підсумку встановленню істини у кримінальній справі [3, с. 129]. Ця обставина вказує на необхідність більш глибокого дослідження сутності й форм протидії виявленню та розслідуванню злочинів.

Термін «протидія розслідуванню» не є новим. В етимологічному розумінні термін «протидія» означає дію, яка спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй [4, с. 992]. Тобто існує певний зв'язок між дією і протидією.

Аналіз наукових праць із цього питання свідчить, що у юридичній науці поняття «протидія розслідуванню» не одержало свого чіткого і однозначного наукового визначення. Його застосування, наприклад, у криміналістиці переважно пов'язується лише з описом способів приховування злочинів, що застосовуються у процесі їх учинення, психологічної природи давання неправдивих показань та відмови від давання показань. Серед науковців є різні погляди щодо визначення протидії розслідуванню злочинів.

Р. С. Белкін визначає протидію розслідуванню як протиправну діяльність осіб, зацікавлених у результаті справи. Протидія розслідуванню виражається в діях, безпосередньо спрямованих на приховування злочину (знищення або зміна слідів злочину і злочинця, різні інсценування злочинів та ін.), на ухилення від відповідальності (неявка на виклик слідчого або суду, виїзд до іншої місцевості, перехід на нелегальне становище та ін.) [5, с. 175].

Окремі вчені вважають, що активна протидія злочинного середовища обумовлена необхідністю постійних і повсякденних контактів зі злочинцями та їх найближчим оточенням і спробами останніх нейтралізувати дії оперативного працівника, здійснити на нього певний вплив (психологічний і психічний). Саме тому протиборство при розкритті злочинів відрізняється від протиборства в інших видах юридичної практики [6 с. 252].

Ю. О. Гудков подає поняття протидії як комплексу організаційних і тактично упорядкованих дій, вчинених особою, причетною до злочину (винним у його вчиненні), і іншими зацікавленими особами, спрямованих на перешкодження встановленню істини у кримінальному провадженні, ухилення від слідства і суду, що мають на меті уникнення або пом'якшення відповідальності [7, с. 11–17]. На наш погляд, представляти протидію як «комплекс організаційних і тактично упорядкованих дій» некоректно. Цей комплекс можуть застосовувати легітимні, законодавчо уповноважені органи виконавчої влади, і, насамперед, правоохоронна система держави, яка засновує свої дії на наукових рекомендаціях правового, організаційного і тактичного характеру. Правоохоронна функція держави, що здійснюється у формі адміністративної, оперативнорозшукової, кримінально-процесуальної і кримінально-виконавчої діяльності, реалізується у соціально корисних, суспільно визначених і законодавчо урегульованих діях. Вчинки і поведінка кримінального середовища виявляються в антигромадській, нелегальній протидії цим легітимним діям. Тому підтримуємо позиції тих дослідників, які поняття протидії поширюють на кримінальне середовище, а правоохоронну функцію держави представляють як нормативно й організаційно упорядковану, наступальну діяльність у боротьбі зі злочинністю.

З цього приводу цікавими є результати дослідження А. Ф. Волобуєва. На його думку, протидія розслідуванню злочину полягає у вжитті зацікавленими особами заходів, спрямованих на утворення перешкод у виявленні, вилученні й використанні доказів з метою ухилення від відповідальності злочинців, які здійснюються ними вже після виявлення злочину і початку його розслідування. У той же час, ухилення від відповідальності може здійснюватись не тільки шляхом приховування злочину, але й іншими способами, не пов'язаними з його маскуванням. Наприклад, шляхом дискредитації слідства у засобах масової інформації, застосуванням підкупу, погроз відносно представників правоохоронних органів тощо (поняття «протидія розслідуванню»). А. Ф. Волобуєв вважає, що поняття «приховування злочину», «протидія розслідуванню», «ухилення від відповідальності» близькі за змістом, але не тотожні. Перші два поняття є більш вузькими за своїм змістом і визначають форми ухилення від відповідальності. Автор вважає, що необхідно розмежовувати між собою і поняття «приховування злочину» та «протидія розслідуванню», оскільки вони відтіняють різні аспекти ухилення осіб від відповідальності. Поняттям «приховування злочину» доцільно визначати дії осіб з метою ухилення від відповідальності, що здійснюються під час підготовки і вчинення злочину або після нього, але до його виявлення правоохоронними органами і початку розслідування. Аналогічні ж дії в умовах вже розпочатого розслідування, коли злочин вже

виявлено, точніше визначати поняттям «протидія розслідуванню». При цьому протидія розслідуванню може включати, як вже зазначалося, і прийоми, не пов'язані з маскуванням, знищенням чи фальсифікацією слідів злочину.

В. П. Корж, так само як і А. Ф. Волобуєв, не враховує розмаїтості цілей, якими можуть керуватися особи, котрі протидіють розслідуванню. Вона пише, що «протидія розкриттю й розслідуванню злочинів являє систему заздалегідь запланованих і вжитих під впливом ситуації, що склалася, заходів безпеки злочинної діяльності на всіх етапах, здійснюваних злочинцями й іншими зацікавленими особами з метою *ухилення від кримінальної відповідальності на всіх стадіях кримінального судочинства* (курсив наш. – О. О.)» [9, с. 252].

Визначення протидії розслідуванню як діяльності, спрямованої на перешкоджання процесу розслідування злочинного діяння і встановленню істини у справі, запропоноване В. Д. Берназом [10, с. 79]. Але у ньому не розкрито змістове ядро поняття протидії, а саме характер діяльності (умисна чи необережна) і види, способи, суб'єкти перешкоджання встановленню істини у справі. Аналогічні недоліки, на нашу думку, властиві й визначенню протидії розслідуванню О. В. Александренко, за якою це своєрідний вид соціальної діяльності, що являє собою систему цілеспрямованих дій з перешкоджання повному, усебічному та об'єктивному розслідуванню злочинів [11, с. 90].

Як і відносно визначення поняття протидії розслідуванню, у криміналістичній літературі висловлено різні підходи до оцінки форм протидії. Під формою протидії слід розуміти вид активної поведінки протидіючого суб'єкта, де у певних ознаках, що проявляються зовні, відбиваються його психофізіологічні реакції на ситуацію, яка склалася під час вчинення злочину або в ході його розслідування. Розбіжності пояснюються, на нашу думку, не тільки відмінностями в поглядах науковців на протидію, але й у розумінні способів її здійснення, особливо на етапі досудового розслідування.

Р. М. Шехавцов розглядає протидію розслідуванню як своєрідний вид цілеспрямованої активності суб'єктів злочину, інших заінтересованих осіб, який виражається в одиничних умисних діях або у вигляді структурно складної умисної діяльності, спрямованої відповідно на приховування, зміну, знищення інформації, яка має доказове значення, а також її носіїв з метою перешкоджання встановленню обставин учиненого злочину і винності причетних осіб [12, с. 8]. Запропонована дефініція не є бездоганною, оскільки виникає питання про те, що таке «своєрідний вид цілеспрямованої активності суб'єктів» або «структурно складна умисна діяльність». Вважаємо також, що не зовсім коректно говорити та пов'язувати протидію розслідуванню тільки з інформацією, яка має доказове значення.

Важливий крок до систематизації форм протидії розслідуванню зробив у 1997 р. Р. С. Белкін, який запропонував виділяти «внутрішню» і «зовнішню» протидію [3, с. 130]. Під «внутрішньою» протидією він розуміє протидію, здійснювану особами, причетними до розслідування в будь-якій формі. До суб'єктів «внутрішньої» протидії він відносить підозрюваних, обвинувачених, свідків, потерпілих, фахівців, експертів, випадкових осіб, котрі опинилися на місці події. Маючи інформацію про подію злочину, за визначенням Р. С. Белкіна, вони прагнуть приховати її шляхом: утаювання від слідчого обставин розслідуваної справи або джерел необхідної для встановлення істини інформації; знищення слідів злочину і злочинця; зміни уявлення про спосіб вчинення злочину, особу винного, призначення об'єктів – носіїв інформації та їх коло (маскування); фальсифікації інформації та (або) її носіїв за допомогою свідомо неправдивого доносу, свідомо неправдивих показань, створення помилкових слідів та інших речових доказів і т. ін. «Зовнішньою» протидією є дії суб'єктів, які безпосередньо не пов'язані з розслідуваною подією та особою, котра проводить розслідування, або пов'язані з нею процесуальними, службовими, іншими владними відносинами чи залежностями. До суб'єктів цієї форми протидії Р. С. Белкін відносить посадових осіб установ, підприємств, організацій (незалежно від форм власності), де було вчинено злочин, корумпованих представників владних структур і правоохоронних органів, представників партій, профспілкових та інших громадських організацій, трудових колективів, окремих груп населення, родичів, друзів і близьких злочинця [13, с. 698].

Наведені форми протидії, на нашу думку, наочно свідчать про штучність і суперечливість пропозицій Р. С. Белкіна щодо розмежування «внутрішньої» та «зовнішньої» форм протидії розслідуванню злочинів і класифікації суб'єктів, що належать до кожної з них. Зазначену нечіткість розрізнення «зовнішньої» та «внутрішньої» форм протидії та їх суб'єктів можна пояснити тим, що ці питання були недостатньо розроблені в юридичній науці, а Р. С. Белкін, по суті, першим звернув увагу на необхідність їх дослідження. Його думку щодо розмежування протидії на «внутрішню» і «зовнішню» поділяє В. М. Цимбалюк. Під «внутрішньою» він розуміє протидію діяльності спеціальних підрозділів з боку осіб, причетних до вчинення злочинів. Вони безпосередньо володіють інформацією про особливості вчинення правопорушень, намагаються приховати, змінити або знищити цю інформацію та її носії. «Зовнішня» – це протидія діяльності спеціальних підрозділів з боку осіб, які хоч і не мають безпосереднього стосунку до кримінального провадження, але в силу службового чи соціального становища здійснюють протидію спеціальним підрозділам в інтересах злочинного формування [14, с. 10–11].

Протидію розслідуванню злочинів в активній і пасивній формі виділив О. Р. Ратінов. Під активною протидією він розуміє ціле-

спрямований вплив на носії доказової інформації або перешкоджання доступу до неї: давання неправдивих показань, приховування і знищення речових доказів, організацію інсценувань, примушення до давання неправдивих показань, непокору й прямиї опір слідчому тощо. Пасивна ж протидія, за визначенням О. Р. Ратінова, полягає у невиконанні необхідних дій: неповідомленні запитуваних відомостей, нез'явленні за викликом для провадження слідчої дії, замовчуванні, відмові від давання показань [15, с. 167]. Практичне значення класифікації О. Р. Ратінова полягає у виділенні дій, пов'язаних із впливом на джерела інформації, яка має доказове значення (активна форма), і не пов'язаних із впливом на її носії (пасивна форма).

В. П. Корж вважає, що для слідчої практики важливе значення мають класифікації форм протидії розслідуванню окремих видів злочинів. Під час розслідування економічних злочинів, що вчинюються організованими групами, вона пропонує виділяти протидію розслідуванню за конкретним кримінальним провадженням та протидію діяльності правоохоронним органам у цілому. За визначенням В. П. Корж, протидія розслідуванню може виражатися у формі застосування способів приховування злочинів економічної спрямованості – інсценування, утаювання, знищення, маскування, фальсифікації, і в застосуванні способів ухилення від притягнення до кримінальної відповідальності – впливу на слідчого, оперативних працівників, ревізорів, експертів (підкуп, шантаж), впливу на доказову базу (підкуп свідків, застосування до них психічного й фізичного впливу). Протидія діяльності правоохоронних органів у цілому полягає у використанні корупційних зв'язків із державними службовцями з метою забезпечення безпеки функціонування організованого злочинного об'єднання, розвитку його кримінальної діяльності та легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [9, с. 263].

Досліджуючи особливості розслідування організованої злочинної діяльності, М. П. Яблоков запропонував залежно від характеру протидії з боку організованої злочинної групи розрізняти індивідуальну (засновану на особистому досвіді кожного члена ОЗГ), групову (засновану на загальних групових інтересах) і корпоративну (що базується на корпоративних інтересах складної організованої структури) протидії [16, с. 151].

Б. В. Щуром зазначається, що протидію розслідуванню може бути визначено як діяльність зацікавлених осіб, спрямовану на перешкоджання розслідуванню злочинів за допомогою створення перешкод на шляху встановлення істини у кримінальному провадженні [17].

Критичний аналіз наведених вище точок зору різних авторів свідчить, що в літературі протидія розслідуванню злочинів розглядається як дія або як діяльність злочинців та інших зацікавлених осіб, спрямована на перешкоджання пізнанню обставин вчинення злочину й встановленню про нього фактичних даних. Оперативно-

розшукова та слідча практика свідчить, що протидія розслідуванню дійсно може виражатися у конкретній умисній дії, яка є одним проявом активності злочинця чи інших зацікавлених осіб (корумпованих посадових осіб органів державної влади, близьких родичів підозрюваних (обвинувачених) тощо), спрямованої на створення перешкод пізнавальним діям працівника органу дізнання, слідчого (наприклад, знищення слідів злочину, давання неправдивих показань та ін.). Крім того, протидія розслідуванню може мати характер структурно складної умисної діяльності, здійснюваної, як правило, членами організованого злочинного формування з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

Вважаємо, що з позиції теорії оперативно-розшукової діяльності найбільш доцільно визначати протидію кримінальному середовищу як умисне здійснення вчинків, поведінку і дії, спрямовані на перешкоджання здійсненню соціального контролю за ним, ефективному виконанню завдань правоохоронної функції держави з метою уникнення відповідальності винних за вчинене або її пом'якшення. Запропоноване визначення протидії виражає його соціального сутність і виступає єдиним об'єктом пізнання для комплексного дослідження усієї системи суспільствознавчих наук.

Список використаних джерел: 1. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. 2. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4652-VI від 13.04.2012 р. – Х. : Право, 2012. – 392 с. 3. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учебник / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. – М. : Новый Юрист, 1997. – 398 с. 4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с. 5. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – [2-е изд. доп.]. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с. 6. Юридична психологія : підручник / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Ін Юре, 2000. – 352 с. 7. Гудков Ю. А. Криминальное противодействие в уголовном процессе и оперативно-розыскные меры по его предупреждению : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гудков Юрий Александрович. – М., 1994. – 18 с. 8. Волобуев А. Ф. Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление / А. Ф. Волобуев // Государство и право. – 2002. – № 4. – С. 42–47. 9. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. Руководство для следователей : науч.-практ. пособие / В. П. Корж ; Нац. ун-т внутр. дел. – Харьков : Лицей, 2002. – 279 с. 10. Берназ В. Д. Психологія протидії слідчій діяльності / В. Д. Берназ // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 2. – С. 79–83. 11. Александренко О. В. Поняття та сутність протидії на попередньому розслідуванні / О. В. Александренко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – Вип. № 1. – С. 84–92. 12. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розсліду-

ванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шехавцов Руслан Миколайович. – К., 2003. – 19 с. **13.** Криміналістика : учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : Норма-Инфра-М, 1999. – 990 с. **14.** Цимбалюк В. М. Діяльність спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю по подоланню протидії з боку злочинних формувань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.00.06 / Цимбалюк В. М. – К., 1999 – 16 с. **15.** Рагинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Рагинов. – М. : Изд-во ВШ МООП СССР, 1967. – 290 с. **16.** Яблоков Н. П. Расследование организованной преступной деятельности: практ. пособие / Н. П. Яблоков. – М. : Юристъ, 2002. – 172 с. **17.** Щур Б. В. Протидія розслідуванню в механізмі організованої злочинної діяльності / Б. В. Щур // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Вип. 1. – 2004. – С. 129–133.

Надійшла до редколегії 20.02.2013

Омельченко А. С. Понятие и сущность противодействия расследованию преступлений на стадии уголовного производства

Рассмотрены понятие и сущность противодействия расследованию преступлений на стадии уголовного производства; проведен анализ научных работ по этому вопросу относительно понятия «сокрытие преступления», «противодействие расследованию», «уклонение от ответственности»; определены неоднозначные подходы относительно понятия и оценки форм противодействия, деления его на внутреннее и внешнее, активное и пассивное; индивидуальное, групповое и корпоративное.

Ключевые слова: понятие и сущность противодействия расследованию, формы противодействия на стадии уголовного производства, сокрытие преступления, уклонение от ответственности.

Omelchenko O. S. Concept and essence of counteraction to investigation of crimes during the stage of criminal proceeding

We consider concept and essence of counteraction to investigation during the stage of criminal proceeding; perform analysis of the scientific papers on this subject concerning the concepts «concealment of the crime», «obstruction of the investigation», «evasion of responsibility»; clarify ambiguous approaches concerning the concept and assessment of the obstruction forms, their classification into internal and external, active and passive, individual, group and corporate.

Keywords: concept and essence of counteraction to investigation, counteraction forms during the criminal proceeding, concealment of the crime, evasion of responsibility.

УДК 342.951:35.088

М. М. Смоліна

СПЕЦІАЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: МЕТА, ЗАВДАННЯ І ФУНКЦІЇ

Досліджено загальнотеоретичні аспекти організації та проведення спеціальних операцій органів внутрішніх справ через призму службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. На підставі проведеного аналізу наукових досліджень і чинного законодавства визначено мету, завдання і функції таких спеціальних операцій.

Ключові слова: спеціальні операції, органи внутрішніх справ, службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку, надзвичайні ситуації.

Останнім часом перед органами внутрішніх справ постають усе складніші завдання щодо забезпечення громадської безпеки, охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю. Часто ці завдання виконуються в умовах надзвичайних ситуацій соціального, техногенного або природного характеру, наслідки яких є вкрай небезпечними для життя і здоров'я працівників міліції, цивільних осіб, законних інтересів суспільства та держави. Втім, повсякденна діяльність та організаційно-штатна структура органів внутрішніх справ у названих умовах не повною мірою відповідають масштабам, складовим і небезпекам від таких негативних явищ, що, у свою чергу, висуває підвищені вимоги до рівня бойової та мобілізаційної готовності особового складу задіяних працівників, їх служб і підрозділів.

Вважаємо, що спеціальні операції із затримання озброєних та інших злочинців, які становлять підвищену суспільну небезпеку, ліквідації масових заворушень і протидії злочинам, пов'язаним з автотранспортом, у системі дій і заходів із забезпечення громадської безпеки та боротьби зі злочинністю відіграють провідну роль. Тому виникає потреба в належному нормативно-правовому забезпеченні службово-бойової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ у контексті організації та проведення зазначених операцій.

Разом із цим, аналіз практики організації та проведення спеціальних операцій (дій, заходів) свідчить про те, що головним недоліком у службово-бойовій діяльності органів внутрішніх справ є слабка обізнаність у сфері техніки, тактики й методики розшуку і затримання озброєних та інших злочинців, які становлять підвищену суспільну небезпеку, звільнення заручників, профілактики групових порушень громадського порядку тощо. У зв'язку з цим актуалізується подальше поглиблене дослідження закономірностей протиправної поведінки правопорушників у різних ситуаціях та вироблення алгоритму відповідних дій органів внутрішніх справ

щодо їх виявлення, документування, розшуку, затримання, знешкодження тощо.

Безпосереднім підґрунтям для дослідження теорії спеціальних операцій органів внутрішніх справ стали наукові розробки В. П. Бірюкова, М. О. Демидова, О. Ф. Долженкова, Ю. В. Дубка, В. В. Крикуна, В. М. Кульчицького, В. А. Лаптія, А. Ф. Майдікова, Ю. Б. Оболенського, В. М. Плішкіна, А. І. Пясецького, М. Б. Саакяна, І. В. Сервецького, А. С. Спаського тощо. Аналіз теоретичних поглядів вказаних науковців дав можливість оцінити стан проблеми, що досліджується, окреслити коло питань, які взагалі не обиралися предметом наукових розвідок. А це означає, що відсутність самостійних досліджень загальнотеоретичних засад організації й проведення спеціальних операцій органів внутрішніх справ негативно позначається на розвитку теоретичних аспектів, спрямованих на вдосконалення їх діяльності, а відтак – і на практичну реалізацію.

Вказані обставини обумовили вибір мети статті та свідчать про її актуальність як для аналізу методологічних засад організації й проведення спеціальних операцій органів внутрішніх справ, так і для вироблення нових підходів для подальшого розвитку теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку.

Сучасна спеціальна операція сил охорони правопорядку є комплексом дій (заходів), спрямованих на досягнення конкретного, бажаного, очікуваного результату, який і є її метою. У разі виникнення надзвичайних ситуацій певної генези органи внутрішніх справ можуть втручатися у причинно обумовлені явища та дії, які призводять до умов і підстав проведення спеціальної операції. Її проведення ґрунтується на принципах, які, у свою чергу, відображають мету, тобто необхідний бажаний результат такої діяльності.

Наприклад, В. А. Лаптія, з думкою якого погоджується переважна більшість дослідників цієї сфери службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, за мету спеціальної операції визначає виконання завдань, що постають у зв'язку з виникненням надзвичайної ситуації, тобто ліквідацією цих ситуацій та їх наслідків [1, с. 99]. Інші, такі як А. І. Пясецький і В. Л. Трасковський, у своїх працях, крім зазначеної мети проведення спеціальної операції наводять й іншу – захист законних прав та інтересів громадян і суспільних відносин від противоправних посягань [2, с. 220]. Що стосується законодавства, зокрема Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [3], то його положення за мету проведення спеціальної (антитерористичної) операції визначають ліквідацію негативних явищ, дій, подій та їх факторів. При цьому законодавець враховує закріпленій у Конституції України принцип захисту прав і свобод людини [4], який є основоположним під час здійснення боротьби з тероризмом. Звідси, діяльність держави в особі її уповноважених органів спрямована на запобігання надзвичайної ситуації та ліквідацію її наслідків, а також захист прав і свобод людини. Однак, остання мета проведення спеціальної операції не достатньо чітко

визначена в законодавстві, що призводить до зловживання повноваженнями та, як наслідок, до настання негативних наслідків у службово-бойовій діяльності сил охорони правопорядку [5, с. 94–105].

На наш погляд, спеціальна операція не тільки реагує на надзвичайні ситуації та їх наслідки, а й виступає специфічною процедурою захисту прав і свобод людини та громадянина, тобто єдино можливим способом, який за допомогою комплексу заходів різної генези забезпечує цю вимогу положень Конституції України у разі ускладнення оперативної обстановки. Отже, метою спеціальної операції, з одного боку, є діяльність, спрямована на ліквідацію наслідків надзвичайної ситуації, а з іншого – процедура захисту об'єктів національної безпеки (ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України» [6]).

Вказані заходи у своїй сукупності дають змогу ефективно та правильно діяти працівникам органів внутрішніх справ в особливих умовах. Лише їх активні дії можуть забезпечити запобігання надзвичайній ситуації та ліквідацію її наслідків. При цьому остання передбачає повне знищення предметів, явищ і процесів, є проявом сили та могутності держави, яка тягне певні правові обмеження навіть у разі виникнення надзвичайної ситуації, що являє собою реалізацію принципу пропорційності.

Водночас зазначимо, що надзвичайна ситуація є відхиленням від нормальних умов життєдіяльності об'єктів національної безпеки, містить комплекс негативних чинників і вимагає негайного реагування на неї. Отже, вона спонукає в органів внутрішніх справ бажання якнайшвидше реагувати на ці ситуації і спрямовувати свою діяльність у процесі проведення спеціальної операції на запобігання самій ситуації та ліквідацію (мінімізацію) її наслідків. Ліквідація таких наслідків і є бажаним результатом усієї службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку в особливих умовах, тобто нагальною метою спеціальної операції (дій, заходів).

Таким чином, діяльність органів внутрішніх справ під час проведення спеціальних операцій (дій, заходів) завжди має на меті нормалізувати надзвичайну ситуацію певного походження, локалізувати та ліквідувати її наслідки. У свою чергу, ця діяльність протягом усього часу її здійснення передбачає певну процедуру збереження та охорони основних цінностей життєдіяльності суспільства, без яких воно не в змозі існувати. Такі цінності, перелік яких визначений чинним законодавством, становлять безпосередні завдання діяльності органів внутрішніх справ під час проведення спеціальної операції і знайшли своє відбиття (перелічені) в понятті «об'єкти національної безпеки» [6]. З цього випливає, що спеціальна операція органів внутрішніх справ є не тільки єдиним можливим способом нормалізувати надзвичайну ситуацію, локалізувати та ліквідувати її наслідки, а й процедурою забезпечення захисту об'єктів національної безпеки в умовах, що склалися.

Спираючись на викладене вище, вважаємо, що мета проведення спеціальної операції – це усвідомлений, очікуваний і бажаний результат діяльності органів внутрішніх справ у надзвичайних ситуаціях (переважно соціального характеру), який складається із досягнення нормалізації цих ситуацій, локалізації та ліквідації їх наслідків, а також забезпечення захисту об'єктів національної безпеки. Прагнення органів внутрішніх справ досягти цілей спеціальної операції формує для них коло діяльності, тобто її спрямованість, а також завдання, виконання яких є обов'язковим. Спектр цієї діяльності регулює соціальні процеси під час проведення спеціальної операції і складає її функції, за допомогою яких ми в змозі пізнати сутність і специфіку такої діяльності. Вони відображають напрямки впливу спеціальної операції на негативні фактори в умовах її проведення, що дозволяє упорядкувати цей вид суспільних відносин.

У свою чергу, до функцій спеціальної операції належать: реагуюча; захисна; ліквідаційна.

Реагуюча функція відображає реакцію всього суспільства в особі органів внутрішніх справ на надзвичайні ситуації, що виникли або можуть виникнути. Ця функція є вихідною у їх діяльності під час проведення спеціальної операції, вона становить власне її зміст, тобто відображає те, що операція є єдиною можливою формою реагування органів внутрішніх справ на надзвичайні ситуації певної генези. Реагуюча функція полягає в обов'язку держави вживати ефективних, скоординованих, цілеспрямованих і зосереджених заходів, спрямованих на нормалізацію надзвичайної ситуації, локалізацію та ліквідацію (мінімізацію) її наслідків і захист об'єктів національної безпеки. Отже, функція реагування є головною під час проведення спеціальної операції. Вона розпочинає спеціальну операцію, є вихідною функцією стосовно інших і проявляється на всіх етапах її проведення аж до завершення.

Захисна функція полягає у визначенні пріоритетів проведення спеціальної операції та захисті об'єктів національної безпеки. Захист передбачає встановлення і гарантування організаційно-правових механізмів, спрямованих на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності. Тобто відповідно до чинного законодавства держава зобов'язана забезпечити: захист конституційних прав і свобод людини та громадянина; безпеку існування суспільства, його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканість державних кордонів [4; 6]. Таким чином, розпочинаючи спеціальну операцію, держава в особі органів внутрішніх справ реагує на негативні чинники і фактори, що містять реальні та потенційні загрози об'єктам національної безпеки, які, у свою

чергу, перебувають під захистом держави. Тому діяльність із забезпечення об'єктів національної безпеки складає захисну функцію держави. Відтак, захисна функція спеціальної операції впливає з реагуючої і спрямована на забезпечення захисту об'єктів національної безпеки. За її допомогою спеціальна операція набуває не тільки організаційно-правового, а й цивілізованого та демократичного характеру, обґрунтовуються заходи впливу та певні обмеження, а також виконуються вимоги чинного законодавства, які гарантують захист прав і свобод людини, інтересів суспільства і самої держави.

Ліквідаційна функція впливає з двох попередніх і відображає безпосередню діяльність органів внутрішніх справ під час проведення спеціальної операції, тобто включає застосування в комплексі відповідних заходів (спеціальних, охоронних, режимних, ізоляційно-обмежувальних, оперативно-розшукових та ін.) для запобігання надзвичайній ситуації та ліквідації її наслідків. Підстави для проведення спеціальної операції обумовляють її ліквідаційний характер, тому заходи спеціальної операції призначені для оперативного, зосередженого та ефективного усунення таких умов. Функція ліквідації відзеркаляє сутність спеціальної операції, базуючись на функціях реагування та захисту. Отже, не слід реагувати на надзвичайну ситуацію та її наслідки і захищати об'єкти національної безпеки, якщо ситуація та наслідки ліквідовані. Можна стверджувати, що виникла надзвичайна ситуація «бажас», щоб на неї зреагували, захистили від неї певні об'єкти та ліквідували. Таким чином, ліквідаційна функція у взаємодії з іншими функціями спеціальної операції забезпечує процес провадження останньої. Вона відображає специфіку і спрямованість спеціальної операції органів внутрішніх справ, формує її сутність, допомагає визначити часові та територіальні межі і є необхідним компонентом цієї діяльності.

З'ясувавши призначення спеціальної операції і визначивши основні напрямки її проведення, слід визначити її конкретні завдання.

На думку В. А. Лагтія, завдання спеціальних операцій органів внутрішніх справ випливають зі змісту надзвичайних ситуацій соціального характеру. Зокрема: розшук озброєних та інших злочинців, що становлять підвищену соціальну небезпеку; припинення групових антигромадських проявів; визволення захоплених об'єктів (заручників, повітряного та морського судна, будівлі тощо); відбиття нападу на адміністративні будівлі; затримання терористів та ін. [1, с. 99–100]. На наш погляд, такий перелік завдань знаходить своє закріплення у чинному законодавстві, але не дає чіткого та повного уявлення про призначення спеціальної операції. Звідси, пропонується розподілити її завдання на основні й допоміжні.

На нашу думку, основними завданнями спеціальної операції є: захист об'єктів національної безпеки; запобігання і реагування на надзвичайні ситуації соціального, воєнного, техногенного і природного характеру. Водночас завдання із захисту об'єктів національної

безпеки включають такі елементи, як: своєчасне реагування на надзвичайну ситуацію; охорона і захист конституційних прав і свобод людини та громадянина; надання повної і достовірної інформації про розвиток надзвичайної ситуації та її негативних наслідків, роз'яснення основних форм і методів діяльності органів внутрішніх справ, надання інструкцій (рекомендацій) щодо правильної поведінки населення; застосування заходів спеціальної операції у чітко визначених правових рамках; налагодження взаємодії з населенням з метою забезпечення його безпеки, ефективної та найшвидшої нормалізації надзвичайної ситуації, а також ліквідації (локалізації) її наслідків; неухильне дотримання вимог чинного законодавства, моралі й правової культури тощо.

Для більш ефективного вирішення основних завдань існують допоміжні, які сприяють виконанню перших у процесі проведення спеціальної операції, в тому числі: забезпечення швидкого та безперешкодного проїзду на територію проведення спеціальної операції військових формувань, правоохоронних та інших державних органів, залучених до її проведення; охорона місця проведення спеціальної операції; оперативно-розшукове, бойове, інформаційне, тилове й морально-психологічне забезпечення спеціальної операції; надання першої невідкладної допомоги постраждалим і доставляння їх до медичних установ; стимулювання працівників органів внутрішніх справ, які беруть участь у проведенні спеціальної операції (встановлення пільгових строків проходження служби; додаткові виплати; надання позачергових відпусток; нагородження державними нагородами тощо); перехід на посилений варіант несення служби посадовими особами державних органів прилеглих територій, особливо за наявності на них потенційно небезпечних об'єктів; установлення чітко визначеної системи управління силами й засобами сил охорони правопорядку при проведенні спеціальної операції; збереження державної таємниці та конфіденційності змісту заходів спеціальної операції, оприлюднення яких може призвести до її провалу, та ін.

Реалізація комплексу основних і допоміжних завдань спеціальної операції органів внутрішніх справ забезпечує її належне проведення, виконання в повному обсязі визначених завдань і функцій, дозволяє виявляти та своєчасно, зосереджено, цивілізовано й демократично ліквідувати негативний вплив надзвичайних ситуацій.

Таким чином, зміни в державі та суспільстві потребують подальшого вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ під час виконання як оперативно-службових, так і службово-бойових завдань. У своїй діяльності працівники органів внутрішніх справ повинні використовувати всю силу закону для охорони й захисту прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів суспільства та держави у сфері забезпечення громадської безпеки, охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю тощо. Саме тому

багатогранний і специфічний характер діяльності органів внутрішніх справ під час організації та проведення спеціальних операцій потребує чіткої нормативно-правової регламентації процесів управління та подальшого наукового супроводу, передусім у рамках наукової спеціальності 21.07.05 – службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку (юридичні науки).

Список використаних джерел: 1. Лаптій В. А. Система управління органами внутрішніх справ в особливих умовах: теоретичні та практичні проблеми : навч. посіб. / В. А. Лаптій. – К.: РВВ МВС України, 1997. – 136 с. 2. Пясецький А. І. Поняття спеціальної операції та його значення для практичної діяльності органів внутрішніх справ / А. І. Пясецький, В. Л. Трасковський // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 4. – С. 219–223. 3. Про боротьбу з тероризмом : закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180. 4. Конституція України : прийн. на 5-й сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1 (спец. вип.). – Ст. 2598. 5. Игнатов А. Н. Убийство: криминологическо-статистическое исследование : монография / А. Н. Игнатов. – Симферополь : КРП «Изд-во «Крымучпедгиз», 2012. – 176 с. 6. Про основи національної безпеки України : закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

Надійшла до редколегії 18.04.2013

Смолина М. М. Специальные операции органов внутренних дел : цель, задание и функции

Исследованы общетеоретические аспекты организации и проведения специальных операций органов внутренних дел через призму служебно-боевой деятельности сил охраны правопорядка. На основании проведенного анализа научных исследований и действующего законодательства определены цель, задания и функции таких специальных операций.

Ключевые слова: специальные операции, органы внутренних дел, служебно-боевая деятельность сил охраны правопорядка, чрезвычайные ситуации.

Smolina M. M. Special operations of organs of internal affairs: aim, task and functions

General-theoretical aspects of the organization and realization of through a prism of official-military activity of forces of protection of the law and order are investigated. On the basis of the carried out analysis of scientific researches and current legislation purpose, tasks and functions of such special operations are determined.

Keywords: special operations, organs of internal affairs, official-military activity of forces of protection of the law and order, emergency situations.

УДК [343.85:343.46](477)

О. А. Туєв**МЕХАНІЗМИ РЕЙДЕРСЬКИХ ЗАХОПЛЕНЬ**

Розглянуто основні елементи механізмів рейдерських захоплень. Наведено приблизний перелік дій, що свідчать про початок рейдерської атаки. Запропоновано окремі кроки, спрямовані на захист бізнесу від рейдерської діяльності відповідних суб'єктів.

Ключові слова: рейдерство, механізм, захоплення, протидія, антиправна діяльність, технологія.

Сьогоднішній стан рейдерства і здатність держави протистояти йому викликають серйозну занепокоєність, адже рейдерство не тільки сповільнює темпи економічних перетворень, спотворюючи багато нововведень, але й загрожує самому ходу реформ, створює серйозні загрози безпеці суспільства і держави.

Питання, пов'язані з протидією рейдерству, були предметом досліджень таких вчених, як І. Г. Андрущенко, З. С. Варналій, В. В. Галуцько, Б. М. Грек, Т. Б. Грек, Р. Р. Кузьмін, М. А. Колеснік, М. І. Мельник, О. О. Степанченко, Т. П. Устименко, В. Д. Швець, С. С. Чернявський, В. Г. Шинкаренко. Проте, питання щодо механізмів рейдерських захоплень розглядалися лише фрагментарно. Метою ж цієї статті є кримінологічний аналіз взаємодії елементів злочинної рейдерської діяльності з одночасним формуванням комплексів запобіжних заходів.

Вживаючи термін «механізм», зазвичай хочуть підкреслити складний і динамічний характер явища. Дійсно, навряд чи можна пізнати злочин, не встановивши послідовності дій його учасників, не дослідивши подій, які змінюють одна одну. Таким чином, категорія «механізм злочину» – це більш широке поняття, яке включає сукупність процесів і явищ, пов'язаних із механізмом злочинної діяльності суб'єкта, що проявляються ззовні в об'єктивній реальності. У відомостях про механізм злочину міститься важлива інформація про так би мовити «технологічний» бік злочину, про часовий і динамічний порядок окремих обставин, чинників, факторів підготовки, вчинення та подальшого приховування злочину, що в кінцевому результаті дозволяють відтворити технологію його вчинення.

Для підвищення ефективності протидії злочинності необхідним є вивчення злочинної діяльності як соціального феномену, як одного з різновидів соціально значущої людської діяльності [1, с. 3–4].

Кожен вид діяльності характеризується певною структурою, тобто специфічним набором дій і послідовністю їх здійснення. Послідовність і характер дій залежить від об'єктивних умов діяльності, тому що в різних умовах досягнення однієї й тієї ж мети може складатися з різних дій. Тому набір дій стає діяльністю тільки тоді, коли ці дії підпорядковані єдиній меті.

© Туєв О. А., 2013

Говорячи про рейдерські захоплення, слід вказати, що переважно їх складають злочини економічної спрямованості, у зв'язку з чим вплив злочинців поширюється не просто на матеріальні об'єкти (бухгалтерські, установчі й багато інших документів), але й на інформаційні процеси. Це значить, що по суті в такого роду злочинах переважаючими об'єктами, чий стан перетворюється суб'єктом злочинної діяльності, є інформація, відповідно, в кінцевому рахунку, можна зіткнутися з процесом появи інформації про інформацію.

Значний інтерес у будь-якому разі становить інформація, яка свідчить про рейдерське захоплення, що тільки планується, тому що злочину ще можна запобігти.

Найбільш характерними ознаками, які свідчать про факти підготовки до «недружного поглинання», є:

- збір відомостей про компанію – жертву сторонніми особами;
- підвищений інтерес до реєстроутримувача або іншого джерела інформації про акціонерів (засновників);
- міноритарні акціонери (дрібні засновники приватного товариства) несподівано починають проявляти нічим не обумовлений інтерес до діяльності організації й вимагають надання копій різноманітних документів. Доволі характерною рисою активності зазначених осіб є те, що від їх імені діють різноманітні представники, які частіше за все представляються родичами і доволі добре поінформовані про свої права, на відміну від їх довірительів;
- звернення міноритарних акціонерів до податкових та інших контрольно-наглядових державних органів із заявами про перевірку діяльності товариства;
- на дії товариства починають подаватися масові позовні заяви до судів від її акціонерів (засновників, робітників) часто з абсурдними вимогами;
- пропозиції, що надходять акціонерам (учасникам приватного товариства) про продаж пакета акцій;
- утримувачу реєстру в акціонерному товаристві надходять вимоги про надання даних реєстру від групи акціонерів, яким у сукупності належить більше 1 % акцій;
- виникнення непрогнозованих проблем з контрагентами і партнерами, які несподівано відмовляються працювати без передоплати і висувають різноманітні, частіше за все необґрунтовані претензії;
- неочікуване виникнення проблем з одним із обслуговуючих банків (наприклад, при видачі кредиту, наданні банківської гарантії – вимога про дострокове погашення раніше виданих кредитів);
- до товариства раптово приходять з перевітками представники з різних правоохоронних та контролюючих органів, які починають цікавитися реєстром акціонерів, установчими документами, основними господарськими договорами, включаючи кредитні,

відомостями про основних постачальників і покупців продукції [2, с. 26–33].

Також до ознак, що свідчать про факт підготовки до захоплення підприємства, належать:

1) збір певними особами інформації про підприємство (його корпоративну структуру, основних акціонерів, менеджмент, неформальних лідерів, активи, партнерів, контрагентів, адміністративний ресурс та ін.). Від обсягів зібраної загарбниками інформації залежить спосіб планованого ними захоплення;

2) пропозиції, що надходять акціонерам про продаж пакета акцій з боку підставних інвестиційних компаній, також свідчать про підготовку до захоплення. Якщо організація – жертва є публічним акціонерним товариством, то відбувається масова скупка невеликих пакетів акцій на позабіржовому ринку з боку декількох покупців, які координуються єдиним центром;

3) раптова активність міноритарних акціонерів (одного чи декількох), що може проявлятися у наступних формах:

– вимоги міноритарних акціонерів про доступ до документів, кредитних договорів та ін.;

– вимоги про проведення позачергових зборів акціонерів;

– звернення міноритарного акціонера до податкових чи інших контролюючих органів із заявами про перевірку діяльності підприємства;

4) пред'явлення різного роду позовів до суду від імені акціонерів (наприклад, про визнання найбільших угод підприємства недійсними або оформленими з порушенням встановлених вимог, про визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів);

5) використання рейдерами адміністративного ресурсу. Позачергові раптові перевірки з боку контрольно-наглядових і правоохоронних органів, під час яких здійснюється виїмка документів, порушення кримінальних справ проти керівників чи менеджерів організацій, які захоплюються. Метою таких дій є дезорганізація фінансово-господарської діяльності підприємства, психологічний тиск на власників і менеджерів підприємств з метою подальшого прийняття умов, які висуваються рейдерами [3, с. 141–142].

Власник фірми завжди має враховувати ознаки ймовірності перебування фірми у сфері інтересів рейдерів. Адже рейдерство – це свідомий і зухвалий виклик бізнесу. А тому з метою своєчасного виявлення зацікавленості підприємством з боку рейдерів і вжиття адекватних заходів протидії необхідно мати постійну оперативну інформацію про ситуацію навколо фірми.

Наведемо декілька типових «індикаторів», що вказують на ймовірність рейдерського нападу.

1. Керівництво фірми (генеральний директор, члени ради директорів) або її акціонери почали отримувати кореспонденцію (замовні листи, листи на електронну пошту, SMS, MMS-повідомлення та

ін.), що містить чисті аркуші паперу, порожні повідомлення, або ж інформацію, що не має жодного змісту. Ці заходи є складовою психологічної атаки, що має викликати в адресата відчуття невизначеності, невпевненості, а можливо, і страх.

2. Дрібні акціонери несподівано виявляють знання корпоративно-го законодавства і жваву зацікавленість фінансово-господарською діяльністю фірми. Вони вимагають для ознайомлення відповідні документи і через юридично досвідчених «помічників» намагаються втрутитись в управління фірмою. Підстав для відмови в ознайомленні з документами в керівництва фірми не існує, але процес ознайомлення має здійснюватися під контролем працівників служби безпеки фірми.

3. Без жодних причин правоохоронні та контролюючі органи (прокуратура, Служба безпеки України, податкова міліція та ін.) починають цікавитися фінансово-господарською діяльністю фірми, причому з елементами дублювання контрольних заходів. Прикладом є компанія «Бунге Україна» та Дніпропетровський олієекстракційний завод, що їй належить. Після того, як компанія «Славутич-Капітал» придбала один відсоток акцій підприємства, на заводі почали виникати проблеми – було подано низку судових позовів від міноритарних акціонерів, ініційовано звинувачення у забрудненні навколишнього середовища і порушенні податкового законодавства, навіть було порушено кримінальну справу щодо службових осіб компанії. Не виключена можливість виявлення претензій до фірми і з боку чиновників місцевої влади. Контролери, незалежно від того, що зазначено в офіційному приписі, вимагають надати їм копії документів, що стосуються активів фірми, а також довідки про склад кредиторської та дебіторської заборгованості. Особливістю поведінки контролерів на фірмі є їх поінформованість про стан бухгалтерського обліку: вони наперед знають, що й де шукати. Здійснення контрольних заходів, звичайно, не створює проблем для фірми, діяльність якої не суперечить закону, однак така посилена увага з боку правоохоронних і контролюючих органів викликає розбалансованість у роботі фірми, сумнів у стабільності фірми з боку її партнерів, клієнтів, кредиторів і, звичайно, дрібних акціонерів, що і є метою рейдерів на цьому етапі.

4. Стосовно керівництва фірми, її великих акціонерів та членів їх сімей порушують кримінальні справи за неперевіреними фактами з обов'язковим висвітленням подій у засобах масової інформації. Цей захід є виявом психологічного тиску на вказаних осіб і рядових акціонерів, що певною мірою дозволяє паралізувати управління фірмою.

5. Створення у засобах масової інформації «підвищеної уваги» до фірми шляхом висвітлення різноманітних «махінацій» з боку її керівництва, порушення прав рядових акціонерів, податкових правопорушень, що призвели до ненадходження коштів у держав-

ний і місцевий бюджети, унеможливили виконання важливих соціальних програм у місті чи районі. Ці заходи рейдерів свідчать про об'єктивно існуючу загрозу фірмі, адже рейдери проводять у такий спосіб PR-компанію.

6. Невідома інвестиційна компанія виступає з ініціативою придбання акцій фірми, інколи навіть за завищеною ціною. Не виключено, що в цей момент у межах економічного простору країни відбувається захоплення фірми аналогічного профілю, що свідчить про об'єктивну необхідність для фірми членства в асоціації.

7. На фондовому ринку збільшується кількість угод з малими пакетами акцій фірми. Якщо стане відомо, що покупцями акцій є різні особи (юридичні чи фізичні), не треба заспокоюватися – рейдер цілеспрямовано захоплює фірму, використовуючи при цьому конспіративний підхід.

8. З'являється суб'єкт, який зацікавився придбанням боргів фірми. Як і в попередньому випадку, не треба заспокоювати себе, якщо така зацікавленість виникає у кількох суб'єктів, адже до цього може бути причетний рейдер. Зосередження боргів фірми в руках одного кредитора може призвести до банкрутства або ж втра-ти економічної самостійності фірми [4, с. 27–28].

Технологія захоплення підприємства. Робота рейдера починається зі збору та аналізу інформації – перш за все відкритої, яка перебуває у вільному доступі. Тут, зокрема, допомагає моніторинг преси, де згадується організація, яка цікавить рейдера. Це, наприклад, дані, які надаються юридичною особою податковим органам, відомості про його експортні та імпорتنі операції (митниця), про зареєстровані на нього нерухомість і транспортні засоби. Стратегічно важливими є дані про розподіл акцій серед власників компанії. Не менш цінною є інсайдерська інформація.

Захоплення може переслідувати різні задачі: активи підприємства (земля, нерухомість, ліцензії, патенти, винаходи, контракти), бізнес як такий; крім того, об'єкт може розглядатися як ключове підприємство в галузі, за допомогою якого можна диктувати умови і поглинати інші підприємства в тій самій галузі або в суміжних галузях. Виходячи з отриманої інформації і відповідно до задач, розробляється стратегія захоплення – зазвичай, ґрунтовно, з про-рахуванням усіх можливих варіантів розвитку подій, включаючи дії опонентів. У міру реалізації одного зі сценаріїв стратегія може переглядатися. І, звичайно, її переглядають, коли вона виявляється хибною.

Узагальнено плані технологію «недружного поглинання» суб'єктів господарювання можна умовно поділити на п'ять етапів:

- 1) розвідка бізнесу можливого об'єкта захоплення;
- 2) оцінка можливостей власника підприємства щодо організації захисту бізнесу від захоплення;
- 3) обрання схеми та розроблення плану заходів щодо захоплення підприємства;

4) організація і супровід захоплення;

5) заходи щодо забезпечення легалізації захоплення.

На *першому етапі* досліджується бізнес об'єкта захоплення. Одержують дані щодо реальних економічних показників роботи підприємства, проводять оцінку вартості землі, будівель і обладнання за спеціальними методиками [5, с. 35]. Відбувається пошук потенційних покупців нерухомості, інвесторів у виробництво, з якими досягають попередніх домовленостей. На цьому етапі джерелами первинної інформації про фінансові та економічні показники роботи об'єкта захоплення для рейдерів, зазвичай, є інсайтери.

Водночас здійснюють накопичення компрометуючої інформації щодо керівників і власників об'єкта захоплення, яку згодом використовують для заволодіння контрольним чи блокуючим пакетом акцій товариства або в PR-акціях, що супроводжують рейдерське захоплення.

На *другому етапі* проводять оцінювання системи фізичної охорони, стану технічних охоронних систем, наявність формальних і неформальних відносин із правоохоронними органами. Крім того, оцінюють можливість та часові показники об'єкта захоплення щодо організації підтримки на рівні місцевих і вищих органів влади, судів усіх рівнів, засобів масової інформації. За необхідності складається схема нейтралізації можливих захисників об'єкта.

Особливу увагу на другому етапі приділяють виявленню зацікавленості в об'єкті захоплення крупних ділових структур і чиновників державного рівня.

Обрання конкретної схеми захоплення об'єкта (*третьій етап*) залежить від особливостей об'єкта, що були виявлені під час реалізації перших двох етапів. До обраної схеми може включатися силовий метод захоплення підприємства. Силовий метод застосовується як крайній захід, переважно в разі, якщо немає іншої можливості усунути законне керівництво від управління об'єктом. Застосування силового методу має на меті: фізичне недопущення законного керівництва до управління об'єктом; блокування економічної діяльності об'єкта; демонстрацію сили власникам об'єкта або ж підтримки на рівні органів виконавчої влади; проведення певних дій, спрямованих на забезпечення переходу права власності на об'єкт захоплення, у тому числі знищення або внесення змін до реєстру акціонерів, укладання/розірвання угод, купівля-продаж майна та ін.

Під час розроблення плану заходів щодо захоплення об'єкта беруть до уваги структуру об'єкта, місце зберігання реєстру, вартість нейтралізації місцевих судів, міліції та інших органів влади. До плану включаються заходи щодо забезпечення проведення акції.

На *четвертому етапі* відбувається захоплення обраного об'єкта згідно з розробленим планом. Цей етап, залежно від обраної схеми, може включати в себе такі заходи: включення у сценарій

силового захоплення правоохоронних і судових органів; «наїзд» на об'єкт правоохоронних або податкових органів, перевірка фінансової діяльності об'єкта силами центрального або регіональних підрозділів контрольно-ревізійної служби; перегляд відповідними інстанціями дозволів на здійснення підприємницької діяльності об'єкта; блокування економічної діяльності об'єкта; призначення відповідним органом влади на керівні посади іншої особи; зрив виконання контрактів або поставок сировини на об'єкт; укладення завідомо не вигідних угод; доведення до банкрутства; придбання акцій у міноритарних акціонерів; придбання боргів об'єкта захоплення; вимоги щодо скликання позачергових зборів акціонерів об'єкта; вимоги щодо зміни керівництва об'єкта; психологічний тиск на керівництво об'єкта та їхніх близьких родичів (погрози, шантаж, порушення кримінальної справи, негативні публікації у засобах масової інформації та ін.); підготовку та розгляд у суді господарського спору, забезпечення прийняття необхідного рішення; супроводження виконання судового рішення; силове захоплення об'єкта; внесення змін у реєстраційні документи; внесення змін до реєстру акціонерів; підроблення статутних документів, реєстру акціонерів; PR-супроводження у ЗМІ захоплення об'єкта; депутатський запит; лобювання у Верховній Раді України або Кабінеті Міністрів України прийняття необхідного рішення та ін.

Головними завданнями «рейдерського» судового процесу є законодавче оформлення «незаконності» прав власності мажоритарія або блокування роботи підприємства. Здебільшого рейдери домагаються цього шляхом використання інституту забезпечення позову (клопання позивача до суду щодо накладення арешту на майно та/або щодо заборони вчинення певних дій). Як свідчить практика, рейдер на цьому етапі активно використовує такі незаконні дії, як підроблення документів (у тому числі тих, що подаються до суду), підкуп судді для прийняття останнім необхідного рейдеру рішення тощо.

Для виконання відповідного судового рішення або заміни попереднього керівництва за рішенням позачергових зборів акціонерів досить часто застосовується силовий метод. Рейдер заздалегідь укладає договір із приватною охоронною структурою, підрозділи якої забезпечують силовими заходами доступ представників рейдера до виробничих будівель та адміністративних приміщень підприємства. Наймані охоронці також здійснюють нейтралізацію опору керівників і працівників підприємства.

На *п'ятому етапі* відбувається закріплення нового статусу об'єкта захоплення. Заходи, що проводяться на цьому етапі, можуть включати в себе: внесення змін до реєстраційних документів; внесення змін до реєстру акціонерів; передачу об'єкта замовнику; передпродажну підготовку об'єкта; участь у розгляді апеляційних скарг у суді та ін. [4, с. 28–31].

Отже, на підставі проведеного аналізу механізмів рейдерських захоплень можна з очевидністю зробити висновок про те, що рейдерство на сьогодні почало набувати ознак цілком сформованого ринку послуг з відповідними схемами та розцінками залежно від конкретного виду рейдерської атаки та етапу проведення операції. Приблизний перелік етапних видів операцій, спрямованих на рейдерське захоплення певного об'єкта, виглядає наступним чином:

1. Розвідка бізнесу. На цьому етапі проводиться дослідження організації бізнесу об'єкта рейдерської атаки, з'ясовуються економічні показники його виробничо-господарської діяльності (реальні, а не ті, які показують у звітах), відбувається оцінка вартості землі, будівель та ін.

2. Оцінка здатності клієнта до захисту і його реакції на зміну власника. Вивчається спроможність об'єкта до організації захисту власних прав, а за необхідності складається схема нейтралізації потенційних захисників об'єктів.

3. Розробка схеми захоплення об'єкта. Вибір конкретної схеми залежить від особливостей об'єкта та інформації, яку отримано на попередніх етапах. Доцільно виділити два види захоплень – із застосуванням сили (силовий) і без застосування сили (несиловий). Для розробки схеми захоплення вивчається структура акціонерів, вартість нейтралізації місцевих судів, міліції, органів влади, забезпечення PR-прикриття акції (наприклад, якщо захоплюється стратегічно важливе підприємство).

4. Організація захоплення. Захоплення проводиться відповідно до розробленої схеми.

5. Забезпечувальні заходи. Часто захопникам доводиться проводити дії, що полегшують досягнення їхньої мети. Наприклад: порушення кримінальної справи проти певної особи; депутатський запит до Верховної Ради України; сюжет по центральному телебаченню тощо.

Список використаних джерел: 1. Бахин В. П. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения : лекция / В. П. Бахин, Н. С. Карпов. – Киев, 1999. – 21 с. 2. Zenkin A. N. Методика расследования преступлений, связанных с незаконным захватом («недружественным поглощением») организаций с использованием подложных документов: монография / А. Н. Zenkin. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 192 с. 3. Карпунин Е. С. Наиболее характерные признаки, свидетельствующие о фактах подготовки к недружественному поглощению (рейдерскому захвату) / Е. С. Карпунин // Вестник Московского университета МВД России. – 2009. – № 6. – С. 140–143. 4. Розслідування злочинів, пов'язаних з силовим захопленням підприємств : метод. рек. / С. С. Чернявський, Є. М. Бодюл, О. А. Лупало та ін. – К., 2010. – 42 с. 5. Нестеренко В. Оценка привлекательности предприятия для рейдерского захвата / В. Нестеренко // Бизнес та злочинність: кримінологічні дослідження. – Вип. 5 / Луганськ. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, каф. кримінології, конфліктології та соціології ; Лабораторія кримінол. та соціол. дослідж. – Луганськ, 2011. – С. 33–43.

Надійшла до редколегії 08.04.2013

Тув О. А. Механизмы рейдерских захватов

Рассмотрены основные элементы механизмов рейдерских захватов. Приведен примерный перечень действий, свидетельствующих о начале рейдерской атаки. Предложены отдельные шаги, направленные на защиту бизнеса от рейдерской деятельности соответствующих субъектов.

Ключевые слова: рейдерство, механизм, захват, противодействие, противоправная деятельность, технология.

Tuev O. A. The mechanisms of raider captures

The basic elements of hostile takeover mechanisms are observed. The indicative list of actions that indicate the beginning of raider attacks was shown. An individual steps to protect businesses from raiding activities of relevant actors was proposed.

Keywords: raiding, gear, attacks, fighting, illegal activity, technology.

УДК 351.743:35.075.5

В. І. Ратушняк

ПОНЯТТЯ ТА ЗАВДАННЯ УПРАВЛІННЯ МІЛІЦІЄЮ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто поняття управління міліцією громадської безпеки. Сформульовано основні завдання та функції управління міліцією громадської безпеки. Наголошено, що правильно побудоване управління міліцією громадської безпеки сприятиме підвищенню ефективності виконання покладених на ці підрозділи обов'язків.

Ключові слова: міліція громадської безпеки, управління, завдання, функції.

За сучасних умов роль міліції громадської безпеки кардинально змінюється. Неодноразово наголошувалося, що саме працівники підрозділів міліції громадської безпеки (передусім, дільничні інспектори міліції, працівники патрульної служби, Державної автомобільної інспекції) є офіцерами «першого контакту», які, з одного боку, формують уявлення про правоохоронні органи в цілому, а з іншого – мають потенціал для найбільш тісної взаємодії з населенням щодо профілактики правопорушень. Як зазначає О. С. Проневич, досвід роботи поліції у розвинених країнах свідчить, що «проактивна діяльність поліції безпосереднім чином впливає на рівень відчуття безпеки населення, що у провідних європейських державах визнано одним з основоположних критеріїв оцінки ефективності діяльності поліції як спеціалізованого інституту виконавчої влади, покликаного забезпечити запобігання правопорушенням і нейтралізацію загроз для публічної безпеки та порядку» [1, с. 262]. У зв'язку з цим під час здійснення управління міліцією громадської безпеки важливо своєчасно реагувати на нові вимоги, що висуваються до цього органу. Це, зокрема, проявляється у необхідності запровадження нових форм і методів, переосмислення цілей і завдань управління. Разом із цим, формування ефективної стратегії управління міліцією громадської безпеки неможливе без розуміння його сутності. Отже, з урахуванням важливості завдань, виконання яких покладено на підрозділи міліції громадської безпеки, особливої актуальності набуває проведення наукових досліджень щодо визначення змісту управління міліцією громадської безпеки, його основних завдань і функцій.

Відтак, метою цієї статті є удосконалення теоретичних засад управління міліцією громадської безпеки, з'ясування змісту поняття

«управління міліцією громадської безпеки», переліку завдань, які мають вирішуватися під час організації управління нею.

Ця робота є продовженням численних наукових праць щодо з'ясування специфіки управління в органах внутрішніх справ (Г. В. Атаманчука, О. М. Бандурки, С. М. Гусарова, В. М. Плішкіна та ін.) і присвячена визначенню понять «управління міліцією громадської безпеки», «завдання управління міліцією громадської безпеки», «функції управління міліцією громадської безпеки»; переліку завдань управління міліцією громадської безпеки з урахуванням завдань, що ставляться перед міліцією громадською безпеки; видів функцій управління міліцією громадської безпеки.

У результаті аналізу точок зору науковців (наприклад, В. Б. Авер'янова [2, с. 17–18], О. М. Бандурки [3, с. 10], В. М. Плішкіна [4, с. 12], Г. В. Щокіна [5, с. 6]) щодо змісту поняття «управління», необхідно підкреслити, що достатньо поширеним у науковій літературі є поділ управління на три види: управління у технічних, біологічних та соціальних системах. Кожен з цих видів має свої особливості, обумовлені передусім властивостями систем, на які здійснюється управлінський вплив.

Враховуючи, що система управління міліцією громадської безпеки є складовою системи управління в органах внутрішніх справ, що, у свою чергу, є видом державного, а відтак – соціального управління, саме характерні риси даного виду управління цікавлять нас найбільше.

Соціальне управління в науковій літературі визначається:

– як особливий вид управління, що являє собою вплив одних людей на інших з метою упорядкування соціально важливих процесів, забезпечення стійкого розвитку соціальних систем [6, с. 32];

– як особливий вид діяльності, спрямований на упорядкування, погодження колективних дій людей щодо досягнення мети, яка стоїть перед ними [4, с. 11];

– як цілеспрямований вплив на суспільство для його впорядкування, збереження, удосконалення та розвитку [7, с. 28].

Щодо визначення поняття державного управління існує два підходи – широкий і вузький. Відповідно до першого, державне управління здійснюють усі органи держави. Так, цей підхід знайшов відображення у визначенні, відповідно до якого державне управління – це цілеспрямований організаційний та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку і діяльність особи й громадянина з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, відображених у Конституції та законодавчих актах, шляхом запровадження державної політики, виробленої політичною системою та законодавчо закріпленої, через діяльність органів державної влади, наділених необхідними повноваженнями [6, с. 35]. Як зазначає В. М. Плішкін, під державним управлінням слід розуміти сукупність цілеспрямованих впливів

органів державної влади, які справляються ними в рамках відповідної компетенції, на певних осіб, соціальні системи, а також весь соціальний організм у цілому [4, с. 21]. Вузький або спеціальний підхід трактує державне управління як діяльність лише органів виконавчої влади.

У зв'язку з наведеними вище точками зору вважаємо за доцільне погодитися з позицією В. Б. Авер'янова, який наголошував, що використання широкого або вузького трактування державного управління є виправданим лише на чітко визначеному теоретико-пізнавальному рівні використання цього поняття. Так, він зазначає, що використання широкого трактування можливе лише на рівні аналізу загальносоціальної системи управління в цілому, що пов'язаний з виокремленням її відносно самостійних підсистем та відмежуванням управлінського впливу держави від впливу з боку недержавних інститутів. Вузьке ж трактування доцільне на другому рівні аналізу, де держава як суб'єкт управління представлена диференційовано, тобто як сукупність державно-владних органів, між якими розподілені різні види державної діяльності; у цьому випадку він вказує на необхідність розуміння державного управління як особливого та самостійного різновиду діяльності держави, що здійснює окрема система спеціальних державних органів – органів виконавчої влади [2, с. 13–14].

Підтримуючи цю думку, зазначимо, що для досягнення цілей нашого дослідження спиратимемось передусім на вузьке трактування державного управління. Це обумовлено рядом причин. По-перше, управління міліцією громадської безпеки, котра, будучи складовою частиною міліції, є органом виконавчої влади, за визначенням є державним. Таким чином, потреби у додатковому його відмежуванні від інших видів соціального управління немає. По-друге, дослідження особливостей управління міліцією громадської безпеки в системі державного управління в цілому та в системі управління органами внутрішніх справ зокрема передбачає необхідність аналізу специфіки взаємодії між окремими органами державної влади, для чого краще підходить спеціальне або вузьке трактування державного управління.

Зазначимо, що у науковій літературі використовується декілька термінів, які характеризують державне управління у сфері діяльності органів внутрішніх справ. Так, О. М. Бандурка використовує поняття «управління в органах внутрішніх справ», визначаючи його як різновид державного управління, що повинно забезпечувати взаємодію систем, підрозділів і служб органів внутрішніх справ як єдиного цілого з метою виконання поставлених перед ними завдань у сфері внутрішніх справ держави [3, с. 10].

В. М. Плішкін під час використання поняття «управління органами внутрішніх справ» характеризує його як особливий вид діяльності спеціально створених апаратів та спеціально призначених

посадових осіб по упорядкуванню системи органів внутрішніх справ, забезпеченню її оптимального функціонування і розвитку з метою ефективного вирішення завдань боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку, які поставлені перед нею. При цьому він зазначає, що зміст управління органами внутрішніх справ вміщує: визначення цілей, завдань і функцій органів (органу, підрозділу, працівника) внутрішніх справ; розробку і вдосконалення їх організаційної структури; забезпечення трудовими, матеріальними, інформаційними та іншими ресурсами; підготовку і реалізацію управлінських рішень; забезпечення скоординованості дій органів, служб, підрозділів, працівників; регулювання їх організації й функціонування з урахуванням оперативної обстановки та відхилень від намічених цілей; створення ефективної системи обліку та контролю [4, с. 22].

На думку А. П. Коренева, основною метою управління у сфері внутрішніх справ є забезпечення правопорядку і законності в країні, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян, підприємств, установ і організацій. Ця мета конкретизується у завданнях управління з охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю, із забезпечення громадської безпеки, охорони майна, з надання соціальної та правової допомоги населенню [8, с. 131].

Під час визначення змісту поняття «управління міліцією громадської безпеки» будемо виходити з таких положень. По-перше, враховуючи, що терміни «управління», «соціальне управління», «державне управління», «управління органами внутрішніх справ» та «управління міліцією громадської безпеки» послідовно відносяться одне до одного як загальне до частки, сутнісні ознаки більш широкого поняття у повній мірі властиві більш вузькому. По-друге, виділення управління органами внутрішніх справ у системі державного управління та, відповідно, управління міліцією громадської безпеки у системі управління органами внутрішніх справ підпорядковується галузевому принципу її побудови (зокрема, на доцільності використання цього принципу наголошує В. М. Плішкін) [4, с. 21].

Для визначення поняття управління міліцією громадської безпеки доцільно уточнити його завдання та функції. Так, О. М. Бандурка вказує, що під метою управління слід розуміти заздалегідь визначений, запрограмований стан системи, досягнення якого у процесі управління дозволяє вирішити проблему, а його завдання – як реальні, конкретні питання, які потрібно вирішувати для досягнення мети [3, с. 13–14]. В. М. Плішкін виділяє цілі-завдання як один з видів цілей (поряд із цілями-орієнтаціями та цілями власне системи). Характеризуючи цей вид цілей, він зазначає, що вони ставляться вищестоящим суб'єктом управління і, як правило, нормативно закріплені; в них відображається призначення системи в зовнішньому світі, тобто те, заради чого вона створена [4, с. 70].

У юридичній літературі зазначається, що основною метою управління внутрішніми справами є забезпечення безпеки особи, правопорядку і законності в країні, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян, підприємств, установ, організацій та інших формувань [8, с. 14]. На думку Г. О. Пономаренко, основним завданням управління внутрішніми справами є реалізація державної політики щодо організації (забезпечення, координації, узгодження) діяльності з забезпечення реалізації, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб та прав і законних інтересів юридичних осіб, боротьби з правопорушеннями, забезпечення охорони та захисту громадського порядку, громадської безпеки та власності [9, с. 199].

Таким чином, завдання управління органами внутрішніх справ виходять із загальної мети, поставленої перед ними. У зв'язку з цим О. М. Бандурка зауважує, що завдання управлінської діяльності полягає в тому, щоб підібрати виконавців з необхідними трудовими навичками і кваліфікаційним розвитком, об'єднати їх на спільні узгоджені дії, визначити для них загальні цілі, для досягнення яких наділити відповідними правами і обов'язками, створити раціональну організаційну структуру і забезпечити її діяльність необхідними технічними і правовими умовами [3, с. 377]. Враховуючи, що завдання управління, врешті-решт, спрямовані на забезпечення виконання завдань системи, що зазнає управлінського впливу, доцільно розглянути завдання, що ставляться перед міліцією громадської безпеки.

На жаль, на сьогодні не існує єдиного законодавчо закріпленого переліку завдань міліції громадської безпеки. Більше того, незважаючи на те, що міліція громадської безпеки є одним з підрозділів міліції, визначених ст. 7 Закону України «Про міліцію» [10], нормативно-правові акти не містять повного переліку органів і підрозділів внутрішніх справ, які входять до її складу. Діюча структура МВС України до громадської міліції відносить Департамент громадської безпеки МВС України, Департамент Державної автомобільної інспекції МВС України та відділ ветеринарної міліції МВС України [11]. У свою чергу, Департамент громадської безпеки МВС України здійснює контроль за організацією роботи та діяльністю підрозділів патрульної служби, міліції особливого призначення «Беркут», спеціальних установ, підрозділів конвойної служби міліції, спеціальних підрозділів судової міліції «Грифон», дільничних інспекторів міліції, дозвільної системи, ліцензування та державного охоронного нагляду [12].

З огляду на те, що Департамент громадської безпеки МВС України визначено головним підрозділом системи МВС з питань охорони громадського порядку, громадської безпеки та профілактики правопорушень [12], його завдання є до певної міри репрезентативними й щодо основних завдань управління міліцією громадської безпеки в цілому (крім віднесених до відання Державної автомобільної інспекції МВС України та підрозділів ветеринарної міліції). Їх аналіз, а

також з'ясування переліку заходів, забезпечення та організація яких покладаються на Департамент, дозволяють виділити більш конкретні завдання управління підрозділами міліції громадської безпеки.

Враховуючи викладене, до основних завдань управління міліцією громадської безпеки можна віднести:

1. Забезпечення, організацію, контроль і моніторинг діяльності органів внутрішніх справ України:

- з охорони громадського порядку і безпеки у громадських місцях, у тому числі під час проведення масових заходів,
- з участі у здійсненні державної охорони;
- з нагляду за дотриманням правил обігу предметів, матеріалів і речовин, щодо зберігання й використання яких встановлено спеціальні правила та порядок і на які поширюється дія дозвільної системи органів внутрішніх справ;
- з проведення індивідуальної та загальної профілактики правопорушень;
- із забезпечення безпеки дорожнього руху;
- зі здійснення контролю і нагляду за виконанням вимог ветеринарно-санітарних заходів щодо профілактики, локалізації та ліквідації карантинних хвороб тварин.

2. Забезпечення удосконалення діяльності міліції громадської безпеки, зокрема: її структури, організаційних форм, методів роботи, професійної майстерності окремих працівників, у тому числі шляхом аналізу, обліку, контролю і моніторингу ефективності діяльності підрозділів міліції громадської безпеки, стану забезпечення громадського порядку і громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, профілактики правопорушень, а також вивчення позитивного досвіду управління в інших підрозділах ОВС і правоохоронних органів, зарубіжного досвіду.

3. Організацію діяльності окремих підрозділів міліції громадської безпеки, їх взаємодії між собою та з іншими підрозділами ОВС та правоохоронними органами.

4. Організацію взаємодії з населенням у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, профілактики правопорушень.

5. Проведення моніторингу нормативно-правового забезпечення діяльності підрозділів міліції громадської безпеки, розробку нормативно-правових актів з питань їх діяльності відповідно до їх компетенції.

Під час аналізу основних засад управління міліцією громадської безпеки слід звернути увагу на ще одну важливу категорію в теорії управління, а саме – його функції.

Як зазначають А. М. Кононов та А. В. Жаглін, поняття «функція управління» є багатоаспектним і визначає: 1) сукупність цілей соціальної системи; 2) стадії управлінського процесу; 3) види управлінської діяльності [13, с. 52].

На думку Б. М. Ринажевського, функції державного управління є, власне, функціями держави. Така точка зору науковця зумовлена тим, що державне управління є вираженням завдань і здійсненням функцій держави, практичним виконанням органами управління своїх обов'язків у межах наданих їм повноважень [14, с. 31].

Ю. П. Битяк визначає функцію управління як певний напрям спеціалізованої діяльності виконавчої влади, зміст якої характеризується однорідністю та цільовою спрямованістю. Функцію державного управління він пропонує розуміти як частину управлінської діяльності держави, яку здійснюють на основі закону чи іншого правового акта органи виконавчої влади властивими їм методами для виконання завдань державного управління [15, с. 125–126].

В юридичній науці достатньо широкого висвітлення набуло питання класифікації функцій управління. В. М. Пішкін вказує на такі загальні функції управління, як аналіз, прогнозування, планування, організація, регулювання, контроль. Він зазначає, що функції є універсальними, хоча їх конкретний зміст залежить від специфіки управлінської діяльності [4, с. 14].

Крім цього, достатньо поширеною і, на нашу думку, досить повною є класифікація, яка поділяє функції управління на:

1. Загальні функції управління (облік, аналіз, прогнозування, планування, організація, регулювання, контроль).
2. Спеціальні функції управління, вид і зміст яких обумовлюються відповідною сферою або галуззю управління.
3. Забезпечувальні функції управління, до яких належать кадрова, матеріально-технічна, фінансова, діловодства тощо. Вони обслуговують реалізацію загальних і спеціальних функцій управління [8, с. 172–175].

Базуючись на визначенні функції державного управління, поданому Ю. П. Битяком, вважаємо, що функції управління міліцією громадської безпеки можна трактувати як визначені на рівні відповідних нормативно-правових актів напрями управлінської діяльності уповноважених органів виконавчої влади, які реалізуються за допомогою властивих їм методів з метою забезпечення ефективною діяльністю підрозділів міліції громадської безпеки.

Враховуючи наведені класифікації функцій управління, можна вести мову про те, що загальні та забезпечувальні функції управління міліцією громадської безпеки в цілому співпадають з відповідними групами функцій, властивими державному управлінню в цілому, хоча способи, форми та методи їх реалізації, безумовно, мають свої особливості. Що стосується спеціальних функцій управління міліцією громадської безпеки, то вони безпосередньо пов'язані зі сферою діяльності міліції громадської безпеки.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що управління міліцією громадської безпеки – це діяльність спеціально уповноважених органів та їх посадових осіб, спрямована на упорядкування

діяльності підрозділів органів внутрішніх справ, на які покладено функції у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, профілактики правопорушень, взаємодії з населенням за даними напрямками та в інших сферах правоохоронної діяльності, віднесених до компетенції міліції громадської безпеки.

Список використаних джерел: 1. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз : монографія / О. С. Проневич. – Х. : НікаНова, 2011. – 509 с. 2. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с. 3. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О. М. Бандурка. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с. 4. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / В. М. Плішкін ; за ред. канд. юрид. наук Ю. Ф. Кравченка. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 702 с. 5. Щёкин Г. В. Теория социального управления : монография / Г. В. Щёкин. – Киев : МАУП, 1996. – 408 с. 6. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : [підручник] / за заг. ред. акад. НАПрН України О. М. Бандурки. – Х. : Золота миля, 2011. – 584 с. 7. Державне управління : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко ; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання-Прес, 2003. – 343 с. 8. Административное право России : учебник : в 2 ч. – Ч. 2. Административно-правовое регулирование в сферах и отраслях управления / под ред. А. П. Коренева. – М. : Моск. акад. МВД России ; Щит, 2002. – 348 с. 9. Пономаренко Г. О. Управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави: адміністративно-правові засади : монографія / Г. О. Пономаренко. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. – 448 с. 10. Про міліцію : закон України від 20.12.1990 № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20. 11. Структура Міністерства внутрішніх справ України (станом на 11.02.2013 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/524421>. – Назва з екрана. 12. Про затвердження Положення про Департамент громадської безпеки Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 31.05.2012 № 492. – К. : МВС України, 2012. 13. Кононов А. М. К вопросу о функциях системы управления в органах внутренних дел / А. М. Кононов, А. В. Жаглин // Труды Академии управления МВД России. – 2009. – № 1 (9). – С. 51–53. 14. Ринажевський Б. М. Поняття та сутність функцій державного управління / Б. М. Ринажевський // Наше право. – 2010. – № 3. – С. 31–35. 15. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

Надійшла до редколегії 27.03.2013

Ратушняк В. И. Понятие и задачи управления милицией общественной безопасности

В статье рассмотрено понятие управления милицией общественной безопасности. Сформулированы основные задачи и функции управления милицией общественной безопасности. Акцентировано внимание, что правильно

организованное управление милицией общественной безопасности будет способствовать повышению эффективности выполнения возложенных на эти подразделения обязанностей.

Ключевые слова: милиция общественной безопасности, управление, задачи, функции.

Ratushnyak V. I. Concept and tasks of public security police management

A concept of the public security police management is examined. Main tasks and functions of the public security police management are formulated. It is stressed, that correctly organized public security police management will benefit the efficiency of its divisions in carrying out their tasks.

Keywords: public security police, management, tasks, functions.

УДК 351.743:[378.145–371.68](477)

С. В. Венедиктов

МЕДІАОСВІТА СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: У ПОШУКАХ ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ

Запропоновано оптимальну модель впровадження медіаресурсів у процес підготовки кадрів для органів внутрішніх справ. В умовах локального інформаційно-освітнього середовища в навчальному закладі системи Міністерства внутрішніх справ Республіки Білорусь досліджено напрями використання телевізійних технологій. З урахуванням досвіду діяльності лабораторії навчального телебачення Могильовського вищого коледжу МВС запропоновано критерії диференціації дидактичної відеопродукції, розроблено систему ефективної взаємодії навчальних медіаструктур з регіональними ЗМІ, описано методiku розвитку медіакомпетентності учнів. Запропонована модель використання медіазасобів для гуманізації правоохоронної сфери може бути реалізована в інших відомчих навчальних закладах.

Ключові слова: медіаосвіта, навчальний заклад, телебачення, аудіо-візуальні технології, лабораторія навчального телебачення, засоби масової інформації, органи внутрішніх справ.

Вагомими рисами сучасної освітньої парадигми є інформатизація та інноваційність, які спрямовані на засвоєння технологій добування нової інформації в середовищі наростаючого обсягу ресурсів та на використання набутих навичок у безперервно мінливих обставинах. Значним потенціалом у цьому напрямі, на нашу думку, є впровадження в навчальний процес медіатехнологій, серед яких важлива роль відводиться навчальному телебаченню. Мультимедійність, інтерактивність, спроможність до ситуативного

моделювання, комунікативність як специфічні риси телебачення зумовляють його дидактичну ефективність. В умовах функціонування закладів системи вищої освіти телебачення виступає одночасно і як технологічний ресурс виробництва специфічної навчальної відеопродукції і як засіб засвоєння учнями компетенцій взаємодії з інформаційною системою суспільства.

Напрямки використання медіаобразотворчих стратегій і технологій, розвитку медіакомпетентності та критичного творчого мислення розкрито в дослідженнях О. А. Баранова [1], І. В. Жидавської [2; 3], Т. І. Сидорової [4, с. 59–63], А. В. Федорова [5, с. 122–135] та ін. У роботах С. В. Вендиктова [6], Ю. А. Вороніна [7], Е. О. Ефімова [8], С. В. Міляєва [9], В. А. Польового [9] та інших авторів порушуються питання методики використання відеоматеріалів в навчальному процесі, проблем та перспектив впровадження аудіовізуальних засобів навчання, ідеологічного та іміджового потенціалу студентських медіаструктур.

Про ефективність аудіовізуальних засобів передачі інформації дозволяють судити дані, отримані психологами при вивченні загальних закономірностей сприйняття та засвоєння зовнішньої інформації. Наприклад, Н. В. Краснов стверджує, що «человек запоминает 15 % информации, получаемой в речевой форме, 25 % – в зрительной; если же оба эти способа передачи информации используются одновременно, он может воспринять до 65 % содержания информации» [10, с. 16]. Таким чином, звернення в педагогічній практиці до телевізійних технологій здатне на 40 % скоротити час, необхідний для викладення навчального матеріалу: при цьому обсяг засвоєної інформації збільшується в середньому на 20 %. Як показує дослідження, використання аудіовізуальних технологій у сфері освіти повинно бути спрямоване на розвиток системності мислення, підтримку різноманітних видів пізнавальної діяльності, реалізацію принципу індивідуалізації навчального процесу при збереженні його цілісності [6; 7].

В науковому дискурсі Республіки Білорусь загальні питання медіаосвіти не стали об'єктом всебічного вивчення, а стосовно неспеціалізованих навчальних закладів подібні розробки взагалі відсутні. У зв'язку з цим метою даного дослідження став пошук оптимальної моделі впровадження медіаресурсів в навчальний процес в умовах розвитку інформаційного суспільства. Об'єктом вивчення виступило локальне інформаційно-освітнє середовище в навчальному закладі системи Міністерства внутрішніх справ Республіки Білорусь. Нами було проведено оцінювання ефективності використання телевізійних технологій у різних напрямках:

1. Забезпечення навчального закладу аудіовізуальними дидактичними матеріалами.

2. Оптимізація процесу викладання дисциплін, які передбачають звернення до значного обсягу візуальної інформації.

3. Інформаційна інтеграція відносно «закритого» навчального закладу системи МВС до локального медіапростору.

4. Додаткова соціалізація учнів.

5. Розвиток творчих здібностей учнів.

6. Формування позитивного іміджу навчального закладу інформаційними засобами.

В системі вищої освіти Республіки Білорусь навчальне телебачення розвивається непослідовно та несистемно. Студентські студії, що існують у БДУ, ГрДУ, БДАТУ, МДУ та в інших вузах, сфокусовані переважно на створенні документальної, соціальної та ігрової відеопродукції. Між тим, технічні засоби, педагогічний і творчий потенціал дозволяють їм самостійно виробляти навчальний медіапродукт. Відсутність національного досвіду в даній сфері обумовила необхідність проведення аналізу зарубіжного досвіду створення та функціонування навчальних медіаструктур.

У 2011 р. завдяки участі в програмі міжнародного академічного обміну імені сенатора Фулбрайта ми вивчили досвід США в розвитку навчального телебачення. Об'єктом дослідження виступив Центр масової комунікації університету Франклін Пірс (м. Ріндж, штат Нью-Хемпшир), де навчаються студенти із 30 штатів США та 15 країн світу. Франклін Пірс входить до Асоціації коледжів Нової Англії, агентством Forbes включений до переліку 600 кращих навчальних закладів США. В Центрі масової комунікації функціонують студентські ЗМІ: радіостанція студентського містечка The Talon WFPC-LP 105,3 FM, телестудія FPTV-25 із власним каналом мовлення на території університету, газета PierceAgrow із Інтернет-версією, громадський новинний Інтернет ресурс.

Дослідження американського досвіду медіатизації навчального середовища показало, що телевізійні технології стали дієвим засобом активізації викладання «не журналістських» дисциплін. В університеті Франклін Пірс студенти активно використовують технічні можливості телевізійного центру для самостійної підготовки відеофільмів до семінарських занять. Наприклад, навчальна дисципліна «Антропологія», яка у тому числі передбачає дослідження особливостей локальної спільноти, передбачає проведення відеосемінару, на якому студенти презентують сюжети, які оповідають про жителів регіону та локальну специфіку національної культури в США. В рамках дисципліни «Правознавство» суттєві питання сучасної юридичної науки розкривають через відеоісторії, які відображають правові прецеденти, судові справи, факти резонансних злочинів.

Проаналізувавши можливості адаптації американського досвіду до білоруської системи освіти, в 2012 р. кафедра соціально-гуманітарних дисциплін Могильовського вищого коледжу МВС Республіки Білорусь реалізувала проект лабораторії навчального телебачення. Для функціонування лабораторії у вищому коледжі виді-

лено приміщення, придбано відео- та звукозаписувальну техніку, обладнано пульт нелінійного цифрового відеомонтажу. Із найбільш здібних курсантів організовано творчу групу, учасники якої пройшли прискороений курс вивчення техніки і технології професійного виробництва телевізійної продукції.

З урахуванням специфіки підготовки кадрів для правової системи, а також вимог, які пред'являють до випускників навчальних закладів системи МВС, робота лабораторії ведеться в чотирьох напрямках: навчальному, науково-методичному, інформаційному та іміджевому.

Навчальний напрям передбачає створення навчальних фільмів та інших видів аудіовізуального дидактичного забезпечення, впровадження в навчальний процес відеоуроків, відеосюжетів для лекційного матеріалу та ін. Навчальні матеріали, створені в коледжі, захищені законом про авторське право, можна надавати іншим навчальним закладам Білорусі. Наприклад, підготовлений у тестовому режимі відеофільм, який показує розклад дня курсантів коледжу, використовується як засіб професійної орієнтації, а також транслюється в ефірі міського телебачення «2 канал».

Слід зазначити, що під час підготовки навчальних фільмів із профільюючих дисциплін найчастіше потребується залучення до участі знімального процесу спеціалістів інших органів та підрозділів. Наприклад, у зйомках фільму «Організація та порядок проведення обшуку (огляду) повітряного судна» (дисципліна «Тактико-спеціальна підготовка»), що проходили на навчальному полігоні коледжу «Повітряне судно», брали участь представники Могильовського філіалу ДП «Белаеронавігація», відділення прикордонного контролю «Могильов», а також Могильовської митниці.

Робота над створенням відеопродукції визначила необхідність у виробленні критеріїв диференціації навчальних матеріалів. Такими, на наш погляд, можуть виступати: а) дидактичні цілі; б) сюжетна побудова; в) хронометраж; г) ступінь автономності медіапродукту; д) джерело (походження) відеоматеріалу.

Відповідно до названих критеріїв ми виділяємо основні види навчальних відеоматеріалів: навчальний фільм, навчальний сюжет, відеофрагмент, відеоурок, відеоінструкція.

Навчальний фільм – цілеспрямовано створений навчальний аудіовізуальний продукт, який надає обширний дидактичний матеріал з окремої теми певної дисципліни, що володіє сюжетною завершеністю та повною самостійністю в контексті навчальних цілей.

Навчальний сюжет – цілеспрямовано створений навчальний аудіовізуальний продукт, який надає обмежений дидактичний матеріал з окремого питання дисципліни, що володіє сюжетною завершеністю, але вимагає розгорнутого коментаря викладача.

Відеофрагмент – 1) частина навчального фільму (епізод), який характеризується відносно сюжетною та дидактичною завершеністю;

2) фрагмент відеоматеріалу не навчального характеру, який ілюстративно зв'язаний з окремим питанням навчальної теми.

Відеоурок – цілеспрямовано створений навчальний аудіовізуальний продукт, який надає вичерпний дидактичний матеріал з окремої теми дисципліни та напрямів на максимально повне засвоєння знань, умінь та навичок відповідно до навчальної програми.

Відеоінструкція – аудіовізуальний продукт, який містить докладну демонстрацію дій та їх послідовність у певних умовах чи ситуації.

Науково-методичний напрям діяльності телевізійної лабораторії передбачає роботу в напрямку аудіовізуалізації передових наукових розробок професорсько-викладацького складу як вищого коледжу, так й інших закладів вищої освіти Республіки Білорусь у сфері методики викладання та інноваційних педагогічних технологій.

Інформаційний напрям передбачає взаємодію лабораторій навчального телебачення з регіональними ЗМІ. Тільки в 2012 р. підготовлено та вийшло в ефір Могильовського місцевого телебачення «2 канал» близько 20 інформаційних сюжетів, присвячених навчальному закладу. Аудиторний аналіз ЗМІ Могильова та області показав, що, незважаючи на періодичне появлення інформації про вищий коледж у пресі та в телерадіоефірі, моголітчани не здатні самостійно сформулювати цілісне уявлення та адекватну думку про нього. Фрагментарність оцінок, упередженість, стереотипичність та непослідовність думок спотворювали сприйняття реальної ролі навчального закладу в освітньому просторі.

Лабораторією навчального телебачення кафедри соціально-гуманітарних дисциплін спільно з місцевим телебаченням був розроблений план висвітлення в ефірі різноманітних сфер діяльності вищого коледжу: навчального процесу, наукової діяльності, ідеологічної роботи, спортивних заходів, інноваційних методів і технологій, творчості курсантів, спадкоємності поколінь тощо. У зйомках та монтажі низки інформаційних сюжетів були задіяні курсанти коледжу, які входять до складу творчої групи лабораторії. Регулярна присутність навчального закладу в медійному дискурсі регіону дозволила зробити його більш відкритим для масової аудиторії і, як наслідок, – підвищити престиж коледжу. Реалізована інформаційна стратегія також сприяла подоланню фрагментарності образу коледжу в масовій свідомості.

У 2013 р. співробітництво міського телебачення та Могильовського вищого коледжу МВС Республіки Білорусь було продовжено. На 2013 р. заплановано початок роботи над циклом правових телепрограм (робоча назва проекту – «За всіма статтями»). Проект, спрямований на аналіз соціальних передумов дитячої, підліткової та молодіжної злочинності, передбачає проведення зйомок на території виправних закладів закритого типу, показ реальних людських історій, коментарі психологів, співробітників органів виконавчої та судової влади. Важливість даного напрямку функціонування

лабораторії навчального телебачення, на наш погляд, пов'язана з тим, що інформація про діяльність системи права та правоохоронних органів є основою формування єдиної правосвідомості, громадської моралі – «іммунної системи» суспільства.

Можливість трансляції створюваних лабораторією проектів в ефірі міського телебачення, розміщення на Інтернет-сайті телеканалу (<http://www.tv2.by>) сприятиме розвитку правової культури населення регіону. Крім того, відеоматеріали, підготовлені в процесі роботи над програмою «За всіма статтями», будуть використані як ілюстраційний матеріал для профільних навчальних дисциплін. Суттєво, що зйомку, інтерв'ювання та монтаж здійснюватимуть курсанти вищого коледжу, які входять у склад творчої групи лабораторії навчального телебачення.

Іміджовий напрям діяльності лабораторії пов'язаний із позитивним впливом створюваного медіапродукту на образ навчального закладу. Додаткова соціалізація курсантів за допомогою телевізійного ефіру також сприяє покращенню іміджу співробітників органів внутрішніх справ. Курсанти, які пройшли курс підготовки на базі лабораторії навчального телебачення, засвоївши навички взаємодії із засобами масової інформації, можуть успішно виконувати посадові обов'язки прес-офіцерів у різноманітних підрозділах органів внутрішніх справ.

Впровадження в освітній процес Могильовського вищого коледжу МВС навчального телебачення дозволяє вирішувати також завдання розвитку медіакомпетенцій курсантів. У останніх формується здатність самостійно оцінювати зміст інформаційних потоків, розвивається розуміння того, як виникає та як розповсюджується суспільно важлива інформація, якому спотворенню з боку ЗМІ вона піддається на шляху до споживача тощо. Сукупність таких компетенцій для співробітника правоохоронних органів має практичне значення. По-перше, у даному випадку більш зрозумілими для нього стають фактори формування іміджу міліції інформаційними засобами. По-друге, розвивається почуття відповідальності за усвідомлено або неусвідомлено спотворену інформацію професійного характеру. По-третє, медіаосвіта пропонує курсантам можливість відстороненого «погляду збоку» на роботу елементів правоохоронної системи з усвідомленим її аналізом.

Медіаосвіта співробітників органів внутрішніх справ видається актуальною також у контексті діючого законодавства. Так, ст. 5 Закону Республіки Білорусь від 17 липня 2007 р. № 263-З «Про органи внутрішніх справ Республіки Білорусь» свідчить, що «діяльність органів внутрішніх справ є відкритою для громадян та ЗМІ в тій мірі, в якій це не суперечить вимогам законодавства Республіки Білорусь про захист державних таємниць та іншої захищеної законом таємниці» [11].

Одним із підсумків навчання в умовах медіатизації освітнього середовища є розвиток риторичних навичок. Окрім засвоєння

навчальної дисципліни «Риторика», курсанти отримують можливість виступати інтерв'юрами, інтерв'юваними, сценаристами, редакторами навчальних фільмів, які потребують високого рівня культури мовленнєвої діяльності.

Очевидний результат у цьому напрямку виявився, мабуть, найбільш оперативним. У 2011 р. два курсанти вищого коледжу стали лауреатами Міжнародного конкурсу ораторської майстерності «Цицероній» (Академія МВС, м. Мінськ), у 2012 р. на аналогічному конкурсі курсант, який представляв коледж, зайняв перше місце.

Як «побічні» результати використання потенціалу телевізійних технологій ми розглядаємо участь підготовлених у коледжі робіт у творчих конкурсах різноманітного рівня. Наприклад, відеоролик «Хвороба ближче, ніж ти думаєш» у 2012 р. став переможцем студентського конкурсу соціальної реклами, відеофільм «Просте щастя» в 2013 р. визнаний переможцем обласного етапу I Республіканського конкурсу мобільного кіно «Mobil Art». Ця та інша подібна діяльність, окрім очевидної ідеологічної складової, виконує важливу іміджову функцію: присутність у медіасередовищі регіону курсантів (статті в газетах, сюжети на регіональному телебаченні про діяльність лабораторії навчального телебачення) сприяє відкриттю навчального закладу для локальної аудиторії ЗМІ.

Реалізований у вищому коледжі проект лабораторії навчального телебачення є пілотним в освітньому просторі Білорусії, у зв'язку з чим виникла необхідність у розробці локальної нормативної бази, яка регулює функціонування, кадрове й технічне забезпечення медіапроцесу. Для цього було створено проект положення, що регламентує творчі та організаційні аспекти діяльності лабораторії. Положення пройшло процедуру розглядання та затвердження на засіданні ради навчального закладу. Досвід роботи в цьому напрямку сприятиме розповсюдженню зусиль у сфері медіатизації освітнього процесу в навчальних закладах, які забезпечують отримання першого та другого ступенів вищої освіти [6, с. 188].

Таким чином, створення лабораторії навчального телебачення в Могильовському вищому коледжі МВС Республіки Білорусь є дієвим засобом оптимізації освітнього процесу та успішної соціалізації майбутніх офіцерів органів внутрішніх справ. Запропонована модель використання медіазасобів для гуманізації правоохоронної сфери показала свою ефективність і може бути реалізована в інших відомчих навчальних закладах. При цьому потенціал навчального телебачення у формуванні правової культури, медіа компетентності курсантів, підтримці позитивного іміджу навчального закладу може бути реалізована виключно за безпосередньої участі студентських медіаструктур у громадському житті регіону й держави, а також з використанням ефективних моделей взаємодії з регіональними засобами масової інформації.

Список використаних джерел: 1. Баранов О. А. Медиаобразование в школе и вузе / О. А. Баранов. – Тверь : Изд-во Твер. гос. ун-та, 2002. – 87 с. 2. Жилавская И. В. Оптимизация взаимодействия СМИ и молодежной аудитории на основе медиаобразовательных стратегий и технологий : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / Жилавская Ирина Владимировна. – М., 2008. – 24 с. 3. Медиаобразование: от теории к практике : сб. материалов I Всерос. науч.-практ. конф. «Медиаобразование в развитии науки, культуры, образования и средств массовой коммуникации», Томск, 20–21 нояб. 2007 г. / сост. И. В. Жилавская ; НОУ ВПО ТИИТ ; НП «Сибирская ассоц. Медиаобразования». – Томск ;, 2007. – 322 с. 4. Сидорова Т. И. Корпоративное телевидение университета в условиях специализации средств массовой информации / Т. И. Сидорова // Известия высших учебных заведений. Уральский регион. – 2010. – № 1. – С. 59–63. 5. Федоров А. В. Технология развития медиакомпетентности и критического творческого мышления в процессе медиаобразования студентов: общие подходы / А. В. Федоров // Молодежь и общество. – 2007. – № 2. – С. 112–135. 6. Вендиктов С. В. Развитие правовой культуры в контексте медиатизации образовательной среды / С. В. Вендиктов, С. И. Даниленко // Вестник Воронежского института МВД России. – 2012. – № 4. – С. 185–189. 7. Воронин Ю. А. Технические и аудиовизуальные средства обучения : учеб. пособие / Ю. А. Воронин. – Воронеж : ВГПУ, 2001. – 232 с. 8. Ефимов Э. Учебное телевидение: проблемы и перспективы / Э. Ефимов. – М. : Искусство, 1997. – 174 с. 9. Полевой, В. Л. Методика использования видеоматериалов в учебном процессе / В. Л. Полевой, С. В. Миляев. – Воронеж : ИПКРО, 1999. 10. Краснов Н. В. Актуальные проблемы научной организации обучения / Н. В. Краснов // Вестник высшей школы. – 1977. – №6. – С. 16–26. 11. Об органах внутренних дел Республики Беларусь : закон Республики Беларусь от 17 июля 2007 г. № 263-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=h10700263&p2=%7BНРРА%7D>. 12. Выштынецкий Е. И. Вопросы информационных технологий в сфере образования и обучения / Е. И. Выштынецкий, А. О. Кривошеев // Информационные технологии. – 1998. – № 2. – С. 32–37. 13. Educational Television / ed. by R. F. Arnove. – New York, 1996. – P. 46–48.

Надійшла до редколегії 20.04.2013

Вендиктов С. В. Медиаобразование сотрудников правоохранительных органов: в поисках эффективной модели

Предложена оптимальная модель внедрения медиаресурсов в процесс подготовки кадров для органов внутренних дел. В условиях локальной информационно-образовательной среды в учебном заведении системы Министерства внутренних дел Республики Беларусь исследованы направления использования телевизионных технологий. С учетом опыта деятельности лаборатории учебного телевидения Могилевского высшего колледжа МВД предложены критерии дифференциации дидактической видеопродукции, разработана система эффективного взаимодействия учебных медиаструктур с региональными СМИ, описана методика развития медиакомпетентности обучаемых. Предложенная модель использования медиасредств для гуманизации правоохранительной сферы может быть реализована в иных ведомственных учебных заведениях.

Ключевые слова: медиаобразование, учебное заведение, телевидение, аудиовизуальные технологии, лаборатория учебного телевидения, средства массовой информации, органы внутренних дел.

Venidiktov S. V. Media education of law enforcement: In search of an effective model

The paper proposes the optimal model for media resources implementation in the process of training for law enforcement agencies. In the conditions of the local information and educational environment in the college system of the Ministry of Internal Affairs of The Republic of Belarus directions of use of television technology are investigated. Based on the experience of the Ministry of Internal Affairs Mogilev High College' laboratory of educational television criteria to differentiate didactic video proposed, system of effective interaction of educational media structures with regional media developed, method for the development of students' media competence described. The proposed model of using media to humanize law enforcement officials may be used for other departmental schools.

Keywords: media education, school, television, audio-visual technology, a laboratory of educational television, the media, law enforcement bodies.

УДК 351.73(68)

Я. Г. Воронін

РОЗВИТОК І ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ – ДІЄВИЙ ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ НАФТОГАЗОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Розглянуто теоретико-правові засади визначення інформаційної системи, що діє у нафтогазовому комплексі України. В контексті формування інформаційного суспільства в Україні визначено пріоритетність впровадження інформаційних технологій як основної умови реалізації політики розвитку підприємств нафтогазового комплексу.

Ключові слова: нафтогазовий комплекс, інформаційна система, інформаційні технології, правове регулювання, інформаційне суспільство.

Забезпечення достатнього рівня розвитку нафтогазового комплексу виступає необхідною умовою стабільного розвитку будь-якої країни. Проте в контексті формування інформаційного суспільства в Україні, інформатизації усіх важливих галузей життєдіяльності держави вагомим значенням набуває інформаційне забезпечення української нафтогазової системи. Маючи у своєму розпорядженні високопрофесійний персонал та багаторічний досвід роботи, нафтогазові компанії, і у першу чергу, компанія НАК «Нафтогаз України», повинні активізувати свою діяльність щодо впровадження

© Воронін Я. Г., 2013

нових технологій задля швидкого виходу на нафтогазові ринки країн СНД (Росії, Туркменістану, Узбекистану) та міжнародний ринок. Усе це безумовно вимагає проведення ґрунтовного теоретичного аналізу існуючих при цьому проблем задля прийняття правильних рішень і досягнення успішних результатів.

Серед вітчизняних науковців проблемами нафтогазового комплексу займалися О. Лапко, І. Чукаєва, Д. Єгер, М. Данилюк. Проблеми стабільного розвитку нафтогазового комплексу України як чинника енергетичної безпеки країни присвячені окремі роботи Б. Н. Данилишина, М. П. Ковалка, В. А. Саприкіна, Т. В. Сердюка, А. І. Сухорукова та ін. Проте, питанням систематизації сучасних напрямів модернізації нафтогазового комплексу і місця й ролі в ньому інформаційного забезпечення не приділялось значної уваги. Не мали відповідного дослідження питання впровадження новітніх інформаційних технологій у діяльність компаній нафтогазового комплексу. Між тим, науковим підґрунтям для розгляду проблем формування «інформаційного суспільства», інформатизації різних галузей стали праці І. Арістової, Р. Калюжного, М. Корнієнка, О. Фролової.

Метою роботи є аналіз стану забезпечення українського нафтогазового комплексу необхідними сучасними інформаційними технологіями з метою організації кращої системи управління інформаційною системою у його роботі.

У загальному балансі споживання енергетичної сировини в Україні частка природного газу і нафти становить понад 60 % [1]. Основними шляхами забезпечення енергетичної незалежності України, аналогічно як і інших держав світу, є розширення джерел постачання нафти і газу, інформатизація та впровадження енергоощадних технологій. Враховуючи високу виробленість запасів за сьогодишнього технічного рівня забезпеченості процесів розробки родовищ і обсягів розвідувального та експлуатаційного буріння, актуальною є потреба у впровадженні сучасних інформаційних систем і технологій у нафтогазовій галузі.

Пошук і розробка нафтових родовищ вимагає врахування різних факторів і впровадження нових інформаційних технологій для організації систем збору, зберігання та відповідної обробки кількісної та якісної інформації з метою підтримки прийняття управлінських рішень державними органами (фахівцями) при управлінні нафтогазовими підприємствами та в процесі розробки родовищ. Це обумовило інтенсивність наукових досліджень цієї сфери на сьогодишній день, та пошук нових шляхів розвитку нафтогазового комплексу держави.

Насамперед хотілося звернути увагу на те, що інформація сьогоди – це визначальний фактор розвитку економічної, правової та наукової сфер людської діяльності, з одного боку, а з іншого – важливий стратегічний ресурс розвитку будь-якого підприємства, організації, галузі [2, с. 105]. Відсутність відповідної чіткої інформації

породжує незрозумілість управлінських рішень і гальмує процес розвитку галузі. У цьому аспекті не можна не погодитися з позицією О. А. Городова, який відзначив, що «поняття інформації як центральне у природничо-наукових галузях знань залишається одним із найбільш спірних і таких, що виявляє суперечності» [3, с. 92–93]. Щодо визначення поняття «інформаційне суспільство», то на нашу думку, більш конструктивним є визначення, сформульоване І. В. Арістовою. В її працях зазначено, що «інформаційне суспільство – це громадянське суспільство з розвинутим інформаційним виробництвом і високим рівнем інформаційно-правової культури, в якому ефективність діяльності людей забезпечується розмаїттям послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях та технологіях зв'язку» [4, с. 15].

При цьому побудова інформаційного суспільства однозначно повинна розумітися як підвищення конкурентоспроможності всієї країни, покращення якості життя населення, можливість збільшення темпів розвитку й переходу на передові економічні, технологічні та інші позиції. Таким чином, можна вважати, що головними характеристиками інформаційного суспільства постають: індустрія інформаційних послуг, інформаційна економіка, сучасні інтелектуальні інформаційні технології та технології зв'язку, значний потенціал науки, потреба фізичних і юридичних осіб в інформації (знаннях), високий рівень інформаційно-правової культури всіх суб'єктів інформаційних відносин, матеріально-технічне забезпечення різноманітних послуг [5, с. 257].

Важливим є те, що аналізуючи сучасний стан розвитку нашої держави, можна впевнено сказати, що маємо зростання інформатизації суспільства. Високим є ступінь інформатизації сфери економіки. Але треба зазначити, що рівень інформаційного забезпечення нафтогазової галузі в Україні є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям держави. При цьому, згідно із Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (2007 р.), розвиток інформаційного суспільства, впровадження інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя України, в тому числі й енергетично-паливну галузь, обумовлений одним із пріоритетних напрямів державної політики [6].

У цілому, на державному рівні останнім часом зроблено ряд вагомих кроків щодо нормативно-правового забезпечення інформаційної системи у нафтогазовій сфері України. Так, зокрема, 4 лютого 1998 р. прийнято Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації». Крім того, в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва» від 12 вересня 2011 р. № 1130 одним із шляхів покращення ситуації у зазначеній галузі та її реформування визначено «стимулювання збільшення видобутку

та переробки нафти на новій технологічній основі, підвищення коефіцієнта вилучення її з надр» [7].

У свою чергу, у змісті указів Президента України «Про реформування нафтогазового комплексу України» від 25 лютого 1998 р. № 151/98, «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій» від 20 жовтня 2005 р. № 1497/2005 [8], зазначено, що з метою сприяння структурній перебудові нафтової та газової галузей економіки України, підвищення рівня енергетичної безпеки держави, забезпечення ефективного функціонування та розвитку нафтогазового комплексу, повнішого задоволення потреб промислових і побутових споживачів у паливно-енергетичних ресурсах необхідні умови реалізації політики інформатизації відповідно до міжнародних норм і стандартів, розробляються і реалізуються державні програми тощо.

У нових економічних і ринкових умовах головне завдання будь-якої організації полягає в ефективній реалізації управлінських функцій, що зумовлює доцільність вирішення питань автоматизації управлінської та організаційно-розпорядчої діяльності [2, с. 101]. У цих напрямках діяльності запроваджуються інформаційні технології, забезпечуючи підвищення рівня підготовки та ефективності прийняття управлінських рішень за допомогою сучасних комп'ютерів (зокрема, мережі Internet), спрямовані на підвищення ефективності управління [9, с. 72].

Для вирішення ключових управлінських задач і оцінки їх якості з точки зору досягнення дієвого результату, про що свідчить досвід адміністративних реформ у провідних країнах світу, застосовуються управлінські підходи, які базуються на трьох складових [10, с. 32]:

- 1) результативність (Effectiveness);
- 2) ефективність (Efficiency);
- 3) економічність (Economy).

Використання системного аналізу даних, покладеного в основу інформаційних технологій як засобів автоматизації базових процесів управління, визначає новий стиль управлінської діяльності [9, с. 74]. На підставі вимог Указу Президента України від 7 квітня 2000 р. № 565/2000 діє державна електронна інформаційна база даних «Нафта і нафтопродукти», створена Державним інформаційно-аналітичним центром моніторингу зовнішніх товарних ринків за участю відповідних органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій [11]. Але, на наш погляд, з метою підвищення ефективності державної політики у сфері виробництва і постачання в Україну нафти і нафтопродуктів, удосконалення державного регулювання у цій сфері, запобігання виникненню непередбачених ситуацій на ринку нафти і нафтопродуктів постає необхідність в оновленні державної електронної інформаційної бази даних «Нафта і нафтопродукти» відповідно до умов сучасності та європейських норм і стандартів. Зокрема, є необхідність в уточненні: структури

бази даних, переліку органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій, на які покладається збирання та подання Державному інформаційно-аналітичному центру моніторингу зовнішніх товарних ринків інформації, необхідної для створення та подальшого ведення бази даних, а також щодо форми, умов та періодичності подання такої інформації; переліку суб'єктів, які є користувачами бази даних; порядку вирішення питання щодо режиму, умов та порядку доступу до інформації, що міститься у базі даних; переліку заходів щодо ефективності її забезпечення.

Зазначимо, що в Україні повільно, але починають розуміти важливість комплексного підходу до проблем автоматизації підприємств нафтогазового комплексу, усвідомлюючи, що ефективність автоматизації залежить, перш за все, від того, наскільки повно і всебічно охопила вона усі сфери виробничої діяльності. Саме тому протягом останніх років у нафтогазовій галузі характерною стала ідея побудови корпоративних інформаційних систем (КІС). При цьому поняття корпоративності передбачає наявність досить значної територіальної розпорошеності інформаційної системи.

У юридичній літературі інформаційна система – це система, яка проводить збір, обробку, зберігання та вироблення інформації людьми з використанням автоматичних процесорів, тобто здійснює інформаційну підтримку як виробничої, так і управлінської діяльності сучасних підприємств і організацій. Характеристика інформаційних систем підтримки управлінської діяльності неможлива без розгляду основних процесів, що її супроводжують та істотно впливають на оперативність і якість управління. Це – підготовка, ухвалення і виконання рішень, облік і контроль прийнятих рішень [12, с. 22].

У цьому контексті доцільно доповнити основні напрями реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, яка була схвалена Урядом у 2006 р. і в якій, до речі, одним із пріоритетів стратегічного розвитку нафтогазової галузі визначено модернізацію інформаційної системи підприємств цієї галузі. В ній необхідно передбачити: надання інформаційно-аналітичних послуг; розробка інвестиційних проектів та бізнес-планів; оптимізація корпоративної структури нафтогазових підприємств; проектний та стратегічний менеджмент; розробка галузевої нормативно-правової та методичної бази.

Отже, не існує ніяких заперечень, що інформаційні технології є потужним засобом оптимізації управління нафтогазовим комплексом України. Адже інформаційні технології – це, насамперед, висока швидкість передачі та обробки інформації, а також практично не обмежені за обсягом та одночасно компактні сховища даних про цю галузь.

Цікаво, що в Указі Президента України «Про заходи щодо підвищення ефективності управління нафтовою галуззю» від 16 липня 2004 р. № 814/2004 зазначено: «головною метою реформування

діючої інформаційної системи є інформаційне забезпечення транснаціонального доступу до світових інформаційних ресурсів з питань нафтогазової промисловості, інтеграції національної галузевої інформації у світовий інформаційний простір» [13].

Треба визнати, що однією з основних перешкод впровадження інформаційних технологій у нафтогазовий комплекс країни є неспроможність деяких посадових осіб державних органів зрозуміти взаємозалежність розвитку цієї важливої галузі життєдіяльності країни від формування в ній ефективної інформаційної системи. Поступово склалася ситуація, коли програмно-технічна база інформаційних підсистем нафтогазового комплексу перестала відповідати сучасності. Так, наприклад, принципи дії системи баз даних, заснованої у 80-х роках минулого століття, діють і досі, не будучи вдосконаленими за вимогами сьогодення. Водночас паралельно з нею не тільки діють, та вдосконалюються нові бази даних, які можуть бути придбані у вільному продажу.

Щодо цього позитивним є приклад створення нової веб-сторінки «Газовий бізнес» на сайті «Форум нафтогазового комплексу України», запроваджений ТОВ «Нафтогазбудінформатика» та ОДУ ДК «Укртрансгаз», за підтримки НАК «Нафтогаз України». Цікаво, що реалізація цього проекту – це спроба створити на базі сучасних інформаційних технологій першу в Україні спеціалізовану електронну сторінку в мережі Інтернет, яка б допомогла газотрейдерам знайти клієнтів, а споживачам – вигідних постачальників з будь-яких регіонів, полегшити процеси перерозподілу обсягів поставленого та спожитого газу між газотрейдерами, бути в курсі всіх прийнятих законодавчих нововведень [14].

Ефективне функціонування нафтогазового комплексу за сучасних умов неможливе без створення єдиного інформаційного простору НАК «Нафтогаз України», під яким розуміємо сукупність інформаційних ресурсів, які забезпечують оперативну та зручну інформаційну взаємодію керівництва компанії, працівників її апарату, підприємств, партнерів і державних органів стосовно усіх видів діяльності нафтогазового комплексу, в тому числі нормативно-правового забезпечення. Для цього залежно від виду інформації можна використовувати або мережу Інтернет, або внутрішню мережу [9, с. 74].

З метою забезпечення оперативного та зручного доступу до нормативної інформації в рамках єдиного інформаційного простору потрібно мати такі інформаційні ресурси [10, с. 35]: а) галузевий електронний банк чинних у галузі нормативно-правових актів і нормативних документів, який містив би не тільки їх повний перелік, а й повні тексти документів; б) єдиний галузевий термінологічний банк даних; в) електронний консультаційний пункт з питань термінології для розробників документів і користувачів. Вміст цих банків даних треба постійно підтримувати в актуальному стані, а працівники галузі повинні мати постійний доступ до даних, вико-

ристовуючи можливості комп'ютерних мереж і сучасних інформаційно-пошукових систем.

Відповідно, можна зазначити, що у результаті широкого використання інформаційних технологій у діяльності підприємств нафтогазового комплексу окреслилися певні позитивні тенденції, серед яких: загальне підвищення рівня комп'ютерної та інтерактивної грамотності працівників підприємств; розширення переліку комп'ютеризованих інформаційних підсистем; поширення меж використання сучасних засобів комп'ютерної техніки; поширення технологій безпаперової обробки даних; створення комп'ютерної мережі обміну інформацією.

У плані першочергових заходів з виконання Державної програми розвитку внутрішнього виробництва, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2012 р. № 970-р, передбачено: створення та забезпечення функціонування інноваційних структур (технопарків, кластерів, бізнес-інкубаторів) – забезпечення функціонування державної установи «Державний інститут науково-технічної та інноваційної експертизи» та державного центру трансферу технологій, створення україномовної версії інформаційного порталу «Інтернешна Бізнес Інновейшн Зон» для забезпечення прямого підключення баз даних про інноваційні проекти регіонів до пошукової інформаційної системи країн – членів ЄС; забезпечення програмного управління, розвитку інформаційного сектору для обслуговування підприємств нафтогазового комплексу України [15].

Усе вищезазначене ставить пріоритетним завданням розвиток інформаційних технологій як основу реалізації національної політики інформатизації нафтогазового комплексу України. Виникає необхідність підтримки інформаційної системи цієї галузі у такому стані, щоб основні цілі, визначені в цій галузі державою і суспільством, досягалися успішно.

Список використаних джерел: 1. Статистичний щорічник України за 2011 рік / за ред. О. Г. Осаулєнка. – К. : Інформ.-аналіт. агентство, 2012. – 566 с. 2. Інформаційні системи в менеджменті / Батюк А. С., Дзуліт З. П., Обельовська К. М. та ін. – Л. : Нац. ун-т «Львівська політехніка»; «Інтелект-Захід», 2004. – 520 с. 3. Городов О. А. Основи інформаційного права : учеб. посібник / О. А. Городов. – М. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 305 с. 4. Бандурка О. М. Інформаційне суспільство та державна інформаційна політика / О. М. Бандурка, І. В. Арістова // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2002. – № 2. – С. 13–20. 5. Григор О. О. Сучасний стан та перспективи побудови інформаційного суспільства в Україні / О. О. Григор // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Вип. 8. – 2005. – С. 254–260. 6. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102. 7. Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва : постанова Кабінету Міністрів України від 12 верес. 2011 р. № 1130 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 86. – Ст. 3139. 8. Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних

технологій : указ Президента України від 20 жовт. 2005 р., № 1497/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1497/2005>. **9.** Юрчишин В. М. Інформаційні проблеми комп'ютеризації нафтогазовидобувного підприємства / В. М. Юрчишин // Розвідка і розробка нафтових і газових родовищ. – 1999. – № 31. – С. 71–74. **10.** Пархоменко В. Д. Наукові і організаційні проблеми управління інформаційними ресурсами / В. Д. Пархоменко // Проблеми інформатизації. – 2008. – № 3. – С. 31–36. **11.** Про державну електронну інформаційну базу даних «Нафта і нафтопродукти» : указ Президента України від 7 квіт. 2000 р. № 565/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basezp/ua-zmegqr.htm>. **12.** Слепкова Н. Є. Шляхи вдосконалення законодавства про надання інформаційних послуг у нафтовій та газовій галузі України / Н. Є. Слепкова // Інформаційний огляд ДК «Укртрансгаз». – 2005. – № 5 (35). – С. 21–23. **13.** Про заходи щодо підвищення ефективності управління нафтовою галуззю : указ Президента України від 16 лип. 2004 р. № 814/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_9c/pg_ilghwo.htm. **14.** Международная деятельность [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.naftogaz.com>. – Сайт НАК «Нафтогаз України». **15.** Про затвердження плану першочергових заходів з виконання Державної програми розвитку внутрішнього виробництва : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листоп. 2012 р. № 970-р // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 239.

Надійшла до редколегії 23.04.2013

Воронин Я. Г. Развитие и внедрение информационных технологий – действенный фактор реализации государственной политики развития нефтегазового комплекса Украины

Рассмотрены теоретико-правовые основы определения информационной системы, действующей в нефтегазовом комплексе Украины. В контексте формирования информационного общества в Украине определена приоритетность внедрения информационных технологий как основного условия реализации политики развития предприятий нефтегазового комплекса.

Ключевые слова: нефтегазовый комплекс, информационная система, информационные технологии, правовое регулирование, информационное общество.

Voronin Y. G. the development and implementation of information technology – an important factor of public policy development of oil and gas complex of Ukraine

The theoretical and legal basis for the definition of information system operating in the oil and gas complex of Ukraine are considered. In the context of the information society in Ukraine the implementation of information technology is prioritized as a basic condition for the implementation of development policies oil and gas companies.

Keywords: oil and gas, information systems, information technology, legal regulation, information society.

УДК 336.225.2+316.776(477)

О. Є. Деменко

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Досліджено правову природу інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів України, розкрито її зміст і значення для підвищення ефективності функціонування цих органів. Запропоновано конкретні шляхи вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення податкових органів.

Ключові слова: інформація, інформаційно-аналітичне забезпечення, податкові органи, інформаційно-аналітична система, аналітична робота, запит.

Сьогодні, в період швидкого розвитку процесів інформатизації, комп'ютеризації досить важливого значення набуває проблема інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів України. Сфера оподаткування є надзвичайно динамічною, комплексною, а тому потребує постійного вдосконалення, взаємодії управлінських структур, що стає можливим лише за умови належного інформаційно-аналітичного забезпечення.

У процесі своєї діяльності система податкових органів в Україні спирається на інформацію, певні джерела інформації, інформаційні процеси та ресурси. Тому ефективне функціонування податкових органів можливе лише за умови застосування відповідного комплексу заходів, що включає в себе подання, приймання та комп'ютерну обробку певних податкових даних (звітність, облік платників податків, їх реєстрація тощо) і використання аналітичних процедур для їх глибокого, оперативного аналізу та прийняття рішень.

Окремі аспекти проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів розглядалися у працях Г. Г. Анкудовича, В. О. Анохіна, О. О. Бандурки, О. К. Безсмертного, А. І. Брезвіна, А. С. Васильєва, М. І. Єропкина, М. І. Іншина, В. Я. Мацока, В. М. Плішкіна, В. М. Росоловського, Д. Я. Семир'янова, В. І. Теремецького, Ф. О. Ярошенка та інших вчених. Однак праці цих вчених написані переважно з урахуванням законодавства, яке на сьогодні втратило свою чинність, а тому питання щодо інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів потребують належного осмислення та аналізу відповідно до останніх законодавчих змін.

Метою цієї статті є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів України, основних напрямів його здійснення, а також визначення пріоритетних напрямів його удосконалення.

Необхідною умовою проведення комплексного оперативного аналізу інформаційних матеріалів з питань оподаткування, надання органам управління і відповідним рівням податкової служби достовірної інформації для обслуговування потреб платників податків, а також для запобігання правопорушенням і злочинам у сфері оподаткування, їхньому своєчасному розслідуванню та розкриттю є підвищення ролі інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів України.

Сутність поняття «інформаційно-аналітичне забезпечення» потрібно досліджувати зі з'ясування його структурних елементів, таких як інформаційне та аналітичне забезпечення, які, у свою чергу, необхідно розглядати через семантику термінів «інформація», «аналітика» та «забезпечення».

У довідковій літературі «інформація» (від латин. слова *informatio* – роз'яснення, викладення) визначається як повідомлення про якінебудь події, чийсь діяльність; відомості, що є об'єктом зберігання, накопичення, переробки і передавання [1, с. 481]. На думку Г. Г. Воробйова, інформація – це філософська категорія, що розглядається нарівні з такими поняттями, як простір, час, матерія. У загальному вигляді інформацію можна представити як повідомлення, тобто форму зв'язку між джерелом, яке передає повідомлення, та наступником, який його отримує [2, с. 18]. Ю. Д. Черняк зазначає, що інформацією є відомості або повідомлення, що містять у собі нові дані, які сприймаються, переробляються і використовуються людьми для організації своєї діяльності [3, с. 76].

Легальне визначення інформації закріплено у ст. 1 Закону України «Про інформацію», відповідно до якої інформація – це «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [4]. Різновидом інформації є податкова інформація, яка у законі визначається як «сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності та необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку, встановленому Податковим кодексом України» (ст. 16 Закону).

Поняття інформації, її вплив на ухвалення остаточного управлінського рішення у літературі нерозривно пов'язується з аналізом та синтезом, які мають місце у процесі аналітичної роботи [5, с. 293]. Слово «аналітичний» тлумачиться у словниках як те, «що містить аналіз, детальний розбір чого-небудь; який служить для аналізу» [6, с. 17].

На думку М. В. Гринюка, М. М. Касьяненка та П. В. Цимбала, аналітична робота у податкових органах України – це постійна дослідницька діяльність, що охоплює широкий комплекс організаційних заходів і методичних прийомів для вивчення та оцінки інформації про стан дотримання податкового законодавства, результати практичної діяльності податкових органів з виконання поставле-

них перед ними завдань, а також про умови, у яких ці завдання виконуються [7, с. 89]. Аналітична робота у податковій службі здійснюється всіма підрозділами всіх рівнів у межах їх компетенції.

Термін «забезпечення» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови пояснюється через дієслово «забезпечувати», яке вживається у декількох значеннях: «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь», «гарантувати щось», «захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [6, с. 281]. У Новому тлумачному словнику української мови він розглядається у двох значеннях: 1) надання чи створення матеріальних засобів; 2) гарантування чогось [8, с. 768]. У юридичній літературі під забезпеченням діяльності податкових органів у широкому сенсі розуміють систему відповідно наукових і практичних напрямків оптимізації діяльності органів ДПС під час реалізації покладених на неї функцій [9, с. 110].

Таким чином, інформаційне забезпечення можна розглядати як діяльність, що полягає у забезпеченні когось або чогось конкретними відомостями, воно є процесом створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав та обов'язків на основі формування і використання інформаційних ресурсів.

Податковий кодекс України у п. 71.1 ст. 71 визначає інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності ДПС як комплекс заходів зі збору, опрацювання та використання інформації, необхідної для виконання органами ДПС покладених на них функцій і завдань. Відповідно до підп. 62.1.2 п. 62.1 ст. 62 Податкового кодексу України, інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів Державної податкової служби є способом здійснення податкового контролю.

Однак, слід зазначити, що дії, пов'язані з інформаційно-аналітичним забезпеченням діяльності податкових органів, не доцільно розглядати як спосіб податкового контролю, адже збір, опрацювання і використання інформації, необхідної для виконання ними функцій і завдань, які вчиняють інші суб'єкти, пов'язані саме з процесом адміністрування та спрямовані на його покращення, є складовою адміністрування, а не безпосередньо податкового контролю.

Особливістю інформації, що використовується у правовідносинах між податковими органами і платниками податків, є наявність суб'єктів та об'єктів інформаційних відносин. Суб'єкти інформаційних відносин у податкових органах зазначаються в Концепції захисту інформації в органах Державної податкової служби України, затвердженої наказом ДПА України від 14.09.2006 № 549 та погодженої Департаментом спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України від 06.09.2006 [10]. До них належать такі: працівники органів ДПС України, фізичні та юридичні особи – платники податків, державні організації, установи, підприємства України, інші держави, їх громадяни

та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства. Об'єктами інформаційних відносин є документована або публічно оголошена інформація про події та явища в галузях економіки, міжнародній, соціальній та інших сферах [11, с. 332].

Інформаційно-аналітичне забезпечення – це динамічний процес, за допомогою якого інформація циркулює в системі управління. Інформаційні процеси щільно пов'язані з управлінськими та є підґрунтям для розробки й обґрунтування рішень щодо шляхів досягнення цілей управління. Як слушно зазначає Д. Я. Семир'янов, «інформаційно-аналітичне забезпечення є поняттям більш ширшим та передбачає забезпечення системи управління, крім інформації, ще й знаннями, необхідними для виконання усіх функцій і завдань управління» [12, с. 6].

У процесі аналізу інформаційних матеріалів формуються нові знання, на підставі яких приймається управлінське рішення щодо подальшої діяльності. Передавання, одержання, обробка та аналіз інформації та прийняття на їх основі управлінських рішень мають місце під час виконання практично всіх функцій, покладених на органи ДПС. Тому комунікаційні процеси (процеси обміну інформацією) і процеси прийняття відповідних рішень відіграють основну роль взаємопов'язаних між усіма ланками управління процесів [11, с. 347].

У ст. 72 Податкового кодексу України визначено джерела інформації, а також закріплено виключний перелік інформації, який надається платниками податків та податковими агентами, що обробляється, зберігається та може використовуватись у діяльності контролюючих органів.

Джерело інформації – це система, компоненти якої забезпечують розміщення, доступність і цілісність інформації відповідно до її призначення [13, с. 27]. Для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів використовується інформація, що надійшла від платників податків та податкових агентів, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та Національного банку України, банків, інших фінансових установ, від органів влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів, підрозділів податкової служби та митних органів.

Для здійснення інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів може також використовуватися й інша інформація, яка не була зазначена в цьому переліку, але надійшла до вказаних органів з ініціативи джерела інформації або за запитом податкового органу [11, с. 338], адже відповідно до підп. 72.1.6 п. 72.1 ст. 72 Податкового кодексу України для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності також використовується інша інформація, оприлюднена як така, що підлягає оприлюдненню відповідно до законодавства та/або добровільно чи за запитом надана органу ДПС в установленому законом порядку. Прикладом таких джерел інформації можуть бути рішення суду як

безпосередньо, так і через державного реєстратора у разі його зобов'язання вчинити певні дії. До того ж, у роботі податкової служби може використовуватись інформація про результати контрольних-перевірочних заходів контролюючих органів тощо.

Податкова інформація безоплатно надається податковим органом періодично або на окремий письмовий запит податкової служби у встановлені Податковим кодексом України терміни. Так, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щомісяця протягом десяти календарних днів місяця, що настає за звітним, надається інформація про об'єкти оподаткування, що надаються та/або реєструються такими органами. Ці органи також зобов'язані надавати до податкових органів інформацію про встановлені ставки місцевих податків, зборів та надані податкові пільги в терміни не пізніше десяти календарних днів з дати набрання чинності відповідним рішенням.

Крім періодичної форми отримання податкової інформації органи оподаткування також мають право звернутися до платників податків та інших суб'єктів інформаційних відносин із письмовим запитом про подання інформації (перелік та підстави надання якої встановлено законом), необхідної для виконання покладених на податкові органи функцій, завдань, та її документального підтвердження. На платників податків та інших суб'єктів інформаційних відносин покладено обов'язок подавати інформацію, визначену у запиті податкової служби, та її документальне підтвердження протягом одного місяця з дня, що настає за днем надходження запиту.

При підготовці запитів щодо отримання податкової інформації необхідно дотримуватись певних умов: 1) запит підписується керівником або заступником керівника податкового органу; 2) запит повинен містити перелік інформації, яка запитується; запит повинен містити перелік документів, що підтверджують інформацію; 3) у запиті повинні бути визначені підстави для його надіслання [14, с. 343].

Перелік підстав для звернення до платника податків із письмовим запитом про подання інформації закріплено у п. 73.3 ст. 73 Податкового кодексу України. Запит надсилається за наявності хоча б однієї з таких підстав: 1) за результатами аналізу податкової інформації, отриманої у встановленому законом порядку, виявлено факти, які свідчать про порушення платником податків податкового, валютного законодавства, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на податкові органи; 2) для визначення рівня звичайних цін на товари (роботи, послуги) під час проведення перевірок; 3) виявлено недостовірність даних, що містяться у податкових деклараціях, поданих платником податків; 4) щодо платника податків подано скаргу про ненадання таким платником податків податкової накладної покупцю або про порушення

правил заповнення податкової накладної; 5) у разі проведення зустрічної звірки; 6) в інших випадках, визначених кодексом.

Таким чином, Податковий кодекс України не закріплює вичерпного переліку підстав для звернення податковими органами до платника податків чи інших суб'єктів інформаційних правовідносин із письмовим запитом про подання податкової інформації. Така побудова правових норм не відповідає вимогам законодавчої техніки, зокрема тим, які стосуються забезпечення їх визначеності та чіткості. Відтак, з метою забезпечення зрозумілості та полегшення правозастосування зазначеної норми, у п. 73.3 ст. 73 Податкового кодексу України необхідно закріпити вичерпний перелік підстав, які надають податковим органам право вимагати від платника податків подання податкової інформації.

Важливе значення в інформаційно-аналітичному забезпеченні діяльності податкових органів має інформаційно-аналітична система – суспільна структура, що охоплює інформаційні технології, інформаційні системи й інформаційні ресурси для здійснення інформаційно-аналітичної діяльності. Головна мета функціонування інформаційно-аналітичної системи в податкових органах полягає в тому, щоб на підставі зібраних початкових даних отримати похідну, підсумкову інформацію, яка складатиме основу для підготовки відповідних управлінських рішень [14, с. 33].

Подальший розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів неможливий без постійного вдосконалення інформаційних систем та інструментів аналізу, підвищення науково-технічного потенціалу, створення й управління інформаційними технологіями в центральних і регіональних (обласних) податкових органах. В основі цієї роботи – централізація обробки даних на регіональному та загальнонаціональному рівнях за рахунок створення центрів обробки даних.

З метою вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів необхідно вжити низку заходів. Розпочати потрібно з впровадження новітніх інформаційних технологій, спрямованих на розвиток тісних партнерських відносин держави і платників податків шляхом створення електронних реєстрів податкових накладних і використання аналітичних процедур для всебічного і оперативного аналізу даних податкової звітності, запровадження нових механізмів звітування платників податків шляхом подання податкової звітності засобами електронного зв'язку.

На регіональному (обласному) рівні податкових органів необхідно створити Єдину базу даних про сумнівні фінансово-майнові операції, що сприятиме виявленню фактів економічних правопорушень ще на стадії їх підготовки. Така база даних вже існує в податкових органах України та володіє необхідними технічними й програмними ресурсами і спеціалістами, а також великим обсягом інформації про юридичних і фізичних осіб [15, с. 5].

Модернізацію інформаційно-аналітичного забезпечення необхідно здійснити за допомогою створення єдиної інтегрованої інформаційно-аналітичної системи податкових органів, яка б складалася з комплексу функціональних, управлінських та інфраструктурних підсистем центрального й регіонального (обласного) рівня. Така система забезпечила б використання єдиної бази документів усіма структурами ДПС, можливість системного управління, реалізацію безперервного документообігу, планування і розподіл завдань, контроль за їх виконанням, централізованого контролю діяльності кінцевих користувачів системи.

Перспективними у подальшому є наукові дослідження питань, пов'язаних із впровадженням технологій, які розвивають тісні партнерські відносини держави і платників податків, нових механізмів звітування платників податків шляхом подання податкової звітності засобами електронного зв'язку, що залишається для податкових органів одним із важливих напрямків поліпшення процесу обслуговування платників податків, а також нових електронних сервісів для платників податків.

Список використаних джерел: 1. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та словосполучень / уклад.: Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сютя, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с. 2. Воробьев Г. Г. Информационная культура управленческого труда / Г. Г. Воробьев. – М. : Экономика, 1971. – 108 с. 3. Черняк Ю. Д. Информация и управление / Ю. Д. Черняк. – М. : Наука, 1974. – 184 с. 4. Про інформацію: закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. 5. Неборачко О. В. Шляхи удосконалення податкових відносин в Україні / О. В. Неборачко, О. М. Кушнір, Р. Я. Литвиненко // Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми : матеріали наук.-практ. конф. (18–19 груд. 2003 р.). – Ірпінь : ДПАУ ; НАДПСУ, 2004. – С. 292–295. 6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с. 7. Касьяненко М. М. Організація роботи та управління органами державної податкової служби України : навч. посіб. / М. М. Касьяненко, М. В. Гринюк, П. В. Цимбал. – Ірпінь : Акад. ДПС України, 2001. – 229 с. 8. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. : для студ. вищ. та серед. навч. закладів / В. Яременко, О. Сліпушко (уклад.). – К. : Аконіт, 1999–. – Т. 2 : Ж – ОБД. – 1999. – 9111 с. – (Нові словники). 9. Стаценко-Сургучова І. С. Організаційно-правові засади інформаційно-аналітичної роботи в органах державної податкової служби України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Стаценко-Сургучова Ірина Станіславівна. – Ірпінь, 2008. – 210 с. 10. Витяз Концепції захисту інформації в органах державної податкової служби України, затвердженої наказом ДПА України від 14.09.06 № 549 та погодженої ДСТСЗІ СБ України від 06.09.06 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/dodatкова-informatsiya/eksklyuziv-vid-departamenti/upravlinnya-ohoroni-derjavni/36976.html>. – Назва з екрана. 11. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України : в 3 т. : Т. 1 / [заг. ред. М. Я. Азарова]. – К. : Мін-во фінансів України ; Нац. ун-т ДПС України, 2010. – 448 с. 12. Семир'янов Д. Я. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління підрозділами податкової міліції України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня

канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Семир'янов Дмитро Якович. – Ірпінь, 2004. – 18 с. **13.** Демидов В. В. Основы информационно-аналитической работы / В. В. Демидов. – Новосибирск, 2001. – 156 с. **14.** Васильев І. О. Сучасні проблеми інформаційного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ / І. О. Васильєв // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 31–35. **15.** Теремецький В. І. Стан і перспективи розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної податкової служби України / В. І. Теремецький // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 4 (13). – С. 1–6.

Надійшла до редколегії 23.04.2013

Деменко А. Е. Информационно-аналитическое обеспечение деятельности налоговых органов Украины: современное состояние и пути совершенствования

Исследована правовая природа информационно-аналитического обеспечения деятельности налоговых органов Украины, раскрыто ее содержание и значение для повышения эффективности функционирования этих органов. Предложены конкретные пути совершенствования информационно-аналитического обеспечения налоговых органов.

Ключевые слова: информация, информационно-аналитическое обеспечение, налоговые органы, информационно-аналитическая система, аналитическая работа, запрос.

Demenko O. Y. The research and information providing of activity of tax organs of Ukraine: the modern state and ways of perfection

The legal nature of the information-analytical support of the tax authorities of Ukraine is explored, its meaning and significance for the growth of the functioning of these bodies is revealed. The concrete ways to improve the information-analytical support of the tax bodies are proposed.

Keywords: information, information-analytical support, tax bodies, information-analytical system, analytical work, query.

УДК 342.924

О. В. Джафарова

ДОЗВІЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ МІНІСТЕРСТВА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

У статті на підставі аналізу дозвільних повноважень Мінекономрозвитку України щодо забезпечення економічної безпеки здійснено їх класифікацію на нормативні, нормативно-делегуючі, процедурні, частково-процедурні та факультативні.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, правові форми, дозвільний документ, адміністративна процедура, дозвільна діяльність, економічна безпека.

На сучасному етапі розвитку української державності дослідження інституту дозвільних повноважень органів публічної влади в будь-якій сфері набуває надзвичайно важливого значення, оскільки це нерозривно пов'язано із забезпеченням безпеки особистості, суспільства і держави, створення необхідних умов реалізації конституційних прав і свобод громадян у сфері економічної діяльності. Вирішення даних завдань якраз і полягає у чіткій визначеності та реалізації дозвільних повноважень органами публічної влади.

На сьогодні в науковій літературі дискусійним залишається питання щодо розуміння сутності категорії «повноваження». Так, на думку Г. В. Атаманчука, О. П. Альохіна, О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, Ю. М. Козлова, А. А. Кармолицького, Ю. М. Старилова, категорія «повноваження» є невід'ємною складовою поняття «компетенція» [1–5]. Натомість ряд науковців схиляються до синонімічного характеру понять «компетенція» та «повноваження» [6, с. 32]. При цьому загалом під повноваженнями одні вчені розуміють права та обов'язки [1–5], інші – лише права [7, с. 12].

На нашу думку, терміни «повноваження» та «компетенція» отожднювати не варто, оскільки повноваження – права та обов'язки, а компетенція – це завдання, функції, права та обов'язки. Таким чином, за змістовим навантаженням категорія «компетенція» ширша й охоплює собою поняття «повноваження».

Окремо необхідно підкреслити, що термін «повноваження» має публічно-правову природу. Повноваження ґрунтуються переважно на владно-організаційних відносинах. Керуючись повноваженнями, державний орган завжди діє владно, виступає від імені держави. Це повною мірою стосується й дозвільних повноважень правоохоронних органів у сфері економічної безпеки.

До елементів, які визначають владні повноваження, є, так би мовити, їх базисом, слід віднести: наявність уповноважених суб'єктів, які, представляючи офіційно державну владу і виконуючи покладені на них завдання і функції, наділені правами та обов'язками, іншими засобами вираження та втілення в життя

© Джафарова О. В., 2013

державних інтересів; власне повноваження – вимоги, звернені до іншої сторони публічно-владних відносин; забезпечення владного повноваження законом.

Беззаперечно, ключове місце серед правоохоронних органів, наділених дозвільними повноваженнями у сфері економічної безпеки, займає Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку України).

Метою статті є необхідність виокремити саме дозвільні повноваження у сфері економічної безпеки Мінекономрозвитку України та розкрити їх зміст.

Указом Президента України «Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України» від 31 травня 2011 р. № 634/2011 [8] закріплено, що Мінекономрозвитку України є правонаступником: Міністерства економіки України; Міністерства промислової політики України в частині формування та реалізації промислової політики; Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва в частині формування та реалізації державної регуляторної політики, державної політики з питань розвитку підприємництва, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та Державної служби технічного регулювання України в частині формування та реалізації державної політики у сфері технічного регулювання (стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, управління якістю), а також формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів (крім функцій з реалізації державної політики з питань державного контролю у сфері захисту прав споживачів; функцій з формування та реалізації державної політики з питань безпечності харчових продуктів).

Як наслідок, Мінекономрозвитку України наразі є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики економічного і соціального розвитку, цінової, промислової, інвестиційної, зовнішньоекономічної політики, державної політики у сфері торгівлі, державної регіональної політики, державної політики з питань розвитку підприємництва, технічного регулювання та захисту прав споживачів, а також міжвідомчої координації з питань економічного і соціального співробітництва України з Європейським Союзом.

До основних завдань, що покладені на Мінекономрозвитку України, необхідно віднести: формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері технічного регулювання (стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, акредитації органів з оцінки відповідності, управління якістю); державної політики у сфері державного ринкового нагляду; державної політики у сфері торгівлі та побутових послуг; єдиної зовнішньоекономічної політики, політики інтеграції економіки України у світову економіку, співробітництва із СОТ; формування державної політики: з питань розвитку підприємництва, державної регулятор-

ної політики, ліцензування, дозвільної системи, нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; з питань державного експортного контролю; забезпечення реалізації в межах своїх повноважень державної економічної політики у сфері оборони та безпеки.

Мінекономрозвитку України відповідно до покладених на нього завдань щодо забезпечення економічної безпеки: бере участь у розробленні механізму забезпечення економічної безпеки держави, детінізації економіки та відповідних заходів; формуванні та реалізації державної політики у сфері економічної конкуренції і обмеження монополізму, сприяє розвитку конкурентних відносин; забезпечує підготовку проектів рішень Кабінету Міністрів України щодо видачі дозволу на узгоджені дії та концентрацію суб'єктів господарювання; забезпечує формування державної політики у сфері розвитку підприємництва, державної регуляторної політики, державної політики з питань ліцензування, дозвільної системи, нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності та нормативно-правове регулювання у зазначених сферах; забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері управління державним сектором економіки; забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері технічного регулювання (стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, акредитації органів з оцінки відповідності, управління якістю); організовує розроблення проектів нормативно-правових актів з питань захисту прав та інтересів споживачів, реклами, стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, управління якістю та погоджує їх; розробляє проекти нормативно-правових актів щодо державної підтримки впровадження систем управління якістю відповідно до вимог національних і міжнародних стандартів; сприяє розробленню та впровадженню систем управління якістю в органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях; організовує і координує проведення робіт у сфері стандартизації, розробляє та затверджує нормативно-правові акти у цій сфері; формує програму робіт із стандартизації; вживає заходів щодо гармонізації національних стандартів, які розробляються, із відповідними міжнародними (регіональними) стандартами; організовує розроблення і узгодження технічних регламентів та інших нормативно-правових актів з питань стандартизації; встановлює правила розроблення, схвалення, прийняття, перегляду, зміни національних стандартів та втрати чинності, їх позначення, класифікації за видами та іншими ознаками, кодування та реєстрації; схвалює та приймає відповідно до законодавства національні стандарти, правила усталеної практики та класифікатори; здійснює відповідно до законодавства реєстрацію стандартів та інших нормативних документів; приймає рішення щодо створення та припинення діяльності технічних комітетів стандартизації, визначає їх повноваження та порядок створення; організовує створення і

ведення національного фонду нормативних документів та Національного інформаційного центру міжнародної інформаційної мережі (ISONET); здійснює від імені держави права власника на національні стандарти, правила усталеної практики, класифікатори та каталоги; координує діяльність із розроблення та перегляду технічних регламентів; готує програму розроблення технічних регламентів; веде реєстр технічних регламентів; призначає за пропозиціями центральних органів виконавчої влади, на які покладаються функції технічного регулювання у визначених сферах діяльності, органи з оцінки відповідності та із залученням цих центральних органів виконавчої влади здійснює моніторинг (нагляд) відповідності призначених органів з оцінки відповідності вимогам законодавства, приймає відповідно до законодавства рішення щодо скасування призначення; веде державний реєстр призначених органів з оцінки відповідності; готує пропозиції щодо приєднання України до міжнародних (регіональних) систем сертифікації, укладення міжнародних угод у сфері оцінки (підтвердження) відповідності, приймає рішення про порядок визнання результатів робіт, проведених органами із сертифікації інших держав; координує роботу центральних органів виконавчої влади у визначених сферах діяльності з оцінки (підтвердження) відповідності у законодавчо регульованій сфері; організовує розроблення проектів нормативно-правових актів, що встановлюють загальні вимоги та правила процедури оцінки (підтвердження) відповідності в законодавчо регульованій сфері; організовує підготовку та атестацію аудиторів із сертифікації; проводить та координує відповідно до законодавства роботу із забезпечення функціонування державної системи сертифікації; веде Реєстр державної системи сертифікації (державний реєстр сертифікатів відповідності) та реєстр декларацій про відповідність; призначає органи із сертифікації; затверджує перелік продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні; розглядає спірні питання з випробувань і додержання правил сертифікації продукції; організовує та проводить атестацію виробництва підприємств, що здійснюють переробку, утилізацію або знищення вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції; координує роботу із запровадження та реалізації механізму державної підтримки експорту; виконує в установленому законодавством порядку регуляторні та реєстраційно-дозвільні функції у сфері експорту, імпорту товарів (робіт, послуг), здійснює відповідно до законодавства ліцензування експорту, імпорту товарів (робіт, послуг) та деяких видів господарської діяльності; бере участь у формуванні державної політики у сфері експортного контролю; видає в установленому порядку разові індивідуальні дозволи на перевищення встановленого законодавством строку ввезення на митну територію України товарів (виконання робіт, надання послуг), які імпортуються за бартерними договорами; видає в установленому порядку висновки щодо продовження строків розрахунків в іноземній

валюти у разі виконання резидентом операцій за договорами виробничої кооперації, консигнації, комплексного будівництва, тендерної поставки, гарантійного обслуговування, поставки складних технічних виробів і товарів спеціального призначення [8].

З викладеного можна зробити попередні висновки стосовно масштабу та значення дозвільних повноважень Мінекономрозвитку України. Далі зупинимось детальніше на основних із них.

Що стосується дозвільних повноважень у сфері економічної безпеки, то у найзагальнішому плані перше з них полягає в тому, що Мінекономрозвитку України забезпечує нормативно-правове регулювання питань дозвільної системи та нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Для прикладу до зазначених нормативно-правових актів можна віднести Положення про державного адміністратора і порядок його взаємодії з регіональними, місцевими дозвільними органами та суб'єктами господарювання, затверджене наказом Мінекономрозвитку України від 12 січня 2012 р. № 28 [9], Порядок погодження кандидатур на призначення та звільнення з посади державного адміністратора, затверджений наказом Мінекономрозвитку України від 16 грудня 2011 р. № 419 [10], Порядок контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності із заготівлі, переробки, металургійної переробки металобрухту кольорових і чорних металів, затверджений наказом Мінекономрозвитку України від 16 грудня 2011 р. № 350 [11] та ін. У цьому контексті маємо відзначити, що більшість чинних нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в описуваній нами сфері прийняті Державним комітетом (службою) України з питань регуляторної політики та підприємництва, яке було ліквідовано, а його функції покладено на Мінекономрозвитку України згідно з Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010 [12].

Окреслені повноваження Мінекономрозвитку України необхідно віднести до нормативних дозвільних повноважень у сфері економічної безпеки, адже останні пов'язані з установленням правил, що спрямовані на забезпечення здійснення економічного суверенітету, економічних інтересів фізичних і юридичних осіб та держави шляхом усунення загроз життю і здоров'ю людей, матеріальним цінностям і навколишньому природному середовищу.

Отже, *нормативно-делегуючі* повноваження полягають у тому, що Мінекономрозвитку України, будучи національним органом України із сертифікації, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері сертифікації, як окрема складова системи сертифікації наділений повноваженнями щодо створення органів, які безпосередньо забезпечують реалізацію дозвільних процедур у сфері сертифікації. До таких повноважень Мінекономрозвитку України необхідно віднести: призначення органів із сертифікації; призначення органів з

оцінки відповідності за пропозиціями відповідних центральних органів виконавчої влади; атестацію аудиторів із сертифікації; утворення національного органу України з акредитації – НААУ.

Необхідність виділення дозвільних повноважень Мінекономрозвитку України під назвою «частково-процедурні» полягає в тому, що, незважаючи на існування органів, які безпосередньо здійснюють дозвільні процедури (наприклад, органи з сертифікації, органи з оцінки відповідності), Мінекономрозвитку України видає і тиражує бланки сертифікатів відповідності продукції, приймає рішення про реєстрацію сертифікатів відповідності у державній системі сертифікації, чим надає юридичної сили сертифікатам відповідності продукції, що є однією із стадій здійснення сертифікації; веде реєстр декларацій про відповідність.

Процедурні дозвільні повноваження полягають у безпосередній реалізації адміністративної процедури щодо видачі відповідного документа дозвільного характеру.

Факультативними дозвільними повноваженнями необхідно визнати процедурні дозвільні повноваження, що стосуються надання дозволу на операції, на здійснення яких вже попередньо були отримані відповідні дозволи чи їх отримання взагалі є непотрібним, а потреба в їх реалізації виникла через необхідність вирішення питання, виникнення якого не залежало від передбачуваних обставин. Такими повноваженнями Мінекономрозвитку України щодо продовження строків на здійснення зовнішньоекономічних операцій, до яких необхідно віднести перевищення строку ввезення на митну територію України товарів (виконання робіт, надання послуг), які імпортують за бартерними договорами, та продовження строків розрахунків в іноземній валюті шляхом видачі разових індивідуальних дозволів та висновків щодо продовження строків відповідно.

Таким чином, на підставі аналізу дозвільних повноважень Мінекономрозвитку України щодо забезпечення економічної безпеки можна їх класифікувати на нормативні, нормативно-делегуючі, процедурні, частково-процедурні та факультативні.

Список використаних джерел: 1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 235 с. 2. Стариков Ю. Н. Службное право : учебник / Ю. Н. Стариков. – М. : БЕК, 1996. – 698 с. 3. Административное право Российской Федерации / А. П. Алексин, Ю. М. Козлов, А. А. Кармолицкий – М. : Теис, 1994. – 269 с. 4. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О. М. Бандурка. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с. 5. Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. – Х. : Право, 2010. – 624 с. 6. Студеникина М. С. Государственный контроль в сфере управления (Проблемы надведомственного контроля) / М. С. Студеникина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 159 с. 7. Разаренов Ф. С. Административный надзор советской милиции : учеб. пособие / Ф. С. Разаренов, С. И. Котюржин. – М. : Акад. МВД СССР, 1979. – 70 с. 8. Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України : указ Президента

України від 21 черв. 2012 р. № 634/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 41. – Ст. 20. **9.** Про затвердження Положення про державного адміністратора і порядок його взаємодії з регіональними, місцевими дозвільними органами та суб'єктами господарювання : наказ М-ва економ. розвитку і торгівлі України від 12 січ. 2012 р. № 28 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 7. – Ст. 96. **10.** Про Порядок погодження кандидатур на призначення та звільнення з посади державного адміністратора : наказ М-ва економ. розвитку і торгівлі України від 26 груд. 2011 р. № 419 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 7. – Ст. 91. **11.** Про затвердження Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності із заготівлі, переробки металобрухту кольорових і чорних металів : наказ М-ва економ. розвитку і торгівлі України від 16 груд. 2011 р. № 350 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 5. – Ст. 191. **12.** Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : указ Президента України від 9 груд. 2010 р. № 1085/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 94. – Ст. 15.

Надійшла до редколегії 23.04.2013

Джафарова Е. В. Разрешительные полномочия Министерства экономического развития и торговли Украины: вопрос нынешнего времени

В статье на основании анализа разрешительных полномочий Минэкономразвития Украины относительно обеспечения экономической безопасности осуществлена их классификация на нормативные, нормативно-делегирующие, процедурные, частично-процедурные и факультативные.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование, правовые формы, разрешительный документ, административная процедура, разрешительная деятельность, экономическая безопасность.

Dzhafarova O. V. Permissive plenary powers of Ministry of economic development and trade of Ukraine: question of present time

In the article on the basis of analysis of permissive plenary powers of Ministry of economic development and trade of Ukraine in relation to providing of economic security their classification is carried out on normative, normatively-delegating, procedural, partly-procedural and optional.

Keywords: administrative and legal regulation, legal forms, permission document, administrative procedure, permissive activity, economic security.

УДК 342.95:35.083.8.001.11

Л. М. Довженко

ПОНЯТТЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ УКРАЇНИ

Розглянуто питання визначення поняття системи забезпечення державної таємниці України в контексті адміністративних правопорушень законодавства про державну таємницю. Вивчено компетенцію органів державної влади у сфері охорони державної таємниці й у визначенні ступеня секретності під час встановлення факту порушення вимог законодавства у цій сфері.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, законодавство про державну таємницю, ознаки державної таємниці, інформаційна безпека, гриф секретності.

Інформаційні технології завоювали ключові позиції в багатьох сферах діяльності людини. Оскільки йде безперервний розвиток мережевих технологій, відбувається постійне диференціювання і спеціалізація їх компонентів. Великі організації починають зосереджуватися на проблемах збереження і відновлення значних кількостей інформації, що є нагальними проблемами сьогодення. Відповідно питання інформаційної безпеки – реальність, а як наслідок – зростає важливість інформаційної безпеки державної таємниці.

З часу проголошення 24 серпня 1991 р. державної незалежності України почалося формування системи захисту її інформації, зокрема, розроблення нормативно-правової бази, яка регламентує створення системи та органів захисту інформації з обмеженим доступом.

Першим державним органом, на який були покладено питання захисту інформації, стала Служба безпеки України. Згідно із Законом України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ їй було надано правовий статус державного правоохоронного органу спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. Для виконання покладених Службою безпеки України, відповідно до п. 7 ст. 24 згаданого Закону, зобов'язана «брати участь у розробці і здійсненні відповідно до Закону України «Про державну таємницю» та інших актів законодавства заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та конфіденційної інформації, що є власністю держави, сприяти у порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України» [1].

Наступними заходами, спрямованими на удосконалення системи захисту державної таємниці та інститутів збереження державної таємниці, стало створення Державної служби України з питань технічного захисту інформації (Указ Президента України «Про Державну службу України з питань технічного захисту інформації» від 1 грудня 1992 р. № 593/92) та Державного комітету з питань

державних секретів (Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного комітету України з питань державних секретів» від 4 травня 1993 р. № 327), а згодом утворення на їхній базі Державного комітету України з питань державних секретів та технічного захисту інформації (Указ Президента України «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України» від 26 липня 1996 р. № 596/96) – центрального органу виконавчої влади у сфері охорони державної таємниці і технічного захисту інформації на всій території України.

Згідно з Положенням про Держкомсекретів України, затвердженим Указом Президента України Про «Положення про Державний комітет України з питань державних секретів та технічного захисту інформації» від 5 листопада 1996 р. № 1047/96, було утворено колегію Держкомсекретів України, яка стала розглядати питання щодо розроблення концептуальних основ державної політики, охорони державної таємниці, створення й удосконалення системи охорони державної таємниці, її організаційної та правової основи.

Найважливішим кроком на шляху нормативно-правового закріплення системи та органів захисту інформації з обмеженим доступом стало прийняття Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ, який регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням певних відомостей до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці в інтересах національної безпеки України [2]. Цей Закон визначив орган, що забезпечуватиме охорону одного з найважливіших видів інформації з обмеженим доступом – державної таємниці. Спеціально уповноваженим органом влади стала Служба безпеки України.

Закон «Про державну таємницю» уперше визначив основні поняття у сфері захисту інформації.

Стаття 1 цього Закону визначає державну таємницю¹ як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визначені у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

З одного боку, держава прагне прозорості та відкритості інформації, з другого боку, держава зобов'язує державних службовців дбати про збереження державної таємниці, від якої залежить безпека держави у цілому. Тому існуюча проблема розмежування інформації на таємну та нетаємну є важливою складовою частиною будь-якої держави, а збереження державної таємниці і відповідальність за її розголошення – найважливіша частина.

¹ В Україні визначення державної таємниці співзвучне з радянським, оскільки частина державних секретів СРСР перейшла до України.

Таким чином, у визначенні державної таємниці мають місце такі ознаки:

1) обмеженість доступу до державної таємниці як виду таємної інформації, тобто відомості, що становлять таку таємницю, підлягають засекречуванню (обмеженню їх поширення і доступу до їх матеріальних носіїв);

2) значущість, важливість такого роду відомостей у певний проміжок часу для інтересів держави, тобто в разі розголошення державної таємниці національній безпеці України може бути завдана суттєва шкода (матеріальний критерій);

3) чітке визначення сфер, у яких може існувати державна таємниця, а саме: оборона, економіка, наука і техніка, зовнішні відносини, державна безпека й охорона правопорядку;

4) передбаченість відомостей, що становлять державну таємницю, законом, тобто встановлення переліку таких відомостей у спеціальному правовому акті – Зводі, на підставі та в межах якого створюються розгорнуті переліки відомостей, що становлять державну таємницю (формальний критерій);

5) Охорона такої секретної інформації державою, тобто встановлення на підставі чинного законодавства єдиного порядку забезпечення охорони зазначеної інформації державно-правовими засобами.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про державну таємницю» сфера дії цього Закону поширюється на органи законодавчої та судової влади, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, громадян України, іноземців та осіб без громадянства, яким у встановленому порядку наданий доступ до державної таємниці.

Верховна Рада визначає державну політику щодо державної таємниці як складової внутрішньої та зовнішньої політики (ст. 4 Закону) (рис. 1).

Засекречування матеріальних носіїв інформації – введення у встановленому законодавством порядку обмежень на поширення та доступ до конкретної секретної інформації шляхом надання відповідного грифа секретності документам, виробам або іншим матеріальним носіям цієї інформації.

Рішення про засекречування інформації приймає державний експерт з питань державної таємниці за власною ініціативою або за зверненням керівника відповідного органу державної влади виключно на підставах, передбачених у ст. 8 Закону «Про державну таємницю».

Державні експерти з питань таємниць (ст. 9 Закону) відповідають за віднесення інформації у відповідних сферах до державної таємниці, зміну ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування.

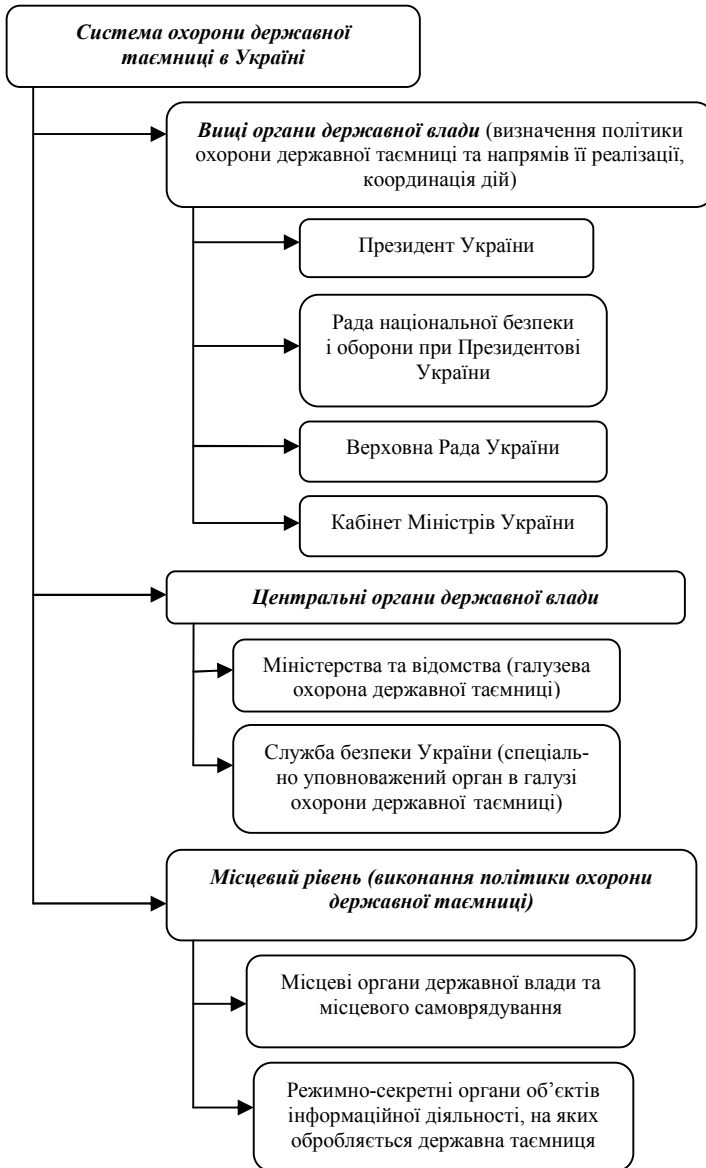

Рис. 1. Система охорони державної таємниці в Україні

Інформація, що може бути віднесена до державної таємниці, визначається відповідно до норм ст. 8 Закону «Про державну таємницю» і викладена у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю України¹ (ЗВДТ), який «є єдиною формою реєстрації цих відомостей в Україні. З моменту опублікування ЗВДТ держава забезпечує захист і правову охорону відомостей, які зареєстровані в ньому» [3].

Реєстрація відомостей у Зводі є підставою для надання документу, виробу чи іншому матеріальному носію інформації, що містить ці відомості, грифа секретності, який відповідає ступеню секретності, встановленому для них у Зводі. Інформація вважається державною таємницею з часу опублікування Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, до якого включена ця інформація, чи змін до нього у порядку, встановленому Законом «Про державну таємницю».

Варто звернути увагу на ситуації, коли наданий гриф не відповідає реальному ступеню секретності, бо з часом вагомість конкретної секретної інформації для забезпечення національної безпеки України змінюється з урахуванням міжнародної ситуації.

Відомості з різним ступенем секретності мають неоднакове значення для національної безпеки України і відповідно передбачають різну відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю.

Кримінальний кодекс України визначає склад злочинів, предметом яких є державна таємниця. Так, кримінально-правові норми, спрямовані на захист державної таємниці, містяться у розд. I «Злочини проти основ національної безпеки України», до якого включені ст. 111 «Державна зрада» та ст. 114 «Шпигунство», а також у розд. XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності кордонів, забезпечення призову та мобілізації», до якого входять ст. 328 «Розголошення державної таємниці» і ст. 329 «Втрата документів, що містять державну таємницю».

Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає адміністративну відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю (ст. 212-2) [3].

Після експертизи висновку державного експерта з питань державної таємниці і з урахуванням строку дії режиму таємності, який залежить від ступеня таємності інформації, суд має визначити,

¹ Звід відомостей є систематизованим переліком відомостей, що становлять державну таємницю, котрі упорядковані за чотирма великими групами (статті) відповідно до сфери державної діяльності: сфера оборони; сфера економіки, науки і техніки; сфера зовнішніх відносин; сфера державної безпеки й охорони правопорядку.

Відомості, що належать до цих груп, класифікуються на окремі пункти та підпункти за основними характеристиками: зміст відомостей, які становлять державну таємницю; ступінь секретності («Особливої важливості», «Цілком таємно», «Таємно»); строк дії рішення про віднесення інформації (30 років, 10 років, 5 років).

чи є відомості, які є предметом правопорушення, державною таємницею. Згідно зі ст. 13 Закону «Про державну таємницю» строк, протягом якого діє рішення про віднесення інформації до державної таємниці, встановлюється державним експертом з питань таємниць з урахуванням ступеня секретності інформації, критерії визначення якого встановлюються Службою безпеки України.

Міжнародний досвід віднесення інформації до державної таємниці також свідчить про участь суду у визначенні ступеня секретності інформації [5, с. 56].

Таким чином, положення щодо захисту державної таємниці обов'язкові для виконання на території України і за її межами всіма органами представницької, виконавчої і судової влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями, посадовими особами, громадянами держави, які взяли на себе зобов'язання або зобов'язані за своїм статусом виконувати вимоги законодавства України стосовно державної таємниці.

Також здійснюються заходи щодо встановлення системи контролю з боку уповноважених державних органів за дотриманням усіма суб'єктами вимог нормативно-правових актів з технічного захисту інформації. Вказана діяльність регламентується Положенням про державний контроль за станом технічного захисту інформації», введеним у дію наказом Адміністрації ДСЗТЗІ України від 16.05.2007 № 87 [6].

Список використаних джерел: 1. Про службу безпеки України : закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>. 2. Про державну таємницю : закон України від 21 січ. 1994 р. № 3855-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93. 3. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12 серп. 2005 р. № 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>. 4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : зі змінами і допов. станом на 01.09.2012. – К. : Ін Юре, 2000. – 68 с. 5. Гласность судебной деятельности по уголовным делам : монография / В. В. Леоненко, Г. И. Чангули, Н. И. Сирый, А. И. Миллер. – К., 1993. – 188 с. 6. Про затвердження Положення про державний контроль за станом технічного захисту інформації : наказ Адміністрації Держ. служби спец. зв'язку та захисту України від 16 трав. 2007 р. № 87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-07>.

Надійшла до редколегії 20.02.2013

Довженко Л. М. Понятие системы обеспечения государственной тайны Украины

Рассмотрены вопросы определения понятия системы обеспечения государственной тайны Украины в контексте административных правонарушений законодательства про государственную тайну. Изучена компетенция органов

государственной власти в сфере охраны государственной тайны и в определенной степени секретности во время установления факта нарушения требований законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: административное правонарушение, законодательство о государственной тайне, признаки государственной тайны, информационная безопасность, гриф секретности.

Dovzhenko L. M. The notion of system for protection of state secrets in Ukraine

This article is devoted to the problems characterizing the object of administrative offences according to the legislation about the state secret. Competence of the state authorities in the sphere of protecting the state secret and defining the level of secrecy while violating demands of the legislation is researched.

Keywords: administrative offence, legislation about state secret, the signs of state secrets, information security and security label.

УДК 342.951.713

В. Т. Комзюк

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА МИТНОЇ СЛУЖБИ

Здійснено комплексне дослідження організаційної структури митних органів, сформульовано пропозиції щодо удосконалення митної служби та приведення її у відповідність до міжнародно-правових норм і вимог.

Ключові слова: організаційна структура, митні органи, спеціалізовані митні установи, митна діяльність, функції митниці, митний контроль, завдання митної служби

Розвиток митної справи зумовив значне зростання ролі митних органів у зовнішньоекономічній діяльності держави. Для виконання покладених на митні органи завдань та функцій, здійснення митної діяльності вони мають досить розгалужену систему органів, що становлять відповідну систему. Сучасна митна система повинна відповідати умовам виникнення і розвитку нових суспільних відносин у митній діяльності, швидко адаптуватися до реалій сучасного життя, ефективно поєднувати у своїй діяльності засоби адміністративно-правового впливу та реагування. Ефективність митної системи України в цілому залежить від ефективності роботи кожного митного органу окремо та їх ефективної спільної взаємодії.

Метою написання даної наукової статті є з'ясування сутності організаційної структури митних органів, визначення взаємозв'язку між її структурними елементами, приведення структури митних органів до міжнародно-правових вимог та внесення

© Комзюк В. Т., 2013

пропозицій щодо удосконалення їх діяльності. На виконання поставленої мети у статті планується вирішити такі основні завдання: розглянути поняття «організаційна структура митних органів», розкрити та охарактеризувати діяльність новоствореного Міністерства доходів та зборів України, його територіальних органів.

Питання управління митною службою України, її місця та ролі в системі державних органів були предметом наукового пошуку І. Г. Бережнюка, О. П. Гребельника, Є. С. Дмитренко, С. В. Ківалова, Н. А. Липовської, П. В. Пашка, І. В. Письменного, К. К. Сандровського та ін. Проте, враховуючи сучасні реформи в митній сфері, функціонально-організаційна структура митної служби потребує подальшого дослідження і вдосконалення.

Переходячи до безпосереднього розгляду структури митних органів, варто зазначити, що під поняттям організаційної структури управління слід розуміти впорядковану сукупність постійних взаємопов'язаних елементів, які забезпечують функціонування і розвиток організації як єдиного цілого. Ключовими поняттями структури управління є елементи, зв'язки, повноваження та її рівні. Елементами організаційної структури управління можуть бути як окремі працівники, так і служби або органи апарату управління, в яких зайнята певна кількість спеціалістів, котрі виконують відповідні функціональні обов'язки [1, с. 196]. Таким чином, досліджуючи організаційну структуру митних органів, потрібно в першу чергу здійснити аналіз діяльності кожного з них, визначити проблеми, які виникають у їх діяльності, і на основі цього запропонувати шляхи удосконалення їх діяльності. При цьому важливим є здійснення системного аналізу взаємної діяльності митних органів і спеціалізованих митних установ.

Розглядаючи організаційну структуру митних органів, О. П. Федотов та О. О. Зотенко визначали їх як складний механізм, за допомогою якого забезпечується ефективний захист митної безпеки України та здійснюється контроль за додержанням вимог законодавства України з питань державної митної справи. В основі формування цього механізму, який є сукупністю впорядкованих за відносинами та зв'язками усіх рівнів митної системи України, лежить система функцій митних органів України, сукупність яких і становить зміст процесу здійснення державної митної політики у сфері забезпечення митних інтересів держави [2, с. 39].

Аналізуючи досвід зарубіжних країн у митній діяльності, на прикладі США В. В. Ченцов зазначав, що управління митними службами в усіх країнах світу має тривірневу вертикальну організаційну структуру, яка містить:

- вищий рівень – центральне управління, на яке покладена загальна відповідальність за управління митними органами на території всієї країни;

- середній рівень – регіональні управління, які здійснюють керівництво митницями у певному регіоні;

– нижчий рівень – місцеві підрозділи (митниці), які безпосередньо здійснюють митний контроль та оформлення товарів, транспортних засобів і фізичних осіб. Розподіл повноважень, прав та обов'язків між цими рівнями здійснюється на основі чіткого розмежування функцій центрального управління та оперативної роботи на місцях [3]. Така досить розгалужена й цілісна система митних органів є досить ефективною для здійснення митної діяльності, реалізації поставлених перед митними органами функцій і завдань.

Досить подібною у своїй структурі є система митних органів України. В цій структурі також виділяють вищі органи, які здійснюють формування державної політики у митній сфері, та нижчі органи, які зобов'язані здійснювати всі необхідні заходи щодо її ефективного реалізації на місцях. Про таку трирівневу організаційну структуру митних органів, наприклад, говорив Н. Н. Коцан, який зазначав, що у структурі виділяється кілька рівнів: вищий (загальнодержавний), середній (регіональний) і місцевий (локальний) [4, с. 256].

Переходячи до безпосередньої характеристики митних органів, ми не можемо не погодитися із думкою О. П. Федотова, О. О. Зотенко, які вважають, що організаційна система та структура митних органів будується за такими основними принципами, як територіальність та спеціалізація. Принцип територіальності організаційної системи та структури митних органів України, як зазначають автори, виявляється у зоні діяльності, відповідальності митного органу, тобто територіальної визначеності для його службової діяльності, яка відповідає території однієї чи кількох адміністративно-територіальних одиниць або всій митній території України. Принцип спеціалізації виявляється у службовій та оперативній діяльності митних органів України з виконання завдань, покладених на митну службу [5, с. 100]. Окремо потрібно зазначити, що існує і територіальний розподіл митних органів. Так, К. М. Горб визначає територіальну організацію митної справи як сукупність різноманітних взаємозв'язків усіх об'єктів митної інфраструктури як між собою, так і з об'єктами інших територіальних соціально-економічних систем, що ґрунтується на економії витрат щодо подолання невідповідностей у взаємному розміщенні митних та інших, пов'язаних з митною справою, господарських об'єктів [6, с. 73]. Тобто територіальна діяльність системи митних органів підрозділяється на два рівні. До першого рівня належить Міністерство доходів і зборів України, до другого – усі інші митні органи, що функціонують на території України. Взаємовідносини у системі митних органів засновуються на принципі сполучення централізації і децентралізації. Кожний митний орган, який стоїть нижче, підкоряється по вертикалі митному органу, який стоїть вище.

Найвищою ланкою діяльності будь-якого державного органу є відповідне міністерство, яке відповідає за реалізацію відповідної

державної політики. 24 грудня 2012 року Президентом України було створено нове міністерство – Міністерство доходів і зборів України. Так, в Указі Президента України від 24 грудня 2012 року № 739/2012 зазначено: утворити Міністерство доходів і зборів України, реорганізувавши Державну митну службу України та Державну податкову службу України, а також поклавши на Міністерство, що утворюється, функцію з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Згідно з Положенням про Міністерство доходів і зборів України дане Міністерство є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовує і координує Кабінет Міністрів України. Організаційну структуру Міністерства доходів України складають: Міністр, якого призначає на посаду за поданням Прем'єр-міністра України і звільняє з посади Президент України. Міністр має першого заступника та заступника Міністра – керівника апарату, яких призначає на посаду за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій Міністра, і звільняє з посади Президент України. У разі необхідності для забезпечення здійснення Міндоходів України окремих завдань рішенням Президента України у Міндоходів України вводять посаду заступника Міністра, якого призначає на посаду за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним відповідно до пропозицій Міністра, і звільняє з посади Президент України (п. 10). Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Міндоходів України, обговорення найважливіших напрямів його діяльності у Міністерстві утворюють колегію у складі Міністра (голова колегії), першого заступника та заступників Міністра. У разі потреби до складу колегії Міністерства можуть включати керівників структурних підрозділів апарату Міндоходів України, а також у встановленому порядку інших осіб, у тому числі голову громадської ради при Міністерстві, представники інститутів громадянського суспільства (п. 12) [7].

Наступною ланкою митної системи є митниці. Митниця є митним органом, який безпосередньо забезпечує виконання законодавства України з питань митної справи, справляння податків і зборів та виконання інших завдань, покладених на митну службу України. Митниця є юридичною особою, яка здійснює діяльність відповідно до законодавства України. Митниця має самостійний баланс, рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, печатку та бланк із зображенням Державного Герба України та із своїм найменуванням і діє відповідно до Конституції України, Митного кодексу, інших нормативно-правових актів та на підставі положення, яке затверджується наказом центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи. Митниця підпорядковується центральному органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної

митної справи. Створення, реорганізація та ліквідація митниць здійснюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, в порядку, визначеному законом.

Даючи правову характеристику митниці, Н. М. Дук зазначає, що митниця є митним органом середнього (регіонального) рівня. Це – державний орган, який здійснює захист економічних інтересів України, забезпечує виконання законодавства з митних питань, стягнення мита, податку на додану вартість, акцизного збору, інших митних платежів та зборів, є органом дізнання у справах про контрабанду. До її функцій відносяться виконання митних операцій на місцях, контроль за діяльністю митних постів [8, с. 56].

Безпосередньо здійснюють митний контроль та оформлення товарів і транспортних засобів, які переміщують через митний кордон України, митні пости. Згідно з Митним Кодексом України митний пост є митним органом, який входить до складу митниці як відокремлений структурний підрозділ і в зоні своєї діяльності забезпечує виконання завдань, покладених на митну службу України (ст. 547). Митні пости створюють у міру необхідності в населених пунктах, на залізничних станціях, в аеропортах, морських і річкових портах та інших об'єктах, розташованих у зоні діяльності регіональної митниці чи митниці. Митний пост є структурним підрозділом митниці. Створення, реорганізацію та ліквідацію митних постів здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, за поданням керівника відповідної митниці.

Досить важливу роль для нормальної роботи митного органу відіграють спеціалізовані митні органи. Як зазначають О. П. Федотов та О. О. Зотенко, спеціалізованими митними органами України у своїй більшості є такі системні елементи митної служби України, як департаменти та управління [9, с. 101].

Спеціалізовані митні установи відіграють досить важливу роль у здійсненні митної справи. Їх можна визначити як системні елементи митної служби України, які здійснюють ряд покладених на них функцій щодо забезпечення реалізації основних завдань митної служби України, здійснення митного контролю та митного оформлення, забезпечення розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій у митній справі, експертного забезпечення, здійснення комплексного контролю за додержанням законодавства України з питань державної митної справи, що здійснюються з метою підвищення ефективності у діяльності митних органів.

Отже, проаналізувавши організаційно-правову структуру митних органів, можемо зробити висновок, що митні органи мають досить розгалужену систему структурних підрозділів, які виконують покладені на них законом завдання та функції. Законодавцем на рівні закону досить чітко визначено, що така їх структура в

більшості обумовлена наявним адміністративно-територіальним устроєм країни. Тобто територіальне розташування відповідних митних органів здійснюється на основі певної адміністративно-територіальної одиниці (наприклад області). Про таке розташування митних органів в юридичній літературі вже згадували. Однак, на жаль, як зазначає І. В. Письменний, незважаючи на те, що на сьогодні область як адміністративно-територіальна одиниця найбільше відповідає основним вимогам системи управління, де переплітаються державні та місцеві (регіональні) інтереси, неспівпадання зон діяльності митних органів з адміністративним поділом України на рівні областей фактично ще раз підкреслює недосконалість територіального устрою нашої держави [10, с. 157]. На сьогодні структура митних органів досить тісно підійшла до адміністративно-територіального устрою держави: майже у всіх областях України функціонують митниці, митні пости чи інші митні органи. Проте для більш ефективної діяльності митних органів потрібно створити митні органи у всіх без винятку областях України, через які проходить державний кордон України, та в Автономній Республіці Крим. Тому ми пропонуємо внести зміни до Митного кодексу України і частину 4 статті 546 викласти у такій редакції: «Митниця здійснює свою діяльність у всіх без винятку адміністративно-територіальних одиницях України, через які проходить державний кордон України, а також в інших адміністративно-територіальних одиницях України: областях, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі. Окремі митниці можуть здійснювати свою діяльність на територіях двох чи більше адміністративно-територіальних одиниць або на всій території України».

Також слід зазначити, що врахування тільки адміністративно-територіального устрою функціонування митниць є недостатнім. Для нормальної роботи митних органів, для здійснення ефективної роботи щодо запобігання потрапляння на територію України заборонених товарів та речовин, потрібно враховувати й інші важливі фактори, серед яких можна назвати: соціально-демографічну ситуацію регіону, інтенсивність демографічного й товарного потоку через державний кордон України, характер та інтенсивність транспортних перевезень тощо. Потрібно досить детально дослідити вищенаведені фактори і визначити, куди спрямувати сили для подолання тих негативних явищ, які можуть виникнути на цих ділянках митного кордону України. Тобто мова йде вже не про створення нових митних органів, а про удосконалення та підвищення ефективності їх роботи на таких проблемних територіях.

Таким чином, для вирішення проблемних питань діяльності митних органів в Україні потрібно: по-перше, визначитися із позиціями щодо оптимізації діяльності таких митних органів, по-друге, здійснити всебічний аналіз можливості створення митних органів у кожній адміністративно-територіальній одиниці

України без винятку; по-третє, розробити рекомендації з удосконалення діяльності тих митниць, на які покладається особливе навантаження, з урахуванням особливостей території їх дислокації, місцевого населення, видів товарів, які переміщуються через митний кордон тощо.

Список використаних джерел: 1. Виханский О. С. Стратегическое управление : [учебник] / О. С. Виханский. – М. : Гардарика, 2000. – 296 с. 2. Федотов О. П. Митниця в організаційній системі та структурі митних органів України / О. П. Федотов, О. О. Зотенко // Митна справа. – 2012. – № 2. – С. 39–44. 3. Ченцов В. В. Досвід модернізації митної служби США та можливості його імплементації в Україні / В. В. Ченцов // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2009. – № 1 (1). – 11 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Padp/2009-01/ChentsovStat.pdf>. 4. Коцан Н. Н. Територіальна організація митної діяльності України : монографія / Н. Н. Коцан. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. – 384 с. 5. Федотов О. П. Організація митної діяльності / О. П. Федотов, О. О. Зотенко // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – С. 99–104. 6. Горб К. Проблеми територіальної організації митної справи України / К. Горб // Вісник Академії митної служби України. – 2001. – № 4. – С. 72–76. 7. Про Міністерство доходів і зборів України : указ Президента України від 18 берез. 2013 р. № 141/2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 22. – Ст. 739. 8. Дук Н. М. Державна митна служба України як об'єкт картографування: структура, функції, зв'язки / Н. М. Дук // Український географічний журнал. – 2010. – № 3. – С. 52–57. 9. Федотов О. П. Спеціалізовані митні органи в організаційній структурі та структурі митних органів України / О. П. Федотов, О. О. Зотенко // Митна справа. – 2012. – № 8 (82). – С. 99–104. 10. Письменний І. В. Концептуальні засади реформування митної служби України : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Письменний Ігор Володимирович. – Д., 2005. – 228 с.

Надійшла до редколегії 22.0.2013

Комзюк В. Т. Функционально-организационная структура таможенной службы

Осуществлено комплексное исследование организационной структуры таможенных органов и специализированных таможенных учреждений, сформулированы предложения по усовершенствованию таможенной службы и приведению её в соответствие с международно-правовыми нормами и требованиями.

Ключевые слова: организационная структура, таможенные органы, специализированные таможенные учреждения, таможенная деятельность, функции таможен, задания таможенной службы, таможенный контроль.

Komzyuk V. T. Functional and organizational structure of Customs

Complex research of organizational structure of custom organs and specialized custom establishments is carried out, own position is given in relation to its improvement and adduction to the international-law norms and requirements.

Keywords: organizational structure, custom organs, specialized custom establishments, custom activity, functions of customs, task of custom service, custom control.

УДК 351.761.3

Ю. В. Махонін

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УПРАВЛІННЯ БОРТЬБИ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

На основі аналізу позицію вчених визначено поняття правового регулювання діяльності Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків Міністерства внутрішніх справ України, а також зроблено висновок про існування трьох груп правових норм, якими врегульовано діяльність Управління та звернуто увагу на переважання відомчих нормативно-правових актів у системі правового регулювання діяльності Управління.

Ключові слова: наркотичні засоби, психотропні речовини, незаконний обіг наркотиків, правове регулювання, удосконалення законодавства.

Недосконалість державної системи управління у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, відсутність координації та консолідації зусиль органів виконавчої влади, збільшення обсягів вживання наркотичних засобів та психотропних речовин не за медичним призначенням створює безпосередню загрозу національній безпеці держави.

Щороку особами, які перебувають у стані наркотичного сп'яніння, скоюється від 10 до 14 тис. злочинів, серед яких убивства, розбійні напади, грабежі та крадіжки. Органами внутрішніх справ щорічно виявляються та беруться на облік приблизно 30 тис. осіб, які вживають не за медичним призначенням наркотичні засоби та психотропні речовини, а також лікарські засоби, зловживання якими може викликати наркотичну залежність.

До активізації незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин призводить також неналежний контроль за використанням прекурсорів заводами та підприємствами, діяльність яких пов'язана з їх застосуванням, а також їх незаконне виробництво та ввезення на територію України [1].

Особливе місце в системі МВС України щодо протидії цьому небезпечному явищу займає Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків Міністерства внутрішніх справ України (УБНОН МВС України). У той же час, його діяльність, як і будь-якого державного органу, вимагає відповідної правової регламентації, що

забезпечує виконання покладених на них законом повноважень. Необхідність такої правової регламентації діяльності державних органів обумовлена принципом правової держави, закріпленим Конституцією України.

Проблема правового регулювання суспільних відносин досліджується у роботах таких вчених, як С. С. Алексєєв, Р. Ф. Халфіна, О. Ф. Скакун та ін. Правове регулювання діяльності правоохоронних органів України було предметом наукового дослідження О. М. Бандурки, І. П. Голосніченка, А. Т. Комзюка, О. В. Негодченка, В. І. Олефіра, М. М. Тищенко та ін. Праці зазначених науковців покладено в основу цієї статті з метою вироблення пропозицій щодо вдосконалення правової регламентації діяльності УБНОН МВС України.

Передусім, у теорії права поняття правового регулювання узагальнено розглядають наближеним за своїм змістом поняттям до категорії форми права, під якими розуміють державно-офіційні способи закріплення і зовнішнього прояву правових норм [2]. Правове регулювання є зовнішнім впливом на обов'язкову чи дозволену поведінку суб'єктів відповідних суспільних відносин [3, с. 484; 4, с. 217], або дією права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед, правових приписів.

Отже, погоджуємося з думкою, що сутність правового регулювання і полягає у дії за допомогою правових норм та інших юридичних засобів на поведінку осіб з метою упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин.

В. М. Горшенюв, у свою чергу, під правовим регулюванням розуміє сукупність різних форм та засобів юридичної дії держави на поведінку учасників суспільних відносин, здійснюваних в інтересах всього суспільства або певного колективу з метою підпорядкування окремих суб'єктів встановленому у суспільстві правопорядку [5, с. 19–20].

На думку А. Т. Комзюка, правове регулювання – це специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим нормативним інституційним регулятором. При цьому правове регулювання має цілеспрямований, організаційний, результативний характер і здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного інституту утворення – регулятора [6, с.47].

А. Ю. Лісіцин наголошує, що правове регулювання будь-яких суспільних відносин має власний специфічний механізм, дія якого реалізується через спеціальний комплекс юридичних засобів, що мають назву «правовий режим» [7, с. 57–58].

Отже, правове регулювання, по-перше, за своєю природою є специфічним різновидом соціального регулювання, націленим на досягнення певних результатів у житті суспільства; по-друге, здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що реально

виражають саму матерію права як нормативного інституційного утворення – регулятора [8, с. 207].

Виходячи з вищевикладеного, загальне правове регулювання має такі ознаки: правове регулювання – це різновид соціального регулювання; за допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми, яка має державно-владний характер, тобто в юридичних нормах держава вказує міру можливої та належної поведінки; правове регулювання має конкретний характер тому, що завжди пов'язане з реальними відносинами; правове регулювання має цілеспрямований характер, воно служить справі задоволення законних інтересів суб'єктів права; правове регулювання здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його ефективність; правове регулювання гарантує доведення норм права до їх виконання [9, с. 529–530].

Необхідно погодитись із І. М. Шопіною щодо різноманітності поглядів на розуміння правового регулювання. Дослідниця наводить його визначення в інструментальному аспекті, інституційному аспекті, нормативно-юридичному та діяльнісному аспекті.

Ми будемо розуміти поняття правового регулювання в нормативно-юридичному аспекті. Так, у нормативно-юридичному аспекті правове регулювання – це здійснюване за допомогою спеціальних юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, що включає їх юридичне закріплення, охорону, контроль за їх стабільністю та відновлення у випадку порушення [10, с. 1059].

У свою чергу, сукупність правових засобів, за допомогою яких поведінка суб'єктів суспільних відносин приводиться у відповідність до вимог і дозволів, що містяться у нормах права, називається механізмом правового регулювання суспільних відносин [4, с. 220].

В. Є. Краснянський під механізмом правового регулювання розуміє єдність усієї сукупності юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини [3, с. 484]. Схожої думки дотримуються А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, В. П. Пастухов та О. Д. Тихомиров, які механізм правового регулювання суспільних відносин визначають, як сукупність правових засобів, за допомогою яких поведінка суб'єктів суспільних відносин приводиться у відповідність із вимогами і дозволами, що містяться у нормах права [4, с. 220].

Таким чином, особливою ознакою правового регулювання є наявність специфічного механізму, що забезпечує ефективність правового впливу на суспільні відносини, при цьому сукупність правових засобів, за допомогою яких саме здійснюється такий вплив, і складають поняття механізму правового регулювання.

Характеризуючи правове регулювання діяльності УБНОН МВС України, доцільно першочергово розглянути його суб'єктів. Так, серед основних суб'єктів правового регулювання діяльності УБНОН МВС України маємо зазначити Верховну Раду України, Президента

України, Кабінет Міністрів України та Міністерство внутрішніх справ України. Вони наділяються різними повноваженнями щодо регулювання діяльності Управління та їх нормотворча діяльність формує правову основу його функціонування.

Таким чином, на основі вищезазначеного правове регулювання діяльності УБНОН МВС України можна розглядати як комплекс правових засобів і норм, що застосовується у встановленому порядку уповноваженими суб'єктами до впорядкування суспільних відносин з організації та діяльності зазначеного підрозділу із забезпечення реалізації своїх повноважень.

Як відомо, основою правового регулювання є юридичні норми. Вони містяться, головним чином, у нормативних актах – офіційних документах органів законодавчої або виконавчої влади. Норма права, регламентуючи суспільні відносини, надає їм юридичної форми, його учасники стають суб'єктами права, які взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками [4, с. 220].

Норми, які визначають повноваження УБНОН МВС України, методи та форми діяльності з метою захисту громадської безпеки є матеріально-правовою основою цієї діяльності. До них належать відповідні норми Конституції України, законів України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та ін.

Норми, які встановлюють порядок здійснення УБНОН МВС України управлінської діяльності, а також участі останньої у процесі розгляду справ щодо порушень законодавства у зазначеній сфері, складають процесуально-правову основу їх діяльності. Серед процесуальних норм слід виокремлювати норми адміністративного права і кримінально-процесуального права. Необхідність такого виокремлення ґрунтується на складній правовій природі відносин, учасником яких є УБНОН МВС України.

Для розмежування адміністративно-правових та кримінально-процесуальних відносин за участю УБНОН МВС України слід спиратись на доктринальні положення теорій адміністративного та кримінально-процесуального права.

У теорії адміністративного права сформульовані загальні та особливі риси адміністративно-правових норм [11, с. 11–12]. Загальними рисами є такі: 1) встановлення, санкціонування чи ратифікація державою, звідси їх державно-владний характер; 2) формальна визначеність загальнообов'язкових правил поведінки; 3) закріплення у правових актах, що видаються компетентними державними органами; 4) двосторонній характер; 5) визначають певні варіанти поведінки; 6) дотримання забезпечується застосуванням примусових та організаційних, стимулюючих, роз'яснювальних та інших заходів.

Особливими рисами норм є те, що: 1) предметом регулювання є суспільні відносини у сфері функціонування управлінських інститутів публічної влади, і тому мета – у забезпеченні організації та впорядкованості дій суб'єктів управлінської діяльності, створення умов для реалізації і захисту прав і свобод громадян, відносно яких управлінська діяльність здійснюється; 2) переважна більшість норм має імперативний характер, а частина норм має ознаки диспозитивності; 3) пряме застосування санкцій, встановлених адміністративно-правовою нормою; 4) адміністративно-правові норми часто встановлюються у процесі реалізації повноважень виконавчої влади і безпосередньо її суб'єктами.

Отже, предметом адміністративно-правового регулювання є не уся діяльність УБНОН МВС України, але та її частина, яка стосується використання приписів, встановлення заборон, надання дозволів. Запропонований підхід, який передбачає поділ правових засад діяльності УБНОН МВС України на матеріальні і процесуальні, відповідає положенням теорії права щодо видів правових норм, які приймаються з метою регулювання суспільних відносин у сфері державного управління [12, с. 41–43]. До того ж, такий підхід дозволяє вирішити практичні проблеми удосконалення чинного законодавства з питань захисту громадської безпеки.

Дослідниками проблем адміністративного процесу доведено, що до матеріального права належать норми, які встановлюють компетенцію та способи поведінки суб'єктів адміністративно-процесуальної діяльності і містяться у процесуальних за характером законодавчих актах [13, с. 10–11].

Так, О. М. Бандурка та М. М. Тищенко особливостями адміністративно-процесуальних норм називають те, що вони: приймаються не лише законодавчим органом держави, але й виконавчими органами різного рівня; реалізуються широким колом суб'єктів, на відміну від кримінально-процесуальних та цивільно-процесуальних норм, які реалізуються судовими органами, органами досудового розслідування та іншими суб'єктами, встановленими Кримінальним процесуальним кодексом України та Цивільним процесуальним кодексом України; якщо у цивільному та кримінальному процесі процесуальні норми сконцентровані у відповідних кодексах, то адміністративно-процесуальні норми можуть являти собою як відносно крупні сукупності (наприклад, процесуальна частина Кодексу України про адміністративні правопорушення), так і окремі процесуальні правила, які містяться в адміністративних актах матеріально-правового змісту, а також матеріально-правових актах інших галузей права; адміністративно-процесуальні норми значно меншою мірою спрямовані на регламентацію правовідносин, які мають юрисдикційний характер [14, с. 47–50].

Ці теоретичні положення можна доповнити висновками інших дослідників-процесуалістів і визначити наступні ключові теоретичні

положення щодо рис адміністративно-процесуальних норм: адміністративно-процесуальні норми походять від матеріальних норм адміністративного права; адміністративно-процесуальні норми можуть міститись як в адміністративних актах матеріально-правового змісту, так і матеріально-правових актах інших галузей права; адміністративно-процесуальні норми часто встановлюються у процесі реалізації повноважень виконавчої влади і безпосередньо її суб'єктами; адміністративно-процесуальна норма ніколи не регулює процедуру реалізації матеріальної норми від самого початку до завершення; мета адміністративно-процесуальної норми – забезпечення організації та впорядкованості дій суб'єктів управлінської діяльності, створення умов для реалізації та захисту прав і свобод громадян, відносно яких здійснюється управлінська діяльність.

Таким чином, норми, які визначають повноваження УБНОН МВС України як суб'єкта профілактики правопорушень у галузі боротьби з незаконним обігом наркотиків, є матеріально-правовою основою цієї діяльності. Норми, які встановлюють порядок діяльності УБНОН МВС України, а також участі останніх у процесі розгляду справ щодо порушень закону, утворюють її процесуально-правову основу.

Так, С. С. Алексєєв головною ознакою, яка визначає місце того чи іншого акта в ієрархічній структурі, визначає його юридичну силу, яка є якісним показником, що відображає ступінь підпорядкування нормативного акта актам вищих органів [15, с. 42–43].

О. Ф. Скакун, у свою чергу, проводячи класифікацію норм права, розподіляє їх за суб'єктами нормотворчості, юридичною силою, порядком прийняття, порядком набрання чинності та дії тощо [9, с. 341–374]. Враховуючи всі наведені позиції, вважаємо за доцільне всі нормативно-правові акти, що регулюють діяльність УБНОН МВС України, умовно поділити на три групи.

До першої групи відносяться нормативні акти, що видаються вищими органами державної влади України, у яких містяться, як правило, норми загального характеру. До них слід віднести: Конституцію України, закони, укази і розпорядження Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, рішення місцевих адміністрацій.

Другу групу утворюють акти відомчого характеру, які більш конкретно регламентують діяльність щодо боротьби з незаконним обігом наркотиків, а третю групу норм, – акти органів місцевого самоврядування.

Розглянемо деякі з них більш докладно. Так, норми, які містяться у Конституції України, безпосередньо не регламентують діяльність міліції, в тому числі УБНОН МВС України, однак її положення є основою для прийняття інших нормативно-правових актів, а також визначають основні принципи та завдання діяльності міліції як державного органу. Серед них такі конституційні положення, як право громадян на захист власного життя, здоров'я та життя,

здоров'я інших осіб від протиправних посягань; захист життя і здоров'я громадян є обов'язком держави, а, отже й міліції [16]. Крім того, у Конституції та законах України закріплені основні ідеї та положення, на яких базується її устрій, порядок функціонування та повноваження.

Крім того, підрозділи МВС відповідно до ст. 2 Закону України «Про міліцію» відповідно до свого правового статусу реалізують функції боротьби зі злочинністю. Так, їх основними завданнями є забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; охорона і забезпечення громадського порядку; виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили; захист власності від злочинних посягань; виконання адміністративних стягнень; участь у наданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

УБНОН МВС України як система оперативних підрозділів у своїй діяльності керується Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», особливе місце якого в системі нормативних актів полягає в тому, що: на вищому рівні законодавчої влади врегульовані загальні організаційно-тактичні основи цієї діяльності; Закон став основою, на якій розробляються відомчі нормативні акти, що регулюють діяльність суб'єктів ОРД; цей Закон привселюдно визначив необхідність здійснення оперативно-розшукової діяльності для боротьби зі злочинністю.

Також з метою реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів та центральних і місцевих органів виконавчої влади у зазначеній сфері прийнято Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2010 р. № 1808-р «Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011–2015 роки» [1]. Оскільки вживання наркотичних засобів та психотропних речовин призводить до погіршення здоров'я нації та підвищення рівня захворюваності населення на особливо небезпечні хвороби, зокрема ВІЛ-інфекцію/СНІД, туберкульоз, а також до загострення соціальних проблем (жорстоке та недбає ставлення до дітей, збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод, нещасних випадків на виробництві, зниження продуктивності праці). Погіршення соціально-економічної ситуації в державі негативно позначається на криміногенній ситуації, зумовлює необхідність формування принципово нових підходів до розв'язання проблем у сфері профілактики правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків, у тому числі таким підрозділом, як УБНОН МВС України.

Крім того, у своїй діяльності УБНОН МВС України керується:

– Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», який визначає правові та організаційні засади державної політики щодо обігу в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та встановлює порядок державного контролю в зазначеній сфері;

– Законом України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», який визначає систему заходів в Україні, спрямованих проти незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними тощо;

– Постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 1997 р. № 146 «Про затвердження Порядку видачі дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів»;

– Постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2001 р. № 106 «Про затвердження порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів у лікувально-профілактичних закладах та установах»;

– Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. № 589 «Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом» тощо;

– Постановою Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів».

Відомчими нормативно-правовими актами: наказом МВС України від 1 березня 2012 р. № 173 «Про затвердження Положення про Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків МВС України»; спільним наказом МВС України, МОЗ України, Генеральної прокуратури України, Мін'юсту України від 10 жовтня 1997 р. № 680/306/21/66/5 «Про затвердження Інструкції про порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини»; наказом МВС України від 15 травня 2009 р. № 216 «Про затвердження Вимог до об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зберігання вилучених з незаконного обігу таких засобів і речовин», наказом МВС України від 27 жовтня 2010 р. № 507 «Про затвердження Порядку організації охорони об'єктів і приміщень, у яких культивуються, використовуються, зберігаються та знищуються нарковмісні рослини, а також використовується, зберігається та знищується отримана з них готова продукція чи відходи таких рослин», спільним наказом МВС та МОЗ України від 16 червня 1998 р. № 158/417 «Про затвердження Порядку проведення

медичного огляду та медичного обстеження осіб, які зловживають наркотичними засобами або психотропними речовинами» тощо.

Третю групу норм складають нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування, до яких можна віднести: Програму профілактики правопорушень у Харківській області на 2011–2015 роки, затверджену рішенням Харківської обласної ради від 17 лютого 2011 р. № 82-VI; Програму соціального захисту населення Харківської області на 2011–2015 роки, затверджену рішенням Харківської обласної ради від 17 лютого 2011 р. № 78-VI та ін.

Цей перелік нормативно-правових актів не подано вичерпним, оскільки багатогранність і специфічність діяльності УБНОН МВС України обумовлює необхідність докладного правового регулювання на кожній стадії та етапі реалізації своїх повноважень. Таким чином, особливостями правового регулювання діяльності УБНОН МВС України виступають: а) існування трьох груп правових норм, якими врегульовано її діяльність; б) переважання відомчих нормативно-правових актів у системі правового регулювання діяльності Управління.

Доведено, що однією з початкових, вихідних ланок правового регулювання є юридичні норми, які складають основу механізму правового регулювання. Норми, які визначають повноваження УБНОН МВС України як суб'єкта профілактики правопорушень у сфері протидії наркозлочинності, а також наявної інформації про джерела і шляхи надходження в незаконний обіг наркотичних засобів, є матеріально-правовою основою цієї діяльності. Норми, які встановлюють порядок діяльності УБНОН МВС України, а також участі останніх у процесі розгляду справ щодо порушень закону, утворюють її процесуально-правову основу.

Тому існує постійна необхідність в удосконаленні окремих положень відповідних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів з метою поліпшення діяльності УБНОН МВС України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів та попередження поширення наркоманії.

Список використаних джерел: 1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011–2015 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2010 № 1808-р // Офіційний вісник України. – 2010. – № 70. – Ст. 2533. 2. Загальна теорія держави і права : підручник / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с. 3. Теория государства и права / [В. А. Козлов, К. Е. Ливанцев, А. И. Королев и др.] ; под ред. А. И. Королева, Л. С. Явича. – [2-е изд.]. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 552 с. 4. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.] ; за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 320 с. 5. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 258 с. 6. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття,

види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / А. Т. Комзюк ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

7. Лисицын А. Ю. Правовой режим осуществления валютных операций, связанных с обращением ценных бумаг / А. Ю. Лисицын // Финансовое право. – 2003. – № 1. – С. 55–60.

8. Общая теория права / под ред. А. С. Пиголкин. – М., 1994. – 210 с.

9. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум, 2000. – 704 с.

10. Шопіна І. М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання / І. М. Шопіна // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 1055–1061 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11simvpr.pdf>.

11. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. – Т. 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. – К. : Юрид. думка, 2004. – 591 с.

12. Горьова С. Л. Норми адміністративного права (проблеми теорії та практики формотворення) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Горьова Світлана Леонідівна. – Х., 2000. – 151 с.

13. Засторожная О. К. Советский административный процесс : учеб. пособие / О. К. Засторожная. – Воронеж : ВГУ, 1985. – 100 с.

14. Бандурка О. М. Адміністративний процес : підручник / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – К. : Літера ЛТД, 2001. – 336 с.

15. Алексеев С. С. Проблемы теории права : [курс лекций в 2 т. – Т. 1.] / С. С. Алексеев. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1972. – 396 с.

16. Чуріков Д. С. Правова основа діяльності міліції у сфері обігу спеціальних засобів самооборони в Україні: особливості та шляхи вдосконалення [Електронний ресурс] / Д. С. Чуріков. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/544-protses/14540-2011-01-18-04-01-40.html>.

Надійшла до редколегії 23.04.2013

Махонин Ю. В. Правовое регулирование деятельности Управления борьбы с незаконным оборотом наркотиков Министерства внутренних дел Украины: вопрос нынешнего времени

На основании позиции ученых определено понятие правовое регулирование деятельности Управления борьбы с незаконным оборотом наркотиков Министерства внутренних дел Украины, а также сделан вывод о существовании трех групп правовых норм, которыми урегулирована деятельность Управления, и обращено внимание на преобладание ведомственных нормативно-правовых актов в системе правового регулирования деятельности Управления.

Ключевые слова: наркотические средства, психотропные вещества, незаконный оборот наркотиков, правовое регулирование, усовершенствование законодательства.

Mahonin Y. V. Legal adjusting of activity of Management of fight against illegal turnover of drugs of Ministry of internal affairs of Ukraine: question of present time

On the basis of position of scientists a concept is certain legal adjusting of activity of Management of fight against illegal turnover of drugs of Ministry of internal affairs of Ukraine, and also drawn conclusion about existence of three groups of legal

norms, Management activity, and displace attention, is well-regulated that on predominance of department normatively-legal acts in the system of the legal adjusting of Management activity.

Keywords: drugs, psychiatric substances, illegal drug circulation, legal regulation, improvement of legislation.

УДК 349.3

А. В. Пшонка

РОЛЬ КЕРІВНИКА У ФОРМУВАННІ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРОКУРАТУРИ

Досліджено теоретичні питання, пов'язані з визначенням ролі керівника в організації діяльності працівників прокуратури. Досліджено діяльність керівника щодо формування позитивної мотивації працівників прокуратури.

Ключові слова: керівник, прокуратура України, мотивація, діяльність, класифікація керівників, принципи мотивації, лідерство, стиль управління, наукова організація праці.

Нагальна потреба посилення в Україні законності та правопорядку є передумовою зміцнення демократії в Україні та побудови дійсно правової держави, основним завданням якої є охорона та захист прав і свобод громадян. Провідним органом, на який покладено обов'язок щодо здійснення нагляду за додержанням та правильним застосуванням законів в Україні, охороною та захистом прав і свобод громадян, є прокуратура. Належний рівень діяльності органів прокуратури України щодо забезпечення законності в державі залежить, серед іншого, і від професіоналізму керівників органів прокуратури.

Питання, які тією чи іншою мірою пов'язані з дослідженням особливостей діяльності органів прокуратури, вивчалися вченими, серед яких можна назвати О. В. Агєєва, О. В. Анпілогова, О. М. Бандурку, Ю. М. Грошевого, А. Т. Комзюка, О. М. Литвака, В. І. Малюгу, В. В. Мурзу, С. І. Нечипоренка, Є. М. Поповича, І. Б. Протаса, В. П. Рябцева, Г. П. Середу, О. Ю. Синявську, М. К. Якимчука та ін. У працях зазначених науковців досліджувалися проблемні питання адміністративно-правового статусу органів прокуратури, особливості нормативно-правового забезпечення їх діяльності, пріоритетні напрямки оптимізації стилю управління, підвищення якості інформаційно-аналітичного забезпечення, надання соціально-правових гарантій працівникам тощо. Проте, хотілося б звернути увагу на недостатню розробленість на теоретичному рівні питання ролі керівника в органах прокуратури, що й обумовлює актуальність цієї статті.

© Пшонка А. В., 2013

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних знань і чинного законодавства України проаналізувати сутність ролі керівника у формуванні позитивної мотивації діяльності працівників прокуратури.

Наукова новизна статті полягає в тому, що з використанням сучасних методів пізнання та з урахуванням новітніх досягнень науки адміністративного права проведено авторське дослідження ролі керівника в організації діяльності працівників прокуратури; досліджено специфіку діяльності керівника щодо формування позитивної мотивації працівників прокуратури.

Загальновизнаним є факт, що основним суб'єктом управління діяльністю будь-якої організації є її керівник. Тому цілком логічно, що вимоги до керівника як організатора управлінських процесів в органах прокуратури перебувають у безпосередній залежності як від рівня посади керівника відповідного органу в системі прокуратури, так і від місця цього органу прокуратури в ієрархії її системи [1]. Загальну структуру прокуратури України, якою окреслено місце окремих органів прокуратури в ієрархії її системи, визначено у ст. 13 Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789.

Що стосується визначення рівня посади керівника відповідного органу в системі прокуратури, то вважаємо за доцільне розглянути класифікацію керівників прокуратури, запропоновану М. Й. Курочкою та П. М. Каркачем. Так, зазначені науковці пропонують розглядати класифікацію керівників прокуратури у вузькому та у широкому розмінні. У вузькому розумінні до керівників прокуратури належать Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, прокурори міст, районів, спеціалізованих прокуратур. У широкому розумінні М. Й. Курочка та П. М. Каркач пропонують під керівниками прокуратури розуміти не тільки наведених вище прокурорів, але й їх заступників, начальників відділів і управлінь, помічників та старших помічників прокурорів, прокурорів-криміналістів [2].

Вважаємо за можливе приєднатися до точки зору зазначених науковців щодо доцільності класифікації керівників прокуратури у широкому розмінні. Така позиція обумовлена тим, що роль Генерального прокурора України, прокурорів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, прокурорів міст, районів, спеціалізованих прокуратур є багатофункціональною, їх діяльність спрямована на вирішення глобальних питань, що стоять перед органами прокуратури, у тому числі й забезпечення ефективного управління працівниками підлеглих прокуратур. Що ж стосується заступників зазначених прокурорів, начальників відділів і управлінь, помічників та старших помічників прокурорів, прокурорів-криміналістів, то їх діяльність має більш конкретизований характер, спрямований на вирішення окремих завдань, що стоять перед цими підрозділами. Саме на цю ланку керівників

покладається безпосередня реалізація управлінських функцій, спілкування з підлеглими працівниками, прийняття управлінських рішень щодо конкретних ситуацій, контроль за їх своєчасним та якісним виконанням, оцінка отриманих результатів та надання отриманої інформації вищим керівникам.

Особливу увагу хотілося б звернути на вимоги, яким в обов'язковому порядку мають відповідати керівники органів прокуратури. Одними з основних вимог, які пред'являються до керівника органу прокуратури України, є моральні вимоги, яких прокурори зобов'язані дотримуватися. До моральних вимог слід віднести: вірність «Присязі працівника прокуратури»; вірність професійному обов'язку; здатність до самовіддачі та вболівання за доручену справу; скромність; чесність, правдивість, непідкупність, сміливість; здатність правильно сприймати критику; принциповість; нетерпимість до недоліків; чуйність і уважність до людей та ін. [3].

Слід зазначити, що крім наведених вище вимог до керівників-працівників органів прокуратури висуваються особливі правові вимоги, визначені розділом IV «Кадри органів прокуратури» Закону України «Про прокуратуру». Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 46 зазначеного Закону, на посади керівних кадрів органів можуть призначатися громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові й моральні якості. При цьому претенденти на означені посади, що не мають досвіду практичної роботи за спеціальністю, проходять в органах прокуратури стажування строком до одного року. Крім того, ті, хто вперше призначений на посади помічників прокурорів, прокурорів управлінь, відділів, слідчих прокуратури, приймають «Присягу працівника прокуратури».

Одним із пріоритетних напрямків діяльності керівника є правильне формулювання мотивації працівників прокуратури України, що безпосередньо впливає на ефективне виконання покладених на них обов'язків. Досягнення необхідного ефекту мотивації є одним із найважливіших завдань керівника і сприяє розвитку позитивної мотивації в діяльності підлеглих.

Управління мотивацією діяльності працівників прокуратури здійснюється у формі керівництва і лідерства, яке можна ототожити з мотивацією. Ці дві форми управління мають певну схожість. Керівник – це той, хто керує, веде, вказує дорогу, тобто лідер (від англ. leader – ведучий). Але необхідно звернути увагу на відмінність зазначених понять, оскільки керівник більшою мірою виражає свої офіційні владні повноваження, а лідер виражає не-офіційні тенденції міжособистісних відносин у групах, хоча ці дві форми управління іноді поєднуються в одній особі [4, с. 95]. Слід підкреслити, що поєднання функцій керівника з лідерськими якостями є оптимальним для будь-якого керівника, оскільки це є свідченням його професіоналізму, визнання підлеглими його беззаперечних ділових якостей.

Основною професійною якістю керівника має бути його управлінська підготовленість, яка включає в себе сформованість і зрілість соціально-політичних поглядів і переконань; активність у реалізації цілей і завдань [5, с. 285]. Особливу увагу слід звернути на те, що керівник повинен мати розвинуте почуття цивільного й громадського обов'язку, відповідальності за вчинки, бути порядним. Він має розумно регулювати свої матеріальні потреби, захищати свою честь і гідність, чуйно і уважно ставитися до людей [6, с. 68]. На думку О. М. Бандурки, керівник – це особа, яка наділяється правом прийняття рішень і виступає в ролі єдиноначальника в межах наданих йому повноважень [7, с. 156]. Керівник, його моральні та професійні якості безпосередньо впливають на формування мотивації діяльності працівників прокуратури, тобто професійні та моральні якості керівника мають бути тим зразком, досягнення якого мають прагнути його підлеглі.

Діяльність сучасного керівника є багатофункціональною. Вона об'єднує діяльність із визначення основних цілей управління, а також головних напрямів їх досягнення та розвитку. Ця діяльність пов'язана з впливом на підлеглих, виконанням конкретних управлінських функцій щодо підлеглих, організація в цілому, відповідальністю перед вищими органами за виконання основних функцій організацією. Діяльність керівника передбачає також і особливий тип спілкування з особами, що беруть участь в управлінських відносинах, у тому числі мотивації діяльності працівників прокуратури. Вплив керівника на підлеглих має на меті примушення останніх до конкретної службової поведінки, що відповідає б вимогам організації (підрозділу) [8, с. 328]. Саме у належному здійсненні значених дій і полягає зміст і призначення мотивації працівників.

Отже, потрібно чітко усвідомлювати, що основним завданням кожного керівника органу чи підрозділу прокуратури є забезпечення максимальної ефективності мотивації діяльності працівників під час виконання службових обов'язків. При цьому цілком слушно виділені Я. Ю. Кондратьєвим і відповідають основним заходам управлінської діяльності такі основні принципи мотивації працівників: надання пріоритету інтересам громадян; чіткий розподіл обсягу праці; прагнення до забезпечення авторитету серед населення; забезпечення виконавчої дисципліни; узгодженість дій суб'єктів управління; підпорядкування особистих інтересів загальній справі; моральне та матеріальне заохочення працівників за результати роботи; централізація керівництва; стабільність штатів; розвиток ініціативи та ін. [9, с. 9].

Спираючись на наведені вище принципи, О. М. Ткач пропонує визначити основними напрямками управлінської діяльності керівника такі: керівництво органом чи підрозділом у цілому; організацію роботи щодо взаємодії та координації структурних підрозділів; комплектування кадрів, їх навчання та виховання, а також забез-

печення дисципліни та законності; аналіз, планування і контроль; підготовку, прийняття та реалізацію управлінських рішень; організацію фінансово-господарської діяльності, обліково-реєстраційної діяльності та діловодства, використання техніки; підвищення авторитету міліції серед населення [10, с. 142]. Належна реалізація керівником кожного з наведених вище напрямків управлінської діяльності є необхідною передумовою правильної мотивації підлеглих працівників до ефективного виконання покладених на них обов'язків, усвідомлення ними необхідності досягнення не лише кількісних, а й якісних показників.

Формування мотивації працівників прокуратури безпосередньо залежить від стилю управління керівника. Стиль управління керівника і його вплив на формування мотивації діяльності підлеглих має особливе значення у важких умовах функціонування системи органів прокуратури, коли від керівника і колективу вимагається пошук ефективного виходу зі становища, застосування найбільш оптимальних прийомів і методів поліпшення ситуації, мобілізації зусиль усього колективу на спільні дії. У формуванні стилю управління велику роль відіграють стосунки, що складаються між керівником і підлеглими. Стиль управління не є раз і назавжди установленим, він може і повинен змінюватись залежно від умов діяльності системи, що, у свою чергу, буде впливати і на подальшу мотивацію діяльності підлеглих залежно від конкретної ситуації.

Отже, зважаючи на вищевикладене, слід підкреслити, що загальна здатність керівника до управління безпосередньо впливає на формування правильної мотивації підлеглих працівників. Під загальною здатністю керівника до управління А. Д. Кудряшова пропонує розуміти здатність до інтегрування, до об'єднання в одне ціле усієї сукупності специфічних якостей (здібностей) керівника; про загальну здатність можна судити за способом організації, за характером взаємозв'язку специфічних здібностей [11, с. 88].

Стиль управління конкретного керівника органу прокуратури дозволяє обирати оптимальну модель управління, яка може змінюватись залежно від ситуації. Підстави для типологізації моделі ефективного керівника можуть бути різними: рівень загальної та спеціальної культури; стиль мислення; ставлення до загальнолюдських цінностей; мотивація до служби. Таким чином, якщо керівник намагається досягти максимальної ефективності мотивації діяльності підлеглих у своїй роботі і прагне отримати від підлеглих найбільш ефективних результатів у роботі, він має навчитись користуватись різними стилями і методами впливу на них, використовуючи ті, що відповідають конкретній ситуації. Необхідно також враховувати й індивідуальні реакції людей на один і той самий стиль управління, що зумовлено різним рівнем загальної культури, освіти, життєвим досвідом, типом особистості та деякими іншими факторами.

Одним із необхідних елементів правильної мотивації працівників має бути належна організація їх роботи. Керівник повинен уміти організовувати роботу підлеглих: визначати мету, завдання, проблеми в діяльності колективу; орієнтувати й направляти їх роботу; налагодити систему збору, зберігання та обробки необхідної інформації; своєчасно реалізувати поставлені перед підрозділом завдання; чітко доводити завдання до виконавців; мобілізувати і стимулювати роботу підлеглих; неупереджено та об'єктивно контролювати її здійснення; робити висновки за результатами проведеної роботи, визначати недоліки такої роботи та розробляти шляхи їх усунення.

У контексті формування мотивації працівників на особливу увагу заслуговує вміння керівників працювати з людьми: вивчати їх, виявляти їх переваги та недоліки; регулювати відносини в колективі, створювати в ньому позитивний морально-психологічний клімат; уміти будувати відносини з представниками інших органів, державних і громадських організацій; вирішувати соціально-побутові питання колективу; здійснювати виховну та кадрову роботу з метою мотивації діяльності працівників прокуратури [12, с. 12]. Саме від зазначеного вміння безпосередньо залежить здатність керівника правильно пояснити підлеглому поставлене перед ним завдання; а це є необхідною передумовою якісного виконання працівником своїх обов'язків. У зв'язку з цим поділяємо точку зору Г. А. Туманова, що вмілих керівників завжди вирізняє педагогічна спрямованість їх роботи [13, с. 15].

Керівник як суб'єкт правового виховання підлеглих має стати джерелом імпульсів до збільшення проявів ініціативності працівників під час виконання покладених на них обов'язків. Він має викликати в людей внутрішнє бажання діяти за законом, у службовому та особистому житті піклуватися про правову сторону своїх дій, мотивуючи при цьому діяльність працівників [14, с. 129].

Особливу увагу також необхідно звернути на вплив внутрішніх механізмів мотивації діяльності працівників прокуратури, серед яких, перш за все, треба виділити: авторитет керівника, явище лідерства (мотивації), вміння працювати у команді тощо. Гармонійне поєднання цих механізмів свідчить про високий рівень управлінської культури керівника, а формування такого рівня є одним із пріоритетних напрямів роботи кадрових апаратів [15, с. 128].

Правильно побудована керівниками мотивація діяльності працівників прокуратури справляє безпосередній вплив на стан стосунків у колективі, як офіційних, так і неофіційних. Організація та управління системою неофіційних стосунків здійснюється через лідерство, що залежить від мотивації, якою керується лідер. У контексті управління персоналом лідерство розглядається як здатність впливати на окремих осіб та групи, спрямовуючи їх зусилля на досягнення цілей організації [16, с. 286].

Поєднання статусу керівника зі становищем лідера дозволяє керівнику не тільки формально, за наказом, але й фактично очолювати колектив, враховувати й найбільш адекватно виражати його суспільно значущі цілі та інтереси мотивації діяльності працівників прокуратури, створювати в ньому сприятливий соціально-психологічний клімат і моральну атмосферу, підтримувати конструктивні та творчі відносини. Підтверджує цю тезу думка відомих фахівців у галузі управління Г. Кунца та С. О'Доннела, які стверджують: «Якщо підлеглі керуються тільки правилами та потребами, встановленими керівництвом, то вони можуть працювати приблизно на 60 або 65 % своїх можливостей, просто виконувати свої обов'язки задовільно, щоб утриматися на роботі. Для того, щоб досягти повного використання здібностей підлеглих, керівник має знайти у них відповідний відгук, здійснюючи лідерство» [17, с. 126].

Специфічною ознакою діяльності працівників органів прокуратури є постійний дефіцит часу, що авжеж негативно впливає на мотивацію їх діяльності. Те, що в інших видах праці притаманно так званим «надзвичайним ситуаціям», вважається загальноприйнятним у діяльності органів і підрозділів прокуратури. Для дисциплінованого, високоморального і професійно грамотного працівника звичайна повсякденна діяльність вимагає внутрішньої готовності до кваліфікованого виконання завдань, тому для нього поспішність, кваліфікованість, непрофесіоналізм і несумлінність є неприйнятними. Звідси й виникає внутрішній конфлікт, зумовлений тим, що сумлінний працівник вимушений діяти за усталеними правилами, які не відповідають його вихованню та внутрішньому переконанню, а це, у свою чергу, негативно впливає на мотивацію діяльності працівників [18, с. 111]. Отже, професіоналізм керівника та його лідерські якості мають не допустити виникнення такого внутрішнього конфлікту або сприяти його усуненню. Керівник має докласти усіх зусиль для формування правильної мотивації підлеглого, навіть у такому складному випадку, коли великі обсяги завдань мають бути виконані у найкоротші терміни.

На нашу думку, діяльність керівників органів прокуратури вимагає також належної наукової організації праці в частині мотивації діяльності працівників прокуратури, що сприятиме забезпеченню найбільш сприятливих умов для всебічного розвитку особистості керівника. Застосування отриманих знань дає змогу виховувати висококваліфікованих спеціалістів, рівень підготовки яких відповідає вимогам сучасності. Керівники мають оволодіти сучасними науковими знаннями, навчитися мистецтву управління персоналом, вирішувати питання мотивації діяльності працівників прокуратури.

Отже, підсумовуючи викладене, хотілося б акцентувати увагу на тому, що ефективність вироблення необхідної мотивації діяльності працівників прокуратури, яка досягається у результаті правильно

побудованої діяльності керівників, їх вміння знайти підхід до кожного працівника, забезпечується високим рівнем правової культури керівника, рівнем його дисципліни та законності. Необхідно враховувати, що керівник та його підлеглі під час виконання покладених на них обов'язків утворюють єдиний структурний механізм, спрямований на ефективне виконання завдань і функцій. Першочергову увагу під час вироблення дієвого механізму покращення морально-психологічного стану мотивації діяльності працівників прокуратури необхідно приділяти виробленню нових підходів до питань підбору, розстановки та навчання кадрів, удосконалення стилю і методів управлінської діяльності, зміцнення виконавчої дисципліни.

Список використаних джерел: 1. Курись А. С. Вимоги до керівника як організатора управління в органах прокуратури України / А. С. Курись // Право і Безпека. – 2011. – № 3 (40). – С. 79–84. 2. Курочка М. Й. Прокурорський нагляд в Україні : підручник / Курочка М. Й., Каркач П. М. ; за ред. проф. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. – 424 с. 3. Прокурорський нагляд в Україні : курс лекцій [для студ. юрид. вищ. навч. закладів] / [Нор В. Т., Береський Я. О., Когутич І. І. та ін.] ; за ред. проф. В. Т. Нора. – Л. : Тріада плюс, 2002. – 280 с. 4. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія / В. І. Барко. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 448 с. 5. Краткий психологический словарь / [ред.-сост. Л. А. Карпенко ; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – 2-е изд., расш., испр. и доп. – Ростов н/Д : Феникс, 1998. – 430 с. 6. Воронько О. А. Керівні кадри: державна політика та система управління : навч. посіб. / О. А. Воронько. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 156 с. 7. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення / О. М. Бандурка. – Х. : Основа, 1996. – 392 с. 8. Кунев Ю. Д. Управління в митній службі : підручник / Ю. Д. Кунев, А. В. Мазур, С. П. Шапошник ; [за заг. ред. Ю. Д. Кунева]. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 408 с. 9. Кондратьев Я. Ю. Роль керівника органу внутрішніх справ в удосконаленні правоохоронної діяльності / Я. Ю. Кондратьев. – К. : НАВСУ, 2000. – 20 с. 10. Ткач О. М. Керівник органу внутрішніх справ, проблеми і перспективи забезпечення його управлінської діяльності / О. М. Ткач // Вісник Національної академії державного управління. – 2005. – № 2. – С. 142–148. 11. Кудряшова Л. Д. Каким быть руководителю. Психология управленческой деятельности / Л. Д. Кудряшова. – Л. : Лениздат, 1986. – 160 с. 12. Астапкин И. В. Кадровое обеспечение органов внутренних дел / И. В. Астапкин, А. В. Фатула. – М. : Акад. МВД России, 1994. – 21 с. 13. Туманов Г. А. О психологии управления в системе органов внутренних дел : лекция / Г. А. Туманов. – М. : НИИРИО ВШ МВД СССР, 1970. – 40 с. 14. Бороздина Г. В. Психология делового общения : учеб. пособие / Г. В. Бороздина. – М. : Инфра-М, 1998. – 224 с. 15. Матюхіна Н. П. Управління персоналом органів внутрішніх справ України (Теоретичні та прикладні аспекти) : монографія / Н. П. Матюхіна ; [за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки]. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. – 287 с. 16. Мескон М. Основи менеджмента : пер. с англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 2000. – 704 с. 17. Кунц Г. Управление. Системный и ситуативный анализ управленческих функций : в 2 т. / Г. Кунц, С. О'Доннел. – М. : Прогресс, 1981. – 495 с. 18. Доценко О. С. Головні причини

управлінських конфліктів у правоохоронних органах, їх види та особливості / О. С. Доценко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2007. – № 3 (40). – С. 108–113.

Надійшла до редколегії 26.02.2013

Пшонка А. В. Роль руководителя в формировании позитивной мотивации деятельности работников прокуратуры

Исследованы теоретические вопросы, связанные с определением роли руководителя в организации деятельности работников прокуратуры. Исследована деятельность руководителя относительно формирования позитивной мотивации работников прокуратуры.

Ключевые слова: руководитель, прокуратура Украины, мотивация, деятельность, классификация руководителей, лидерство, стиль управления, научная организация труда.

Pshonka A. V. The role of leader in forming of positive motivation of public prosecutor workers activity

The theoretical questions are researched related to the role of leader in activity of workers of office of public prosecutor. Activity of leader is investigational in relation to forming of positive motivation of workers of office of public prosecutor.

Keywords: leader, office of public prosecutor of Ukraine, motivation, activity, leaders classification, leadership, management style, scientific organization of labour.

УДК 349

М. В. Різак

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБІГУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

Висвітлено окремі особливості практичного застосування норм чинного законодавства України щодо адміністративної відповідальності у сфері обігу та обробки персональних даних. На основі аналізу реалізації норм законодавства запропоновано внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (нові редакції окремих статей).

Ключові слова: адміністративна відповідальність, Кодекс України про адміністративні правопорушення, обіг персональних даних, обробка персональних даних, персональні дані, право на інформацію.

Проголошені в Конституції України права та свободи людини і громадянина без відповідного галузевого законодавчого забезпечення були б декларативними і не мали б реального значення. Це зумовлює необхідність конкретизації конституційних положень у галузевому законодавстві, зокрема, у кримінальному, адміністративному, цивільному, трудовому та ін. [1, с. 67].

Інститут захисту персональних даних введено у правове життя України відносно нещодавно. Водночас практично усі закони, у складі яких є норми про захист персональних даних, містять лише загальні положення про відповідальність посадових та інших осіб, які володіють такою інформацією, за порушення режиму обмеженого доступу та конфіденційності. Втім, до правових засобів захисту персональних даних необхідно віднести й заходи юридичної відповідальності за порушення норм, які регулюють обробку, обіг та захист персональних даних особи [2, с. 126].

Безперечно, одним із основних конституційних прав людини є право на недоторканність приватного життя. Це положення є об'єктом охорони та регулювання різних галузей права: кримінального, адміністративного, цивільного та ін. Порушення таємниці приватного життя в одних випадках є злочином, в інших – цивільно-правовим деліктом або адміністративним правопорушенням чи дисциплінарним проступком, які є підставою для застосування відповідного виду юридичної відповідальності [3, с. 145].

Комплексне дослідження проблеми правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з обробкою та обігом персональних даних, а також відповідальності, що настає за порушення чинного законодавства у цій сфері, є необхідним для запровадження адекватного юридичного механізму в національну юридичну практику, що сприятиме ефективній реалізації положень ст. 3 та ст. 32 Конституції України.

Зазначимо, що питання захисту персональних даних особи досліджують серед вітчизняних вчених А. Баранов, В. Брижко, Ю. Базанов, В. Галаган, О. Жуковська, А. Пазюк та ін. Такі науковці, як М. Швець, Р. Калюжний, В. Шамрай, В. Гавловський, А. Савицький та В. Цимбалюк [4; 5], у своїх працях дослідили ряд ключових аспектів правового регулювання суспільних інформаційних відносин та розробили базові теоретичні положення інформаційного права. Основні засади державної інформаційної політики та управління інформаційною сферою розкриті в працях І. Арістової [6; 7]. Аналізу джерел законодавства у сфері інформаційних відносин та напрямків розвитку законодавства України присвячено монографію О. Кохановської [8]. Окремі аспекти інформаційних відносин в контексті інформаційної безпеки України досліджено в роботі Б. Кормича [9]. Ряд теоретичних аспектів інформаційно-правових відносин висвітлено в працях російських дослідників І. Бачило, В. Копилова, М. Рассолова [10; 11] та ін. У той же час поза увагою

науковців залишилися питання системного аналізу адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері обігу персональних даних, що і є метою нашого дослідження.

Важливим кроком у сфері правового регулювання захисту персональних даних як відомостей про особу, котра ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, стало прийняття Закону України «Про захист персональних даних», який набрав чинності 1 січня 2011 р. [12]. Здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних відповідно до ст. 4, 22, 23 вказаного Закону покладено на уповноважений державний орган з питань захисту персональних даних, яким, відповідно до Положення, затвердженого указом Президента України № 390/2011 від 6 квітня 2011 р., [13] є Державна служба України з питань захисту персональних даних. Ця служба уповноважена: розробляти й затверджувати плани перевірок володільців та/або розпорядників баз персональних даних; проводити в межах своїх повноважень виїзні та безвиїзні перевірки володільців та/або розпорядників баз персональних даних; видавати володільцям та/або розпорядникам баз персональних даних обов'язкові до виконання приписи щодо усунення порушень законодавства про захист персональних даних та вимагати надання необхідної інформації та документів, що підтверджують усунення виявлених порушень; складати адміністративні протоколи про виявлені порушення законодавства у сфері захисту персональних даних; передавати правоохоронним органам матеріали про виявлені порушення у сфері захисту персональних даних тощо [13].

Незважаючи на те, що Закон України «Про захист персональних даних» [12] від самого початку містив положення про контроль та нагляд за дотриманням вимог законодавства у сфері захисту персональних даних і передбачав відповідальність за порушення законодавства про захист персональних даних, відповідні зміни й доповнення до Кримінального кодексу України та Кодексу про адміністративні правопорушення були внесені лише 2 червня 2011 р. Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних», який набрав чинності 1 липня 2012 р. [14]. Відповідно до мети нашої статті, звернемо особливу увагу саме на окремі аспекти адміністративно-правової відповідальності.

До КУпАП цим Законом було внесено дві статті, що встановлюють відповідальність за:

- неповідомлення або несвоєчасне повідомлення суб'єкта персональних даних про його права у зв'язку із включенням його персональних даних до бази персональних даних, мету збору цих даних і осіб, яким ці дані передаються;

- неповідомлення або несвоєчасне повідомлення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань

захисту персональних даних про зміну відомостей, що подаються для державної реєстрації бази персональних даних;

- ухилення від державної реєстрації бази персональних даних;
- недодержання встановленого законодавством про захист персональних даних порядку захисту персональних даних у базі персональних даних, що призвело до незаконного доступу до них;
- невиконання законних вимог посадових осіб спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань захисту персональних даних щодо усунення порушень законодавства про захист персональних даних [15].

Таким чином, нині КУпАП передбачає відповідальність за порушення законодавства у сфері обігу персональних даних (ст. 188³⁹ та 188⁴⁰) [15], що, на наш погляд, є важливим кроком на шляху євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні. Разом із цим, на нашу думку, найбільш цікавими та актуальними для наукового аналізу й подальшої практики застосування є ч. 1, 2, 4, 5 ст. 188³⁹ КУпАП. Крім того, у зв'язку з назрілою необхідністю зміни інституційної системи захисту персональних даних, на наш погляд, потребує перегляду й ст. 188⁴⁰ КУпАП України.

Так, зокрема, диспозиція ч. 1 ст. 188³⁹ передбачає порушення прав фізичної особи щодо обігу та обробки персональних даних: «Неповідомлення або несвоєчасне повідомлення суб'єкта персональних даних про його права у зв'язку із включенням його персональних даних до бази персональних даних, мету збору цих даних та осіб, яким ці дані передаються» [15]. На нашу думку, ця диспозиція потребує суттєвого удосконалення з огляду на наступне:

1. Стаття 8 Закону України «Про захист персональних даних» не передбачає права суб'єкта персональних даних знати про його права у зв'язку із включенням його персональних даних до бази персональних даних. Водночас, ст. 12 цього ж Закону закріплює положення про те, що «суб'єкт персональних даних повідомляється про володільця персональних даних, склад та зміст зібраних персональних даних, права такого суб'єкта, визначені цим Законом, мету збору персональних даних та осіб, яким передаються його персональні дані» [12]. Однак, вважаємо, що таке формулювання, у поєднанні з відсутністю в Законі статті щодо обов'язків володільців та розпорядників бази персональних даних, не дозволяє зробити висновок, що саме володільць та/або розпорядник бази персональних даних зобов'язаний здійснювати таке повідомлення.

2. Частина 2 ст. 8 Закону України «Про захист персональних даних» передбачає тринадцять прав суб'єкта персональних даних, однак системний аналіз ст. 188³⁹ та 188⁴⁰ КУпАП дає змогу стверджувати, що відповідальність володільців і розпорядників баз персональних даних настає тільки за неповідомлення або несвоєчасне повідомлення суб'єкта персональних даних: а) про його права; б) про мету збору його даних; в) про осіб, яким ці дані передаються.

На нашу думку, удосконалення потребує й ч. 4 ст. 188³⁹ КУпАП, оскільки вираз «ухилення від державної реєстрації бази персональних даних» дає можливість маніпулювати власне поняттям «ухилення», а десятиденний термін, який надається уповноваженому органу з питань захисту персональних даних для прийняття рішення про реєстрацію бази персональних даних, у поєднанні з надмірно великими штрафами за порушення цієї диспозиції та практикою, яка складається у сфері реєстрації баз персональних даних (вони реєструються через півроку, а то й більше після подачі заявки) створює реальні загрози створення корупційних схем у сприянні реєстрації баз даних. Оскільки практика свідчить, що уповноважений державний орган з питань захисту персональних даних здатний тільки через півроку, а то й значно довше обробити заявку про реєстрацію бази персональних даних, вважаємо за необхідне ст. 188³⁹ КУпАП доповнити приміткою, яка закріпить поняття «ухиленням від державної реєстрації бази персональних даних» на законодавчому рівні.

Крім того, для ефективної боротьби з правопорушниками у сфері обігу та обробки персональних даних вважаємо за доцільне внести додаткову ч. 6 до ст. 188³⁹ [16], якою передбачити збільшення штрафів за повторне недодержання встановленого законодавством про захист персональних даних порядку захисту персональних даних у базі персональних даних, що призвело до незаконного доступу до них.

У зв'язку з необхідністю зміни інституційної системи захисту персональних даних, перші ідеї реформування якої викладені в законопроектах № 2282, 2282-1 та 2282-2, 2836, перегляду потребують не тільки матеріальні статті КУпАП, але й процесуальні, а саме стаття 255 [16].

На комітетських слуханнях на тему: «Збір та використання персональних даних про особу в контексті захисту прав людини», які проводив Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, нами на основі системного аналізу законодавства та наукових джерел України й зарубіжних країн, позиції Верховної Ради України щодо євроінтеграційних процесів запропоновано: 1) реорганізувати Державну службу України з питань захисту персональних даних в Уповноваженого з питань недоторканності приватного життя; 2) визначити конституційно-правовий статус Уповноваженого з питань недоторканності приватного життя; 3) з метою гарантування незалежності в його діяльності ч. 1 ст. 85 Конституції України доповнити пунктом «17-1» такого змісту: «17-1) призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого з питань недоторканності приватного життя та його заступників за поданням Президента України» [16].

Беручи до уваги вищенаведене, на нашу думку, до КУпАП необхідно внести також наступні зміни:

1. У ст. 255 абзац «спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань захисту персональних даних (статті 188³⁹, 188⁴⁰);» необхідно викласти у новій редакції:

«секретаріату Уповноваженого з питань недоторканності приватного життя (статті 188³⁹, 188⁴⁰);».

2. Статтю 188⁴⁰ викласти у новій редакції:

«Стаття 188⁴⁰. Невиконання законних вимог Уповноваженого з питань недоторканності приватного життя.

Невиконання законних вимог Уповноваженого з питань недоторканності приватного життя або створення перешкод у його роботі, або надання йому завідомо неправдивої інформації, а так само недодержання встановлених законодавством строків надання йому інформації, –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб, фізичних осіб – підприємців від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

3. Статтю 188³⁹ викласти в новій редакції:

«Стаття 188³⁹. Порушення законодавства у сфері захисту персональних даних.

Порушення прав особи щодо обігу та/або обробки її персональних даних, –

тягне за собою накладення штрафу на громадян від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб, фізичних осіб – підприємців – від трьохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Уповноваженого з питань недоторканності приватного життя про зміну відомостей, що подаються для державної реєстрації бази персональних даних,

–
тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб, фізичних осіб – підприємців – від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне упродовж року вчинення порушення з числа передбачених частинами першою або другою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, –

тягне за собою накладення штрафу на громадян від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб, фізичних осіб – підприємців – від чотирьохсот до семи сот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухилення від державної реєстрації бази персональних даних, –

тягне за собою накладення штрафу на громадян від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб, фізичних осіб – підприємців – від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Недодержання встановленого законодавством про захист персональних даних порядку захисту персональних даних у базі персональних даних, що призвело до незаконного доступу до них, –

тягне за собою накладення штрафу від трьохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне упродовж року вчинення порушення з числа передбачених частиною п'ятою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, –

тягне за собою накладення штрафу від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Примітка. Ухилення від державної реєстрації бази персональних даних – неподання володільцем персональних даних до Уповноваженого з питань недоторканності приватного життя заяви про реєстрацію бази персональних даних упродовж строку, встановленого законодавством України.

Наприкінці хотілося б відзначити, що, безперечно, практика накладення реальної адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері обігу персональних даних на сьогодні майже відсутня [17, с. 110], але вже сьогодні абсолютно зрозуміло, що деякі недоліки законодавства у сфері регулювання захисту персональних даних не є чимось надзвичайним, адже наша країна тільки починає свою законодавчу діяльність у цій галузі, на відміну від європейських країн, де таке законодавство існує вже більше чверті століття. Тим не менше, на нашу думку, впровадження законодавства про захист персональних даних є позитивною тенденцією і вагомим кроком вперед для правової системи України.

Список використаних джерел: 1. Туник А. В. Тенденції розвитку законодавства у сфері захисту персональних даних / А. В. Туник // Інформаційні стратегії в глобальному управлінні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29 жовт. 2011 р.). – К. : Вид. Ліпкан О. С., 2011. – С. 65–67. 2. Обуховська Т. Нормативно-правове забезпечення обробки та циркуляції персональних даних / Т. Обуховська // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2011. – № 4. – С. 119–126. 3. Бойко І. В. Охорона й захист персональних даних адміністративно-правовими засобами / І. В. Бойко // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 4 (67). – С. 144–151. 4. Брижко В. М. Інформаційне суспільство. Дефініції / В. М. Брижко, О. М. Кальченко, В. С. Цимбалюк ; за ред. проф. Р. А. Калюжного, М. Я. Швеця. – К. : Інтеграл, 2002. – 357 с. 5. Швець М. Я. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права / М. Я. Швець, Р. А. Калюжний, В. М. Брижко ; за заг. ред. М. Я. Швеця та Р. А. Калюжного. – Ужгород : ІВА, 2003. – 240 с. 6. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : монографія / Арістова І. В. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с. 7. Бандурка О. М. Державне управління інформаційною сферою: організаційно-правові засади / О. М. Бандурка, І. В. Арістова // Актуальні проблеми державного управління. – Х. : Вид-во УАДУ. – 2002. – Ч. 1. – С. 227–230. 8. Кохановська О. В. Правове регулювання у сфері інформаційних відносин : монографія / О. В. Кохановська. – К. : Нац. акад. внутр. справ України,

2001. – 212 с. **9.** Кормич Б. А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України : монографія / Б. А. Кормич. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – 472 с. **10.** Бачило І. Л. Информационное право: основы практической информатики : учеб. пособие / И. Л. Бачило. – М. : Юриформцентр, 2001. – 352 с. **11.** Копылов В. А. О структуре и составе информационного законодательства / В. А. Копылов // Государство и право. – 1996. – № 6. – С. 67–70. **12.** Про захист персональних даних: Закон України від 1 черв. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481. – Зміни внесено Законом України від 20 листоп. 2012 р. № 5491-VI // Офіційний вісник України. 2012. № 97. Ст. 3899. **13.** Про затвердження Положення про Державну службу України з питань захисту персональних даних : указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 390/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 28. – Ст. 1160. **14.** Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних : закон України від 2 черв. 2011 р. № 3454-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 50. – Ст. 549. **15.** Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122. **16.** Стенограма комітетських слухань на тему: «Збір та використання персональних даних про особу в контексті захисту прав людини». Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/control/uk/publish/category?cat_id=46332. **17.** Островська К. Застосування Закону України «Про захист персональних даних» в контексті права на інформацію / К. Островська // Юридичний журнал. – 2011. – № 10. – С. 110–112.

Надійшла до редколегії 20.03.2013

Ризак М. В. Административная ответственность за нарушение законодательства в сфере обращения персональных данных: современное состояние и перспективы дальнейшего развития

Освещены отдельные особенности практического применения норм действующего законодательства Украины об административной ответственности в сфере оборота персональных данных. На основании анализа реализации норм законодательства предложено внести изменения в Кодекс Украины об административных правонарушениях (новые редакции отдельных статей).

Ключевые слова: административная ответственность, Кодекс Украины об административных правонарушениях, обработка персональных данных, оборот персональных данных, персональные данные, право на информацию.

Rizak M. V. Administrative responsibility for violation of legislation on personal data treatment: current status and prospects for further development

The individual characteristics of the practical application of the current legislation of Ukraine on administrative responsibility in the sphere of personal data are

observed. Based on the analysis of legislation, the amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offences are proposed (new wording of certain items).

Keywords: administrative responsibility, personal data, processing of personal data, the circulation of personal data, the Code of Ukraine on Administrative Offences, the right to information.

УДК 351.741(477)

В. С. Селюков

Від міліції до поліції: правові проблеми, чинники, вектори реформування

Розглянуто основні питання, що стосуються процесу та необхідності підготовки нормативно-правової бази України до перетворення української міліції на поліцію. Визначено позитивні та негативні сторони процесу реформування системи правоохоронних органів України. Виділено та проаналізовано чинники, що сприятимуть успішному проведенню даної реформи.

Ключові слова: поліція, реформа міліції, Національна поліція України, муніципальна міліція, фінансова міліція.

*Ви любите грати з правилами,
а не грати за правилами.
А ви повинні грати за правилами.
Це необхідність, якщо ви хочете
дійсно йти вперед.
Хав'єр Солана [1]*

Забезпечення нормального функціонування сучасної держави як об'єднання громадян у суспільство з метою його організації, а також визначення першочергових завдань розвитку на початкових етапах потребує чіткої та осмисленої політичної та законодавчої регламентації. На жаль, Україну без особливої впевненості можна називати правовою державою, хоча Конституція наголошує на протилежному. Держава потребує всестороннього регулювання, контролю, захисту її територій та населення, підтримання рівня правопорядку та життєдіяльності не тільки в окремих населених пунктах, але й на всій території загалом. Для досягнення поставлених перед Україною цілей ще у 1991 р. були створені законодавча, виконавча та судова гілки влади, які виконанням поставлених на них завдань повинні забезпечити функціонування держави як єдиного цілого та створити з достатньо молоді європейської держави могутнього конкурента лідерам Європейського співтовариства.

Проблеми створення поліції в Україні передбачають велику кількість питань стосовно законодавчого та нормативного регулювання

цього процесу. В останні роки проблема створення поліції в Україні все частіше постає в політичній сфері, але для успішного вирішення даної проблеми та реалізації цілей щодо створення оновленої системи правоохоронних органів необхідне чітке науково-практичне вирішення основоположних моментів проведення вказаної реформи. Проблеми реформування системи органів внутрішніх справ України в систему поліцейських органів присвячена достатньо велика кількість наукових праць, а саме праці А. П. Головіна [2], М. В. Лошицького [3], П. П. Михайленка [4], О. М. Каплі [5], В. М. Білика [6], В. А. Ліпкана [7], В. О. Іванцова [8] та інших авторів. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про актуальність даного питання, але огляд наукового матеріалу свідчить про невизначеність стосовно питання необхідності створення поліції в Україні та механізму цього перетворення. Тому завданням статті є дослідження питання актуальності та необхідності зміни сучасної української міліції на поліцію, а також визначення проблемних питань запропонованих шляхів реформ.

Глибокі зміни соціально-економічних і політико-правових умов функціонування системи МВС України, курс нашої країни на євроінтеграцію, а отже, на чітку відповідність роботи міліції до європейських стандартів правоохоронної діяльності детермінують відхід від радянської моделі і потребу в переході від карального до соціально-сервісного змісту діяльності.

Реформування системи МВС України вимагає створення демократичного громадянського контролю за органами внутрішніх справ та підвищення рівня довіри суспільства як результату формування сучасного позитивного іміджу працівника міліції.

Шлях реформ, що відбувалися в країні, був доволі тернистим, але в певній мірі приніс очікувані позитивні результати. Останнім часом Україна потерпає від низки реформ, що пов'язані з удосконаленням судової системи та приведенням системи органів внутрішніх справ України до європейського зразка. Виникає велика кількість спорів та протиріч з приводу проведення докорінної реформи органів внутрішніх справ. Тому доцільно розглянути позитивні та негативні фактори, що можуть виникнути на тлі цих перетворень.

Актуально розглянути питання формування поліції в Україні, виходячи з її основних принципів та завдань, що на неї покладаються, та використовуючи наявний власний та західний досвід функціонування та створення органів системи правопорядку.

Враховуючи загальнонаціональні конституційні принципи, охарактеризовані Ю. М. Тодікою, а саме народовладдя; державний суверенітет; пріоритет прав і свобод людини і громадянина; унітаризм; поділ влади; соціальну, демократичну, правову державу; верховенство права; політичний і економічний плюралізм; законність; свободу особи та її розвиток; рівноправність усіх громадян незалежно від національності та інші чинники; оптимальне по-

еднання форм прямої та представницької демократії, варто наголосити, що система органів виконавчої влади реалізує свої функції, керуючись зазначеними вище принципами, які є визначальними засадами, головними ідеями функціонування, що закріплюють закономірності розвитку економічної, політичної та соціальної систем суспільства, правовий статус людини і громадянина, які повинні братися до уваги при створенні поточного галузевого законодавства [9, с. 62]. Так і система правоохоронних органів держави, яка є неодмінною складовою виконавчого апарату будь-якої держави, має організовувати діяльність, спрямовану на дотримання зазначених принципів як громадянами країни та особами, котрі проживають на її території, так, власне, і самими представниками органів влади. Однак, беручи до уваги специфічність покладених на органи внутрішніх справ функцій, необхідним стає визначення особливих принципів діяльності такої системи з урахуванням новітніх світових тенденцій, власного досвіду та вже існуючих науково-практичних парадигм.

Так, Концепція реформування системи правоохоронних органів України від 2009 р. визначає принципи, на яких має ґрунтуватися вся система правоохоронних органів: законність; додержання прав і свобод людини і громадянина; захист демократичних цінностей суспільства; деполітизація та позапартійність; єдиноначальність і колегіальність при розробці і прийнятті важливих рішень; поєднання гласних і негласних методів і засобів діяльності; пріоритетність функцій попередження і профілактики правопорушень; взаємодія з державними органами, органами місцевого самоврядування і військовими формуваннями; співпраця з громадянами, об'єднаннями громадян та неурядовими організаціями; відкритість для демократичного цивільного контролю. Зазначення принципів достатньо для продовження формування нової системи правоохоронних органів, але в зазначеному переліку явно проглядаються пережитки радянського минулого з більш жорстким та авторитарним характером діяльності правоохоронних органів. Так, відсутність закріплення таких принципів, як легітимність, прозорість, підзвітність, підпорядкованість цивільній владі, безпека поліції, відданість демократизації суспільства та правам людини, які Натан В. Піно та Майкл Д. Вятровські називають основними при створенні сучасної демократичної моделі системи поліціювання в світі, унеможлиблює створення системи органів поліції в Україні на кшталт європейських країн [10]. На думку сучасних вчених та дослідників, головними принципами, на яких має базуватися вся діяльність держави, а особливо такої специфічної та складної системи, як система органів внутрішніх справ України, мають бути принципи, що визначають діяльність поліції не в інтересах держави, а в інтересах людей та громадян, які наділені великим обсягом прав відповідно до Конвенції ООН про захист прав людини і основоположних свобод 1949 р.

Тобто, коротше кажучи, система принципів діяльності та функціонування органів внутрішніх справ має будуватися на принципах служіння не правлячій політичній силі в державі, а народу, людині, громадянину, які поклали на плечі правоохоронних органів нелегке завдання з підтримання правопорядку та захисту їхніх інтересів.

Беручи до уваги, що в Україні відбувається поетапний перехід до європейських стандартів організації роботи правоохоронних органів, хочеться зазначити, що майбутні працівники поліції повинні будуть розуміти, «що владу їм надали громадяни, котрих вони оберігають, а не просто службовці, які склали присягу. Такі працівники поліції мали б застосовувати мінімум сили, бути моральними, не терпіти «карального ухилу» та неправомірних дій, боротися не зі злочинністю, а за справедливість, прагнути запобігати злочинності, а не просто на неї реагувати, а також сягати якомога вищого ступеня відповідальності за діяльність кожного й усіх разом, цілої організації» [11, с. 38–39].

Майже такими ж словами В. В. Марков визначає сучасні спонукальні шляхи удосконалення правоохоронної діяльності та способи досягнення її цілей, говорячи, що «всєбічне стимулювання працівників, а в першу чергу це створення сприятливих умов праці, розвиток у кожного працівника відповідального ставлення до виконання поставлених завдань, сприяє об'єднанню навколо вирішення головної цілі» [12, с. 422]. З наведеного можна дійти першочергового висновку, що реформація в Україні, що нині відбувається, повинна мати на меті не звичайне злизування російських чи європейських реформ та перейменування міліції у поліцію, а встановлення пріоритетів закріплення сучасних принципів поліціювання (або міліціювання), визнання пріоритету забезпечення належних, що спонукають до чіткого та якісного виконання покладених на працівника органу внутрішніх справ завдань, умов, які в свою чергу зменшують корупційну обстановку в системі.

Повертаючись до аналізованої проблеми створення дієвої та сучасної поліцейської системи в Україні, необхідно згадати про зміни, які останнім часом відбулися у сфері кримінальної юстиції. Головною зміною в Україні минулого року було прийняття Кримінального процесуального кодексу України [13], який містить норми посилення ще на неіснуючу, а лише перспективну систему правоохоронних органів України. Набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом стає нині значним поштовхом до активних перетворень у системі органів внутрішніх справ України.

Багато було непорозумінь з приводу проекту закону про поліцію № 10688 від 03.07.2012, внесеного на розгляд Верховної Ради України народними депутатами В. М. Грицаком та В. І. Коновалюком, які закінчилися відкликанням проекту закону. Як відомо, правоохоронна діяльність в державі не може базуватися лише на єдиному законі, тому поряд з розробкою нового проекту закону про поліцію

чи міліцію (назва не відіграє важливої ролі в сучасних реаліях) повинна проходити одночасна розробка змін до маси нормативних актів, які врегульовують діяльність органів внутрішніх справ України.

Зупинимось на останніх подіях на шляху перетворення міліції в Національну поліцію. 10 січня 2013 р. на засіданні Комітету Верховної Ради з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності заступник міністра внутрішніх справ України С. П. Черних сказав: «Реформування міністерства на першому етапі доцільно розпочати з створення національної поліції України як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого буде направлятися та координуватися Кабінетом Міністрів через міністра внутрішніх справ» [14]. До складу національної поліції має відноситися кримінальна, фінансова, транспортна, спеціальна поліція та поліція цивільної безпеки, а основними завданнями національної поліції має бути: забезпечення громадської безпеки і безпеки дорожнього руху, боротьба із злочинністю, захист прав і свобод громадян, розслідування злочинів. За його словами, очікується, що практичний етап реформування органів внутрішніх справ планують реалізувати впродовж 2 років. Він також зазначив, що для перетворення міліції на поліцію необхідно змінити вже існуючий Закон України «Про міліцію» [15] або прийняти новий закон «Про поліцію». Крім цього, було наголошено на необхідності на другому етапі реформування створити Державне бюро розслідувань та провести реформу Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України. Отож, підбиваючи підсумок виступу заступника міністра, необхідно зазначити, що жодних конкретних кроків у напрямі висловленого реформування не було названо, тому вважаю за необхідне внести деякі пропозиції щодо сутності нових законодавчих положень стосовно поліції в Україні.

По-перше. Варто визначитися зі складом національної поліції. Так, виходячи зі змісту функцій «нової» поліції, її основними службами мають бути:

- оперативні служби, що націлені на виконання оперативних завдань та доручень (кримінальна поліція);
- поліція, що забезпечує громадський спокій та громадський порядок (поліція громадської безпеки);
- служба, до компетенції якої мають бути віддані питання розслідування економічних злочинів (фінансова поліція);
- транспортна поліція;
- поліція з підтримання правопорядку на дорогах (автомобільна інспекція);

спеціальні підрозділи поліції, призначені для проведення спецоперацій та охорони суддів і посадових осіб.

Враховуючи те, що реформи проводяться на тлі європейської інтеграції, важливим питанням залишається визначення механізму підпорядкування фінансової поліції. Європейські країни, такі як Італія, Іспанія, Швеція, Угорщина та Австрія, мають у складі Міністерства фінансів органи, подібні до запропонованої фінансової

поліції. Фінансова поліція повинна об'єднати в собі функції податкової міліції, фінансової розвідки та оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії економічним злочинам [16]. Підбиваючи підсумок, варто наголосити на тому, що підпорядкування фінансової поліції Міністерству фінансів має позитивні моменти для Міністерства внутрішніх справ України. Так, фінансування даного органу буде відбуватися за рахунок коштів Міністерства фінансів, що дозволить зробити значні вклади в розвиток «нової» поліції Міністерства внутрішніх справ України; зменшиться кількість паперових справ у районних органах міліції, які реально заважають вести провадження з інших кримінальних справ.

Для демократичних країн, а саме такою хоче бути Україна, характерною ознакою демократії є децентралізація поліції, тобто поряд із наявністю федеральної (національної) поліції існує структура муніципальної (місцевої) поліції, створеної органами місцевого самоврядування відповідних територіальних одиниць, що функціонує в межах визначених законом повноважень. Доцільність її існування обґрунтовується не лише традиціями організації влади в окремих країнах, а й необхідністю децентралізації в галузі охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, захисту прав людини і громадянина.

Формою такої децентралізації є муніципальні поліцейські формування, які існують у більшості розвинених країн. Підходи до їх формування, структури та завдань різні, проте є і спільні ознаки. Практично всюди муніципальна поліція включає «зовнішню службу» – поліцію, яка займається патрулюванням, іноді до неї входять бригади кінної міліції та групи співробітників зі службово-розшуковими собаками. Є в цій системі дорожньо-транспортні відділи, відповідальні за організацію дорожнього руху та розслідування дорожньо-транспортних пригод, а також адміністративні відділи. Під контролем останніх – забезпечення реалізації на місцевому рівні законодавства про видачу ліцензій, підприємництво, про правила торгівлі тощо. У віданні муніципальної поліції перебувають служби у справах дітей та служби по боротьбі з проституцією та наркоманією. Іноді ще є підрозділи поліції, які здійснюють нагляд за правилами перебування та проживання іноземців на території, підвідомчій цим поліцейським органам [17]. Так, ще у 2011 р. В. А. Ліпкан зазначив, що задля ефективного функціонування територіальних органів поліції необхідно створити муніципальну поліцію як складову національної [7].

По-друге. Будь-яка реформа в державних органах та й загалом у системі влади завжди потребує значного вкладання коштів. Враховуючи, що рівень внутрішнього валового продукту в країні не сягає значних висот, а тому бюджетний кошторис не «планує» збільшуватись в наступні роки, владі необхідно чітко визначити ті сфери державного управління, за рахунок яких відбуватимуться реформи в органах внутрішніх справ. Зі слів урядовців виходить, що реформація в Міністерстві внутрішніх справ України відбу-

деться шляхом звільнення працівників міліції та прийняття на роботу вже співробітників поліції. Однак не варто забувати про Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [18], в якому зазначено, що працівники міліції при звільненні з органів внутрішніх справ мають право на одноразову грошову допомогу, розмір якої складає 50 відсотків місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби. Таким чином, у разі сукупного звільнення всіх працівників міліції зі служби розмір грошової допомоги перевищить визначений Бюджетом кошторис. Тому процедура переадресації працівників міліції у співробітників поліції має проходити шляхом переведення на поліцейські посади в порядку переміщення по службі.

По-третє. Зміни нормативної бази, що мають відбуватися зі змінами в структурі Міністерства внутрішніх справ України, повинні супроводжуватись великою кількістю змін до нормативних документів країни. Але останнім часом зміни відображаються лише в одному правовому акті, що є головним нормативним документом реформи, що триває. Це призводить до величезної кількості правових колізій та прогалин в законах. Тому необхідно одночасно з прийняттям основного закону, наприклад закону України «Про поліцію», прийняти закон про внесення змін до великої кількості нормативно-правових актів з метою уникнення колізій та прогалин.

Отже, говорячи про час реформ в органах внутрішніх справ, не треба забувати, що можливість її проведення залежить від великої кількості факторів, що сприятимуть благополучному проведенню реформи. Так, основними з них є:

- законодавче закріплення основних принципів діяльності та завдань правоохоронних органів;
- чітке законодавче врегулювання усіх інших сфер життєдіяльності суспільства, що пов'язані з діяльністю органів правопорядку;
- конкретна визначеність з функціями та завданнями кожного підрозділу або служби в органах внутрішніх справ;
- визначення джерела фінансового забезпечення реформ;
- поступовість реформування задля надання можливості працівникам міліції перебудувати свій професійний світогляд та усім іншим прилаштуватися до змін.

Підбиваючи підсумки викладеному, варто наголосити на тому, що Україна вже готова до поступових євроінтеграційних процесів, у тому числі й до реформи системи органів внутрішніх справ, але неостаточна визначеність між векторами реформування призводить до виникнення конфлікту інтересів та призупинення названих процесів.

Список використаних джерел: 1. У Європі порадили Україні не гратися з правилами / Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2010/03/31/4902299/>. 2. Головин А. П. Адміністративно-правові основи української поліцейстики / А. П. Головин // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2002. – № 2. – С. 144–154. 3. Лошицький М. В. Реабілітація поліцейського права /

- М. В. Лошицький // Право України. – 2002. – № 7. – С. 95–99. 4. Михайленко П. Міліція чи поліція? / П. Михайленко // Міліція України. – 2006. – № 12. – С. 16–17.
5. Капля О. До питання реформування ОВС України в умовах інтеграції нашої держави до Європейського Союзу / Олександр Капля // Актуальні проблеми управління та службово-оперативної діяльності органів внутрішніх справ у сучасний період розвитку державності України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 26 жовт. 2007 р. – 2008. – С. 43–45. 6. Білик В. М. Організаційно-правові засади реалізації поліцейської функції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Білик Вадим Миколайович. – К., 2008. – 20 с. 7. Ліпкан В. А. Засади формування поліції в Україні / В. А. Ліпкан // Реформування районного органу внутрішніх справ : матеріали круглого столу (Київ, 26 трав. 2011 р.). – К. : ФОП Ліпкан О. С., 2011. – С. 24–27. 8. Іванцов В. О. Сучасні тенденції реформування ОВС України / В. О. Іванцов // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : збірник матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 трав. 2011 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Сумська філія. – Суми : Папірус, 2011. – С. 344–347. 9. Конституційне право України : підручник / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К. : Ін Юре, 2002. – С. 62. 10. Pino N. The Principles of Democratic Policing / Nathan Pino and Michael D. Wiatrowski // Democratic Policing in Transitional and Developing Countries / ed. by Nathan Pino and Michael D. Wiatrowski. – Hampshire : Ashgate, 2006. – P. 69–97. – (Interdisciplinary Research Series in Ethnic, Gender and Class Relations).
11. Піно Н. В. Принципи демократичного поліціювання / Натан В. Піно, Майкл Д. Вятровські // Демократичне поліціювання : зб. наук. ст. / за заг. ред. О. М. Бандурки та Дж. Перліна ; наук. редактор О. В. Тягло. – Л. : Астролябія, 2011. – С. 36–48. 12. Марков В. В. Щодо управління персоналом органів внутрішніх справ / В. В. Марков // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 422–425 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12mvvovc.pdf>.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Х. : Право, 2012. – 392 с. 14. Украинскую милицию переименуют в полицию / Украинские новости ; Сегодня.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/ukraine/Ukrainskuuyu-militsiyu-pereimenuyut-v-politsiyu.html>. – 10.01.2013. 15. Про міліцію : закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20. 16. В Україні створять фінансову поліцію / Коммерсант-Украина ; Zn.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/v_ukrayini_stvoryat_finansovu_politsiyu.html. – 30.05.2012. 17. В Україні замінять міліцію на поліцію! / Могилів-Подільська правда ; підгот. М. О. Саволюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mogpod.blox.ua/2013/01/V-Ukrayini-zaminyat-militsiyu-na-politsiyu.html>. – 13.01.2013. 18. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : закон України від 9 квіт. 1992 р. № 2262-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29. – Ст. 399.

Надійшла до редколегії 23.04.2013

Селюков В. С. От милиции к полиции: правовые проблемы, факторы, векторы реформирования

Рассмотрены основные вопросы, относящиеся к процессу и необходимости подготовки нормативно-правовой базы Украины к превращению украин-

ской милиции в полицию. Определены позитивные и негативные стороны процесса реформирования системы правоохранительных органов Украины. Выделены и проанализированы факторы, которые будут способствовать успешному проведению данной реформы.

Ключевые слова: полиция, реформа милиции, национальная полиция Украины, муниципальная полиция, финансовая полиция.

Seliukov V. S. From militia to police: legal problems, factors, vectors of reformation

The article describes the main issues related to the process and necessity of development a legal and regulatory framework of Ukraine to turn Ukrainian militia into police. Identified the positive and negative aspects of the reforming process of the system of internal affairs in Ukraine. Reviewed and analyzed the factors which will promote this reform.

Keywords: police, police reform, national police of Ukraine, municipal police, finance police.

УДК 347.454

О. Ф. Ситніков

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЗИВАЧА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Статтю присвячено проблемам визначення правового статусу позивача в адміністративному судочинстві України. Відсутність предметних наукових праць з даних проблем обумовлює важливість дослідження реалізації прав і обов'язків позивачем в адміністративному судочинстві з урахуванням нових положень чинного законодавства.

Ключові слова: правовий статус, позивач, адміністративне судочинство, позовна вимога, відмова від позову, адміністративний спір, публічно-правові відносини.

Однією з основних ознак правової держави є право на доступ до правосуддя та справедливий судовий розгляд. Адміністративні суди є найбільш доступним і ефективним інститутом захисту прав, свобод та інтересів людини. Конституцією України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, які зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1, ст. 19], у тому числі й шляхом подання до адміністративного суду позову [2, ст. 104]. Подання скарги-позову до суду призводить до виникнення процесуального правовідно-

© Ситніков О. Ф., 2013

шення: воно є правоохоронним і водночас горизонтальним, в якому суб'єкти протистоять один одному як дві рівні сторони. Позивач у справі має найбільший обсяг прав, свобода розпорядження якими дає йому можливість впливати на розвиток адміністративного процесу та використовувати нормативні положення, а саме: суб'єктивні права на вчинення процесуальних дій, що передбачені адміністративним процесуальним законодавством.

Мета даної статті – дослідження й аналіз реалізації правового статусу позивача в адміністративному судочинстві, визначення сутностей та особливостей належної процесуальної регламентації його правового положення.

Питання реалізації правового статусу позивача в адміністративному судочинстві були предметом дослідження вчених-адміністративістів А. Б. Агапова, Д. Н. Бахраха, А. П. Коренева, Л. Л. Попова, Н. Г. Саліщева, В. Д. Сорокіна, Ю. Н. Хаманевої та ін. Однак численні зміни діючого законодавства України спричинили нові питання, особливо у практичній діяльності системи адміністративної юстиції.

Позивач у справі має найбільший обсяг прав, свобода розпорядження якими дає йому можливість впливати на розвиток адміністративного процесу та використовувати нормативні положення. Він має право вибору юрисдикційного органу, який буде захищати його права, свободи та інтереси, тобто може вирішувати питання підвідомчості адміністративної справи. Варто зазначити, що особа, яка подає позовну заяву, повинна бути наділена адміністративною процесуальною правоздатністю та дієздатністю (ст. 48, п. 1 ч. 1 ст. 107 КАС України). Для здійснення позивачем захисту своїх прав і законних інтересів необхідно, щоб суддя після одержання позовної заяви з'ясував наявність усіх необхідних передумов права на подання адміністративного позову, а також додержання порядку реалізації цього права, що передбачені ч. 1 ст. 107 КАС України.

На думку вчених, поняття «право на адміністративний позов» за своєю структурою є неоднозначним і складається з таких сутностей: матеріально-правової та процесуально-правової [3, ст. 246]. Інші вчені вважають, що концепція права на позов є комплексною і обіймає такі складові: 1) право на пред'явлення позову до суду у встановленому порядку, що є процесуальним змістом права на позов; 2) право на отримання судового захисту порушених чи оспорюваних прав та законних інтересів, що є матеріальною ознакою позову. На нашу думку, не можна ототожнювати право на пред'явлення позову до адміністративного суду з правом на звернення до адміністративного позову. Право на позов у процесуальному змісті є самостійною категорією, а право на звернення до адміністративного позову є засобом реалізації зазначеного права. Також позивач має можливість відмовитись від вимоги, викладеної у позові, змінити її, а якщо постає питання про відшкодування збитків, – змінити і ціну позову.

Тож відмова від адміністративного позову також належить до процесуального права позивача, яка в теорії процесу має ряд ознак, що завжди включаються різними авторами в поняття даної процесуальної дії позивача. Як приклад можна навести декілька визначень відмови від позову, в яких містяться ці ознаки: 1) відмова від позову – це здійснюване під контролем суду одностороннє волевиявлення позивача, спрямоване на ліквідацію процесу, є розпорядчим актом процесуального значення й тягне припинення справи провадженням [4, с. 85–88]; 2) відмова від позову є висловленою на суді беззастережною відмовою позивача від судового захисту позовної вимоги, спрямованою на припинення порушеного позивачем процесу [5, с. 124–139]; 3) відмова від позову – розпорядча дія позивача, що має метою припинити початковий процес [6, с. 259]; 4) відмова від позову – це висловлювана в суді беззастережна відмова від судового захисту своїх позовних вимог, одностороння розпорядча дія позивача [7, с. 75]; 5) відмова від позову являє собою акт, що є безумовною підставою для припинення провадження у справі [8, с. 214]. Загальними ознаками у наведених вище визначеннях є: відмова від позову як одностороннє волевиявлення позивача; відмова від позову спрямована на припинення справи.

Щоб уникнути прийняття «умовної» відмови від адміністративного позову, бажано орієнтувати суди на перевірку причин відмови позивача від адміністративного позову. В такому разі, на нашу думку, адміністративному суду необхідно запропонувати сторонам досягти примирення або роз'яснити відповідачеві його право на визнання адміністративного позову (ч. 2, 3 ст. 51, ч. 1, 3 ст. 112, ч. 2 ст. 136 КАС України).

У ст. 51 КАС України в частині першій зазначено, що позивач має право відмовитись від позову у будь-який час до закінчення судового розгляду повністю або частково з різних причин. Зазначимо, суд при винесенні ухвали про закриття провадження в цьому випадку роз'яснює про неможливість повторного звернення до суду з позовом між тими самими сторонами, про той самий предмет позову. Відмовляючись від позову, позивач знаходиться в досить невідгідному становищі, бо не завжди відповідач виконує свої обіцянки. Таким чином, існує потреба визначити норми інституту, які б передбачали право позивача на відкликання адміністративного позову. За даних умов позивач зберігав би за собою можливість на звернення з позовом до адміністративного суду з тотожною позовною заявою, до того самого відповідача, про той самий предмет на тих самих підставах під час здійснення окремих стадій адміністративного процесу. Відсутність в адміністративному процесуальному законодавстві України такої норми призводить до того, що позивач майже не використовує інститут відкликання позовної заяви, а здебільшого відмовляється від неї, чим позбавляє

себе повторного звернення з тим самим позовом, хоча бажання зберегти таке право існує.

Щодо процесуальної дії позивача, пов'язаної з реалізацією його права на зміну елементів позову, та її потрібно розглянути у двох аспектах, що мають практичне значення: а) чи має позивач право одночасно змінити підставу, предмет позову, та які межі допустимі при зміні цих елементів; б) межі нормативного закріплення зазначених елементів позову при розгляді справ в адміністративному судочинстві. Одночасно змінити предмет та підставу позову неможливо з огляду на ч. 1 ст. 51 КАС України, де законодавець використовує словосполучення «підставу або предмет позову», оскільки таким чином буде замінено один позов іншим. Предмет адміністративного позову позивача розуміють як вимогу позивача, звернену до відповідача через суд, про зобов'язання поновити його порушені права, свободи та інтереси у сфері публічно-правових відносин. Аспекти зміни підстав позову такі: доповнення юридичними фактами існуючих вимог; вилучення деяких юридичних фактів з первісних вимог. Право на зменшення позовних вимог має тільки позивач як суб'єкт спірних відносин. Крім того, позивач також має право: частково змінити підстави позову; частково змінити предмет позову; не змінювати підстави позову, але повністю змінити предмет позову.

Зупинимось на зверненні суб'єкта владних повноважень до суду. За результатами вивчення та системного аналізу адміністративних спорів за зверненням суб'єкта владних повноважень серед них можна виокремити такі спори: 1) безпосереднє зазначення в законі про можливість звернення суб'єкта владних повноважень до адміністративного суду; 2) спір впливає з публічних правових відносин, і суб'єкт владних повноважень з метою реалізації своїх функцій та повноважень має право на звернення до суду; 3) спір впливає з правовідносин, спори в яких вирішуються лише в адміністративному судочинстві; 4) суб'єкт владних повноважень має право на звернення до суду, але після встановленої законом процедури вирішення цього спору в досудовому порядку; 5) за позовом суб'єкта владних повноважень, якщо спір не належить розгляду в іншому судочинстві.

Цей перелік не є вичерпним, оскільки базується лише на тій категорії справ, які виникали в судовій практиці. Неоднозначність під час вирішення питання про належність до адміністративної юрисдикції спорів за зверненням суб'єкта владних повноважень перешкоджає здійсненню принципу доступності до правосуддя, робить ускладненою реалізацію пересічними громадянами судового захисту законних прав, свобод та інтересів. Для спрощення визначення належності таких справ до адміністративної юрисдикції необхідно законодавчо врегулювати ці питання та, на нашу думку, слід виходити з публічності правовідносин, в яких виник спір,

незалежно від того, яка із сторін звернулася до суду з позовною заявою, оскільки предметом будь-якого спору є спірні правовідносини. Тому, на наш погляд, не може визначатися належність спору до судової юрисдикції залежно від позивача у справі, це породжує випадки вирішення одного й того ж предмета спору в різних видах судочинства.

На нашу думку, адміністративний позов спрямований не лише на захист прав, свобод та інтересів людини, а й на захист публічних інтересів, які ми визначаємо як об'єктивовані в нормах статутного законодавства суспільно значимі потреби загальнодержавного або локального характеру, що покладені в основу визначення компетенції органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів публічно-владних повноважень. Отже, захищаючи публічний інтерес, адміністративний суд забезпечує, в першу чергу, правомірність реалізації публічно-владних повноважень відповідних суб'єктів публічно-правових відносин у взаємовідносинах із невідчужуваними суб'єктами. Реалізація подібного публічного інтересу органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування знаходить свій прояв кожного разу, коли фізична чи юридична особа не може бути забезпеченою без відповідного публічно-владного впливу, здійснення повноважень відповідними органами публічної влади. Саме тому, на нашу думку, слід виокремити безпосередній предмет адміністративно-судового захисту, яким у більшості випадків є право на реалізацію того чи іншого права – суб'єктивне публічне право, та опосередкований предмет, тобто те суб'єктивне право, реалізація якого стала ускладнена або неможлива внаслідок неправомірних рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень.

Таким чином, характеризуючи правовий статус позивача в адміністративному судочинстві, ми звертаємо увагу на принципи диспозитивності та змагальності, які дають змогу простежити динаміку адміністративних правовідносин, процес доказування. На нашу думку, було б доцільно внести певні зміни до адміністративного процесуального законодавства, а саме: доповнити главу 2 КАС України ст. 112-1 «Відкликання позовної заяви під час підготовчого провадження» та визначити в цій статті процесуальний порядок реалізації дій позивача і їх наслідки; назву ст. 136 КАС України викласти в такій редакції: «Відкликання позовної заяви...», а далі за текстом; ч. 1 ст. 136 КАС України викласти в такій редакції: « Позивач має право відкликати позовну заяву, подавши до суду письмове клопотання, протягом усього часу судового розгляду справи. Відкликання позовної заяви не позбавляє позивача права на звернення до адміністративного суду з тотожною позовною заявою, до того самого відповідача, про той самий предмет на тих самих підставах у майбутньому». Відповідно, частини 1, 2, 3 ст. 136 вважати частинами 2, 3, 4 ст. 136 КАС України.

Список використаних джерел: 1. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Кодекс Адміністративного судочинства України : від 6 лип. 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446. 3. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар / [Ківалов С. В., Харитонова О. І., Аракелян М. Р. та ін.] – Х. : Одісей, 2005. – 532 с. 4. Орлова Л. М. Права сторон в гражданском процессе / Л. М. Орлова. – Минск : Изд-во БГУ, 1973. – 192 с. 5. Советский гражданский процесс / [авт. кол.: М. А. Гурвич, В. Ф. Тараненко, М. С. Шакарян и др.] ; под ред. М. А. Гурвича. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1975. – 399с. 6. Гражданский процесс : Краткое пособие для подготовки к экзамену / под ред. В. В. Яркова ; [подг. матер. В. П. Воложанин, В. П. Кайгородов, А. К. Кац и др.] ; Урал. гос. юрид. акад. – М. : Бек, 2000. – 288 с. 7. Гражданский процесс : учебник / [авт. кол.: А. П. Вершинин, Л. А. Кривоносова, М. А. Митина и др.] ; под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 1998. – 472 с. 8. Вкут М. А. Гражданский процесс России / М. А. Вкут, И. М. Зайцев. – М. : Юристь, 1999. – 384 с.

Надійшла до редколегії 23.04.2013

Ситников А. Ф. Реализация правового статуса истца в административном судопроизводстве

Статья посвящена проблемам определения правового статуса истца в административном судопроизводстве Украины. Отсутствие предметных научных трудов по данным проблемам обуславливает важность исследования реализации прав и обязанностей истцом в административном судопроизводстве с учетом новых положений действующего законодательства.

Ключевые слова: правовой статус, истец, административное судопроизводство, исковое требование, отказ от иска, административный спор, публично-правовые отношения.

Sytnikov O. F. The implementation of the legal status of the plaintiff in the administrative proceedings

Article is devoted to the legal status of the applicant in the administrative proceedings Ukraine. Lack of meaningful scientific papers on these problems makes the importance of the study of the rights and obligations of the plaintiff in administrative proceedings with the new provisions of law.

Keywords: legal status, the plaintiff, administrative proceedings, lawsuit requirement, abandonment from a lawsuit, administrative dispute, public relations.

УДК 347.94(477)

В. Д. Андрійцьо

СИСТЕМА ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОЦЕС ДОКАЗУВАННЯ

Виходячи зі змісту норм цивільного процесуального права, обґрунтовано і зведено у систему принципи, що впливають на процес доказування в цивільній справі. Систему принципів, які впливають на процес доказування, побудовано, виходячи з трирівневої структури норм цивільного процесуального права.

Ключові слова: принципи, правові інститути, доказове право, цивільне процесуальне право, процес доказування.

Питанням систематизації принципів, які впливають на процес доказування у цивільному судочинстві, займалися багато авторів. Але дуже мало хто описував принципи, які впливають на процес доказування, виходячи з більш нижчого рівня, ніж галузь права. Ось чому у доктрині цивільного процесу питання принципів доказового права як підгалузі права або питання принципів окремих правових інститутів, що формують підгалузь доказового права, майже не розглядалося.

Питаннями юридичної природи і структури доказового права займалися такі вчені, як Т. М. Барабаш, Ю. В. Білоусов, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, Н. А. Громов, Є. Ю. Жога, В. В. Комаров, Н. В. Кузнецов, В. А. Новіцький, Є. О. Нахова, І. В. Решетнікова, Т. В. Сахнова, В. М. Семьонов, В. І. Тертишніков, М. А. Фокіна, С. Я. Фурса, Т. В. Цюра, В. М. Шерстюк, М. Й. Штефан, О. О. Штефан тощо.

Метою цієї статті є визначення та систематизація принципів, які впливають на процес доказування у цивільній справі, виходячи з трирівневої структури норм цивільного процесуального права (галузь права, підгалузь права, правовий інститут).

«Душею» доказового права як підгалузі цивільного процесуального права виступає основний інститут загальної частини, норми якого переважно закріплюють принципи доказового права у цивільному процесі. Ці принципи демонструють своєрідний і закономірний розвиток доказового права, є орієнтиром, який буде спрямовувати вдосконалення цієї підгалузі права, об'єднують її норми в єдине органічне ціле. Доказове право, будучи структурним елементом галузі права, повинно мати інтеграційні елементи, які об'єднують його норми в одне структурне утворення. Якщо галузеві принципи виступають носієм інтеграційних засад на рівні галузі права, то принципи доказового права є показником, з одного боку,

внутрішньогалузевої диференціації, а з іншого – правової інтеграції [1, с. 33–34].

Проте, основне практичне значення норм-принципів доказового права полягає у їх регулятивному впливі на процес доказування в цивільному судочинстві. Не слід забувати, що у змісті того чи іншого принципу приховується визначальна або група визначальних правил поведінки, адресовані суб'єктам доказування, в діяльності яких уособлюються норми доказового права. Тому абсолютно не можна погодитися із висловлюванням А. О. Власова, що не варто перебільшувати роль принципів у праві, оскільки вони виступають положеннями, які виводяться з існуючого права та є другорядними стосовно системи процесуально-правових норм, оскільки обумовлені і залежні від права [2, с. 38]. Крім того, як правильно вказує І. Г. Медведєв, у доказовому процесі суддям не так аж багато доводиться вирішувати процесуальних питань на власний розсуд, оскільки система цінностей, що розчинена в нормативному матеріалі доказового права, складає його основу, принципи, які приводять суддівський розсуд до єдиного знаменника [3, с. 56].

Правда, у теорії цивільного процесу окремі науковці зазначають, що постійні спроби введення у систему нових і нових принципів, так само як і розчленовування загальноновизнаних принципів на частини, може викликати негативне ставлення до поняття принципу і розхитування об'єктивно існуючої системи принципів [4, с. 25]. Пошук нових принципів у більшості випадків є не чим іншим, як використанням нових назв для попередніх принципів або «відокремлення» від існуючого та визнаного принципу якої-небудь його складової та надання їй невинувато збільшеного значення [5, с. 56]. Констатація великої кількості принципів, на думку А. Г. Коваленко, не може бути визнана прийнятною з ряду причин: принципи несуть у собі квінтесенцію «сутнього», а сутнісне навряд чи правильно розглядати у безлічі різних проявів, аспектів, сторін; принципи корегуються в історичному і логічному аспекті з динамікою розвитку суспільного устрою і політичного устрою суспільства, в силу чого їм властивий певний консерватизм; у них об'єктивувалися певні правові погляди, що виражають компроміс між «поточною» правовою культурою суспільства, його правовою психологією і потребами носіїв нових економічних відносин; повинні вказувати загальні підходи до вирішення тих або інших завдань [6, с. 190]. Усі, хто займають подібну позицію, заперечують необхідність у виділенні принципів доказового права, вказуючи, що у ньому діють принципи цивільного процесу [7, с. 33, 36]. Можна погодитися з тим, що принципи цивільного процесу також стосуються доказової діяльності, але тим не менше, на нашу думку, є всі підстави виділяти принципи доказового права як підгалузі права, під якими слід розуміти основні засади, правові ідеї, сформульовані в нормах цивільного процесуального права, що показують

особливість процесу доказування у цивільному судочинстві та об'єднують в єдине органічне ціле матеріальні та цивільні процесуальні правові норми в єдине структурно-правове утворення – доказове право.

Перед тим, як упорядкувати у відповідну систему принципи доказового права та здійснювати їх аналіз, слід визначитися із тим, як ці принципи співвідносяться з галузевими принципами, які впливають на процес доказування в цивільному судочинстві. Разом із тим, якщо виходити з рівня структури доказового права як підгалузі, то вона, як і галузь права, базується на правових інститутах. Стосовно принципів доказового права сказане важливе тим, що у правовій та процесуально-правовій літературі вчені давно вже дискутують між собою, чи варто виділяти принципи окремих правових інститутів. Оскільки доказове право базується на правових інститутах загальної та особливої частини, погляд на розглядуване питання з точки зору методології буде мати важливе теоретичне і практичне значення. Щоб не викликати зауважень у безпідставності тверджень про існування принципів окремих правових інститутів, автор коротко обґрунтує свої висновки з цього приводу.

Важливими характеристиками принципів права, на що звертається увага практично всіма процесуалістами, є їх системність, тобто зв'язок принципів між собою за змістом, їх взаємообумовленість і взаємодія [8, с. 152; 9, с. 28]. Проте, системність принципів права при цьому розуміється по-різному, оскільки можна вивести систему принципів окремого правового інституту [10, с. 22–23].

Вперше на існування принципів правових інститутів звернув увагу В. М. Семьонов: в загальній системі принципів права існують такі, які самостійно відображають характер, специфічні риси та особливості інститутів [11, с. 221]. Подібну позицію займають інші науковці [12, с. 99; 13, с. 115; 14].

Разом із тим, окремі вчені заперечують можливість виділення самостійних принципів для правових інститутів. Так, за поглядами А. А. Ференц-Сороцького, принцип процесуального права повинен мати загальнопроцесуальний характер і визначати діяльність у всіх стадіях процесу та у всіх видах проваджень [15, с. 10]. Аналогічну позицію займає Н. А. Чечіна. Вона заперечує існування самостійних принципів правового інституту, зазначаючи, що ті чи інші принципи можуть мати вирішальне значення та проявлятися в одній зі стадій процесу або в деяких правових інститутах, але його загальне значення визначається взаємодією з іншими принципами, пов'язаністю з ними та їх спільним впливом на всі стадії та на всі інститути [16, с. 55]. Можна також назвати ще таких вчених, як О. В. Баулін, Д. Г. Фільченко, які вказують на відсутність власної системи принципів інституту доказування та вплив принципів цивільного процесуального права на процес доказування [17, с. 15].

Проте, зазначені погляди щодо неможливості існування принципів окремих правових інститутів, на нашу думку, обґрунтовано зазнають критики в теорії цивільного процесу. Зокрема, Ю. К. Осипов, аналізуючи твердження Н. А. Чечіної, прямо вказує, що воно містить у собі протиріччя: з одного боку, заперечується існування принципів окремих правових інститутів, але з іншого – зазначається, що деякі принципи можуть мати визначальне значення для якого-небудь самостійного правового інституту, мало того, своїм змістом вичерпувати значення останнього [18]. Виділення тільки принципів окремо взятої галузі права та ігнорування принципів окремо взятих правових інститутів призведе до того, що, з одного боку, принципи, які по суті є принципами окремо взятого правового інституту, будуть включені до складу принципів галузі права тільки на тій підставі, що системність принципів передбачає їх взаємодію та взаємообумовленість, а звідси, і вплив будь-якого принципу на всю галузь права в цілому [19, с. 79–80].

З таким підходом, не можна не помітити деяких невідповідних між собою речей: фактично відбувається підміна критеріїв для класифікації принципів, де замість сфери дії принципів за основу береться його значення для здійснення правосуддя. Проте, це не одне й те ж. Зокрема, Т. В. Цюра вказує, що принципи належності та допустимості доказів мають істотне значення для цивільного судочинства, але оскільки ці принципи діють у межах норм інституту доказів, то їх слід віднести до принципів судового доказування [14].

Не можна не звернути увагу також і на той факт, що для багатьох правових інститутів, які є загальними, характерним буде їх значення для всієї сукупності різнорідних відносин, що формуються в рамках галузі права. А тому твердження про те, що принципи правових інститутів заперечують прояв принципів у межах усієї галузі права, не зовсім відповідає дійсності. Так, інститут відводу (самовідводу) в цивільному процесі є характерним для всіх видів судочинства та всіх видів стадій цивільного процесу. Отже, принципи інституту відводу покликані показати не тільки його сутність і закономірність розвитку, але й будуть мати значення в рамках усього цивільного судочинства при русі цивільної справи від свого початку до її завершення [10, с. 23].

Слід відзначити, що питання про принципи окремих правових інститутів галузі цивільного процесуального права отримало настільки широке поширення серед науковців, що деякі з них на рівні навчального матеріалу виділяють їх як певний рівень принципового забезпечення цивільного судочинства [20, с. 52].

Отже, якщо виходити з рівня відповідного структурно-правового утворення, у межах галузі цивільного процесуального права, можна виділяти три рівні цивільних процесуальних принципів, які впливають на процес доказування у цивільному судочинстві: перший рівень – галузеві принципи, які впливають на

процес доказування у цивільному судочинстві; другий рівень – принципи доказового права як підгалузі цивільного процесуального права; третій рівень – принципи процесуальних правових інститутів, які входять у структуру доказового права як підгалузі цивільного процесуального права.

Список використаних джерел: 1. Фокина М. А. Механизм доказывания по гражданским делам : автореф. дис. на соиск. учёной степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Фокина Марина Анатольевна. – М., 2011. – 62, [1] с. 2. Власов А. А. Гражданское процессуальное право : учебник / Власов А. А. – М. : Велби, 2003. – 240 с. 3. Медведев И. Г. Письменные доказательства в гражданском процессе России и Франции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Медведев Игорь Геннадьевич. – Екатеринбург, 2003. – 348 с. 4. Советский гражданский процесс : учебник / [Н. И. Авдеенко, П. Н. Евсеев, М. А. Кабакова и др.] ; под ред. Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 424 с. 5. Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса / под ред. Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – 192 с. 6. Коваленко А. Г. Институт доказывания в гражданском и арбитражном судопроизводстве / А. Г. Коваленко. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2002. – 256 с. – (Современный гражданский и арбитражный процесс). 7. Веденеев Е. Ю. Роль суда в доказывании по делу в российском гражданском и арбитражном судопроизводстве / Е. Ю. Веденеев // Арбитражный и гражданский процесс. – 2001. – № 2. – С. 33–41. 8. Проблемы науки гражданского процессуального права / [Комаров В. В., Бигун В. А., Баранкова В. В. и др.] ; под ред. проф. В. В. Комарова. – Харьков : Право, 2002. – 440 с. 9. Гражданский процесс : учебник / [Абушенко Д. Б. Воложанен В. П., Загайнова С. К. и др.] ; отв. ред. проф. В. В. Ярков. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 720 с. 10. Петрик В. В. Принципи інституту відводу в цивільному процесі / В. В. Петрик // Адвокат. – 2011. – № 10 (133). – С. 22–26. 11. Семенов В. М. Понятие и система принципов советского гражданского процессуального права / В. М. Семенов // Сборник ученых трудов Свердловского юридического института. – Вып. 2. – 1964. – С. 179–239. 12. Решетникова И. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / Решетникова И. В., Ярков В. В. – Екатеринбург ; М. : Норма, 1999. – 312 с. 13. Фокина М. А. Принципы доказывания в гражданском судопроизводстве / М. А. Фокина // Теоретические и прикладные проблемы реформы гражданской юрисдикции : сб. ст. / под ред. В. В. Яркова. – Екатеринбург : Гуманит. ун-т, 1998. – С. 114–129. 14. Цюра Т. В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Цюра Таїсія Василівна. – К., 2005. – 24, [1] с. 15. Ференц-Сороцкий А. А. Аксиомы и принципы гражданско-процессуального права : автореф. дис. на соиск. учёной степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / Ференц-Сороцкий Андрей Александрович. – Л., 1989. – 16, [1] с. 16. Чечина Н. А. Принципы гражданского процессуального права / Н. А. Чечина // Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – С. 36–60. 17. Баулин О. В. Доказательства и доказывание в гражданском судопроизводстве : учеб. пособие / Баулин О. В., Фильченко Д. Г. ; под общ. ред. О. В. Баулина. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос.

ун-та, 2006. – 264 с. **18.** Осипов Ю. К. Принципы процессуально-правового института подведомственности юридических дел / Ю. К. Осипов // Проблемы применения норм гражданского процессуального права : межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. К. И. Комиссаров, Ю. К. Осипов. – Свердловск : Изд-во СЮИ, 1986. – С. 5. **19.** Чудиновских К. А. Подведомственность в системе гражданского и арбитражного процессуального права / Чудиновских К. А. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 306 с. **20.** Карнаух Т. М. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / Т. М. Карнаух, Р. Ю. Ханік-Посполітак. – К. : Юстиніан, 2011. – 400 с.

Надійшла до редакції 22.04.2013

Андрийці В. Д. Система гражданских процессуальных принципов, которые влияют на процесс доказывания

Исходя из содержания норм гражданского процессуального права, обоснованы и сведены в систему принципы, влияющие на процесс доказывания в гражданском деле. Система принципов, влияющих на процесс доказывания, строится, исходя из трехуровневой структуры норм гражданского процессуального права.

Ключевые слова: принципы, правовые институты, доказательное право, гражданское процессуальное право, процесс доказывания.

Andriyco V. D. The system of the civil procedural principles that have affected on the process of evidence

The principles that affect the process of evidence in civil case are displayed and organized based on the content of the norms of civil procedure law. The system of principles that affect on the process of evidence, is constructed based on the three-level structure of the norms of civil procedure law.

Keywords: principles, legal institutions, law of evidence, civil procedure law, process of evidence.

УДК 347.1,347.4

К. А. Карчевський

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «АФІЛІЙОВАНА ОСОБА»

Здійснено порівняльно-правовий аналіз поняття «афілійована особа». Досліджено вітчизняні та іноземні нормативно-правові акти, які містять поняття «афілійована особа», а також інші поняття, які є або близькими за змістом до нього (наприклад, пов'язані особи), або характеризують його основний зміст (наприклад, контроль).

© Карчевський К. А., 2013

Ключові слова: господарське товариство, акціонерне товариство, афілійована особа, пов'язана особа, контроль.

Закон України «Про акціонерні товариства» (надалі – Закон про АТ) [1] передбачає досить багато правових інститутів, які властиві для корпоративного права розвинутих країн і які раніше не були передбачені вітчизняним корпоративним законодавством, або які не були представлені в його положеннях детально. Серед відповідних новел значне місце займають положення про правочини із спеціальним правовим режимом. До числа таких правочинів зокрема відносяться значні правочини АТ, правочини АТ щодо вчинення яких є заінтересованість (так звані правочини із заінтересованістю) та ін. В умовах закріплення правового режиму правочинів із заінтересованістю важлива роль належить інституту афілійованих осіб.

Якщо звернутися до статей Закону про АТ, які присвячені правочинам із заінтересованістю, то можна вказати наступне. Основне завдання, яке покладено на них законом – це обмеження повноважень виконавчого органу (а у певних випадках також інших органів АТ) самостійно вчиняти правочин у власних інтересах, які можуть бути протилежними інтересам самого товариства з метою захисту майнових та інших прав як акціонерів, так і самого товариства. Тому буде важливим, що б стороною правочину не були особи, які певною мірою пов'язані з відповідними особами, або принаймні було заздалегідь відомо про те, що певні особи пов'язані між собою тим чи іншим зв'язком (юридичним, родинним тощо), тобто є афілійованими особами. Недостатня наукова розробка питання про поняття «афілійованої особи» та відсутність усталеної практики застосування відповідних норм обумовлюють актуальність цієї роботи.

Для з'ясування сутності поняття «афілійована особа» в першу чергу необхідно здійснити порівняльно-правову характеристику як вітчизняних, так і іноземних нормативних актів, які його закріплюють. Так, зокрема, поняття афілійованої особи вже тривалий час застосовується в законодавстві країн колишнього СРСР. До відповідних законів, що регулюють це питання, можна віднести Федеральний закон РФ «Про акціонерні товариства» [2] (надалі – ФЗ про АТ), Закон Республіки Казахстан «Про акціонерні товариства» (надалі – ЗРК про АТ) [3], Закон Республіки Білорусь «Про господарські товариства» (надалі – ЗРБ про ГТ) [4] тощо. Таким чином, метою цієї статті є проведення порівняльно-правової характеристики поняття «афілійована особа господарського товариства».

У першу чергу, необхідно зазначити, що за своїм походженням саме поняття «афілійована особа» виникло на основі англійського дієслова «affiliate», яке означає «приєднувати (ся), з'єднувати (ся), пов'язувати (ся)». У широкому сенсі зазначене поняття може перекладатися як «прийом в члени», «приєднання до іншого суб'єкта». В

англо-американській (а точніше, в американській) системі права, звідки це поняття було запозичене спочатку російським законодавцем, а згодом й законодавцями інших країн СНД (в тому числі вітчизняним), поняття «афілійована особа» означає відносини між двома і більше суб'єктами, засновані на різних формах залежності таких суб'єктів один від одного. Іншими словами, термін «affiliate» має на увазі ставлення близького (тісного) зв'язку між корпораціями. При цьому в американському праві поняття афілійованої корпорації має й точне математичне визначення: під такою розуміється корпорація, 5 і більше відсотків голосуючих акцій якої належить іншій корпорації. Виходячи із зазначеного визначення, можна говорити про подібність поняття «афілійована особа» з такими використовуваними іншими правовими системами термінами, як «холдинг», «група компаній», «група товариств», «система товариств», «пов'язані підприємства (споріднені підприємства)», «конгломерат», «основне товариство (товариство)» і «дочірнє товариство, товариство, корпорація» («філія»), «домінуючий і залежний суб'єкт», «концерн».

Чинний Закон про АТ не подає окремого визначення афілійованої особи. У ст. 1 Закону про АТ лише вказуються особи, які належать до числа афілійованих. Так, за її змістом афілійовані одна щодо іншої особи – це: 1) юридичні особи, за умови, що одна з них здійснює контроль над іншою чи обидві перебувають під контролем третьої особи; 2) члени сім'ї фізичної особи – чоловік (дружина), а також батьки (усиновителі), опікуни (піклувальники), брати, сестри, діти та їхні чоловіки (дружини); фізична особа та члени її сім'ї і юридична особа, якщо ця фізична особа та/або члени її сім'ї здійснюють контроль над юридичною особою.

Для порівняння можна зазначити, що згідно з казахським ЗРК про АТ виділяється ціла глава 6, яку повністю присвячено афілійованим особам¹. У ній перелік осіб, які визнаються афілійованими

¹ Згідно зі ст. 64 ЗРК, афілійованими особами товариства є: 1) крупний акціонер; 2) фізична особа, яка є близьким родичем (батьки, брат, сестра, син, донька тощо), яка перебуває у шлюбі, а також у родинному зв'язку (брат, сестра, батьки, син або донька чоловіка (дружини)) фізичної особи, яка є крупним акціонером або посадовою особою товариства, за винятком незалежного директора; 3) посадова особа товариства або юридичної особи, зазначеної в підпунктах 1, 4–9 цього пункту за винятком незалежного директора; 4) юридична особа, що перебуває під контролем особи, яка є крупним акціонером або посадовою особою товариства; 5) юридична особа, щодо якої особа, яка є крупним акціонером або посадовою особою товариства, є крупним акціонером або має право на відповідну частку в майні; 6) юридична особа, щодо якої товариство є крупним акціонером або має право на відповідну частку в майні; 7) юридична особа, яка разом з товариством перебуває під контролем третьої особи; 8) особа, яка пов'язана з товариством договором, відповідно до якого вона має право визначати рішення, що приймаються товариством; 9) особа, яка самостійно або разом зі своїми афілійованими особами володіє, користується або розпоряджається 10 та більше відсотками акцій товариства, які надають право голосу (часток участі організації) або юридичних осіб, які зазначені в підпунктах 1, 4–8 цього пункту; 10) інша особа, яка є афілійованою особою товариства відповідно до законодавства.

щодо акціонерного товариства, є більш складним і широким порівняно з вітчизняним законодавством. Він охоплює досить широке коло осіб, які можуть бути стороною відповідного правочину, у зв'язку з чим може існувати загроза порушення інтересів як самого акціонерного товариства, так і його акціонерів через те, що такі особи будуть мати заінтересованість у вчиненні правочину, що у свою чергу не зможе не відбитися на змісті умов правочину (як правило, з відповідним завищенням або заниженням його ціни) або ж дозволить фактично поділити предмет правочину та уникнути необхідності застосування положень, встановлених законодавством для укладення значних правочинів (хоча відповідне майно буде передано за договором фактично одній особі). Також у даному випадку містяться вказівки не тільки на вид відповідної особи (так званий суб'єктивний критерій), а й вказуються інші (так звані об'єктивні) критерії, які мають значення для віднесення особи до числа афілійованих осіб. Такими критеріями є контроль, перебування у родинних зв'язках, посада, яку займає особа в органах управління товариства тощо.

ФЗ про АТ хоча й веде мову фактично про те ж саме, що й ЗРК про АТ, але робить це дещо по іншому. Так, відповідно до ч. 1 ст. 81 російського Закону вказується, що правочини (в тому числі позика, кредит, застава, порука), у вчиненні яких є заінтересованість члена ради директорів (наглядової ради) товариства, особи, яка здійснює функції одноособового виконавчого органу товариства, в тому числі керуючої організації або керуючого, члена колегіального виконавчого органу товариства або акціонера товариства, який має спільно з його афілійованими особами 20 і більше відсотків голосуючих акцій товариства, а також особи, яка має право видавати товариству обов'язкові для нього вказівки, вчиняються товариством відповідно з положеннями цієї глави. При цьому додатково зазначається, що вказані вище особи визнаються заінтересованими у вчиненні правочину в тих випадках, коли вони, їх батьки, чоловік або дружина, діти, повнокровні та неповнокровні брати та сестри, усиновлювачі або усиновлені та (або) їх афілійовані особи: є стороною, вигодонабувачем, посередником або представником у правочині; володіють (кожний окремо або в сукупності) 20 та більше відсотками акцій (часток) юридичної особи, яка є стороною, вигодонабувачем, посередником або представником у правочині; займають посади в органах управління юридичної особи, яка є стороною, вигодонабувачем, представником або посередником у правочині, а також посади в органах управління керуючої організації цієї юридичної особи; в інших випадках, що передбачені статутом товариства.

Тобто зміст поняття «афілійована особа» розкривається через зміст суб'єктного складу правочину із заінтересованістю. Самі ж підстави віднесення осіб до афілійованих осіб акціонерного това-

риства містяться в нормах антимонопольного законодавства РФ. Так, зокрема, ст. 4 Закону РФ від 22.03.1991 № 948-1 (ред. від 06.05.1998) «Про конкуренцію і обмеження монополістичної діяльності на товарних ринках» [5] передбачає, що під афілійованими особами в загальному плані розуміються фізичні та юридичні особи, здатні впливати на діяльність юридичних та (або) фізичних осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність.

ЗРБ про ГТ також передбачає поняття «афілійована особа». Так, зокрема, ст. 5б ЗРБ про ГТ встановлює, що афілійованими особами господарського товариства є фізичні та юридичні особи, які здатні прямо та (або) непрямо (через фізичних та (або) юридичних осіб) визначати рішення або впливати на їх прийняття господарським товариством, а також юридичні особи, на прийняття рішень якими господарське товариство має такий вплив. Особливість цього Закону порівняно з вищевказаними законами інших країн СНД полягає в тому, що як афілійовані особи додатково виділяються: унітарні підприємства, які були створені товариством, дочірні підприємства останнього, будь-яка юридична особа, що входить до складу господарської групи або холдингу разом з відповідним товариством, юридична особа, стосовно якої саме товариство є дочірнім тощо. Також білоруський законодавець використовує поняття «визнання залежним». На наш погляд, у даному випадку мається на увазі те ж саме, що в ЗРК про АТ позначається словосполученням «перебування під контролем».

Можна зазначити, що поняття «афілійовані особи» або інші поняття, близькі за змістом до цього поняття, вже використовується в чинному законодавстві України. Так, ще в середині 90-х років у законодавстві України окремо виділялися такі поняття, як афілійована особа, афілійована особа учасника, та афілійована особа торговця. Зокрема, в Указі Президента «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії» [6], афілійована особа інвестиційного фонду та інвестиційної компанії розумілася як інвестиційний керуючий, засновники, а також учасники, кожний з яких володіє не менш ніж 25 відсотками інвестиційних сертифікатів. Згідно з наказом Фонду державного майна України «Про конкурсний відбір юридичних осіб» [7], під афілійованою особою учасника було запропоновано вважати будь-яку особу, яка володіє більш як 20 відсотків у статутному фонді учасника конкурсної групи або у статутному фонді якої більш ніж 20 відсотків належить учаснику конкурсної групи чи іншій юридичній особі конкурсної групи. Під афілійованою особою торговця згідно з Положенням щодо відбору фірм-радників для проведення конкурсів [8] розумілися: засновники; особи, частка яких у статутному фонді торговця від безпосереднього та/або опосередкованого володіння становить понад 5 відсотків; особи, частка торговця у статутному фонді яких становить понад 5 відсотків; особи, що перебувають у трудових відносинах з торговцем.

Наразі відповідні поняття закріплюються в різних нормативно-правових актах. При цьому чинне законодавство передбачає як безпосередньо поняття афілійованої особи, так і інші поняття, близькі за змістом до останнього. Так, згідно зі ст. 2 Закону України «Про банки та банківську діяльність» [9], афілійована особа банку – будь-яка юридична особа, в якій банк має істотну участь або яка має істотну участь у банку. Разом із тим, у Законі про банки та банківську діяльність використовується й поняття «асоційована особа». Під останньою розуміється чоловік або дружина, прямі родичі цієї особи (батько, мати, діти, рідні брати та сестри, дід, баба, онуки), прямі родичі чоловіка або дружини цієї особи, чоловік або дружина прямого родича банку. У Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [10] пропонується наступне поняття афілійованої особи. Афілійована особа – це юридична особа, у статутному (складеному) капіталі якої фінансова установа має істотну участь або яка має істотну участь у статутному (складеному) капіталі фінансової установи. При цьому істотна участь визначається вказаним вище законом як пряме та опосередковане, самостійне або спільно з іншими особами володіння 10 і більше відсотками статутного (складеного) капіталу або права голосу придбаних акцій (часток) юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість значного впливу на керівництво чи діяльність юридичної особи. Треба вказати, що зміни до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» були внесені вже після прийняття Закону про АТ, а тому певною мірою відповідають його положенням щодо поняття афілійованої особи й так званого контролю (залежності).

Цікаво, що в Цивільному кодексі України [11] (надалі – ЦК України) про афілійовані особи мова взагалі не ведеться, а закріплюється поняття залежного товариства. Згідно зі ст. 118 ЦК України, господарське товариство (ТОВ, АТ) є залежним, якщо іншому (головному) господарському товариству належать двадцять або більше відсотків статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю чи двадцять або більше відсотків простих акцій АТ.

У даному разі не можна не згадати й положення нового Податкового кодексу України [12]. Він також безпосередньо не містить поняття афілійованої особи, але закріплює поняття «пов'язані особи». Згідно зі ст. 14.1.159 Податкового кодексу України, пов'язані особи – це юридичні та/або фізичні особи, взаємовідносини між якими можуть впливати на умови або економічні результати їх діяльності чи діяльності осіб, яких вони представляють і які відповідають будь-якій з наведених нижче ознак: юридична особа, що здійснює контроль за господарською діяльністю платника податку або контролюється таким платником податку чи перебуває під спі-

льним контролем з таким платником податку; фізична особа або члени її сім'ї, які здійснюють контроль за платником податку; посадова особа платника податку, уповноважена здійснювати від імені платника податку юридичні дії, спрямовані на встановлення, зміну або припинення правових відносин, а також члени її сім'ї; платники податку – учасники об'єднання підприємств незалежно від його виду та організаційно-правової форми, що провадять свою господарську діяльність шляхом утворення такого об'єднання. Як можна бачити, основним поняттям, яке використовується в цьому випадку, є поняття «контролю».

Під контролем господарської діяльності платника податку за змістом частини другої наведеної вище статті Податкового кодексу України слід розуміти: а) володіння безпосередньо або через пов'язаних фізичних та/або юридичних осіб часткою (паєм, пакетом акцій) статутного фонду платника податку в розмірі не менш як 20 відсотків статутного фонду платника податку; б) вплив безпосередньо або через пов'язаних фізичних та/або юридичних осіб на господарську діяльність суб'єкта господарювання в результаті: 1) надання права, яке забезпечує вирішальний вплив на формування складу, результати голосування та рішення органів управління платника податку; обіймання посад членів наглядової (спостережної) ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів платника податку особами, які вже обіймають одну чи декілька із зазначених посад в іншому суб'єкті господарювання; 2) обіймання посади керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу платника податку особою, яка вже обіймає одну чи декілька із зазначених посад в інших суб'єктах господарювання; 3) надання права на укладення договорів і контрактів, які дають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або здійснювати делеговані повноваження і функції органу управління платника податку. Також слід вказати й на те, що Податковий кодекс України уточнює, що для фізичної особи загальна сума володіння часткою статутного фонду платника податку (голосів у керівному органі) визначається як загальна сума корпоративних прав, що належать такій фізичній особі, членам сім'ї такої фізичної особи та юридичним особам, які контролюються такою фізичною особою або членами її сім'ї.

Поняття пов'язаної особи закріплюється і в інших нормативно-правових актах. Так, відповідно до п. 1.31 Торгового кодексу Першої Фондової Торговельної Системи [13], пов'язана особа – це засновники та учасники емітента (крім акціонерів, які не є засновниками); особи, частка яких становить понад 10 відсотків у статутному фонді емітента; посадові особи емітента та члени їх сімей; особи, що діють від імені цього емітента за відповідним дорученням, або особи, від імені яких діє цей емітент; особи, які від-

повідно до законодавства України контролюють діяльність цього емітента; юридичні особи, що контролюються цим емітентом, або спільно з ним перебувають під контролем третьої особи; реєстратор або зберігач або депозитарій, з яким підписано відповідний договір про обслуговування, його керівники та посадові особи.

Як можна бачити, чинне законодавство України наразі не містить єдиного поняття афілійованої особи, яке б застосовувалося у всіх відповідних нормативних актах і сприяло б гармонізації та запровадженню єдиних підходів до цього питання, у тому числі формуванню єдиних засад, на яких будуватиметься судова практика в разі вирішення суперечок за участі афілійованих осіб. Є різними підходи до визначення частки, яка повинна належати певній особі у майні іншої для того, щоб вважати, що між такими особами мають місце відносин залежності та контролю, тобто афілійованими одна з одною. Також є різними й підходи до суб'єктного складу афілійованих осіб, до їх немайнової залежності від інших осіб тощо.

Оскільки мова в цьому випадку йде про участь однієї особи у майні іншої, то логічно, що як афілійовані, в першу чергу, повинні розглядатися такі особи, статутний капітал яких поділяється на долі (частки). До таких осіб відносяться саме господарські товариства, при цьому не усі, а лише товариства акціонерні та з обмеженою (додатковою) відповідальністю. Інші юридичні особи з так званним корпоративним устроєм не можуть розглядатися в нашому контексті з таких міркувань.

Так, у повних та командитних товариствах управління діяльністю здійснюється спільно усіма учасниками (учасниками з повною відповідальністю). При цьому у вирішенні питань вони користуються рівними правами. Закон не встановлює залежності кількості голосів, які можуть належати кожному з таких учасників відповідно до розміру їх часток у складеному капіталі товариства. Навпаки, йдеться про те, що кожний учасник має право одного голосу. Майже аналогічна ситуація властива й для виробничих кооперативів. Законодавство про кооперацію прямо передбачає, що кожний член кооперативу має один голос незалежно від кількості майна, яке він вніс у вигляді пайового внеску при вступі до кооперативу.

На підставі вказаного вважаємо, що поняття афілійованої особи, як поняття, яке характеризується певною майновою участю однієї особи в майні іншої, що дозволяє впливати на діяльність останньої, є поняттям, яке буде властиве для господарських товариств (незалежно від форми власності), що створюються у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю. Це пов'язано з тим, що саме в них формується статутний капітал, у якому відповідним особам будуть належати певні частки. Розмір же часток буде безпосередньо впливати на управління відповідним товариством, у тому числі на формування

його виконавчих органів, на прийняття ними рішень щодо вчинення певних правочинів та на інші питання їх господарської діяльності.

Тому, на наш погляд, базове поняття афілійованої особи, принаймні в частині визначення розміру часток, що повинні належати одній особі у статутному капіталі іншої, та які надають таким особам можливість впливати одна на одну, повинно закріплюватись саме у нормативних актах, які регламентують діяльність цих товариств. Це можуть бути або відповідні положення Цивільного та/або Господарського кодексів України, норми Закону України «Про господарські товариства» або спеціальні норми Закону про АТ або Закону України «Про товариства з обмеженою відповідальністю» в разі прийняття останнього парламентом України. Саме на ці норми повинні орієнтуватися інші нормативні акти при закріпленні окремих понять афілійованих осіб.

Також у чинному законодавстві необхідно закріпити єдині поняття, що будуть застосовуватися для позначення осіб, пов'язаних між собою певним зв'язком (майновим, договірним, родинним тощо), що зумовлює можливість впливати одній особі на іншу. Таким поняттям, на наш погляд, повинно виступати саме поняття «афілійована особа». Поряд із ним у чинному законодавстві може бути окремо виділено поняття контролю, як таке, що характеризує так званий об'єктивний критерій афілійованої особи. Воно також повинно бути закріплене у відповідному базовому нормативному акті. Інші нормативні акти повинні обов'язково враховувати його зміст.

Список використаних джерел: 1. Про акціонерні товариства : закон України від 17.09.2008 № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>. – Редакція від 12.07.2012. 2. Об акционерных обществах : федеральный закон от 26.12.1995 № 208-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consultant.ru/popular/stockcomp>. 3. Об акционерных обществах : закон Республики Казахстан от 13.05.2003 № 415-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1039594. 4. О хозяйственных обществах : закон Республики Беларусь от 18.10.1994 № 3321-XII // Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. – 1994. – № 34. – Ст. 566. 5. О конкуренции и ограничении монополистической деятельности на товарных рынках : закон РСФСР от 22.03.1991 № 948-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/105108/>. 6. Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії : указ Президента України від 19.02.1994 № 55/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55/94>. – Редакція від 15.03.2001. 7. Про конкурсний відбір юридичних осіб : наказ Фонду держ. майна України від 13.08.1996 № 919 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0553-96>. 8. Положення щодо відбору фірм-радників для проведення конкурсів : наказ Фонду держ. майна України від 19.02.1997 № 186 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0081-97>. 9. Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. – Редакція від 13.10.2012. 10. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12.07.2001 № 2664 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>. – Редакція від 04.11.2012. **11.** Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. **12.** Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. **13.** Про Торговий кодекс Першої Фондової Торговельної Системи : рішення асоціації ПФТС від 19.12.2002 № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=vr004211-02>.

Надійшла до редколегії 22.04.2013

Карчевский К. А. Сравнительно-правовая характеристика понятия «аффилированное лицо»

Проведен сравнительно-правовой анализ понятия «аффилированное лицо». Исследованы отечественные и иностранные нормативно-правовые акты, содержащие понятие «аффилированное лицо», а также иные понятия, являющиеся либо близкими к нему по смыслу (например, связанные лица), либо характеризующие его основное содержание (например, контроль).

Ключевые слова: хозяйственное общество, акционерное общество, аффилированное лицо, связанное лицо, контроль.

Karchevskiy K. A. Comparative and legal characteristics of the definition «affiliated subject»

Comparative and legal analysis of the definition «affiliated subject» is realized. Domestic and foreign normative and legal acts, containing the definition «affiliated subject» and other definitions, which can be either close to it by meaning (for example, related persons) or characterizing its main content (for example, control) are researched.

Keywords: economic company, joint-stock company, affiliated subject, related person, control.

УДК 347.44:342.951

М. А. Тіхонова

ДОГОВІР ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ КОМЕРЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ

Розглянуто проблеми та умови участі органів внутрішніх справ у цивільних правовідносинах. Зроблено висновок, що реалізуючи своє правове становище, органи внутрішніх справ як учасники цивільних правовідносин беруть участь у договірних правовідносинах. Одним з договорів, у якому стороною є орган внутрішніх справ, є договір з охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру. Визначено ознаки адміністративних та цивільних договорів і зроблено висновок, що договір з охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру відноситься до цивільних договорів.

Ключові слова: органи внутрішніх справ, міліція, приватне право, публічне право, учасники цивільних правовідносин, адміністративний договір, цивільний договір.

Актуальність дослідження можливості участі органів внутрішніх справ у цивільних правовідносинах обумовлена розвитком договірних начал у приватних відносинах суб'єктів владних повноважень. Господарські потреби що постійно виникають і неминуче виникають у органів внутрішніх справ у процесі здійснення ними своїх функціональних повноважень вказують на необхідність участі органів внутрішніх справ у цивільних правовідносинах як учасників для задоволення найкращим чином їх управлінських функцій [1, с. 89].

Визначенням та ознаками адміністративного договору займались В. С. Стефанюк, Ю. С. Педько, В. Г. Перепелюк, Р. О. Куйбіда, Т. Г. Карабут, О. Ю. Юшкова, О. О. Маркова, С. В. Кучерявська, Ю. С. Назар, а безпосередньо проблемами участі органів внутрішніх справ у цивільних правовідносинах займалися Д. С. Маркелов, А. А. Селифонов, В. І. Тесленко та інші.

Метою дослідження є вирішення проблеми участі органів внутрішніх справ у цивільних правовідносинах і визначення юридичної природи договору охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру.

Органи внутрішніх справ не можуть існувати автономно від економічних та господарсько-розрахункових відносин. Міліція не може виконувати всі покладені на неї завдання та функції самостійно, виступаючи у кожних правовідносинах лише як представник публічної влади. І ця теза підтверджена самим Законом України «Про міліцію», у ст. 24 якого встановлено, що фінансування і матеріально-технічне забезпечення міліції здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів, які надходять на

підставі договорів від міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян, а також інших джерел, не заборонених законодавством [2]. Зрозуміло, що будь-який орган внутрішніх справ для здійснення своєї діяльності повинен мати якесь майно, що буде закріплене за ним на підставі речового права і мати право на управління цим майном.

Стаття 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначає склад учасників цивільних правовідносин: учасниками цивільних правовідносин є фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права [3]. Для того, щоб бути учасником цивільних правовідносин, суб'єкт повинен мати правосдатність та дієздатність. Зрозуміло, якщо таким особам, як держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права надана можливість бути учасником цивільних правовідносин, то апріорі припускається ефективне використання цими особами майна та майнових прав, що їм належить у рамках встановлених форм комерційних і некомерційних організацій. Це повністю стосується й органів внутрішніх справ та їх підрозділів.

Стаття 10 Закону України «Про міліцію» в п. 27 встановлює одним із основних обов'язків міліції забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять.

У ст. 1 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» встановлено, що спеціальними суб'єктами забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів є Міністерство внутрішніх справ України та Міністерство надзвичайних ситуацій України в особі їх органів або підрозділів, які у встановленому законодавством порядку та у межах своєї компетенції відповідають за забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольного матчу [4].

Проаналізувавши вищенаведені статті законів, виникає питання: на підставі чого міліція забезпечує громадський порядок під час проведення масових заходів комерційного характеру? чому співробітники органів внутрішніх справ на оплатній, саме на оплатній, основі залучаються до роботи під час проведення футбольних матчів, інших масових заходів комерційного характеру? В той час в основі взаємовідносин між органом внутрішніх справ та організатором заходів комерційного характеру лежить договір.

Наприклад, у 2008 р., між підрозділами міліції міста Іллічівськ та футбольним клубом «Іллічівець» було укладено оплатний договір

забезпечення громадського порядку [5]. Як зазначив один із працівників служби охорони цього футбольного клубу, у свій час за вказівкою МВС було створено міліцейські внутрішні війська, і ФК «Іллічівець» в кінці 2007 р. уклав з таким підрозділом договір на платній основі. Цей підрозділ знаходиться в пряму підпорядкування керівництва мариупольської міліції, яка має право розставляти особовий склад там, де вважатиме за потрібне. Як правило, її співробітники несуть службу по периметру стадіону. Також був укладений договір з УВС м. Маріуполя про забезпечення громадської безпеки під час проведення футбольних матчів, але на безкоштовній основі. Це пояснюється тим, що ФК «Іллічівець» – єдиний клуб Прем'єр-ліги, який є громадською організацією, а не комерційною [5].

Виникають питання: яка юридична природа цих договорів? у площині якого права лежать ці договори: приватного чи публічного, цивільного чи адміністративного?

Наприклад, деякі науковці до адміністративних договорів відносять: договори про компетенцію (розмежування або делегування повноважень і предметів відання); договори в сфері управління державною власністю; договори, що забезпечують державні потреби (державні контракти (договори); контракти з державними службовцями, студентами; фінансові та податкові угоди; договори про взаємодію, співпрацю; концесії та інвестиційні угоди; договори про надання деяких послуг приватним особам, наприклад, про охорону громадського порядку та майна, перевезення в громадському транспорті, комунальні послуги тощо [6, с. 164]. Інші вчені до адміністративних договорів відносять лише договори органів внутрішніх справ (міліції) з організаціями та громадянами про охорону майна, закупівлю управлінськими структурами інвентарю, обладнання, канцелярських товарів для власних потреб [7, с. 398–403]. Маркова Олена Олегівна до адміністративних договорів, в яких однією зі сторін є орган внутрішніх справ, відносить: договір з охорони колективного, державного майна, майна іноземних держав, міжнародних організацій, іноземних юридичних осіб; договір з охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять; контракт про вступ на військову службу до внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України; договір про взаємодію, співпрацю; договір про профілактику адміністративних правопорушень [8, с. 89].

Так само діють і на практиці. Наприклад, спори, які виникають щодо зобов'язання укласти договір перевезення в громадському транспорті, щодо обслуговування пасажирів та перевізників, та спори щодо визнання цих договорів недійсними між приватними підприємцями та публічними організаціями, наприклад, обласними держадміністраціями, розглядаються виключно в адміністрати-

вних судах, і ці договори визнаються суддями виключно адміністративними. На жаль, в судових рішеннях ми не знайшли більш-менш вдалого обґрунтування, чому саме ці договори визнаються адміністративними, крім вказівки, що договір підпадає під ознаки адміністративного договору, та спір, який виник під час його укладення, вирішується в порядку адміністративного судочинства [6].

Спробуємо розібратись, до якого права – публічного чи приватного, адміністративного чи цивільного – відноситься договір щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять, однією зі сторін в якому є орган внутрішніх справ.

Згідно із п. 14 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України адміністративний договір – це дво- або багатостороння угода, зміст якої складають права та обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією зі сторін угоди [9].

В. Перепелюк до ознак адміністративного договору відносить [10, с. 48]:

1. Хоча б однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень.

Однак учасниками цивільних правовідносин, як вже зазначалось вище, також можуть бути суб'єкти владних повноважень – починаючи від держави України та закінчуючи органами державної влади. І в договорах щодо надання певних послуг – включаючи договір з охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять, – міліція не змінює свого статусу суб'єкта владних повноважень і буде діяти за договором в межах своєї компетенціїю

2. Права та обов'язки сторін договору впливають із владних управлінських функцій такого суб'єкта.

Ця теза є дещо незрозумілою. Мабуть, правильніше було б сказати, що права та обов'язки однієї сторони в договорі, а саме суб'єкта владних повноважень, впливають із його владних та управлінських функцій. Але зрозуміло, що відповідно до основного принципу цивільного права, встановленого ст. 3 ЦК України, – свободи договору – права та обов'язки сторін можуть визначатись за їх розсудом. Хоча на практиці дедалі частіше права та обов'язки сторін навіть у «класичних» договорах цивільного права визначаються власне тими повноваженнями, які їм надані, наприклад ліцензією. Звичайно, міліція при виконанні договору охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять, буде діяти лише в межах наданих їй законом повноважень. В принципі, як у межах своїх повноважень, наданих статутом та ліцензією, буде діяти юридична особа в «класичних» договірних правовідносинах цивільного права.

3. Договір укладають з метою задоволення публічних потреб.

Проблема задоволення публічних або приватних потреб, інтересів – одвічна проблема, яка є основою розподілення права на публічне та приватне. Інколи дуже важко сказати, чиї саме потреби, чиї саме інтереси задовольняють при укладанні того чи іншого договору. Так само і з договором охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять. З одного боку, тут захищають приватні інтереси особи, яка проводить масовий захід комерційного характеру, а з іншого боку, захищають публічний інтерес – охорона громадського порядку.

4. Складовою частиною предмета договору є рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, які входять до змісту відповідної управлінської функції. Ця ознака адміністративного договору перекликається з ознакою, що права та обов'язки сторін договору випливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень. Зрозуміло, що права та обов'язки сторін за договором найчастіше складаються з дій осіб – сторін договору.

5. Порядок укладення та виконання договору за загальним правилом регулюється нормами публічного права із субсидіарним застосуванням в окремих випадках норм цивільного права.

Порядок укладання договору охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять, не встановлюється жодним нормативно-правовим актом, тож ми можемо зробити висновок щодо його регулювання нормами цивільного права.

Р. Куйбіда додатково до вищезазначених ознак адміністративного договору додає, що адміністративному договору притаманне певне обмеження вільного волевиявлення, свободи договору, юридичної рівності (зокрема, часто дискреція суб'єкта владних повноважень щодо вибору контрагента обмежена законодавством та спеціальними процедурами; або після дотримання особою певних умов та подання необхідних документів, визначених законодавством, суб'єкт владних повноважень зобов'язаний укласти договір) [11, с. 59].

Розглянемо цю ознаку більш детально відповідно до теми і мети нашого дослідження.

Як вже зазначалось, до основних засад цивільного права відноситься свобода договору, яка виявляється у вільній можливості вступу в договірні правовідносини, у вільному виборі виду договорів, контрагентів тощо. Традиційно вважається, що цивільним правовідносинам притаманні юридична рівність, самостійність і незалежність сторін, їх вільне волевиявлення.

Юридична рівність самостійність і незалежність сторін виявляються в тому, що суб'єкти правовідносин наділені юридично рівними можливостями щодо набуття та здійснення прав на створен-

ня і виконання обов'язків, а також вони не перебувають у будь-якій юридичній залежності між собою. За договором охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять, сторони так само не перебувають у будь-якій юридичній залежності між собою. Ні особа, яка організує проведення масових заходів некомерційного характеру, не перебуває у залежності від органу внутрішніх справ, ні міліція не підпорядковується особі, яка організує вказані заходи.

Вільне волевиявлення основане на автономії волі учасників правовідносин. Воно детерміноване потребами учасника правовідносин, юридичними фактами і формалізоване у диспозиції норм права. Сторонам договору щодо надання послуг органами внутрішніх справ під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять, притаманна така ознака методу цивільного права, як вільне волевиявлення. Адже одна сторона – особа, яка організує проведення масового заходу, має право не укладати договір забезпечення громадського порядку саме з органами внутрішніх справ, вона може забезпечити охорону громадського порядку або власними силами, або ж укласти договір з іншою особою. Наприклад, на стадіонах під час проведення футбольних матчів охорона громадського порядку покладена на стюардів стадіону та службу охорони стадіону. А з іншого боку, звичайно, якщо особа, яка проводить масові заходи комерційного характеру, звернеться з пропозицією до органів внутрішніх справ про укладення договору щодо забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру, то міліція повинна буде укласти такий договір. Тобто цьому договору притаманна ознака публічності договору.

Ще одну, на наш погляд, дуже важливу ознаку адміністративного договору називає В. С. Стефанюк: «Адміністративні договори найчастіше мають нормативний характер, що пояснюється їх публічно-правовою природою і функціональним призначенням ... на відміну від індивідуальних договорів, зміст яких є комерційною таємницею, для нормативного договору характерне його офіційне оприлюднення» [12]. Ця ознака взагалі не притаманна такому договору, як договір охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять.

На підставі проведеного аналізу можемо констатувати, що органи внутрішніх справ можуть бути учасниками цивільних правовідносин. Законодавство України наділяє міліцію можливістю вступу в цивільні правовідносини. Реалізуючи своє правове становище як учасники цивільних правовідносин, органи внутрішніх справ беруть участь у договірних правовідносинах. Одним з договорів, в якому орган внутрішніх справ виступає учасником циві-

льних правовідносин, є договір охорони громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять.

Список використаних джерел: 1. Маркелов Д. С. О необходимости участия органов внутренних дел РФ в гражданских правоотношениях / Д. С. Маркелов // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2007. – № 29. – С. 88–91. 2. Про міліцію : закон України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20. 3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356. 4. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 9. – Ст. 64. 5. Калайтан Е. Миліція хотела бы охранять футбольные матчи платно / Елена Калайтан // Ильичевец, 13 сент. 2008 г. – № 97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ilich.in.ua/news.php?id=13317>. 6. Административное право Украины. – 2-е изд., перераб. и доп. : [учеб. для студ. высш. учеб. заведений юрид. спец.] / Ю. П. Битяк, В. В. Богущкий, В. Н. Гаращук и др.] ; под ред. проф. Ю. П. Битяка. – Харьков : Право, 2003. – 351 с. 7. Бахрах Д. Н. Административное право : учеб. для вузов / Д. Н. Бахрах, Б. В. Российский, Ю. Н. Стариков. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2005. – 800 с. 8. Маркова О. О. Щодо обґрунтування можливості використання адміністративного договору в діяльності органів внутрішніх справ України / О. О. Маркова // Європейські перспективи. – 2011. – № 1. – Ч. 2. – С. 87–91. 9. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446. 10. Перепелюк В. Г. Адміністративне судочинство: проблеми практики / В. Г. Перепелюк. – К. : Конус-Ю, 2007. – 272 с. 11. Алла Пухтецька. Адміністративний договір: ознаки та практика застосування в адміністративному судочинстві / А. Пухтецька // Вісник вищого адміністративного суду України. – 2009. – № 3. – С. 58–62. 12. Стефанюк В. С. Адміністративний договір: необхідність впровадження / В. С. Стефанюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/F7E34709A45B0513C3256FBA003455AD>. 13. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25909226>.

Надійшла до редколегії 23.04.2013

Тихонова М. А. Договор охраны общественного порядка во время проведения мероприятий коммерческого характера

В предлагаемой статье рассматриваются проблемы участия и условия участия органов внутренних дел в гражданских правоотношениях. Сделан вывод, что реализует свое правовое положение в качестве участников гражданских правоотношений, органы внутренних дел участвуют в договорных правоотношениях. Одним из договоров, в котором стороной является орган внутренних дел, есть договор по охране общественного порядка во время проведения массовых мероприятий коммерческого характера. Определены признаки административных и гражданских договоров и сделан вывод, что договор по

охране общественного порядка во время проведения массовых мероприятий коммерческого характера относится к гражданским договорам.

Ключевые слова: органы внутренних дел, милиция, частное право, публичное право, участники гражданских правоотношений, административный договор, гражданский договор.

Tikhonova M. A. A contract of public law enforcement is during realization of mass measures of commercial character

The problems of participation, and a condition of participation of departments of internal affairs (police) in civil law are considered. It is concluded that exercising their legal status as participants in civil matters, police involved in the contractual relationship. One of the agreements in which the counterparty is the police have an agreement on the protection of public order during mass events of a commercial nature. The signs of administrative and civil contracts are defined and it is concluded that the agreement on the protection of public order during mass events of a commercial nature refers to a civil contract.

Keywords: departments of internal affairs, the police, private law, public law, subject of civil law, administrative contract, a civil contract.

УДК 343.211.4:331.108.642-057.36

В. В. Марков**ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ
ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІВНИКІВ ОВС**

Розглянуто викладені в науковій літературі погляди на сутність поняття «службове правопорушення», характеризовано окремі різновиди службових правопорушень, запропоновано власне визначення поняття службового правопорушення

Ключові слова: службове правопорушення, дисциплінарний проступок, адміністративний проступок, майнове правопорушення, цивільне правопорушення, злочин.

Одним із факторів, що негативним, деструктивним чином впливають на законність і дисципліну в органах внутрішніх справ, є службове правопорушення, за вчинення якого особа може бути притягнута до дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, цивільної чи кримінальної відповідальності, передбаченої різними за юридичною силою та спрямуванням правовими актами. Втім, слід констатувати, що, незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, які регламентують відповідальність за вчинення службових правопорушень, зокрема працівниками ОВС, якість законодавчого регулювання цього питання все ще далека від ідеальної. Так, наприклад, відповідно до ст. 5 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України «особи рядового і начальницького складу, яких в установленому законодавством порядку притягнуто до адміністративної, кримінальної або матеріальної відповідальності, водночас можуть нести і дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом» [1]. Як видно із змісту положення, воно не передбачає цивільну відповідальність працівника ОВС, хоча очевидно, що під час виконання службових завдань він може вчинити цивільне правопорушення (наприклад, завдати матеріальну чи моральну шкоду іншій особі). У ст. 25 Закону України «Про міліцію» взагалі зазначено, що працівник міліції несе за свої протиправні дії або бездіяльність лише дисциплінарну або кримінальну відповідальність [2], що суперечить ст. 5 цього ж Закону, в якій зазначено, що: по-перше, моральна шкода підлягає відшкодуванню у повному обсязі; по-друге, працівники органів міліції несуть матеріальну відповідальність за шкоду, завдану незаконними діями або бездіяльністю, в межах, установлених законом [2]. У п. 23 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України зазначено, що «особи рядового і начальницького складу несуть дисциплінарну, адміністративну, матері-

© Марков В. В., 2013

альну та кримінальну відповідальність згідно з законодавством» [3]. Знову ж таки про цивільну відповідальність не згадується.

Враховуючи вищевикладене та в цілях удосконалення законодавчого регулювання дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, цивільної чи кримінальної відповідальності працівників ОВС, метою даної статті є дослідження поняття службового правопорушення. Задля цього планується розглянути викладені в юридичній літературі погляди на зміст поняття службового правопорушення та його різновиди.

Відразу ж зазначимо, що нормативне визначення службового правопорушення відсутнє, що і не є дивним, оскільки, як ми зазначили вище, термін «службове правопорушення», так би мовити, «збірний», тобто охоплює собою дисциплінарні та адміністративні проступки, майнові і цивільні правопорушення та злочини. Аналіз наукової літератури з цієї проблематики надав змогу зробити висновок про те, що спеціальне та комплексне дослідження сутності та видів службових правопорушень відсутнє. Частково подібна проблематика знайшла відображення в наукових роботах М. І. Ануфрієва, В. С. Венедиктова, І. П. Голосніченка, В. В. Гуріна, М. І. Іншина, О. С. Новакова, О. Ю. Синявської, А. А. Стародубцева, В. І. Щербини, С. В. Шестакова. В деяких наукових працях, а саме В. П. Ворушила, Р. С. Мельника, О. П. Нагорного, Є. Я. Оспіщева, О. В. Ряшко, які досліджували різні аспекти забезпечення дисципліни та законності в ОВС, сутність, особливості та види службових правопорушень взагалі не аналізовано.

Необхідно погодитись із А. А. Стародубцевим, який зазначає, що під службовим порушенням необхідно розуміти будь-яке правопорушення, пов'язане з невиконанням або неналежним виконанням службових обов'язків, тобто воно охоплює і порушення законності, і порушення дисципліни [4, с. 35]. Однак не можемо погодитись із вченим у тому, що «дисциплінарна відповідальність може настати як за порушення дисципліни, так і за порушення законності, якщо воно не заподіяло великої шкоди суспільним відносинам» [4, с. 35], оскільки в ч. 2 ст. 5 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України чітко зазначено, що «особи рядового і начальницького складу, яких в установленому законодавством порядку притягнуто до адміністративної, кримінальної або матеріальної відповідальності, водночас можуть нести і дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом» [1]. Отже, розмір заподіяної суспільним відносинам шкоди значення не має.

С. В. Шестаков визначає службове правопорушення як «протиправне, винне невиконання або неналежне виконання службових обов'язків, за вчинення якого встановлена дисциплінарна відповідальність» [5, с. 168]. Із запропонованим визначенням також важко погодитись, оскільки за вчинення службового правопорушення особа може бути притягнута й до інших видів юридичної відповідальності (адміністративної, матеріальної, цивільної чи кримінальної).

У науковій літературі службові правопорушення класифікують за багатьма критеріями. З нашої точки зору, слід погодитися з думкою А. А. Стародобцева у тому, що «залежно від ступеня та характеру суспільної небезпеки службове правопорушення може визнаватися або злочином, або адміністративним проступком, або майновим деліктом, або дисциплінарним проступком. Це важливо підкреслити, оскільки врахування цих видів правопорушень дає можливість дати кількісну та якісну характеристику стану законності і дисципліни в органах внутрішніх справ» [4, с. 37]. Однак у системі службових правопорушень ми виділяємо і цивільні.

Таким чином, більш практичне значення буде мати класифікація службових правопорушень за таким критерієм, як вид юридичної відповідальності, яка передбачена за скоєння відповідного виду правопорушення (проступку, злочину). У зв'язку з цим охарактеризуємо сутність дисциплінарних і адміністративних проступків, майнових і цивільних правопорушень та злочинів, які охоплюються поняттям «службові правопорушення», про що йшлося вище.

Відразу ж зазначимо, що названі правопорушення (злочини, проступки) отримали законодавче визначення. Так, наприклад, у ст. 2 Закону України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» дисциплінарний проступок визначено як «невиконання чи неналежне виконання особою рядового або начальницького складу службової дисципліни» [1]. Тож, беручи до уваги те, що службова дисципліна визначається як «дотримання особами рядового і начальницького складу Конституції і законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів та інших нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, підпорядкованих йому органів і підрозділів та Присяги працівника органів внутрішніх справ України», можна зробити висновок, що невиконання чи неналежне виконання особою рядового або начальницького складу вищенаведених правових актів є вчиненням дисциплінарного проступку.

У науковій літературі запропоновано велику кількість визначень дисциплінарного проступку. Всі вони в основному є досить ґрунтовними та відповідають сутності дисциплінарного проступку, однак більшість авторів, намагаючись зробити визначення якомога змістовнішим, вдаються до зайвої деталізації та надмірного застосування оціночних категорій. Тому визначення поняття дисциплінарного проступку, дане у ст. 2 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України вважаємо більш коректним та обґрунтованим. Тільки закінчити це визначення пропонуємо словами «яке тягне за собою накладення дисциплінарного стягнення», у зв'язку з цим воно набуде такого змісту: «Дисциплінарний проступок – невиконання чи неналежне виконання особою рядового або начальницького складу службової дисципліни, яке тягне за собою накладення дисциплінарного стягнення».

Так само, як і поняття дисциплінарного проступку, поняття адміністративного правопорушення (проступку) отримало законодавче визначення. Зокрема, за ст. 9 КУпАП під ним слід розуміти протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [6]. На нашу думку, було б правильніше у змісті визначення не перераховувати окремі об'єкти посягання, адже виділяти серед них якісь «особливі» чи «найбільш важливі» не зовсім коректно, а замість них ввести словосполучення «охоронювані адміністративно-правовими нормами об'єкти».

Слід зазначити, що адміністративну відповідальність військово-службовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів (у тому числі й осіб рядового та начальницького складу ОВС), за вчинення адміністративних проступків в КУпАП передбачено окремою статтею. Зокрема, аналіз ст. 15 КУпАП свідчить, що особи рядового та начальницького складу ОВС: 1) за загальним правилом несуть відповідальність за адміністративні проступки за дисциплінарними статутами; 2) за вчинення деяких адміністративних проступків, перелік яких наведено у цій же статті, несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах, однак і в цих випадках органи (посадові особи), яким надано право накладати адміністративні стягнення, можуть замість накладених стягнень передавати матеріали про проступки осіб рядового та начальницького складу ОВС відповідним органам для вирішення питання про притягнення винних до дисциплінарної відповідальності; 3) не можуть бути піддані таким видам адміністративних стягнень, як виправні роботи й адміністративний арешт.

Ми погоджуємося з думкою А. Т. Комзюка про те, що «у разі вчинення ... особою рядового чи начальницького складу органів внутрішніх справ адміністративного проступку за загальним правилом передбачається заміна одного виду юридичної відповідальності на інший, що в літературі одержало назву субститутної відповідальності. Доцільність заміни адміністративної відповідальності дисциплінарною в цьому випадку пояснюється особливостями служби ..., особливим правовим статусом ..., а відтак і специфікою юридичної відповідальності за порушення правових норм, які охороняються адміністративними санкціями. На жаль, ні в КУпАП, ні в дисциплінарних статутах не визначено механізм заміни зазначених видів відповідальності одного одним, хоча, на нашу думку, він має певні особливості і потребує чіткого врегулювання» [7, с. 25].

Одним із видів правопорушень осіб рядового та начальницького складу ОВС, відповідальність за які врегульована адміністративно-правовими нормами, є матеріальні правопорушення. Як зазначає з цього приводу В. Б. Авер'янов, «враховуючи компенсаційний

характер матеріальної відповідальності, норми, що регулюють аналогічні за змістом відносини, можна виявити і в адміністративному праві. При цьому матеріальна відповідальність залежно від суб'єкта, на якого покладається обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду, поділяється на два різновиди. Перший різновид матеріальної відповідальності за адміністративним правом передбачено ст. 40 КУпАП «Покладення обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду ...». Другим різновидом матеріальної відповідальності в адміністративному праві є випадки, коли особи, що проходять службу в державних органах, відшкодовують матеріальну шкоду, завдану ними цьому органу або в цілому державі» [8, с. 460–461].

Як правило, під цивільно-правовими правопорушеннями слід розуміти «протиправні діяння, що завдають шкоди врегульованим нормами цивільного права майновим і пов'язаним з ними особистим немайновим відносинам [9, с. 412]. Цивільна відповідальність настає під час посягання на врегульовані нормами цивільного права майнові й особисті немайнові відносини, а також деякі відносини, передбачені нормами інших галузей права.

Відповідні положення щодо відшкодування моральної та матеріальної шкоди працівниками ОВС містяться у ст. 5 Закону України «Про міліцію», в якій зазначено, що «відшкодування моральної шкоди провадиться у разі, коли незаконні дії або бездіяльність працівників міліції завдали моральної втрати громадянину, моральних страждань, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя [2]. Також у зазначеній статті Закону України «Про міліцію» встановлено, що у разі невиконання працівниками міліції вимог особа, права якої були порушені, та/або її представники (родичі, захисник) можуть звернутися до суду із заявою про відшкодування шкоди у встановленому законом порядку [2]. Слід наголосити, що не варто ототожнювати матеріальну відповідальність та матеріальне відшкодування у порядку цивільного судочинства. Основна відмінність між матеріальною та цивільною відповідальністю полягає у суб'єкті, якому завдано матеріальну шкоду: якщо органу (державі), з яким особа рядового чи начальницького складу перебуває у службово-трудовах відносинах, – має місце матеріальна відповідальність; якщо іншим фізичним (юридичним) особам, – має місце цивільна відповідальність.

Таким чином, віднесення цивільних правопорушень до системи службових ми обґрунтовуємо таим, що: по-перше, у ст. 1 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України зазначено, що службова дисципліна – це «дотримання особами рядового і начальницького складу ... законів України ...», що безпосередньо стосується і Цивільного кодексу України; по-друге, дотримання законодавства передбачено одним із обов'язків осіб рядового і начальницького складу. Отже, порушення вимог будь-якого із

законодавчих актів, у тому числі й Цивільного кодексу України, є порушенням дисципліни та законності, а отже, повинно визнаватися службовим правопорушенням; по-третє, у ст. 5 Закону України «Про міліцію» містяться прямі приписи про обов'язок працівників міліції відшкодовувати матеріальну та моральну шкоди у разі їх незаконних дій або бездіяльності, що вирішується в порядку цивільного судочинства.

Одним із видів службових правопорушень є злочини, вчинення яких також є порушенням дисципліни та законності. Як правильно, на нашу думку, зазначає В. В. Конопльов, «злочини, що скоєні працівниками органів внутрішніх справ, несуть в собі подвійну руйнівну силу для суспільства: як злочини вони є вкрай небезпечними для держави і її громадян самі по собі; крім того, злочини працівників органів внутрішніх справ підривають основи держави, віру громадян у можливість держави захистити їх права та свободи, власність та життя, породжують у населення почуття зневіри до органів внутрішніх справ, формують негативне ставлення до їх працівників в цілому» [10, с. 337].

З одного боку, служба злочинність в Україні за своєю питомою вагою посідає одне з останніх місць серед інших видів злочинів, з другого боку, служба злочинність працівників ОВС викликає негативний суспільний резонанс та негативно впливає на імідж органів внутрішніх справ у державі.

За вчинення злочинів особи рядового та начальницького складу ОВС притягаються до кримінальної відповідальності на загальних та спеціальних підставах. На загальних, як будь-які інші особи. На спеціальних, як представники влади за вчинення деяких злочинів: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); перевищення влади або службових повноважень (ст. 365); службове підроблення (ст. 366); службова недбалість (ст. 367); одержання хабара (ст. 368); провокація хабара (ст. 370) [11].

Проведений аналіз дисциплінарних та адміністративних проступків, матеріальних і цивільних правопорушень та злочинів, які охоплюються поняттям «службове правопорушення», дозволяє зробити висновок про те, що під **службовим правопорушенням** слід розуміти протиправне, винне невиконання або неналежне виконання особою рядового або начальницького складу вимог службової дисципліни та законності, яке тягне за собою дисциплінарну, матеріальну, адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність.

Список використаних джерел: 1. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : закон України від 22.02.2006 № 3460-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 29. – Ст. 245. 2. Про міліцію : закон України від 20.12.1990 № 565-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20. 3. Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.1991 № 114 // Збірник нормативних актів України з питань правопорядку. – К. : МВС, 1993. – 583 с. 4. Стародубцев А. А. Організаційно-

правові питання діяльності інспекції особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Стародубцев Андрій Андрійович. – Х., 1999. – 185 с. **5.** Шестаков С. В. Адміністративно-правовий статус працівника міліції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Шестаков Сергій Володимирович. – Х., 2003. – 205 с. **7.** Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122. **7.** Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. доц. А. Т. Комзюка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Ун-т внутр. справ, 2000. – 99 с. **8.** Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / [ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова)]. – К. : Юрид. думка, 2004. – Т. 1. Загальна частина. – 584 с. **9.** Теория государства и права / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М. : Норма-Инфра-М, 1998. – 570 с. **10.** Конопльов В. В. Організаційно-правовий механізм підготовки та прийняття управлінських рішень в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Конопльов В'ячеслав В'ячеславович. – Х., 2006. – 414 с. **11.** Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. **12.** Марков В. В. Адміністративно-правові засади діяльності підрозділів внутрішньої безпеки щодо забезпечення законності і дисципліни в ОВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Марков В'ячеслав Валерійович. – Х., 2009. – 216 с.

Надійшла до редколегії 22.04.2013

Марков В. В. К проблеме определения служебной дисциплины сотрудников ОВД

В статье рассмотрены изложенные в научной литературе взгляды на сущность понятия «служебное правонарушение», охарактеризованы отдельные разновидности служебных правонарушений, предложено собственное определение понятия служебного правонарушения

Ключевые слова: служебное правонарушение, дисциплинарный проступок, административное правонарушение, имущественное правонарушение, гражданское правонарушение, преступление.

Markov V. V. The problem of the definition of police officers discipline

The article reviews the scientific literature presented views on the nature of «official offense» characterized by certain types of business crime, offered his own definition of the concept of service offenses.

Keywords: official offense, offense, an administrative offense, property offense, civil offense, offense.

УДК 316.354.2

О. І. Святокум

ЕМПІРИЧНІ ІНДИКАТОРИ АНОМАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ

Проаналізовано діагностичні ознаки розладів особистості. Здійснено емпіричну інтерпретацію видів розладів особистості, описано їх емпіричні еквіваленти (зразки поведінки) з метою подальшої розробки методичних матеріалів для соціологічної діагностики стану кадрової безпеки організації.

Ключові слова: кадрова безпека, розлади особистості та їх види, організаційні девіації, емпіричні індикатори, аномальна поведінка.

Основна умова узгодженості дій персоналу і відносної безконфліктності відносин полягає в дотриманні схвалюваних суспільством норм, традицій, правил, приписів і управлінських впливів, які склалися в організації. Їх дотримання забезпечується системою санкцій, позитивних і негативних. Припущення, що працівник буде продуктивно працювати, базується на переконаності, що він мотивований отриманням від організації певних благ, матеріальних і нематеріальних. Це припущення співвідноситься з поняттям «норми» і вірою в детермінованість цими благами поведінки середньої людини.

На етапі відбору персоналу за допомогою різноманітних засобів здійснює пошук таких людей, які мають необхідний рівень професійної підготовки та будуть вести себе відповідно до системи вимог організації. На цьому етапі себе позиціонує і організація, обіцяючи майбутньому працівникові якісь блага за сумлінну роботу. З цього моменту починають закладатися перспективи різних композицій майбутніх відносин роботодавця та потенційного працівника. Вони залежать від повноти інформації, якою сторони обмінюються, та реалізації в майбутньому їх взаємних очікувань. Якщо відхилення від очікувань будуть незначними, ймовірність тривалості та взаємної корисності відносин зростатиме. Разом із цим, в будь-якій організації (навіть якщо вона виконує зобов'язання перед персоналом) можуть з'явитися працівники, які є джерелом загроз її безпеці. Небезпечна поведінка може бути обумовлена як особистісними якостями індивіда, так і впливом зовнішніх відносно нього факторів (всередині організації та поза її межами).

Поведінку, яка відхиляється від загальноприйнятих норм, в соціології називають девіантною. Те, що в повсякденному житті може вважатися нормою, в організації буде розцінюватися як девіація, якщо поведінка персоналу тягне за собою невиконання покладених на них функціональних обов'язків. Відповідно, всі

© Святокум О. І., 2013

поведінкові акти, які ведуть до дисфункції працівника, ми можемо назвати організаційною девіацією.

Практичний досвід свідчить, що втрати, які несуть сучасні підприємства та установи, значною мірою пов'язані з організаційними девіаціями персоналу. Це явище стимулювало розвиток науково-практичного напрямку, присвяченого кадровій безпеці, яку більшість вчених і практиків розглядають як процес запобігання та мінімізації загроз і ризиків, що пов'язані з діяльністю персоналу організацій.

Спираючись на теорію і результати наукових досліджень, або керуючись здоровим глуздом, кадрові служби розробляють і впроваджують різні засоби, спрямовані на підвищення лояльності співробітників, формування позитивної мотивації до праці і професійного зростання. Система цих впливів розрахована на особистість, яка має більш-менш гармонійний розвиток і здатна адекватно сприйняти і оцінити увагу до себе. До характеристик нормативного та гармонійного поведінки відомий медичний психолог В. Менделевич відносить: збалансованість психічних процесів (на рівні властивостей темпераменту); адаптивність і самоактуалізацію (на рівні характерологічних особливостей); духовність, відповідальність і сумлінність (на особистісному рівні) [1, с. 351].

Усі зусилля HR-менеджерів можуть бути безрезультатними, якщо їх діяльність і вплив спрямовані на людей з аномаліями, дисгармонією в особистісному розвитку. Цю категорію персоналу доцільно віднести до групи ризику. Йдеться про людей, які мають певні патології характеру. Ступінь патологій може розміщуватися в континуумі від акцентуацій (крайне положення норми) до особистісних розладів (застаріла назва – психопатії). Вчасно виявити і розробити заходи з адаптації таких співробітників в організаційному просторі, попередити організаційні девіації можна засобами соціологічного аналізу.

Метою нашого дослідження є пошук емпіричних індикаторів небезпечної поведінки персоналу та використання їх для попереднього соціологічного прогнозу стану кадрової безпеки організації.

Свого часу психолог і психіатр Карл Ясперс ввів у науковий обіг клінічної психології «ідеальні типи» соціолога Макса Вебера як метод класифікації тих психічних розладів, для яких не вдавалося виявити чіткої органічної етіології, – психопатій [2, с. 83]. Сьогодні ж доцільно використовувати досвід психологів у соціологічній практиці. До теперішнього часу клінічна психологія накопичила великий матеріал про моделі поведінки таких людей. Використання цього досвіду дозволить збагатити уявлення соціологів про природу девіантної поведінки, допомогти в розробці соціальних технологій у сфері безпеки організацій у цілому і кадрової безпеки зокрема.

Ефективним засобом забезпечення кадрової безпеки є соціологічний моніторинг як форма проведення діагностичного дослідження, що забезпечує постійне отримання достовірної та релевантної інформації про організаційну поведінку персоналу. У рамках загальної процедури моніторингу для отримання попередніх оперативних відомостей про наявність представників груп ризику в трудовому колективі доцільним є застосування методу спостереження.

Сфера прояву психічних порушень є категоріальною ознакою особистісних розладів в сучасній міжнародній класифікації хвороб МКХ-10 та класифікаторі психічних розладів Американської Психіатричної Асоціації DSM-IV-TR. Виділяють наступні сфери психічних порушень: когнітивну, емоційну, вольову. Відповідно, в сучасній клінічній психології виділяють три групи розладів особистості:

- з переважанням порушень мислення (шизоїдні, шизотипичні і параноїдні особистості) – ексцентричні;
- з переважанням емоційних порушень (диссоціальні/антисоціальні, емоційно нестійкі – імпульсивний і межовий тип, а також істеричні особистості) – демонстративні;
- з переважанням вольових порушень (ананкастні, залежні особистості) – тривожно-астенічні [3, с. 4].

Проблемі небезпечної поведінки персоналу з патохарактерологічним розвитком особлива увага приділяється, насамперед, зарубіжними фахівцями, які детально описують моделі поведінки цієї категорії людей. Доцільно скористатися їх практичним досвідом для опису основних емпіричних індикаторів аномальної поведінки працівників організацій. Базовим інструментом для зарубіжних дослідників є згаданий класифікатор DSM-IV-TR. Він дає опис десяти типів особистісних розладів, які віднесені до трьох кластерів А, В, С.

У кластер А входять параноїдний, шизоїдний і шизотипичний розлади. Ці розлади об'єднують дивну або ексцентричну поведінку. Особистість із параноїдальним розладом надмірно підозріла і недовірлива до мотивів оточуючих. Особистість із шизоїдним розладом дистанціюється від інших і уникає соціальних стосунків. Особистість шизотипичного типу частіше ексцентрична. Для неї підходять такі визначення, як «дивна» і «ненормальна».

Для кластера В характерні неадекватність, імпульсивність, емоційно драматичні прояви; вона включає антисоціальний, межовий, нарцисичний та істеричний особистісні розлади. Особистість із нарцисичним розладом характеризується гіпертрофованими самооцінкою і вимогами. Люди цього типу доволі часто досягають високих посад. Істеричний розлад особистості включає такі симптоми, як підвищена емоційність, поверховість у відносинах і постійна потреба уваги. Особистість з антисоціальною патологією характеризується відсутністю моралі та уваги до благополуччя оточуючих. Люди межового типу мають напружені і бурхливі відносини,

запальні й схильні до швидких змін настрою (іноді схильні до суїциду). У них відсутня самоідентифікація. Такі особистості створюють найбільші труднощі для людей, які контактують з ними на роботі.

Для кластера С типові тривога і боязкість. До нього відносяться обсесивно-компульсивний, залежний розлад і розлад уникнення. Кластер включає людей, які відрізняються підвищеною тривожністю. Люди з обсесивно-компульсивним розладом особистості (невроз нав'язливих станів) надають настільки велике значення порядку, досягненню досконалості й контролю, що втрачають гнучкість, безпосередність і працездатність. Люди із залежними розладами надмірно покладаються на інших, шукаючи у них підтримки і поваги. Вони здаються нездатними приймати незалежні рішення і глибоко страждають, коли хтось захищає їх, як, наприклад, у випадку розлучення. Особистість манакально-педантичного типу схильна до моралізаторства, критики і перфекціонізму. Вони можуть бути настільки одержимими деталями, що упускають головну мету завдання [4, с. 29–30].

Рональд Дж. Комер виділяє головні (діагностичні) та помітні особливості розладів особистості, які згруповані в табл. 1 [5, с. 429].

Таблиця 1

**Помітні і головні (діагностичні)
особливості 10 розладів особистості, що виділяються DSM-IV**

Особливості розладів	Параноїдний	Шизоїдний	Шизотипічний	Антисоціальний	Межовий	Гістроїдний	Нарцисичний	Уникнення	Параноїдний	Обсесивно-компульсивний
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Проблеми у спілкуванні	*	+	+	*	+	*	*	+	+	*
Підозрілість / недовірливість	+		*	*	*		*	*	*	*
Ворожість	*			*	*	*	*			*
Звинувачення інших	*			*	*		*			*
Брехливість				+	*	*	*			
Контролювання / маніпуляція оточуючими	*			+	*	*	*		*	
Ревнощі	*				*	*	*			
Вразливість	*		*		*	*	*	+	*	
Відчуження / ізоляція	*	+	*	*			*	*		
Заглиблення в себе	*	*	*	*	*	*	+	*		*
Зайва самокритика					*	*		*	+	*
Імпульсивність / ризик				*	*	*				

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Манія величі / егоцентризм	*		*	*	*	+	+			
Емоційна нестійкість	*			*	+	*	*			
Підвищена емоційність					*	+	*			
Пригніченість / безпорадність	*		*	*	*	*	*	*	*	*
Тривожність / напруженість	*		*		*	*		*	+	*
Когнітивний / перцептивний егоцентризм	*		+			*	*	*		*
Нездатність зосередитися / дефіцит уваги			*	*	*		*			

(+ – головні особливості; * – помітні особливості)

У результаті емпіричної інтерпретації діагностичних ознак особистісних розладів були виявлені їх емпіричні еквіваленти (див. табл. 2), які можна використовувати для підготовки інструментарію стандартизованого спостереження (карти спостереження)

Таблиця 2

Емпіричні індикатори особливостей особистісних розладів, що виділяються DSM-IV

№	Діагностична ознака	Емпіричний індикатор
1	Проблеми у спілкуванні	Соромиться попросити про щось, наприклад, про допомогу
		Не спілкується з оточуючими з власної ініціативи
2	Підозрілість / недовірливість	Мова невиразна. Щось бурмоче, особливо тоді, коли з ним вітаються
		Озирається на людей, що проходять повз нього
		Забирає свої речі, виходячи ненадовго з приміщення
3	Ворожість	Уточнює інформацію у інших людей, прислухається до розмов, не беручи участі в них
		Не приховує поганого настрою. Робить різкі рухи у хвилини роздратування
		Роздратовано реагує на зауваження та критику.
4	Звинувачення інших	Свариться з колегами через дурниці
		Звинувачує інших, якщо у нього щось не виходить
		Критикує оточуючих з будь-якого приводу. Намагається перебільшити свої заслуги
		У роботі виявляє низький рівень організації, має труднощі на етапі підготовки до неї. Затягує виконання робочих завдань до останньої можливості
5	Брехливість	Любить говорити про свої пригоди, досягнення і заслуги
		Не бентежачись, придумує будь-які причини запізнь на роботу
		Легко знаходить причини невиконання своїх обіцянок
6	Контролювання / маніпуляція оточуючими	Намагається перекласти свої обов'язки на інших
		Відверто намагається схилити до себе оточуючих
		Скаржиться на життєві негаразди і труднощі. Не бентежачись, просить про допомогу навіть у найпростіших випадках. Може надмірно висловлювати подяку за допомогу

Проживження табл. 2

№	Діагностична ознака	Емпіричний індикатор
7	Ревнощі	Драгується, коли йому суперечать і заважають отримати бажане
		Не приховує роздратування, коли йому відмовляють в чому-небудь
		Нервує, коли його думка не береться до уваги, коли не може вплинути на ситуацію
8	Вразливість	Болісно реагує на нетактовність, безцеремонність. Може замикається в собі, довго не розмовляти
		Емоційно реагує на новини (хороші й погані), на естетичні впливи (музика, вірші тощо)
		Губиться у незвичній обстановці, у присутності незнайомих людей
9	Відчуження / ізоляція	Намагається швидко закінчити розпочату з ним розмову
		Усамітнюється від колег по роботі
		Намагається пройти повз непоміченим
10	Заглиблення в себе	Не помічає оточуючих. Не чує звернень до себе
		Ухиляється від взаємодії з колегами. Намагається відразу віддалитися після розмови з ким-небудь
		Уповільнено реагує на звернення. Перебуває у стані апатії
11	Зайва самокритика	Не впевнений у собі. Перепитує, чи правильно він робить що-небудь
		Неохоче бере на себе роботу, яка вимагає прийняття самостійних рішень
		Перед тим як приступити до роботи, хвилюється, чи вийде у нього виконати її добре
12	Імпульсивність / ризик	Любить робити роботу, яку можна швидко завершити
		Відразу реагує на звернення, відповідає на питання, не замислюючись
		Швидко приймає рішення, не замислюючись про наслідки
13	Манія величч / егоцентризм	Коли говорить, інших не чує. Позою та мімікою виразно показує, що думка інших його не цікавить
		Легко відволікається від роботи на будь-які розваги, частування тощо
		Охоче приймає допомогу, навіть коли в ній немає необхідності. Безцеремонно користується чужими речами
14	Емоційна нестійкість	Бурхливо проявляє негативні емоції, якщо у нього щось не виходить зробити, отримати бажаний результат
		Відмовляється виконати роботу, посилаючись на погані настрої
		Протягом дня змінює настрої з хорошого на погані. Характер вираження емоцій вибуховий і погано контрольований
15	Підвищена емоційність	Судження залежать від його настрою. Якщо він поганий – його оцінки негативні, якщо він добрий – його оцінки позитивні
		Бурхливо реагує на незначні впливи (легка похвала або незначне зауваження тощо)
		Без особливих причин змінює настрої, плаче або сміється

Закінчення табл. 2

№	Діагностична ознака	Емпіричний індикатор
16	Пригніченість / безпорадність	Рухи мляві, роботу виконує, роблячи великі перерви
		Робочі завдання виконує повільно. Часто робить помилки
17	Тривожність / напруженість	Емоції майже не виявляє, на звернення реагує мляво, або взагалі не звертає увагу
		Скаржиться на поганий настрій і фізичні нездужання (задишка, нестача свіжого повітря, неприємні відчуття у шлунку тощо)
		Неуважний. Скаржиться на складність завдань, неможливість сконцентрувати увагу на роботі, оскільки його всі відволікають
18	Когнітивний / перцептивний егоцентризм	Метушливий, виявляє нетерпіння (намагається кудись вийти, швидше закінчити розмову тощо)
		Коли хтось ділиться з ним своїми думками, він чомусь продовжує міркувати про своє
		Згадує про чийсь недоліки, не помічаючи, що має ті ж недоліки навіть більшою мірою
19	Нездатність зосередитися / дефіцит уваги	Дає категоричні оцінки вчинків людей, не звертаючи уваги на причини та обставини, що їх викликали. Не виявляє співчуття
		Легко відволікається від роботи на різноманітні зовнішні впливи. Може почати робити щось інше, не завершивши попередньої справи
		Робить помилки під час виконання робочих завдань
		Скаржиться, що всі відволікають його від роботи, інших занять

Карту спостереження, яка буде містити описані в таблиці емпіричні індикатори аномальної поведінки, можна використовувати для безпосереднього спостереження у запланований період часу. Також можливе її використання для фіксації експертом (керівником підрозділу, працівником кадрової служби тощо) попередніх вражень про особу працівника та особливості його організаційної поведінки.

Поведінкові еквіваленти діагностичних ознак іноді проявляє будь-яка нормальна людина. Однак коли вони проявляються досить часто і вказують на аномальний прояв рис характеру, є підстави для проведення більш глибокого аналізу особистості працівника в інтересах кадрової безпеки організації. Для цього доцільно вивчити більш ретельно біографію працівника, провести точну діагностику ступеня патології характеру, якщо така виявиться. Відповідно до результатів процедури уточнення необхідно скласти обґрунтоване рішення про доцільність використання його на колишній посаді, переведення на іншу посаду або інших рішень відповідно до чинного законодавства.

Таким чином, метою стандартизованого спостереження буде не діагностика того чи іншого розладу особистості, а виявлення засобами соціологічного аналізу осіб, які значно частіше (або постійно),

ніж інші працівники, демонструють аномальні поведінкові реакції, що збігаються з діагностичними ознаками особистісних розладів.

Список використаних джерел: 1. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология : практ. рук. / В. Д. Менделевич. – М. : МЕДпресс, 1998. – 587 с. 2. Основы клинической психологи : учебник / Н. В. Репина, Д. В. Воронцов, И. И. Юматова. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 480 с. 3. Короленко Ц. П. Личностные и диссоциативные расстройства: расширение границ диагностики и терапии : монография / Ц. П. Короленко, Н. В. Дмитриева. – Новосибирск : Изд-во НГПУ, 2006. – 448 с. 4. Кавайола Алан А. Ядовитые сотрудники: коллеги, которые отравляют нам жизнь / Алан А. Кавайола, Нейл Дж. Лавендер; худож.-оформ. А. Киричек. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 272 с. 5. Комер Р. Дж. Основы патопсихологии / Рональд Дж. Комер. – СПб. : Нева, 2001. – 640 с.

Надійшла до редколегії 20.04.2013

Святокум О. И. Эмпирические индикаторы аномального поведения персонала организаций

Проанализированы диагностические признаки расстройств личности. Произведена эмпирическая интерпретация видов расстройств личности и описаны их эмпирические эквиваленты (образцы поведения) с целью дальнейшей разработки методических материалов для социологической диагностики состояния кадровой безопасности организаций.

Ключевые слова: кадровая безопасность, расстройства личности и их виды, организационные девиации, эмпирические индикаторы, аномальное поведение.

Sviatokum O. I. Empirical indicators of the organizations' personnel anomalous behaviour

Analysis of the diagnostic features of the personality dysfunctions is performed. Empirical interpretation of the kinds of personality dysfunctions and description of their empirical equivalents (behaviour examples) are given order to further develop methods for sociological diagnostic of the organization personnel security.

Keywords: personnel security, personality dysfunctions and their types, organizational deviations, empirical indicators, anomalous behaviour.

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ

Артеменко А. П. Практикум з філософії : навч. посіб. / А. П. Артеменко, Я. І. Артеменко ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – 288 с.

Практикум з філософії органічно поєднує в собі тексти першоджерел, коментарі та методичний матеріал з курсу «Філософія». Матеріал організовано за хронологічно-тематичним принципом. До зібрання увійшли уривки найбільш репрезентативних творів авторів різних періодів розвитку філософської думки від межі VII–VI ст. до н. е. включно до XX ст. Кожний уривок по можливості наведений у вигляді тематичного конспекту тексту, який дозволяє ознайомитися з концептуально важливими положеннями робіт, які мали епохальне значення в історії філософії або свідчать про особливості вітчизняної філософської думки. Видання покликане допомогти створити цілісне уявлення про систему філософського знання, взаємообумовленість онтології, гносеології, філософської антропології, соціальної філософії.

Для курсантів і студентів зі спеціалізацією у галузі права, а також студентів нефілософських факультетів університетів. Матеріали практикуму можуть бути використані також під час вивчення курсів «Історія держави і права», «Філософія права», «Політологія», «Культурологія».

Борисова Л. В. Правові засади захисту інформації : навч. посіб. / Л. В. Борисова, М. Ф. Логвиненко ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – 212 с.

У навчальному посібнику систематизована сукупність відомостей про інформаційну безпеку людини і громадянина, суспільства, держави та шляхи її забезпечення. Розглянуті особливості інформації як об'єкта правового регулювання інформаційної безпеки, юридичної відповідальності за порушення правових норм.

Навчальний посібник призначається для курсантів та студентів, які навчаються за всіма спеціальностями освітнього напрямку «Правознавство».

Політологія : навч. посіб. для вищ. навч. закладів : у 2 ч. Ч. 2 / [П. В. Цимбад, А. О. Сошніков, І. О. Поліщук та ін.] ; за заг. ред. П. В. Цимбада ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – 188с.

Навчальний посібник створено на кафедрі філософії і політології ХНУВС відповідно до Держстандарту з навчальної дисципліни «Політологія» для вищих навчальних закладів України. Навчальний

матеріал викладено з урахуванням досягнень сучасної політологічної думки та профілю навчального закладу.

Посібник розрахований на курсантів, студентів, слухачів університету.

Світличний В. А. Спеціальна техніка (Загальна частина) : навч. посіб. / В. А. Світличний, Ю. М. Онищенко, О. М. Рвачов ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2012. – 256 с.

Метою вивчення курсу є одержання відомостей про теоретичні, правові й організаційні принципи застосування спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС України, основні напрямки їхнього використання й перспективи розвитку, засвоєння відповідно до кваліфікаційних вимог інформації про можливості технічних пристроїв, методичні й технічні засади використання окремих видів технічних засобів і систем.

Стороженко В. Ф. Основи товарознавства та технології виробництва : посібник : у 3 т. / В. Ф. Стороженко ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011– .

Т. 1. – 2011. – 332 с.

У першому томі посібника, призначеного для слухачів і курсантів навчальних закладів МВС України і практичних працівників оперативних, слідчих та експертних підрозділів ОВС, Державної прикордонної служби, Державної митної служби, Державної податкової служби України тощо, подано рекомендації до вивчення навчальної дисципліни «Основи товарознавства та технології виробництва», висвітлено основні відомості про нафтопродукти, пластичні маси, лісоматеріали та методи їх дослідження, що використовуються під час розкриття злочинів у сфері економіки та екологічної безпеки.

Т. 2. – 2013. – 350 с.

У другому томі посібника висвітлено основні відомості про натуральні шкери, хутряні товари, ювелірні вироби та методи їх дослідження, що використовуються під час розкриття злочинів у сфері економіки.

Т. 3. – 2012. – 272 с.

У третьому томі посібника подано матеріал про виробництво пряжі, ниток та тканин. Розглянуто виробництво та дослідження трикотажного полотна, а також питання судово-товарознавчої експертизи.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!*

21 лютого 2013 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулась Всеукраїнська науково-практична конференція **«Правове регулювання економічної безпеки України в умовах євроінтеграції»**.

4 березня 2013 р. на базі ХНУВС відбувся «круглий стіл» «Заходи протидії насильству в сім'ї».

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

24 січня 2013 р. – СТАРОДУБЦЕВ Андрій Андрійович **«Службова кар'єра в органах внутрішніх справ України: адміністративно-правові засади»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; ПОНОМАРЬОВ Сергій Павлович **«Управління органами служби безпеки України: адміністративно-правові аспекти»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; СУХОВІЛІНА Анна Олександрівна **«Інститут реабілітації в кримінально-процесуальному праві»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

26 січня 2013 р. – ФОМІНА Тетяна Григорівна **«Забезпечення процесуальних прав підозрюваного і обвинуваченого органи внутрішніх справ України»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

25 лютого 2013 р. – СТЕПАНЮК Руслан Леонтійович **«Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність; ПОПОВА Світлана Миколаївна **«Адміністративно-правовий статус Державної податкової служби України»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціаль-

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, «круглих столів» тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивись також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

ністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; ЗАНФІРОВ Максим Вікторович **«Фінансово-правові санкції за чинним законодавством України»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; КАЦУБА Олександр Володимирович **«Адміністративно-правові засади управління господарською діяльністю з видобутку та подальшої реалізації нафти та природного газу»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

26 лютого 2013 р. – ШЕСТАК Валентин Сергійович **«Адміністративно-правове забезпечення реалізації культурної функції держави»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

27 лютого 2013 р. – ШАЙТУРО Ольга Павлівна **«Криміналістична характеристика неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

25 січня 2013 р. – ПАМПУРА Максим Валерійович **«Правове регулювання та організація фінансово-економічної діяльності органів місцевого самоврядування на українських землях у складі російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.)»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; БУГА Ганна Сергіївна **«Забезпечення позову в цивільному процесуальному праві України»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;

26 січня 2013 р. – ТОПОРКОВА Марина Миколаївна **«Цивільно-правове регулювання відносин постачання побутового споживача тепловою енергією»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;

22 лютого 2013 р. – КИНДЮК Борис Володимирович **«Лісове законодавство України: історико-правове дослідження (1917–2011 рр.)»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; ПІЛЮК Суліко Валеріївна

«Юрисдикція органів Конституційної юстиції» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право;

25 лютого 2013 р. – КОСАРЕВА Тетяна Вячеславівна **«Судові виклики і повідомлення у цивільному процесі»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

23 лютого 2013 р. – ЗУБОВ Денис Олександрович **«Запобігання злочинам, що вчиняються у кримінально-виконавчих установах відкритого типу»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; ПИЛИПЕНКО Євгенія Олексіївна **«Кримінально-правове забезпечення протидії залишенню у небезпеці»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;

22 березня 2013 р. – БАТРАЧЕНКО Тетяна Сергіївна **«Кримінальна відповідальність за порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку)»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;

23 березня 2013 р. – ШАЛГУНОВА Світлана Аполлінаріївна **«Кримінологічне вчення про особу насильницького злочинця»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; ШАПОВАЛОВА Ольга Анатоліївна **«Проблеми пеналізації злочинів у сфері господарської діяльності»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

НАШІ АВТОРИ

- Абламський С. Є.** ➤ ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ
- Андрійцьо В. Д.** ➤ голова Закарпатського окружного адміністративного суду, канд. юрид. наук
- Бабакін В. М.** ➤ професор кафедри оперативно-розшукової діяльності навчально-наукового інституту підготовки фахівців кримінальної міліції ХНУВС, канд. юрид. наук, доцент
- Блажівський Є. М.** ➤ ректор Національної академії прокуратури України, канд. юрид. наук
- Венидиктов С. В.** ➤ доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін МВС Республіки Білорусь, канд. філол. наук
- Воронін Я. Г.** ➤ заступник голови правління ПАТ «Укргазвидобування», докторант ХНУВС, канд. юрид. наук
- Гайдулін О. О.** ➤ доцент кафедри міжнародного та європейського права юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», канд. філос. наук, канд. юрид. наук, доцент
- Греченко В. А.** ➤ завідувач кафедри гуманітарних дисциплін, юридичної журналістики та мовної підготовки навчально-наукового інституту права та масових комунікацій ХНУВС, д-р іст. наук, професор
- Грищенко О. В.** ➤ проректор з економічних питань та матеріального забезпечення ХНУВС, здобувач ХНУВС
- Гусаров С. М.** ➤ ректор Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України
- Деменко О. Є.** ➤ здобувач ХНУВС

- Джафарова О. В.** ➤ професор кафедри адміністративної діяльності ОВС факультету з підготовки фахівців міліції громадської безпеки ХНУВС канд. юрид. наук, доцент
- Довженко Л. М.** ➤ начальник відділу режимно-секретного та документального забезпечення ХНУВС
- Карчевський К. А.** ➤ доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності ННІ ПМК ХНУВС, канд. юрид. наук, доцент
- Комзюк В. Т.** ➤ доцент кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, канд. юрид. наук, доцент
- Кривонос І. С.** ➤ ад'юнкт ХНУВС
- Кузьмін Р. Р.** ➤ перший заступник Генерального прокурора України, д-р юрид. наук
- Кушнар'єв І. В.** ➤ здобувач ХНУВС
- Лекар'єв С. І.** ➤ заступник міністра внутрішніх справ України – керівник апарату, канд. екон. наук, заслужений економіст України
- Марков В. В.** ➤ начальник факультету психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій ХНУВС, канд. юрид. наук
- Махонін Ю. В.** ➤ здобувач ХНУВС
- Омельченко О. С.** ➤ начальник Управління БОЗ УМВС України в Харківській області, здобувач ХНУВС
- Пшонка А. В.** ➤ народний депутат України, канд. юрид. наук
- Ратушняк В. І.** ➤ заступник міністра внутрішніх справ України
- Різак М. В.** ➤ помічник-консультант народного депутата України, канд. юрид. наук
- Сворак С. Д.** ➤ начальник факультету з підготовки фахівців міліції громадської безпеки ХНУВС, д-р іст. наук, канд. юрид. наук, професор

- Святокум О. І.** ➤ викладач кафедри туризму і соціальних наук Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, здобувач ХНУВС
- Селюков В. С.** ➤ викладач-методист факультету заочного та дистанційного навчання працівників органів внутрішніх справ ХНУВС, викладач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін навчально-наукового інституту права та масових комунікацій ХНУВС, канд. юрид. наук
- Ситніков О. Ф.** ➤ здобувач ХНУВС
- Смоліна М. М.** ➤ здобувач Одеського державного університету внутрішніх справ
- Тіхонова М. А.** ➤ викладач кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільного права і процесу факультету з підготовки слідчих ХНУВС, канд. юрид. наук
- Туєв О. А.** ➤ голова адвокатського об'єднання, м. Харків

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

1. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах (на CD-диску або USB Flash-накопичувачі). Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2007» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

2. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

2. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту обов'язково додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, підлягають внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють в Університеті;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*указані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

– анотації (українською, російською та англійською мовами), що відповідають вказаним нижче вимогам.

3. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі дане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Залежно від мови публікації різними мовами подаються звичайні та розширена анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мова. Анотації подають українською, російською та англійською мовою, одна з яких (українська) є мовою публікації.

Звичайні анотації подають українською та російською мовами, розширену – англійською.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування перекладу прізвища, ім'я, по батькові автора, назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ім'я, по батькові автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від п'яти до десяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування, який здійснюють фахівці редакції, і перекладу, який здійснюють чи погоджують уповноважені на це фахівці, вказані нижче) покладається одноосібно на авторів.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Порядок подання до редакції розширених анотацій англійською мовою.

Розширена анотація англійською мовою повинна бути або заверена печаткою бюро перекладів, або погоджена за підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Харківського національного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином заверені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

4. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання.

Редагування *С. М. Гука, Г. Я. Ступницької, П. О. Білоуса*
Комп'ютерне верстання *О. Ф. Півень, П. О. Білоуса*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 23.04.2013. Формат 60x84/16.
Ум.-друк.арк. 15,17. Тираж 100 прим. Зам. № 2013-13.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
petrobilous@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.